

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Vilb. la Cour

TO LIVSLINIER

HAASE

Vilh. la Cour

To Livslinier

Træk fra min Ungdoms og
tidlige Manddoms Aar

P. Haase & Søns Forlag
København
1954

Copyright 1954 by P. Haase & Søns Forlag. Omslagstegning af Sikker
Hansen. Klicheer: Dansk Reproduktionsanstalt. Papir ugl. Tryk 6000.
Skrift: 11 Pkt. Garamond. Trykt i S. L. Møllers Bogtrykkeri, København.

Fhv. Præsident
HOLGER ANDERSEN
med Tak for mange Aars
trofast Venskab
tilegnet

I.

Mange Mennesker, som i en fremrykket Alder gør deres Livs Regnskab op og naar til det Resultat, at de aldrig kom paa deres rette Hylde, bliver grebet af Bitterhed. Hvorfor skulde det gaa saadan? spørger de. Vi havde dog baade Forudsætninger for og Evner til andet end det, hvormed det hele endte.

Og nogle svarer sig selv: Det er, fordi vi aldrig havde Heldet med os. De Chancer, som mødte os, anede vi intet om, før det var for sent, eller de smuttede ud af Hænderne paa os. Andre siger: Nej, Grunden er den, at vi har manglet Albuer. Vil man opnaa noget i denne uretfærdige Verden, maa man ruste sig med en passende Portion Hensynsløshed. Men vi var saa beskedne, saa beskedne. Atter andre finder Gaaden løst ved deres Mangel paa Protektion. Se nu til ham dèr, siger de. Tror De, *han* var bedre kvalificeret end jeg? Aldeles ikke! Men han havde de rigtige Forbindelser, og dem udnyttede han. Saa løb han med Udnævnelser. Kom ikke her og sig, at min Bitterhed er grundløs!

Det vilde intet føre til at gaa i Rette med Folk af disse tre Kategorier. Hver for sig veed saa uendelig meget bedre Besked end alle andre om Aarsagen til deres manglende Karrière. Kniber det, giver de Samfundet Skylden for Skaden. Hvordan skulde et hæderligt Menneske kunne faa udnyttet sine fortræffelige Evner i et Samfund som vort og i en Verden, der er i den Grad blottet for Balance og Fornuft?

Heller ikke jeg kom paa min rette Hylde. Det er sandt. Men jeg søger ubetinget den væsentligste Aarsag hos mig selv, og jeg gør det uden Bitterhed, der jo kun vilde være en yderligere Hæmsko. Jeg kunde for længst have haft en ledende Stilling ved vort Nationalmuseum – men jeg lukkede med fuld Vidende og Vilje Døren i Laas. Jeg kunde have haft et Professorat ved Universitetet i København eller i Aarhus – men jeg spær-

rede Vejen, da det kom til Stykket. Min – officielle – Arbejdsplads blev den danske Almenskole, hvilket ikke kunde give mig nogen virkelig Tilfredsstillelse, fordi Skolegerningen for mig aldrig kunde blive et Maal i sig selv. Naa, ja – saadan gik det altsaa. Og naar jeg kan sige det uden Affekt, skyldes det den Kendsgerning, at det jo kunde være gaaet langt værre for en saa egensindig Person.

Men det kan faa en til at spekulere over denne Egensindigheds Art og Væsen. Regnskabet kommer til Slut til at dreje sig om den. Havde den nogen sand Værdi? Eller var den kun Udslag af tom Forfængelighed?

Der er for alle Mennesker den Vanskelighed knyttet til et Livsregnskab, at dette ikke kan opsummeres i tørre Tal. Resultatet bliver subjektivt som alt andet, der har med et menneskeligt Sind at gøre. Men man kan naturligvis gøre det mere eller mindre besværligt for Revisorerne at gaa det efter – saa de kan sætte *deres* subjektive Anmærkning under, hvad der skal gaa og gælde for det virkelige Slutresultat.

Een Ting er sikker: jeg har Livet igennem haft *to* Heste for min Vogn. Som Regel har de trukket ganske godt sammen, skønt den ene har drømt om at blive en virkelig Stridshingst, medens den anden har villet fungere som et sandt Arbejdshors. Jeg har tvunget dem begge til at være lidt af hvert og derfor intet til Gavns. Det stridbare i min Natur har kort sagt hindret Arbejdsroen med det Resultat, at hverken Kampen eller Arbejdet er blevet ført helt igennem.

Og – hvad der maaske er endnu væsentligere –: jeg har ikke kunnet samle mig definitivt om en *enkelt* Opgave, men har vekslet mellem *to*, som jeg begge har villet røgte – ikke som hobbies, men som afgørende for min hele Tilværelse. Og det har naturligvis ført til, at ingen af Opgaverne er blevet fuldt ud løst. *To* Livslinier er snarere en Svaghed, end de er en Rigdom. »Hjertets Renhed er at ville eet«, sagde Søren Kierkegaard, og denne Renhed har jeg manglet.

Mon det ikke er det ærligste Udgangspunkt for mit Livs Regnskab?

II.

Et Eksempel fra selve Russommeren illustrerer Forholdet.

Med rød-hvid Hue, Alma maters Daabs gave, og med den danske

Kokarde som Symbol paa det Land, »hvorfra min Verden gaar«, var jeg en skøn Sommeraften, den 16. Juli 1902, taget med Baaden fra København til Aalborg. Det følgende Par Dage hjem søgte jeg med alle Sanser aabne ethvert gammelt Bindingsværkshus, enhver hvælvet Middelalderkælder, enhver trang, fortidsmættet Gyde i baade Limfjordsbyen og Randers. Det var simpelthen livsaligt! Ikke længere nogen dræbende matematisk Formel, ingen aandssløvende Stileøvelse, intet klokkekimende Punktum for mit Fri-kvarter! Livet var frit, og det var mit! Og jeg færdedes i et Land, der havde ligget og groet i Aartusinder, og i hvis Fortid jeg nu ubundet kunde dykke ned.

Rejsen gik videre gennem den herlige, vekslende Limfjord til Tisted og med Toget til Tyholm, hvor jeg skulde være min Søsters Gæst paa Overgaardsminde. Jeg kom der den 20. Juli Kl. 3 Morgen og allerede samme Dag forberedte jeg et Arbejde, jeg i lange Tider havde glædet mig til.

Aaret før havde jeg nemlig været ovre i Egebjerg, hvor der ligger nogle prægtige Broncealderhøje. Jeg havde faaet Lov til at grave i en af dem, naar jeg havde taget min Studentereksamen, og den Aftale fik jeg nu stadfæstet. Et Par Dage efter var jeg i fuld Gang. Alle Arkæologiens Herligheder skulde aabenbares – Fund og Opmaalinger gøres, Beretninger skrives, Viden og Forstaaelse samles og sigtes.

Men allerede da jeg en af de første Dage cyklede hjem fra Arbejdet, gik Tankerne i en helt anden Retning. Det var sent paa Eftermiddagen, Solen stod lavt i Vest, og dens Lys faldt matgyldent over det bakkede Landskab og den dybtblaa, rolige Fjord. Hvor var Landet skønt! Tænk, om man satte alle Kræfter ind i dets Tjeneste – kæmpede for det, vækkede de sovende, styrkede de vaklende, gik foran –!

Se nu til dem, der virkelig maa kæmpe, tænkte jeg videre, de, som bor Syd for Kongeaen. Over for dem har du en Pligt! Folk herhjemme aner jo intet om det sønderjydske Spørgsmaal. De ruskes ikke op bare ved For-eningsblade som »Sønderjylland« eller »Sønderjyden«. Der maa arbejdes i Kredse, som *intet* kender til Sagen. Du maa faa sat noget i Gang, som er beregnet for netop dem – et lille Maanedstidning f. Eks., der kan lægges frem i alle Restauranter og Krostuer, paa alle Barberstuer, hos alle Læger og Tandlæger, paa alle Sagførerkontorer, noget, som man ikke kan undgaa at se, og som man vel ogsaa nok vil læse.

Jeg husker, at jeg i Tankerne søgte at tumle med begge Opgaver paa een Gang, men det lod sig slet ikke gøre. Foreløbig var det Arkæologien,

som var Trumf. Det sønderjydske maatte vente, til Semestret begyndte, og jeg kunde faa drøftet mine Planer med erfarne Folk inde i København.

Et Par Dage senere udgravede den daværende Inspektør ved Nationalmuseet, Dr. Chr. Blinkenberg, en ødelagt Høj ved Smerup, og naturligvis var jeg blandt Tilskuerne. Til ham fortalte jeg triumferende om min begyndende Virksomhed som Arkæolog – og saa læste han mig Teksten! Hvad Forstand havde jeg paa det? Hvor kunde det falde mig ind at skamfere en smuk, velbevaret Høj? Kendte jeg maaske noget til Udgravningsteknik? Var det andet end Nysgerrighed, jeg skulde have tilfredsstillet? Kunde jeg ikke som Student begribe, at kun Fagmænd var i Stand til at gøre de rette Iagttagelser?

Blinkenberg var meget faamælt og lavmælt ved en saadan Lejlighed. Han brugte slet ikke alle disse Ord. Men jeg *følte* hvert eneste af dem, medens han reserveret lod mig forstaa, hvor urigtigt jeg havde baaret mig ad. Det blev en ynkelig arkæologisk Hest, jeg den Dag trak i Stald paa Overgaardsminde. Og siden har jeg aldrig rørt ved nogen Gravhøj.

Det var nok bedre, jeg holdt mig til, hvad jeg dog havde skaffet mig *nogen* Viden om: de grønne, gravkransede *Voldsteder*, æggende for Fantasien, ofte omspundne af Sagnene. Har De læst »Livet begynder«, vil De maaske huske, hvorledes denne Interesse, nej Lidenskab var vokset frem i mig, lige siden jeg kun var en stor Dreng. Og Sommeren 1902 skulde give mig rig Lejlighed til at lægge nyt Ved til dette Baal.

Først gjorde jeg en Afstikker til Salling, hvor den gamle Bispeborg *Spøttrup* endnu gemte sig bag sine Volde og Grave. Oppe fra mit Sovekammervindue kunde jeg se den som en lillebitte, hvid Prik ude i Kimitingen. Jeg havde faaet fat i en Stjernekkert, havde stillet den skarpt ind paa Prikken, bundet mit Fotografiapparat bag Kikkerten og svøbt Klude om Sammenbindingen, for at Lyset ikke skulde slippe ind og ødelægge Foretagendet, og saa havde jeg fotograferet *Spøttrup* tværs over Kaas Bredning – paa en Afstand af 13,5 km! Resultatet kunde desværre ikke betegnes som vellykket. Jeg maatte Borgen paa nærmere Hold, og en tidlig Morgen blev Præsten paa Jegindø og jeg sejlet derover.

Men for en Vandalisme, man blev præsenteret for! En hærget og arret Kæmpe – mishandlet ud over alle Grænser! Vægge uden Kalkpuds, Vinduer uden Ruder, Gulve, der var pilraadne, Tage med Hul ved Hul, et Blyspir, der var ved at dejsse ned – *alt* var Forfald. »Kunde dog ikke Carlsbergfondet betale en Restaurering?« spurgte jeg forfærdet. »Man maa

haabe, at Folk ikke vil tage deres Tilflugt til Penge, der er tjent ved Øldrikning!» svarede Præsten.

Nej, det var en sørgelig Dag. Men den følgende Rundfart i Ty fik Glans, skønt Vejret var baade blæsende og regnfuldt. I en lille Enspænder rullede jeg op gennem denne kraftfulde og skønne Landsdel, sprang af Vognen og tog min Cykle eller Apostlenes Heste til Hjælp for at naa frem til Steder, hvor min Kusk ikke havde Ærinde. *Sjorrvindvolde*, det middelalderlige *Søgaard's* Borgplads i den udtørrede Sperring Sø, *Diernæs*, *Færgesborg* – alle Vegne kom Skitsebogen frem og Beskrivelser blev kradset ned, inden jeg startede til et nyt Sted. To Dage fulde af Oplevelser, to Dage som i en salig Rus! Og saa atter op i den lille Enspænder og hjemad til Tyholm – med Hovedet fuldt af Indtryk og nye Planer.

Et Par Dage efter var jeg paa Farten igen, denne Gang sammen med en jævnaldrende Kammerat, som dog ikke hengav sig til arkæologiske Jubelskrig, men endnu inderligere end jeg forbandede de evindelige Punkteringer af Cykelringene paa Morsøs den Gang forfærdelige Veje.

Vi gjorde Strandhugst ved Gammellund, hvor *Lunds* mægtige Voldsted ligger i Herregaardens store Have, vi kom til Gammelvold, det middelalderlige *Søborg*, i Vejerslev Sogn og saa paa Vejen derhen et Bondebryllup – Vogn efter Vogn med store, pyntede, jyske Heste og allerforrest en Spillemand, der blæste i sit Horn, saa det gjaldede. Vi hjemsogte baade *Blaaborg* i Rakkeby Sogn og *Votborg* i Tæbring Sogn, inden vi ud paa Aftenen havnede hos de gæstfrie Overgaards paa Damsgaard, fik Støv og Snavs vasket af os og fik de slunkne Maver fyldt. Og saa var der oven i Købet andre Feriegæster paa Gaarden – unge Piger, som de sidste Timer kunde fordrives med, inden man gik til Ro.

Næste Dag skulde hele fem Voldsteder under Luppen. Men det blev et trist Resultat – kun eet eneste blev naaet: *Kobbervold* i Dragstrup Sogn. For nu gjorde Cyklerne sig fuldkommen ud til Bens. Reparationerne slutte det meste af Dagen, og man var i skidt Humør, da man atter tonede frem paa Damsgaard. Desuden var den Tid, vi havde faaet afsat til Rejsen, tømt ud. Næste Morgen gik det i en lille Jolle tværs over Fjorden fra Syd-Mors til Tyholm og til Fødselsdagsfest paa den hyggelige, gamle Herregaard Hindsels. Sommerens Voldstedsraptus var endt – Indledningen til saa mange følgende Aars Kampagner. Om et Par Uger vilde Semestret begynde og Københavns Universitet slaa sine Porte op for et nyt Hold akademisk Ungdom. Hvad vilde man mon føle, naar man blev budt til Bords af *Alma mater*?

III

Immatrikulationens festlige Optakt til Studietiden blev overstaaet, og vi gik ind til de filosofiske Professorers uselviske Forsøg paa at bringe lidt Orden i vore Tankerækker og lidt Bund i vor Opfattelse af homo sapiens' Væsen og Væren. For mit eget Vedkommende valgte jeg Forelæsningerne hos Prof. K. Kroman – der var for længst fuldtegnet hos Prof. Høffding, og Prof. Wilkens' Tilværelse var endnu ikke rigtigt dæmret for mig. Men meget fik jeg sandt at sige ikke ud af dette Aars filosofiske Propædeutik. Dertil var jeg slet og ret for smalsporet indstillet. Hvad der ikke havde Sammenhæng med Arkæologi eller Historie, opfattede jeg som totalt Spild af Tid, og hvad havde Kroman med disse Ting at skaffe? Han bevægede sig paa Felter, som laa mine egne uhyre fjernt. Alligevel – det var en intellektuel Nydelse at høre ham. Hans klare, stringente Form, hans tørre, kraftige, let dvælende Stemmeføring, hans venlige Blink i Øjet, naar han – lænet over Katederet og understregende Pointet med en rolig Haandbevægelse – forklarede os Syllogismen eller Induktionsbeviset, kunde nok fange Øjeblikkets Opmærksomhed. Det medførte bare ikke for mit Vedkommende nogen Trang til at trænge dybere ind i Problemerne og slet ikke nogen Lyst til at lade mig underkaste en Eksamination. En saadan vilde i alt for høj Grad afsløre min totale Mangel paa Forberedelse. Fler-tallet paa hans Hold var aabenbart indstillet paa en lignende Maade. Naar Prof. Kroman holdt Lorgnetten op for Øjnene for bedre at kunne læse Navnene paa Tilhørerlisten, saa han med Undren, at baade Peter Tordenskiold og Niels Juel, Saxo Grammatikus og Arild Huitfeldt sad under hans Kateder. »Hm!« sagde han eftertænksomt og søgte længere ned paa Listen. »Hvad er nu det? Peder Skram staar der. Hvor er Hr. Peder Skram? – Mine Herrer, dette er ikke Løjer!«

Nej, det *blev* i hvert Fald Alvor. Da Filosofikum stod for Døren ved Sommertid 1903, maatte man virkelig se at faa banket hans Tænke- og Sjælelære ind i en Fart og oven i Købet faa stiftet et flygtigt Bekendtskab med Høffdings Oversigt over den nyere Filosofis Historie. Det tog mig en udslagen Uge. Og mere endnu: man maatte, inden man gik op, paa en eller anden Maade bibringe Professoren en Anelse om ens Person, saa han ikke ved Eksamensbordet blev konfronteret med et vildfremmed Menneske. Det sidste voldte nu ingen Knuder. To Dage før Eksaminationen opsøgte jeg ham og forelagde ham et Par Spørgsmaal, som jeg – efter eget Sigende – for Livs og Døds Skyld maatte have Klarhed over, hvis hele min

kommende Tilværelse ikke skulde føles som Hasard. Og jeg fik Besked – imødekommende, venligt, grundigt; for hvorfor skulde Professoren ikke vise sig hjælpsom over for en Elev, hvem Problemernes rette Løsning laa i den Grad paa Sinde? Derfor smilede han elskværdigt genkendende, da jeg to Dage senere beskedent tog Plads ved det grønne Bord. »Stuart Mills Induktionsgisning!« sagde han opmuntrende og satte Pegefingern paa Bordet. »Hvad kan De sige mig om Stuart Mills Induktionsgisning?«

Jeg sagde alt, hvad siges skulde, og fik min Udmærkelse. Aldrig nogen Sinde har en Udmærkelse været mindre fortjent. Men dette følte som en Biting. Hovedsagen var, at jeg nu var cand. phil., kunde kvittere baade Stuart Mill og Kroman og kaste mig forslugen over det eneste Studium, jeg brød mig om.

Klogere var jeg ikke *den* Gang.

IV

Det historiske Studium ved Universitetet hvilede i Aarhundredets første Aarti paa tre faste Hjørnestene: Professorerne *Jobs. Steenstrup*, *Kr. Erslev* og *J. A. Fredericia*, indbyrdes vidt forskellige, men ingen harmonisk Treklang, snarere en noget disharmonisk Duet. Det var dog ubetinget et Gode, at de i Metode og Historiesyn afveg fra hinanden. Paavirkningsfladen blev derved bredere for deres Elever. Evnen til at sammenligne, kritisere, vrage eller billige opøvedes. Man modtog meget af den, med hvem man aandeligt følte sig stærkest beslægtet, men man gik alt andet end tomhændet fra de to andre. Ogsaa hos dem blev der hentet afgørende Impulser.

Jobs. Steenstrup var den ældste i Laget, ansat i 1882 som Caspar Paludan-Müllers Efterfølger med Nordens Historie og Antikviteter som sit særlige Undervisningsfelt. Han var ogsaa den ældste af Aar – i 1902 58 Aar gammel. Men Alderen mærkedes ikke meget paa ham. Hans tætte, kraftige Skikkelse og hans virile Personlighed havde stort set trodset Aarene, selv om Nerverne voldte ham Besvær og hans tætklippede Haar var blevet hvidt. Med sin Taske i en Rem over Skulderen kom han ude fra Villaen paa Svanemosegaardsvej cyklende til sine Forelæsninger, hvordan end Vejret og Føret var, ja, han hengav sig til det komplet uforstaaelige: han var »Viking«! En iskold Eftermiddag med Snefygning og med et Termometer, der havde besluttet aldrig mere at lade sig lokke op over 0,

mødte jeg ham uden for Rigsarkivet. Han standsede og vekslede nogle Ord med mig, og da jeg – med Frakkekraven oppe om Ørene – tillod mig en Bemærkning om denne modbydelige Kulde, svarede han stilfærdigt og som det selvfølgeligste i Verden: »Naah, ja, jeg er for Resten paa Vej til Rysensten for at faa mit Bad. Jeg naaede det ikke i Morges.«

Men en anden Episode staar endnu mere levende for mig. Den indtraf op imod Jul 1914, fem Aar efter at jeg havde forladt Universitetet. Sammen med mine Kammerater i Lyngbyafdelingen af Københavns Amts Skyttekorps kom jeg en tidlig Formiddag cyklende ud mod Hærens Skydebaner paa Amager, hvor vi skulde holde Skarpskydningsøvelse. Og da mødte jeg min gamle Professor for hjemadgaaende, naturligvis paa sin vante Cykle og med sin Riffel slængt over Nakken! Han *havde* i den tidlige Morgen været ude for at træne sin Skydefærdighed. Undgik vi ikke Krigen, og skulde Hovedstaden forsvares, var der ikke Tvivl i hans Sjæl om, hvad *han* havde at gøre. Det var denne hans stærke, klare, egensindige Personlighed, som betog et ungt Sind, og som op igennem Aarene holdt dets varme Hengivenhed fast.

Allerede medens jeg var Dreng, havde mit Orakel derhjemme – Højskoleforstander H. Rosendal – understreget for mig, hvilken dyb Forskel der var mellem Professorerne Johs. Steenstrup og Kr. Erslev. »Steenstrup har mere Aand i sin Lillefinger end Erslev i hele sin Krop,« havde han sagt. Det var et meget stærkt Postulat, og der maatte et overordentlig troskyldigt Sind til at kapere Dommen. Men noget *var* der om Sagen. Den fremragende tyske Historiker, Prof. Dietrich Schäfer, hævdede netop *Aanden* som det centrale i Steenstrups Forskning, medens hans – forøvrigt fortræffelige – danske Fagfæller maatte nøjes med *Fliden*. Retfærdig kunde dog denne Klassificering ikke være. Aanden satte ogsaa sine Spor hos andre Historikere end hos Steenstrup. Men Schäfers Opfattelse ramte alligevel nærmere Sandheden end den Kliché, der var støbt længe før 1902, og som gik ud paa, at Steenstrup kun repræsenterede et konservativt Historiesyn, der intet forstod af den moderne Kildekritiks ubønhørlige Destruktion af slet begrundede Traditioner. Jo, han forstod saamænd fuldt ud sit Haandværk, men han regnede bare ikke den litterære Kritik for det eneste saliggørende. Selv havde han destrueret adskilligt, som man tidligere havde stolet paa, udelukkende takket være Tradition. Men han glemte aldrig, at selv den skarpeste Analyse af en primær Kilde vilde være ude af Stand til at røbe mere end en Brøkdæl af det *Liv*, som laa bag Kilden, og at Sandheden i en gammel Tradition ikke kort og godt kunde fornægtes,

fordi den ikke lod sig aktmæssig dokumentere. Historieforskningen maatte have et *bredere* Grundlag end det, der som Regel blev tilstaaet den af Tidens tyske Kildekritikere og deres danske Elever.

Rimeligvis blev denne Opfattelse yderligere skærpet ved en udtalt Trang til individualistisk Holdning, som ikke sjældent tilspidsedes i en Stejlhed, der lod ham forsvare Skanser, som for længst var opgivet af alle andre. Det var et Træk, som end ikke hans grønne Elever kunde være blinde for. Saa ringe Mulighed jeg i mine første Studenteraar havde for at danne mig en virkelig begrundet Mening om Spørgsmaal, der skilte Vandene, var det mig alligevel klart, at Steenstrup i flere Tilfælde trak det korteste Straa – at f. Eks. den Skildring han i 1897–98 havde givet af vor Forhistorie, havde været haabløst forældet, længe før den publiceredes. Men det gjorde intet Skaar i min dybe Hengivenhed for ham og berørte jo heller ikke hans egentlige Felt: den *historiske* Forskning. I den var hans Maal ikke alene en nøgtern *Forstaaelse* af Fortiden, men ogsaa en varm *Medleven* i den. Han var klar over Vanskeligheden ved at kombinere disse to Ting, og han indrømmede resigneret, at »vore bedste Fortællere vare sjældent gode Granskere; her har været en Spaltning i tvende Veje«. Men Vanskelighederne kunde dog ikke eliminere Maalet, og Maalet maatte være baade »kritisk Kraft og Skarpsyn« og dette at tale »skjønt og naturligt, bevæget og varmt, saaledes at hver Mand og Kvinde faar Lyst til historisk Læsning og især til Fortællingen om det Lands Fortid, der er os alle kjærest«. Hvor stærk denne hans Opfattelse kom til at præge min egen Forskning og min egen Fortælling, kan andre bedre bedømme end jeg. Men min *Tak* til ham – den er i hvert Fald oprigtig nok.

Den fremspringer saa at sige udelukkende af det, han *skrev*. Jeg forsømte ganske vist sjældent hans Forelæsninger, men det var ikke stort, de gav. Det skyldtes for en væsentlig Del hans famlende mundtlige Form. Han støttede sig nok til et omhyggeligt udarbejdet Manuskript, men han refererede det stammende og lavmælt og gned sig ofte over Panden, som følte han sig utilpas og svimmel oppe paa det høje Kateder. Kun som Opponent ved Doktordisputatser kunde han frigøre sig. Da strømmede Ordene næsten chokerende hurtigt og let fra ham. Jeg husker ham fra en Disputats om Nordboernes legemlige Opdragelse i Sagatiden. Med sit Offer anbragt paa Katederet og sig selv i god Behold under det snurrede han rundt som en Top, forklarende og demonstrerende Rigtigheden eller Urigtigheden af de mange Sagapaastande om Helten, der kastede sit Spyd lige

let med begge Hænder, eller som svang sit Sværd saa fabelagtigt, at man troede, der var tre i Luften paa een Gang!

Og naar han under en saadan Aktion udfoldede sig helt, skulde man ikke ønske at krydse Klinge med ham. Modet dertil var ulige større, naar man havde ham for sig i den daglige Situation – paa Katederet. Saa kunde Eksaminatorier nok give Anledning til visse Smaakontroverser. Der skal – efter Sigende – i lange Tider have gaaet Frasagn paa Universitetet om en Diskussion, jeg i 1903 styrtede mig ud i, da han ønskede at høre, hvad jeg vidste om engelsk Indflydelse her i Landet i vor ældre Middelalder. Jeg ser af mine Breve, at den har strakt sig over hele to Timer, idet Steenstrup genoptog Kampen, medens mine Kammerater morede sig kongeligt over at se mig Grønskolling give Gæsterollen som Toreador.

Men Steenstrup var ikke den Mand, som lod sig afficere af en Exrus' selvbevidste Bedreviden. Han vidste jo inderlig godt, hvor lidt den til syvende og sidst var værd, og gennem alle mine Universitetsaar mødte han mig kun med den største Venlighed, med varm Interesse og med en levende Forstaaelse af min Trang til baade Følgeskab og Oprør. Han var for udpræget en Individualist til ikke at respektere individuelle Tilbøjeligheder hos en ung Student. Og altid var han opmuntrende, tilskyndende. »De skal ikke gaa og lede efter Problemerne,« sagde han en Gang til mig. »Det er Problemerne, der skal lede efter Dem! Læs kun planløst, som man siger. Læs om mangt og meget. Men mærker De saa pludselig, at det »bider«, skal De standse. Saa er der et Problem, som vil have, at De skal gaa i Gang med det. Og saa kommer De uden forudfattede Meninger til det.«

Det var et godt pædagogisk Raad. Utvivlsomt havde Steenstrup Evner som Pædagog, skønt de ikke var meget fremtrædende i hans Undervisning. Stærkest gjorde de sig gældende i Skriveøvelserne hos ham. Gennemgangen af den afleverede og rettede Opgave kunde formes som en virkelig inspirerende Samtale, hvor han ikke holdt sig strengt til det saglige, men ogsaa tog det sproglige under Behandling – f. Eks. de Norvagismer, jeg halvt ubevidst havde opsnappet i mine sidste Skoleaar. Og saa kunde han – naar vi begge var placerede i Sofaen derhjemme paa Svanemosegaardsvej – udfolde sig baade lunerigt og alligevel autoritativt, en Kombination, der passede mig fortræffeligt.

Den største Mangel ved hans Undervisning var egentlig, at vi ikke ejede den fornødne Lærebog i Danmarks Historie – og den eksisterer stadig ikke. Steenstrup havde skrevet Lærebøger i forskellige historiske Hjælpevidenskaber. Det var godt og vel, men det var ikke nok. Da vi begyndte

hos ham, henvistes vi, hvad Danmarks Historie angik, til et gennemrettet Eksemplar af Allens »Haandbog i Fædrelandets Historie«, som han havde fremlagt paa Laboratoriet. Men det var jo hverken Fugl eller Fisk – hverken Allen eller Steenstrup og derfor et sløjt Grundlag for Eksaminatorier – endsige for Eksamen. »Danmarks Riges Historie« var alt for omfattende til at kunne læres – det samme, der som Lærebog betragtet gælder Arups »Danmarks Historie« (tilmed kun en Torso). Man skulde synes, det maatte være en Opgave for en Universitetslærer at skrive en Haandbog, der uden nogen som helst Skelen til Originalitet i Opfattelse eller Fremstilling slet og ret samlede det Stof, der skal *kunnes*, overalt henvisende til foreliggende Afhandlinger og Monografier, og i alle Tilfælde, hvor Problemer har givet Anledning til videnskabelig Diskussion, kort refererende Hovedpunkterne i de fremsatte Opfattelser. Det er muligt, at en enkelt Mand ikke kan gøre hele Arbejdet forsvarligt, men saa kan jo to eller tre slaa sig sammen om det. Det var paa en Maade det, Erslev og Fridericia gjorde, hvad Redegørelsen for de verdenshistoriske Hovedlinier angik.

V.

Vi unge Spirer vidste, at *Kr. Erslev* i mange Henseender var Steenstrups Modpol. Vi vidste, at han stod som Banebryder herhjemme for den kildekritiske Metode, han begejstret havde tilegnet sig under sit Studieophold i Berlin i Slutningen af 1870'erne, og som han indførte i sin Universitetsundervisning, nogle Aar efter at han i 1883 – 30 Aar gammel – var blevet ansat som Fr. Schierns Efterfølger. Vi vidste ogsaa, at han var den store Organisator baade af Undervisningen selv og af den betydningsfulde Publikationsvirksomhed, som Selskabet til Udgivelse af Kilder til dansk Historie havde udfoldet, siden det var blevet oprettet i 1877 – ikke mindst ved *hans* Initiativ. Det var vel heller ikke mange af os, som gik til hans Lærestol uden Forhaandskendskab til en stor Del af hans Produktion. Foruden hans forskellige Afhandlinger i Historisk Tidsskrift havde jeg i de afsluttende Skoleaar læst hans inspirerende Bog om »Valdemarernes Storhedstid« (1809), og hans Bind af »Danmarks Riges Historie« havde jeg pløjet Hefte efter Hefte. Klarheden, Stringensen i dette samlede Forfatter-skab gjorde selv Detaillen fængslende. Derfor var det med virkelig Forventning, man i 1902 tog Plads i hans Auditorium.

Og man blev i Sandhed ikke skuffet. Baade hans og Steenstrups Fore-

læsninger var beregnede paa de historiestuderende, og Antallet af Tilhørere var gennemgaaende beskedent. Men endnu mindre var selvsagt de to Professorers Elevhold ved deres Skriveøvelser og Laboratorieøvelser – som Regel var vi kun en god halv Snes Stykker. Det gav i høj Grad Mulighed for, at der kunde blive arbejdet med den enkelte, og Erslevs personlige Interesse for det rent undervisningstekniske i Forbindelse med hans medfødte pædagogiske Evne gjorde Timerne hos ham særdeles udbytterige. Han forstod i en helt anden Udstrækning end Steenstrup at »danne Skole«. Man gennemgik ikke hans »Øvelser i historisk Granskning« uden at præges afgørende deraf. Oppe i det filologisk-historiske Laboratorium i Sidefløjen ud mod Nørregade sad vi bænkede om det brede, tofløjede, sortlakerede Bord med ham selv i den halvrunde Indskæring, hvor Fløjenes Ydersider mødtes i en Vinkel, og saa faldt hans Kommentarer hurtigt, klart og nøgternt – slaende Arbejdsreglerne fast, skærpene vor Iagttagelses-evne, vor kritiske Sans, vort Blik for Kildernes Art og Værd. Baade her og paa Auditoriets Kateder var han suveræn i sin Form – ikke veltalende, men frit formende sine Sætninger, overlegen paa Grund af sin omfattende Viden og sin veldisponerede Gennemførelse af den Undersøgelse eller den Redegørelse, der var Dagens Emne. Hans Forelæsninger over Roms Historie, over Middelalderen, Renæssancen og Reformationen vil næppe være glemt af nogen blandt hans Tilhørere.

Og fængslende hos ham var tillige den Forstaaelse, med hvilken han – den nøgterne, principfaste Forsker – kunde give Udtryk for, at Kilderkritik jo ikke var Historikernes sidste og endelige Maal. Maalet maatte være med en gennemført Kritik af Kilderne som Grundlag at muliggøre en *Historieskrivning*, der ganske vist var underkastet den paagældende Forfatters individuelle Særpræg og derfor i sin Opfattelse og Form subjektiv, men som var rensat for Traditioner, der intet Hold havde i Kilderne, og for Tilbøjeligheden til vovede Hypoteser eller fri Historiedigtning.

Et Vidnesbyrd derom fik jeg i Efteraaret 1903. Erslev holdt den Gang en Række Laboratorieøvelser over det 19. Aarhundredes *Historieskrivning*, og hver enkelt af Deltagerne fik til Opgave at karakterisere et historisk Hovedværk og dets Forfatter. Min Lod faldt paa *John Lothrop Motleys* »History of the Rise of the Dutch Republic« (1856), et Arbejde, hvis dramatiske og farverige Fremstilling hvilede paa aarelange forudgaaende Arkivstudier.

Jeg søgte – saa godt som en ganske ung Student kunde gøre det – at

afdække den Historieskrivningens Teknik, der havde været Motleys – hans billeddannende Evne, hans Sans for det tilsyneladende saa ubetydelige Træks Værdi, naar det kunstnerisk indføjedes i Helheden, og jeg drog Sammenligninger mellem ham og en aandsbeslægtet dansk Historiker: Troels Lund. Deres Situationsmalerier, deres Tegninger af de handlende Personer fulgte som Regel ganske det samme Skema. Og jeg prøvede paa at gøre Rede for baade Værdien og Faren ved en saadan Historieskrivning, hvor Kunstneren ofte tog Luven fra Forskeren og den subjektive Bedømmelse ikke sjældent blev meget grel. Ja, den kunde skifte fra Situation til Situation, fordi det Indtryk, der var givet det ene Sted, let kunde bringe Disharmoni ind i Fremstillingen, hvis det blev fastholdt det andet. Et Brev fra Filip II kunde afvekslende kaldes »hjælpeløst« og »meget klart«, Grev Egmont karakteriseredes i visse Tilfælde som »en fremragende Personlighed«, i andre som »et jævnt Hverdagsmenneske«, for saa det tredje Sted at blive en »vklende, konfus, bedrøvelig naiv Mand«.

At Motley som Historiker laa Erslev overordentlig fjern, var der ingen Tvivl om. Men ved Gennemgangen af Opgaven søgte han alligevel at finde frem til den amerikanske Forskers positive Sider. Han savnede slet ikke Blik for Genialiteten i det bevidst gennemførte Historiemaleri, saadan som Motley præsenterede det. Og naar jeg trods min ungdommelige Kritik af mange Petitesser tydeligt røbede, at jeg var fængslet af selve den kunstneriske Nerve i dette Forfatterskab og af den Tendens, der laa bag Værket: at forherlige et lille Folks heroiske Kamp for sin Frihed – havde Erslev ingen Indvendinger at gøre. »Det er ikke uden Interesse at se, hvorledes beslægtede Strenge er blevet berørt hos Dem«, var hans velvillige Kommentar.

Det blev, efterhaanden som min Studietid gik, ingen Hemmelighed for ham, at han og jeg havde vidt forskellige Udgangspunkter for Opfattelsen af vor egen Histories Forløb – *han* præget af sit radikale Livssyn, *jeg* af mit konservative. Men det var jo noget, som slet ikke berørte den historiske Forsknings Principper. Paa det Felt kom jeg altid til at staa i Lærlingens Gældsforhold til ham. Og Forskellen imellem os bevirkede heller ikke, at hans Velvilje over for mig mindskedes. Det fik jeg tilstrækkeligt mange Beviser paa i Tidens Løb, ikke mindst da jeg stod over for min Magisterkonferens. Og Velviljen holdt sig frem gennem Aarene. Den gav sig ikke alene positive Udslag, den var ogsaa stærk nok til at modstaa ret skarpe offentlige Angreb fra min Side som f. Eks. det, jeg rettede imod

ham i 1922, da han – efter min Mening paa en lidet heldig Maade – havde udtalt sig i en Strid mellem Dr. Frederik Poulsen og Magister Harald Nielsen. Jeg mindede («Nationaltidende» 12. Januar) Erslev om, hvorledes han, der i sin Tid havde skullet lære os Kildekritikkens vanskelige Kunst, altid havde indskærpet »den største Aarvaagenhed over for alle sekundære Kilder« – og alligevel »jonglerede« han nu selv »paa slap Line med et Interview i »Social-Demokraten« som eneste Kilde«. De fleste vilde sikkert have reageret kraftigt over for en saadan personlig Krænkelser og afskrevet deres Sympati for Angriberen. Men Erslev var af et andet Stof. Da jeg faa Dage efter mit Indlæg maatte opsøge ham i hans Egenskab af Formand for Carlsbergfondet, var hans Holdning uforandret, som jeg huskede den fra min Studentertid: formelt lidt kølig, reelt velvillig og interesseret. Han lyttede opmærksomt til Motiveringen af den Ansøgning, jeg agtede at indsende til Fondet, antydede, hvilken Form jeg burde benytte, hvis Fondet i det givne Tilfælde skulde se bort fra Regler, der ellers principielt blev overholdt, og da Ansøgningen forelaa, førte han Bevilningen igennem.

Saaledes handler kun en Mand med klare og rene Linier.

VI.

Yngst som Universitetslærer var *J. A. Fridericia*, ansat i 1899 – 50 Aar gammel – som Edv. Holms Efterfølger. Mit Valg af Speciale bevirkede, at jeg fik mindst Anledning til at deltage i *hans* Undervisning, og Billedet af ham fik derfor ikke i min Erindring saa fyldige Nuancer som Billedet af de to andre. I mit første Semester fortsatte han nogle tidligere begyndte »skriftlige Øvelser over specielt studerede Punkter«, og med den Umættelighed, der kan præge en Rus, placerede jeg mig straks ved Bordet oppe i Laboratoriet, da Øvelserne skulde sættes i Gang. Fridericia betragtede noget overrasket denne ukendte Fremtoning og spurgte lidt tvivlende: »Fra hvilket Aar er De Student?« »Fra i Aar,« svarede jeg tillidsfuldt. »Saa egner disse Øvelser sig næppe for Dem,« sagde han venligt. »De er beregnet for viderekomne.« Og jeg gled med mine Papirer og min Mappe som en Skygge ud ad Døren, medens »de viderekomne« overbærende smilede.

I samme Semester fortsatte Fridericia ogsaa sine Forelæsninger over den franske Revolution og det 1. franske Kejserdømme. De var lagt an, saa de havde samme Værdi for »viderekomne« og Begyndere og kunde følges

af enhver historisk interesseret. Det store Auditorium var derfor altid fuldt af lyttende ældre og yngre Akademikere og Folk ude fra Byen. Det gav et vist Liv over Timerne, men det skabte jo ingen Kontakt mellem Professoren og den enkelte Student. Oppe paa Katederet stod han – mager, Ryggen ikke længere ret, Panden under den høje, skaldede Isse furet, det hvide Skæg omhyggeligt soigneret – og med sin sprøde Stemme redegjorde han uden retoriske Kunstgreb, nu og da lidt knudret, for en svunden Tids revolutionære Dramatik. Forelæsningsrækken fortsattes Semester efter Semester. Efterhaanden drog han ogsaa Tiden efter det napoleonske Regime ind i sin Fremstilling, og som et ledsagende Akkompagnement fulgte i disse Aar praktiske, velskrevne Haandbøger, netop egnede til at læres og lægges op ved en Eksamen. Ligesom Erslev havde Fridericia Øjet aabent for Betydningen af, at der udarbejdedes Lærebøger, der i et rimeligt Omfang og med et passende Maal af Litteraturhenvisninger kunde hjælpe Studenterne til at opnaa det fornødne Overblik – og til Hukommelsesstoffets Indterpning!

Det var ikke det eneste Punkt, paa hvilket de to Mænd lignede hinanden. Deres Livssyn var i væsentlige Henseender det samme – bestemt af Datidens radikale, brandesianske Idéverden. De, som kendte Fridericia, forsikrede, at der bag hans forbeholdne, forsigtige Form, hans bevidste Forsøg paa at give et saa vidt muligt neutralt Billede af Fortiden, skjulte sig en ikke ringe Lidenskab, en ivrig Medleven i Dagens aktuelle aandelige og politiske Spørgsmaal. I hans Undervisning mærkedes det saa godt som ikke. Kun en eneste Gang indledte han Semesterets Forelæsninger med en Bemærkning om, at det vilde være ham umuligt ikke at tage Afstand fra Periodens »Klerikalisme og Nationalisme«. Vi, der kom til ved Aarhundredets Begyndelse, fik Indtrykket af en stærkt afdæmpet, fin, samvittighedsfuld Personlighed, en Stuelærd, for hvem kun Bøger og Aktstykker, minutiøs Omhu i Arbejdet og rolig Afvejen i Dommen betød noget. Men det var altsaa ikke den *bele* Fridericia.

Personlig Kontakt med ham fik jeg først i sidste Halvdel af min Universitetstid, da jeg blandt særligt studerede »Punkter« havde valgt enkelte Emner, der hørte til hans Undervisningsdomæne. Og da afsløredes han for mig fra en helt anden Side.

Da kom hans overordentlige Hjælpsomhed, hans uegennyttige Anstrenghed for at lægge Problemerne bedst muligt til Rette for Eleven klart for en Dag. De Opgaver, han stillede mig i 1907, blev efter Afleveringen

behandlet af ham med den yderste Omhu. Ikke et Kildested var overset, ikke et Citat var undgaaet hans Kontrol. Blyantsnoter i Marginen viste, hvorledes Side efter Side var blevet gennemarbejdet – alt for bestemte Udtryk afsvækket, tvivlsomme Efterretninger forsynet med et »vistnok«, oversete Detailler tilføjet, Forholdet mellem Kilderne uddybet, og slutteligt var en almindelig Bedømmelse afgivet: »Særdeles flittig og gode Jagttagelser; Opstillingen af Kilderne dog for skematisk«, eller: »Særdeles god og klar. Et Par smaa Mangler. Om Principspørgsmaalene nærmere ved Gennemgangen.«

Thi hver enkelt Opgaves Tilbagelevering ledsagedes i hans Hjem af en udtømmende, mundtlig Gennemgang. Her fik man Lejlighed til at begrunde, hvorfor man havde draget netop den eller den Slutning af Kildematerialet, og her forklarede han, hvori ens eventuelle Fejl bestod. Det kunde tage lang Tid, men det gav rigeligt Udbytte. Endnu mere mærkbart blev det Aaret efter, da jeg som »Punkt« hos ham tillige havde valgt Fichtes »Reden an die deutsche Nation«. Situationen, hvorunder disse Taler var blevet holdt – Berlin besat af franske Tropper –, den glødende Ildhu, hvormed Fichte havde søgte at vække Modstandsviljen mod Fjenden, havde rørt ved dybe Instinkter i mig selv, og det var uundgaaeligt, at det maatte sætte sig Spor i Besvarelsen af mine Opgaver. Saa gav det ved Gennemgangen Anledning til Bemærkninger om subjektiv og objektiv Historieskrivning, og han morede sig over, at jeg aabenbart selv havde været opmærksom paa Faren: ved et Fichte-Citat havde jeg ikke kunnet tilbageholde et: »Herligt!« – men det var meget diplomatisk anbragt ude i Marginen, ikke inde i Teksten! Saa var Skinnet nogenlunde bevaret!

For sit eget Vedkommende hengav Fridericia sig ikke til den Slags Hjerteudgydelser. I sin Bedømmelse af historiske Personligheder og deres Værk søgte han altid en ærlig Afvejen for og imod – hvilket naturligvis ikke udelukkede en Dom. Hans Opfattelse af f. Eks. Christian IV var et karakteristisk Vidnesbyrd derom. Han havde ofte nok i sine egne Arbejder tegnet baade Lys- og Skyggesiderne ved denne kraftfulde, ejendommelige Konge, og han var endt med at fastslaa, »at Beundringen i Danmark over Kristian IV som den store og populære Fyrste tilhører en forbigangen Tid, i alt Fald hos Historikerne«. Men naar Dietrich Schäfer i 5. Bd. af »Geschichte von Dänemark« (1902) reducerede Kongen til en Slags dansk Genspejling af en tysk Territorialfyrste, eller naar Militærhistorikeren, Kaptajn K. C. Rockstroh i 1. Bd. af »Udviklingen af den nationale Hær i

Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede« (1909) kom med »uophørlige bidske Angreb« paa Kongen, der fremstilledes som en Udygtighed, en smaatskaaren, pengegridsk Natur, der gennem hele sin lange Regeringstid satte Hensynet til sin personlige Fordel over Hensynet til Landet – *saa* reagerede Fridericia meget bestemt. Her var hverken den indtrængende Forstaaelse af Kongens Stilling i Staten (Schäfer) eller den maadeholdne Bedømmelse af hans Væsen og Virke (Rockstroh), som Fridericia forlangte.

Sit eget Syn paa Historikerens Gerning gav han maaske tydeligst til Kende, da han i 1909 med fuld Tilslutning citerede Østrigeren *Heinrich Friedjungs* Ord:

»Historikeren er forpligtet til streng Sanddrthed, og hvad der er sket tør ikke forties af ham, selv om der derved gives politiske eller nationale Modstandere Stof og Vaaben. Lad Historikeren altid være ligesom Tacitus, grebet af Lidenskab og Medfølelse, naar han kun besidder Evnen til at se og skildre Mennesker og Ting efter deres egentlige Natur; da erkender man Sandheden ogsaa gennem det Slør, som hans Tilbøjeligheder maatte have bredt over den. Men den, hvem Historiens Gave er nægtet, kaster selv med den vidtberømte Objektivitet ikke Lys over Tingenes Væsen«.

VII.

Det var af disse tre betydelige Historikere, jeg i Aarene 1902–09 lærte »Haandværket« og »Kunsten«: Forskningen og Fremstillingen. Kom der ikke tilstrækkeligt ud af det, var Skylden i hvert Fald min egen.

At jeg drev Tiden bort, skulde ingen kunne sige. Naturligvis var jeg Medlem af Studenterforeningen, men i alle de syv Aar kom jeg kun til to Møder – den ene Gang for lydeligt at protestere mod Dr. P. Munch, som luftede sine forsvarsnihilistiske Teorier. Havde man været til Forelæsninger om Formiddagen og arbejdet paa Laboratoriet om Eftermiddagen, gad man ikke blive inde i Byen ogsaa om Aftenen, men skyndte sig hjem med Toget.

Desuden – jeg *havde* virkelig travlt! Jeg husker, at jeg i Efteraaret 1902 forbavsedes over, hvad man kunde faa læst og exerperet i en enkelt Maaned – langt, langt mere end i et helt Skoleaar! Kun med stor Vanskelighed rev jeg mig løs fra Universitetsbibliotekets og Laboratoriets kilometerlange Kolonner af Bøger, som marcherede op og meldte sig til Tjeneste. Det store kongelige Bibliotek (som det den Gang hed) besøgte jeg

sjældnere. Der kom forøvrigt kun faa paa dets Læsesal, hvor man placeredes omkring et kæmpemæssigt, ovalt »Spisebord« og pænt maatte bede om Nøglen, naar man følte en uimodstaaelig Trang til Ensomhed. Men Rigsarkivet kunde fange. Her havde man Chancer for at øve sig i Skriftlæsning – hvilket krævedes til Magisterkonferencen –, og her kunde man trænge bag om Bøgerne, frem til Akterne.

Og hvad fik jeg saa ud af mine første Studenteraar – bortset fra svulmende Kollegiehefter?

I Begyndelsen af 1903 havde jeg en lille Afhandling færdig om »*Mikkel Pedersen Gønge. En Friskyttefører fra Syvaarskrigens Tid*«. Den blev offentliggjort i »Vort Forsvar« og var mit første selvstændige – og mangelfulde – Forsøg. Netop samtidig kom imidlertid noget helt andet paa Tapetet – noget, der foreløbig satte alle andre Tanker paa Porten. Inspektør ved Nationalmuseet *P. Hauberg* skrev den 19. Juni til mig:

»Der forestaar i denne Tid en Række *Undersøgelser og Opmaalinger af Voldsteder*, og Direktør Møllerup, der kjender Deres særlige Interesse for dette Omraade, har foreslaaet mig at forespørge Dem, om De kunde have Lyst til at være mig behjælpelig med dette Arbeide, der skulde paabegyndes i nær Fremtid, og hvorom vi kunde træffe nærmere Aftale... Jeg beder Dem derfor om at komme op paa Museet Mandag eller Tirsdag, forat vi kunne tale om Sagerne«.

Der er Spørgsmaal, som er helt overflødige! Lyst til at være med? Jeg havde absolut ingen større Lyst! Himmelen aabnede sig jo!

Allerede medens jeg gik i Skole, havde jeg ved Foraarstid 1902 sonderet Muligheden af efter endt Studentereksamen at blive knyttet til Nationalmuseet. Det viste sig, at jeg i saa Fald maatte begynde som Volontør, at en saadan skulde ansættes af Kultusministeriet, og at det for Tiden blev anset for aldeles haabløst at indsende nogen Ansøgning. Men, sagde Museumsdirektør, *Dr. W. Møllerup*, »jeg vil aabne Samlingerne for Dem, og jeg skal ved Lejlighed benytte mig af Deres Medhjælp«. Det var altsaa dette Løfte, han nu indfrieede.

Paa det Tidspunkt var jeg steget højt i Ære og Værdighed – syntes jeg. Jeg var nemlig blevet Medlem af *Det kgl. nordiske Oldskriftselskab*. Da Selskabet den 18. November 1902 skulde afholde et Møde, ved hvilket der skulde gives »Meddelelse om nogle gamle, danske Borge«, havde jeg sat Himmel og Jord i Bevægelse for at faa Lov til at komme med. Det havde knebet stærkt. Oldskriftselskabet var endnu den Gang et *meget* fornemt

Forum. Hs. Maj. Kongen, Selskabets Præsident, overværede nu og da Møderne, Kammerherre *Emil Vedel* var Vicepræsident og Museumsdirektør, Dr. *Soph. Müller* Sekretær. At mine egne Ord intet vilde betyde over for den sidstnævnte, strenge Herre, var jeg klar over, og jeg anskaffede mig derfor en Aron, som kunde være Fortaler for den lille Moses. Dir. Müller stillede sig yderst skeptisk. Det vilde være utænkeligt, sagde han, at en grøn Student uden de fjerneste Meriter kunde optages i dette hæderværdige, højlærde Selskab; men naturligvis – vilde dets Medlemmer ved Mødet den 18. November paatage sig Ansvaret ved at indballutere Hr. stud. mag. V. B. B. la Cour, kunde Optagelsen jo ikke nægtes. Aron fattede derfor nyt Mod og fortsatte: Lille Moses vilde *meget* gerne have Adgang til selv at overvære Mødet! Dir. Müller greb sig forfærdet til Hovedet. Dette Ønske maatte vitterligt siges at sprænge alle Traditioner og Vedtægter! Umuligt! Imidlertid endte Samtalen efter god, gammel, dansk Skik med et Kompromis: Under Ballutationen kunde jeg lydløst opholde mig i Mødesalens Forværelse. *Hvis* Resultatet faldt ud til min Fordel, og Kammerherren højtideligt havde forkyndt det for de tilstedeværende Medlemmer, kunde Døren stilfærdigt aabnes, og jeg kunde tage Plads paa en af de bageste Stolerækker.

Og saadan gik det. Oldskriftselskabet fortsatte urokket og uforstyrret sin ophøjede Tilværelse til Trods for min Optagelse – og nu ønsker jeg inderligt, at det stadig havde bevaret sit stilfulde, fornemme Præg.

Den 28. Juli 1903 skulde Selskabet foretage en »archæologisk« Udflugt til Holbækegnen, hvor Dir. Møllerup skulde holde Foredrag paa Voldstedet *Sigersholm* ved Vallestrup. Han havde aldrig før set Stedet, en Opmaaling af det fandtes ikke i Museets Arkiv – kort sagt, han maatte paa Forhaand derned, saa han kunde blive orienteret, og han havde til den Ende Brug for en Medhjælp. Følgen var, at vi den 28. Juni rullede med Toget til Holbæk og med en sagtmodig Lotte for Køretøjet fortsatte videre derfra til *Sigersholm*. Paa Vejen paalagde Dir. Møllerup mig indstændigt at holde skarpt Udkik med ethvert Stengærde, vi passerede. Det kunde godt gemme en gammel Runesten eller noget andet mærkeligt! Og jeg stirrede mig Øjnene næsten ud af Hovedet for punktligt at efterkomme hans Ordre – desværre uden Resultat. Naa, det var jo ogsaa *Sigersholm*, der var Ekskursionens Maal, Voldstedet blev skridtet af – anden Opmaaling foretoges ikke –, jeg fik Besked om at gøre de nødvendige Notater og afgive en skriftlig Rapport til ham om Besøget, og saa gik Turen tilbage til et

veldækket Middagsbord paa Hotel Isefjord i Holbæk. Dir. Mollerup løftede fornøjet og veltilfreds sit fyldte Rødvinsglas. »Det er en Gudedrik!« sagde han. »Skaal! Og Lykke med Fremtiden!«

Men næste Gang vi mødtes, var han knap saa tilfreds med min Optræden. Det var den 28. Juli. Den »archæologiske« Udflugt var endt, Dir. Mollerup havde holdt sit Foredrag paa Sigersholm, og det lærde Selskab var paa Hjemvejen med Toget til København. Jeg havde faaet Plads i samme Kupé som Direktøren – veg nødigt fra ham, betaget, som jeg var, af Dagens Oplevelse og stolt over at have været ham behjælpelig. Saa sagde jeg pludselig uden nogen Motivering: »De tog fejl, Hr. Direktør, da De sammenlignede Sigersholm med Borgbilledet paa Fru Ingerd af Regensteins Segl. Sigersholm har hørt til en helt anden Borgtype.«

Tableau! Dir. Mollerup blev sprutrød. De lærde Herrer saa desorienterede og spørgende paa ham. Og jeg begreb, at jeg vistnok burde trække mig tilbage til en anden Kupé. Det er jo meget godt at kunne korrigere en Fejltagelse, men det er ikke i særlig Grad taktfuldt at gøre det, hvor som helst det falder en ind. Det vilde ved mangfoldige Lejligheder have været klogt, om jeg havde skrevet mig denne lille Leveregel bag Øret.

Direktøren var imidlertid mindst af alt »langsint«. Han var Vennesælheden selv og glemte hurtigt en saadan lille Kontrovers. Hans personlige Interesse for mig og den Hjælpsomhed, den gav sig Udslag i, mindskedes derfor ikke, og saa længe han ledede Nationalmuseets 2. Afdeling, kunde jeg være sikker paa hans Støtte.

Den medførte dog ikke, at jeg fik synderligt direkte med ham at gøre. Dertil var han en altfor optaget Mand, hvis Minutter var kostbare. Hans lille, tætte Skikkelse passerede gerne i stor Fart gennem Rummene ind til hans eget Kontor; men hørte man hans hastige, smaatrippende Gang, kunde man være sikker paa en opmuntrende Hilsen, naar han strøg forbi.

Paa dette Tidspunkt havde jeg ikke nogen Viden om Baggrunden for hans Virksomhed. Jeg vidste, at han var en anset Historiker af Fag, at han havde disputeret om Danmarks Forhold til Livland i Perioden 1346–1561 og skrevet et baade grundigt og ypperligt Værk om Bille-Ættens Historie. I mine Studenteraar udkom (1900–1906) hans Fremstilling i »Danmarks Riges Historie« af Tiden fra Reformationen til Frederik II's Død, og naturligvis blev den omgaaende læst; men større Indtryk var dette Hastværksarbejde ikke i Stand til at gøre paa mig. Og intet af den Produktion, jeg kendte, forklarede, hvorfor han skulde komme til at gaa Museumsvejen.

Hvorledes det egentlig gik til, at han i 1893 fik Ansættelse som 2. Assistent ved Nationalmuseets 2. Afdeling, veed jeg ikke – det har vel været hans altid anstrengte Økonomi, som har faaet ham til at søge Stillingen, skønt man i Sandhed ikke spandt Guld ved den. Klart er det imidlertid, at han i mange Henseender maatte staa temmelig uforberedt, da han kun tre Aar senere blev Afdelingens Chef ved Direktør Henry Petersens Død. Hertil føjedes i 1898 Stillingen som Direktør for Rosenborg-Samlingen og dermed tillige Formandspladsen i Styret for Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg – altsammen Hverv, der krævede en trænet Museumsuddannelse, som han ikke var i Besiddelse af. Det skulde ikke gøre Sagen bedre, at der opstod et spændt Forhold mellem ham og Direktøren for Museets 1. Afdeling, Dr. *Sophus Müller*, der som Fagmand var ham uendeligt overlegen. Det endte med, at de indbyrdes forhandlede saa at sige udelukkende pr. Brev. Og endelig havde Mollerup det største Besvær med at holde Afdelingens mange forskellige Konti ude fra hinanden, uden at der dog herved fremkom noget, der kunde karakteriseres som andet end alvorlig Uorden. Det førte til, at Ansvar for Afdelingens Regnskaber i al Stilhed af Ministeriet i 1906 blev taget fra ham og givet til en af de yngre Embedsmænd, Dr. *M. Mackeprang*. Intet Under, at Mollerup ofte kunde virke træt og adspredt midt i hele den Fart, han havde paa. Tilsyneladende skulde der dog ikke meget til atter at kvikke ham op – et Smil, et spontant Udtryk for Glæde og Arbejdslyst, og han var atter den gamle, som fuld af Velvilje hørte paa, hvad en ung Museumsspire kunde have paa Hjerte. Det er muligt, at de, som havde det daglige Samarbejde med ham, saa andre Sider af hans Væsen – for mig, der kun færdedes i Periferien, var det ikke Tilfældet.

I et virkelig fortroligt Forhold kom jeg kun til een af Afdelingens Embedsmænd: Museumsinspektør *P. Hauberg*.

Heller ikke han var uddannet som Museumsmand, men han havde i Aarenes Løb paa en Række museale Omraader samlet sig en langt rigere Erfaring end Direktør Mollerup. Han var begyndt som Landskabsmaler, var uddannet paa Kunstakademiet under P. C. Skovgaard's Vejledning og havde i 1870'erne gentagne Gange udstillet paa Charlottenborg, hovedsagelig bornholmske Motiver. Ovre paa vor fjerne Klippebastion i Østersøen havde han tabt sit Hjerte – ikke bare saadan, at han her havde fundet sin Hustru, men ogsaa i den Forstand, at han Livet igennem følte sig inderligt knyttet til Øen, til dens friske, havsvøbte Kyst, dens Dales frodige og

mangfoldige Ynde, dens Udmarkers strenge Alvor og dens Befolknings vaagne, lunerige Karakter. Paa Bornholm fik desuden hans historiske Sans Næring. Hans Udgravning af Lilleborg kastede Lys over Episoder i Øns middelalderlige Skæbnespil med Kongen og Ærkebispem i Lund som de afgørende Faktorer, og hans utrættelige Arbejde paa Restaureringen af Hammershus Ruiner, fortsat lige til hans Død i 1928, viste baade hans kunstneriske Nænsomhed over for Opgaven og hans uforanderlige Kærlighed til den. Man glemmer ikke den Varme, hvormed han talte om disse nationale Mindesmærker, hvis Røgt og Pleje han saa at sige havde forpagtet. De var og blev *hans* specielle Domæne. Desværre fik han dem aldrig litterært behandlet i den Udstrækning, som man kunde have ønsket, og hans Notesbøger er mærkeligt nok ikke havnet paa Nationalmuseet efter hans Død. Man skulde synes, det havde været Boets Pligt at sørge for deres Opbevaring her. Den, som til sin Tid skal skrive Monografien over Hammershus, vil uden dem være ilde faren.

Det yelhavende christianshavnske Apotekerkjem, hvorfra Hauberg stammede, havde gjort ham økonomisk uafhængig og sat ham i Stand til tidligt at dyrke sine Interesser – litterære og kunstneriske. Han sad inde med en stor Bogsamling, ejede en Mængde ypperlige Kobberstik, og hans Møntsamling var kendt af enhver Numismatiker. Det var ogsaa disse forskellige Interesser, som til syvende og sidst betingede hans Livsgerning. I 1885 blev han Assistent ved Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, hvis administrerende Inspektør han udnævntes til i 1898. Men undervejs havde han tillige været knyttet til Folkemuseet (1887–1898), til Thorvaldsens Museum (fra 1891) og til Nationalmuseets 2. Afdeling (fra 1892). Maleriet var definitivt lagt paa Hylden. Det var i første Række som Møntkender og Møntforsker, han slog sit Navn fast.

Møllerup og Hauberg var omtrent jævgamle, født henholdsvis 1846 og 1844. Naar det i 1896 blev den først- og ikke den sidstnævnte, der overtog Direktørstolen i 2. Afdeling, skønt Hauberg havde større Anciennitet, skyldtes det vel, at Møllerup var Dr. phil., Hauberg kun Cand. phil. En akademisk Grad *kan* betyde adskilligt mere, end den i det praktiske Liv burde gøre. Men Hauberg følte næppe Møllerups Udnævnelse som nogen Forbigaaelse. Han var blottet for personlig Ærgerrighed. Han havde naaet alt, hvad han ønskede sig, naar han kun som Museumsinspektør fik Lov til at arbejde selvstændigt og uforstyrret – og ingen tænkte da heller paa at begrænse hans fulde Handlefrihed. Pludseligt opdukkende Opgaver, hvis Løsning kunde have grebet forstyrrende ind i hans Cirkler, blev som

Regel overladt til to af Afdelingens dygtige Assistenten, Magister *M. Mackeprang*, ansat i 1897, Dr. phil. i 1900, og stud. mag. *Chr. Axel Jensen*, ansat i 1903 og samme Aar Magister. Desuden var den Gang Arbejdet paa Museet langt mindre kompliceret og ulige mindre forceret end i vore Dage. Ingen lokal Telefoncentral forfulgte Embedsmændene fra Kontor til Kontor, ingen Skrivemaskiner klaprede i Korridorer og Forværelser, ingen jog af Sted med Lyntog eller gik i en snæver Vending paa Vingerne med et Fly. Kontakten mellem Museet og Landet var – sammenlignet med nu – saare spinkel, hvilket gav langt mere Arbejdsro, langt færre »Sager« og langt enklere Administration.

Sandt at sige vilde de ydre Rammer heller ikke have muliggjort en Indsats som den, der nu om Stunder forlanges af Museets Embedsmænd, og som alt for ofte og langvarigt kvæler deres Mulighed for et fortsat videnskabeligt Arbejde. Der var gennemgaaende Tid nok til rolige Overvejelser og Tilrettelæggelser, før en »Sag« skulde afgøres, og den enkelte fik ikke sin personlige Forskning hæmmet ved stadige Afbrydelser og Dynger af Skrivelser. Set fra dette Synspunkt var det en stor Fordel. Paa den anden Side havde det sine alvorlige Skyggesider. I Kirker, paa Herregaarde og i Borgerhuse, paa Voldsteder og gamle Diger gik adskilligt værdifuldt til Grunde, fordi man ikke i Tide blev gjort opmærksom paa truende Farer, og Fredningsbestemmelserne var endnu meget ufuldkomne. Loven om Bygningsfredning kom først i 1918, efter at Mackeprang havde været 2. Afdelings Direktør i otte Aar, og den generelle Fredningslov, gældende alle jordfaste Fortidsminder, er saa ny som fra 1937. Den er forøvrigt endnu ikke helt indgaaet i Folks Bevidsthed som en veritabel Bom for enhver tankeløs Vandalisme.

Skyggesiderne ved den hele Ordning fik dog en »Sæsonarbejder« som jeg af gode Grunde ikke Øjet op for. Mit Arbejdsfelt derinde var yderst begrænset. Det omfattede intet andet end den planmæssige Voldstedsopmaaling. Det var i Sommermaanederne, jeg kommanderedes ud, og naar Efteraaret kom og Universitetssemesteret begyndte, fik Studierne i Auditoriet og Laboratoriet atter Lov til at spille første Violin.

Men hvilke Sommerferierejser fik jeg ikke Lejlighed til at deltage i! De tilfredsstillende ikke alene min arkæologiske Lidenskab, de aabnede hidtil ukendte danske Egne for mig, og de gav mig et værdifuldt Samvær med Lederen, hos hvem saa mange af Museets gamle Traditioner endnu var levende.

Fremgangsmaaden var fra Aar til Aar den samme: I god Tid meddelte Hauberg mig, hvilket Amt vi skulde hemsøge. Hvad der her fandtes af Voldsteder, havde han kun et tilfældigt Kendskab til, og det blev min Lod at samle det nødvendige Materiale ved en Gennemgang af Museets Herredsbeskrivelser fra 1870'erne og 1880'erne. Alt om Voldsteder blev afskrevet, tidligere Opmaalinger eller Krokier kopieret og den som Regel sparsomme trykte Litteratur opledt og excerperet. Naar det var gjort, stod Starten for Døren, Hauberg sørgede for Jernbanebilletterne – altid 1. Klasse, han yndede ikke at rejse sammen med Per og Poul! –, og en skønne Eftermiddag eller Aften dukkede vi op i en eller anden Købstad, hvor Værelser var reserveret paa Byens bedste Hotel. Jeg gennemgik mine Optegnelser med ham og foreslog en Plan for de kommende Dages Arbejde. Og saa gik man til Køjs med Bevidstheden om, at to eller tre Uger fulde af Oplevelser ventede en.

Næste Morgen tidligt traf Hauberg Aftale med en stedlig Vognmand om daglig Leje af Hest og Vogn – en lille Char-a-banc – i hele den Periode, hvori vi opholdt os paa det paagældende Hotel. Kusken maatte være parat til eventuelt at tage et Nap med, hvis det tiltrængtes. Og som oftest kom Opholdet til at strække sig over adskillige Dage, for Hauberg holdt ikke af Forandringer, hverken hvad Bolig eller andet angik. Første Morgen skrev han Smørrebødslisterne til vore Frokostpakker, og Afveksling i deres Sammensætning var saa godt som udelukket. Saa rullede vi ud ad Porten, Kusken slog Smeld med Pisken, og vi luntede hen ad Landevejen, hvor ingen Biler gjorde Livet usikkert.

Det kunde blive til milelange Køreture – netop fordi Hauberg helst ikke skiftede Hovedkvarter. Men det fik være. Naar vi startede ved 7.30-Tiden, var den gode Samvittighed i Behold. Slugte Kørselen for meget af Dagen, kom vi til Gengæld først sent hjem. Det hændte, at vi ikke fik Middagsmad før kl. 11.30 om Aftenen. Saa var man unægtelig træt. De sidste Mil havde man smaasovet i Vognen, medens Mørket faldt paa.

I Almindelighed var Dagens Arbejde dog afsluttet saa tidligt, at vi – efter en god Middag, altid med en halv Flaske Rødvin hver! – kunde tegne Dagens Maalinger op og eventuelt gøre Udkast til Voldstedets Beskrivelse, inden vi gik til Ro. Vi havde begge ført Maalebøger, tegnede ogsaa hver for sig Planen op og udarbejdede i Fællesskab Teksten, som han bad mig om at diktere. Her tørnede vi konstant sammen paa et bestemt Punkt. »Voldstedet ligger –«, begyndte jeg Diktatet. »Nej,« sagde Hauberg, »det hedder: »Voldstedet *er beliggende* –!«

Udholdende, men ikke forceret Arbejde, pligtmæssig Udnyttelse af alle Dagens Timer – det var den Lære, jeg modtog. Det kunde maaske i det lange Løb have virket lidt træls, hvis Hauberg ikke havde været saa hyggelig og fornøjelig en Rejsefælle. Aldersforskellen imellem os var stor – 39 Aar –, men spillede en underordnet Rolle. Han havde ikke sat sit gode Humør til, og han taalte særdeles vel et vist Frisprog fra min Side. Stof til Samtaler savnedes heller ikke. Bornholm stod stadig paa Tapetet. Hans og Holger Drachmanns Færden derovre som unge Kunstnere, begge forelskede, begge paa – lykkelig – Jagt efter en Kæreste fra Øen, var et Tema, der satte Kulør paa den langsommelige Enspænderkørsel. Eller Hauberg løftede Sløret for interne Museumsforhold. Hele Rækken af Fortidens Koryfæer passerede Revu, og Nutidens Embedsmænd fik Karakter. Han havde et godt Øje til Dir. *Soph. Müller* ved 1. Afdeling, hvis hensynsløse Opræden over for Kolleger ikke blev glemt. Til Tider fik man dog Indtrykket af, at denne Kritik ikke alene skyldtes *Soph. Müllers* vitterlige Skrøbeligheder, den udsprang nok ogsaa til Dels af en Underlegenhedsfølelse hos Hauberg, som vanskeligt kunde skjules. Hverken han eller *Soph. Müller* var synderligt stive i et Speciale som Voldsteder, men »*Sophus*« havde i nogen Grad skaffet sig en Viden, som Hauberg helt manglede. Jeg er sikker paa, at han ikke havde læst en eneste engelsk eller tysk Afhandling om dette Emne, og han anede faktisk intet om udenlandske Typer og deres mulige Dateringer. Som Voldstedsforsker var han ren Amatør – med en Amatørs umiddelbare Begejstring for Sagen, men uden den nødvendige videnskabelige Ballast. Det værste, der kunde hænde ham, var derfor, at vi paa Rejsen tørnede sammen med *Soph. Müller*, saa han blev udsat for en regulær Eksamination: Hvad har De set? Hvilken Opfattelse har De af dit eller dat? Hvorledes forklarer De den eller den Detaille? Det kunde give Anledning til de pudsigste Situationer.

En Gang var Skæbnen ham særlig grum. Ikke alene tonede *Soph. Müller* frem paa det samme Hjørring-Hotel, hvor vi holdt til, men det faldt i med øsende Dagsregn, vi kunde ikke komme i Marken, og Hauberg maatte underkaste sig en timelang Samtale med den stokdøve Direktør. Han var som hypnotiseret af hans Hørerør, medens Spørgsmaalene blev stillet, og *Sophus* smilede sarkastisk, bakkende paa sin lange Pibe. Da Hauberg endelig slap ud af Klemmen, sagde han udmattet: »Vi rejser! Vi rejser i Morgen tidligt! Jeg vil hjem. Vi maa hen til et andet Amt. Gør alt klart til en Kampagne paa Laaland!«

Som sagt, saa gjort. En Uge senere havde vi søgt Tilflugt i Maribo.

Tæt ved Byen laa det vældige Grimstrup Voldsted, og befriede gik vi i Gang med Arbejdet. Men da vi den anden Dags Aften vandrede den korte Vej ad Stien hjem til Hotellet – hvem kom da imod os? Soph. Müller! Skæbnen *kan* være ubønhørlig. Man undflyr den ikke, selv om man styrter fra Hjørring til Maribo!

Jeg vilde ønske, at Hauberg havde været Ekspert paa vort særlige Arbejdsfelt – ikke alene fordi jeg saa kunde have lært adskilligt mere, men navnlig fordi jeg da ikke havde haft Anledning til at lufte en Bedreviden, der saamænd i sig selv var pauver nok. Jeg trængte alvorligt til at blive skaaret ned, hvad Hauberg desværre var helt ude af Stand til. Dels var han alt for godmodig, dels savnede han de saglige Argumenter, som kunde have slaaet mig af Marken. Sider i min Karakter, som en virkelig Autoritet med Lethed kunde have tøjlet – Stridslust og Selvsikkerhed –, fik paa den Maade Lov til at blomstre. Det hændte ikke sjældent, at jeg tog billige Trumfer hjem, fordi hans Bedømmelse af en eller anden Detaille svigtede, og jeg kunde i saadanne Tilfælde optræde højst ufordrageligt. Men lige venlig, ja omsorgsfuld var den gamle Inspektør, og jeg burde have rødmet, naar jeg ved Nytaarstid fik hans lange, hjertelige Hilsen med Tak for Samarbejdet i det svundne Aar og med hans Længsel efter en ny Tørn i Marken. »Jeg glæder mig til, at Sommeren skal føre os ud til vore kjære, ensomme og forlattede Steder, om hvilke det er faldet i vor lykkelige og fornøjelige Lod at samle Minderne.«

Naa, trods alt det i min Optræden, der ved Lejlighed burde have været anderledes, havde vi det virkelig herligt sammen. Der gik ikke en Sommer, i hvilken der ikke indtraf Episoder saa bizarre, at man kunde leve højt paa dem i lange Tider – naar de først var overstaaet! Et Par Eksempler maa være tilstrækkelige.

Den 24. August 1904 skulde vi opmaale Voldstedet *Lille Gurre*, der »er beliggende« paa en Ø i Herregaarden Øbjerggaards Have. Naturligvis opsøgte vi først Ejeren, Godsejer J. W. C. Krieger, dels for at faa Tilla-delse til Arbejdet, dels for at faa at vide, hvordan i al Verden vi skulde komme ud til Øen, da der hverken fandtes Bro eller Baad. Godsejeren viste sig dog »ophavsfuld« (idérig), som det hedder paa sjællandsk: han fik fremskaffet et mægtigt Smørtrug, slog ud med Haanden og sagde: »Mine Herrer, De bedes gaa om Bord, der er ringet til Afgang!«

Hauberg betragtede Truget med udtalt Mistillid og beordrede mig til som den første at sætte Livet i Vove. Jeg syntes, det var evige Løjer, fik

bundet et Reb for og agter i Truget, placerede mig forsigtigt i denne Genstand, der plagedes af en usalig Mangel paa Ligevægt, og padlede mig over til Øen. Ved Hjælp af Rebet agter halede Hauberg Truget tilbage, fyldte det med Maalerekvisitter m. m., som blev trukket over til mig, og derefter blev det *hans* Tur at entre Skuden.

Nu maa man være klar over, at han paa dette Tidspunkt var 60 Aar gammel, at han ikke kunde siges fri for et til Alderen svarende Embonpoint, og at han konsekvent optraadte særdeles stilfuldt under vore Maalinger – iført graa Jaket! Det samme gjorde forøvrigt Soph. Müller, naar han var i Marken – Nutidens Arkæologer vil korse sig! Men altsaa – med den yderste Varsomhed fandt Inspektøren en vis Balancestilling i Truget, Pincenez'en blev klemt fast paa Næsen, og han gav Afgangssignal. Jeg halede – først ganske langsomt; men da han midt paa de vilde Vover foretog nogle ekvilibristiske Øvelser, der fyldte Truget halvt med Vand, forstod jeg, at alle Kræfter maatte lægges i, hvis han skulde bringes frelst i Land. Følgelig tog jeg fat! Som en Chris-craft kom Truget skummende gennem Vandet, Inspektøren rædselsslagen stirrende efter Frelse og hans Jakets to pyntelige Haler flydende vemodigt agterud. Da han naaede Havn, var han pjaskvaad, og mange havde vel allerede da kapituleret, men ikke han. Han overlod Jakettens Værdighedstegn til en Busk, hængte sine Sokker til Tørring paa et Par Maalestokke, styrkede sig ved de medbragte Frokostklemmer og gik med bare Ben i Støvlerne i Gang med Arbejdet.

En saa stor Standhaftighed burde have været belønnet. Det blev den desværre ikke. Bagende Sol og lummerhed Luft afløstes som ved et Trylleslag af blaasort Tordenhimmel, knitrende Lyn, Blæst og Øsregn. Hauberg vilde dog endnu ikke give tabt. Jeg blev sendt over i det fuldtregnede Smørtrug for at hente Tæpper i Vognen og hang paa Hjemvejen fast midt ude i det oprørte Hav, men bjergedes med Tæpper og Trug i Land af Inspektøren, hvis Skjorte nu ogsaa var helt gennemblødt. Først da Tæpperne kunde vrides, gav han op. Vi søgte – besværligt, men lykkeligt – over til Øbjerggaards Lade, hvor vi kunde klæde os om fra yderst til inderst. Til alt Held skulde vi nemlig samme Dag flytte fra Vordingborg til Næstved, saa vi havde Rejsekufferterne med os i Vognen.

Eller en anden Situation fra vor omtumlede Tilværelse:

Den 20. Juli 1905 havde vi slaæet os ned paa den idylliske Morup Mølle i Ty. Dagen efter skulde vi opmaale *Madstedborg*, der ligger paa

en Ø i den 8–9 km lange og 1 km brede Ove Sø. Vi laante en Baad, og med høj Himmel og højt Humør lagde vi fra Land.

Da vi nærmede os Øen, sænkede Alvoren sig imidlertid over Inspektørens spejdende Blik: der gik en stor Flok løsgaaende Ungkreaturer og græssede derovre, og var der noget, han havde Respekt for, var det kaade Kvier og Tyrekalve! Han gav Ordre til at lægge bi 10 m fra Bredden, jeg maatte jumpe over Bord, bære Maalegrejer, Stativ, Fotografiapparat o. s. v. i Land og derefter jage alle Kreaturerne bort, inden Chefen selv steg ud. Det blev et festligt Job! Med en rød-hvid Maalestok svingende i Luften udstødte jeg sande Indianerhyl, medens jeg satte efter de fuldkommen panikslagne Dyr, der styrtede op over Volden med mig i Hælene. Og den vilde Jagt gik videre – ind over Fladen, helt til Nordspidsen af Øen, hvor de drejede østen om og satte i Galop tilbage til Udgangspunktet, stadig med en hujende Indianer bag sig. Saadan naaede de og jeg atter Volden, og det Syn, jeg fik fra dens Top, glemmer jeg aldrig.

Da vi for længst havde været ude af Syne, havde Inspektøren ovovet sig i Land. Hans eneste Bevæbning var den Paraply, som trofast fulgte ham i baade Regn og Solskin. Og da han nu til sin Forfærdelse saa hele Styrken komme farende tilbage, op over Volden, ned imod ham – ja, saa havde han kun eet at gøre for at gardere sig: han slog ustandseligt Paraplyen truende op, nu i Nord, nu i Øst og nu i Vest, gemmende sig bag den i Haab om, at ingen Ungtyr vilde driste sig til at forcere en saa ejendommelig Afspærring. Jeg rullede mig i Græsset, forpustet af Løb og Latter; men jeg gav Inspektøren mit Ord paa, at samtlige Dyr, Tyrene indbefattet, hørte til en sjældent fredsommelig Stamme, der aldrig yppede Strid med venligtsindede fremmede. Andet kunde jeg jo ikke gøre. Det var ogsaa nok. Paraplyen blev slaet sammen, og Arbejdet gik for sig uden nogen Forstyrrelse.

Men saa sandelig om Vejret ikke skiftede Karakter, da vi var ved at pakke for at ro tilbage. Morgenens Blikstille og Dagens friske Kuling var afløst af Blæst, som nu i Mørkningen var endt med Storm. Samtidig var Himmelen fra blaa blevet spættet, fra spættet graa og fra graa saa godt som sort. Det var virkelig paa Tide at vende Næsen hjemad. Søen gik hvid, og med os og alle vore Grejer om Bord var den lille Baad lastet til Rælingen. Hauberg placerede sig ved Roret, jeg greb Aarerne, og vi lagde ud.

Da skete det et Hundrede Meter fra Land, at den ene Aare knækkede. Det var komplet umuligt at udrette noget med den, der var i Behold,

Stormen tog Baaden, og vi maatte lade staa til. Men samtidig opdagede vi, at Baaden var læk. Vandet piblede ind og stod allerede over Bundbrædderne. Situationen var i Sandhed prekær.

»Det er ogsaa Pokkers,« sagde jeg. »Sæt Deres dyre Fotografiapparat gaar til Bunds!« »Snak ikke saadan,« formanede Inspektøren. »Tænk paa alle de Plader, jeg har taget! Og paa vore Opmaalinger, Vinkelsøjlen, Nivellerinstrumentet! Der maa findes en Udvej! Vi *maa* se at komme i Land!« »Ja, det er let nok sagt,« riposterede jeg; »men hvad kan vi gøre? Vi driver jo længere og længere bort. Synker Baaden, kan jeg vel nok svømme ind, men hvordan vil *De* klare Dem?« »Saa! Stille!« kommanderede Inspektøren. »Vi *skal* i Land! Øs, alt hvad De kan! Maaske vil man faa Øje paa os. Bind mit Lommetørklæde paa Aaren og stik den ret op i Vejret!«

Det var Nødflaget, der reddede os. Paa Gaarden var man blevet urolige, fordi det varede saa længe, inden vi vendte tilbage, og da Mørket faldt paa, uden at vi viste os, gik et Par Mand ned til Søen for at se efter os. De skimtede os, satte en større og bedre Baad ud, roede os op, fik os og Grejerne halet over til sig, bandt Vraget fast til en Slæbeline i Agterstavnen og søgte saa ind mod Land. »De bleve alle reddede,« som Bjørnson skrev.

Men da vi en god Time senere sad velbeholdne ved det dampende Middagsbord i den hyggelige Morup Mølle, da Rødvinen var skænket op, og vi havde skaarlet med hinanden, var Tiden inde til at repetere Dagens indbildte og virkelige Farer – de første med Latter, de sidste med den Overlegenhed, som automatisk udløses, naar det hele er vel overstaaet.

VIII.

Saadan gik Sommer efter Sommer, og store Dele af Landet blev underlagt os. Hele Sjælland, Laaland og Falster, Ty og Vendsyssel blev gennemkrydset, medens mere tilfældige Rejser førte os til Fyn, Bornholm, Himmerland og Hardsyssel. Det var simpelthen vidunderligt at *opleve* dette lille, store Danmark paa denne Maade – skiftende i Stemning, i Vejrlig, i Landskabsformer, men overalt svøbt i det aabne Sinds og den varme Kærligheds gyldne Kaabe. Monstro andre end vore Dages ungdommelige Vandrere kan tage det i Besiddelse paa denne inciterende Vis? Motorkørerne er jo haabløse. De lider af Fartens Delirium, og Hastighedsgrænsens Bort-

fald vil vel berøve dem den sidste Rest af Forstanden. Cyklisterne stirrer dybsindigt ned i Vejen for ikke at staa paa Hovedet over dens Sten. Men en lille Char-a-banc med en sagtmødig Hest for Skaglerne og en jævnmodig Kusk paa Bukken er som en Tronstol, der højt hævet bæres over Marker og gennem Lunde, op ad Bakker og ned i Dale, medens Øjet følger alt det skiftende, fængende, fængslende i Landskabet. Og hvor var Egnene, vi kørte igennem, den Gang uberørte i Modsætning til nu, da »Landskabsfnat« (Jakob Knudsens rammende Udtryk) har bredt sig næsten overalt i Form af Bungalows og anden arkitektonisk Vederstyggelighed.

Det var en stiltiende Forudsætning, at vore Sommerrejser ved først givne Lejlighed skulde føre til min Ansættelse ved Museet, og jeg havde heller ikke selv nogen som helst anden Lyst. Men det gaar ofte uberegneligt i denne Verden. Næsten uden at jeg vidste det, begyndte andre Tanker at fylde mit Liv. Den anden »Livslinie« begyndte at tegne sig, sønderjydske – eller i videre Forstand dansk-nationale – Problemer forlangte, at jeg skulde tage dem op ud fra *mine* Forudsætninger og *mit* Temperament.

Der hændte meget i disse Aar, som kunde vække Trangen til at gaa direkte ind i den nationale Kamp. I Sønderjylland prægedes Aarene af Opgøret efter den køllerske Voldperiode, herhjemme stod den bitre Strid om Forsvaret, og i Norge, som personlige Forhold havde knyttet mig til med de allerstærkeste Baand, forberedtes og gennemførtes Unionsopløsningen. Hele den internationale Situation, hele den latente Spænding, som med Mellemrum gjorde sig mærkbart gældende, og som varslede, at en Generaludladning ikke kunde være langt borte, lod ikke Tankerne i Fred. Hvordan var vi placerede? Hvad laa der f. Eks. bag disse Aaringers saa meget omtalte »Tyskerkurs«?

Jeg havde været oprørt over Københavnernes Modtagelse af Kejser Wilhelm II ved hans Aprilbesøg i 1903. Hurraer i Gaderne og Viften med Lommetørklæder. Til min Farbror i Askov, Prof. *Poul la Cour*, havde jeg skrevet (4. April): »Er man dum og forstokket, naar man anser den Slags for en Nedværdigelse? . . . Tror du, der kan rejses en national Bevægelse herhjemme, som ikke blot bliver en pludselig Opblussen, men som virkelig slaar Rod?« Han svarede, at han ikke begreb Københavnernes Begejstring og var lykkelig over ikke selv at have skullet gøre Honnør. Men var der forøvrigt Grund til at være forknyt? Maaske kunde den venlige Modtagelse af Kejseren ogsaa have sin gode Virkning og indirekte bane Vejen for en bedre Forstaaelse mellem os og de andre nordiske

Lande. Det var vel et Offer værd; thi kun i nordisk Fællesskab var vor Udsigt til Bevarelse af Freden betrygget. Han sluttede:

»Jeg tror, at vi skal fæste Blikket paa den lyse Side af Sagen. Det gör jo endog den brave Sönderjyde H. P. Hanssen-Nörremölle; og hvem ved, om ikke dette kan blive et første Skridt til, at vore Landsmænd derovre en Gang bliver lidt mere menneskeligt behandlede. Det Voldsherredömmet, der hidtil har været ført dernede, har været udmærket skikket til at faa Sönderjyderne nationalt vaagne. De vil ikke i Hast falde i Sövn igen, selv om de faar det lidt bedre. Derfor, Vejen vi skal, er *Nordens Enbed*, den, din Morfar levede for. Kunde vi virke en Smule i samme Retning, da bærer det fremad paa den rette Vej, og vi skal ikke forsage«.

Pessimisme og Optimisme – to vældige Kræfter i det menneskelige Sind, begge som Regel med samme skrøbelige Hjemmel i Realiteternes Verden. Men alligevel – kunde man for sit eget Vedkommende vælge andet end Optimismen? Den, som hengav sig til Troen paa Opløsning og Forfald, havde i hvert Tilfælde intet at kæmpe for.

Aaret efter var jeg for første Gang ved *Danevirke*. Sammen med min Skolekammerat, stud. polyt. *Erik Holten*, lagde jeg Vejen dertil over Lübeck, hvor jeg straks paa ny blev grebet af ungdommelig Fortørnelse, da man paa Hotellet gav os et Dobbeltværelse med en Kejser Wilhelm-Buste, staaende paa en Konsol lige over Sengene. Det kunde ikke falde mig ind at dele Værelse med den Kavalier! Jeg løsnede den ene Krog til Konsollen, saa Busten var ved at dejsse ned, og ringede paa Stuepiggen. Da hun kom, stod jeg med Kalorius i Næven – forklarende paa et meget ejendommeligt Tysk, at »Officeren« maatte fjernes, man risikerede ellers at faa ham i Hovedet. »Ach, mein Kaiser!« raabte hun forfærdet. »Naah, er det ham?« svarede jeg overrasket, ekspederede ham een, to, tre ind under hendes Forklæde og hende selv ud af Værelset, medens Erik laa paa Sengen og vred sig af Latter. Færdig med ham!

Dagene i Lübeck var herlige, men alt for faa til, at hele den enstaaende middelalderlige Arkitektur kunde blive ransaget. Jeg tegnede og tegnede, Trappegavle og Dørindfatninger, Bindingsværk og Interiører. Ogsaa det gamle Dannebrog i Mariekirken fik sin Skitse. Og jeg blev grebet af den fortvivlede Idé at ville opspore samtlige Rester af den gamle Bymur helt fra Burgtor til Holstentor, hvilket medførte nærgaaende Undersøgelser af en Række Privathuse. Men da jeg ved at forcere et Havegærde dumpede ned midt i et Theselskab, begreb jeg, at jeg burde indstille Efter-

forskningen. Desuden maatte vi til fastsat Tid være i Slesvig, hvor vi skulde støde til Højskolelærernes Universitetskursus, som var paa Danevirkeekskursion under Ledelse af Direktør *Soph. Müller* og Inspektør *Carl Neergaard*. Vi cyklede da op gennem det skønne Østholsten, overnattede i Preetz og kom i rette Tid til Slesvig.

Det behøver vist ikke at siges, at Turen langs Danevirke blev en Oplevelse, som jeg aldrig siden glemte. Her laa de – de græsgrønne Volde og den brunrøde, arrede Teglstensmur, som jeg havde hørt og sunget om, fra jeg havde lært at gaa! Her var den tusindaarige Valplads, hvor »dansk og tysk tog Livtag sammen« – fra Harald Blaatands Dage til 1864. Her havde »Paaskeklokken kimet«, her havde den danske Bivouakild flammt trods Taage og Snedud. Her havde Far ligget med sine Folk, og herfra havde han og de sammen med Hærens øvrige Kompagnier maattet tiltræde Tilbagetoget – det, som havde mærket dem for hele Livet. Alt dernede talte, levede, kaldte. De mange Gange, jeg siden har været der, har altid haft en Glans over sig fra dette første Møde.

Særlig to Oplevelser husker jeg.

Vi stod en tidlig, dugfyldt Morgen oppe paa Tyreborg og saa ud over Engene og Bankerne. Bevoksningen var paa det Tidspunkt kun lav, og Omgivelserne tegnede sig i en svag Dis. Da kom der en besynderlig Skikkelse vandrende ud af Disen: en Mand med en mægtig, bredskygget Hat, en flagrende Kappe og et langt Skæg. Odin? Nej, det var saamænd Folkesangeren *Morten Eskesen*, han, som med sine »tusinde Fjed« syede sammen, hvad »de (Tyskerne) søndersled« (Bjørnson). Han havde overnattet i Rødekro, havde sunget og fortalt for enhver, som vilde høre paa ham, og nu kom han i Graalysningen skridende ned over Bakkeskraaningene for at slutte sig til den Flok af danske Højskolefolk, der besøgte Helligdommen.

Morten kendte jeg hjemmefra. Ogsaa paa Grundtvigs Højskole havde han sunget sine Sange – om Skjold og Rolf Krage, om Niels Ebbesen og Peter Willemoës, om Sommermorgenene ved Isted og om vor sidste Orlogsmands Kamp ved Sjællands Odde. Og altid sang han med glødende Begejstring. Det var simpelthen utænkeligt, at Morten skulde kunne synge en Sang paa anden Maade.

Han gled altsaa ind i Flokken, og Vandringsen hen ad Volden begyndte. Landraaden i Slesvig havde været saa opmærksom at give os en Gendarm med, for at han kunde hjælpe os, hvis en eller anden Lodsejer gjorde Vrøvl, naar vi passerede over hans Mark. Det faldt sig saadan, at en tre-fire Høj-

skolemænd, Morten, Erik og jeg kom til at følges ad. Lige bag os spankulerede Gendarmen – med Pikkelhue og Sidevaaben, »Retten«s Repræsentant. Af en eller anden Grund faldt Samtalen paa den slesvig-holstenske Oprørsviser. Vi havde ofte hørt om den, men ingen af os anede, hvorledes den lød. »Kender I ikke den?« spurgte Morten. »Den er jo saadan!« Og dermed satte han i af fuldt Bryst:

»Schleswig-Holstein meerumschlungen,
Deutscher Sitte, hohe Wacht!«

Kappen flagrede, Haanden slog energisk Takt, og Benene fulgte lydigt med. Det var komplet fantastisk! Man skulde tro, han sang om Tyre Danebod eller Regnar Lodbrog. Vi tyssede paa ham. Hvad maatte Gendarmen tænke! Og endelig lod han sig standse. Men det var altsaa livsfarligt bare saa meget som at nævne en Sang overfor ham. Han *kunde* ikke nynne. Han gav sig fuldt og helt hen i alt, hvad han foretog sig – endogsaa i en Demonstration af Oprørsvisen!

Den anden Oplevelse var vidt forskellig fra den første. *Soph. Müller* havde holdt Foredrag paa Halvkredsvolden ved Haddeby Nor og redegjort for sine – den Gang endnu omstridte, nu af alle anerkendte – Teorier om Voldens Samhør med Hedeby's Fremvækst. Men hertil havde han føjet, hvad han mente om Ringvolden oppe paa den nærliggende Banke Nord for Hedeby, og paa *det* Punkt var han efter min Mening galt afmarcheret. Jeg var desværre ikke den, som fandt det passende at sætte Lyset under en Skæppe, og overfor en interesseret Højskolemand fremførte jeg alle mine Indvendinger imod *Soph. Müllers* Opfattelse – forøvrigt Indvendinger, som jeg fastholder den Dag i Dag. Den stakkels Mand, der intet Kendskab havde til den almægtige Museumsdirektør, blev grebet af Kritikken, skyndte sig hen til *Sophus* og spurgte, om man monstro ikke hellere skulde anlægge et helt andet Syn paa Sagen end det, Foredraget havde givet. Han blev utaalmodigt rystet af. Men han betroede sig til en anden af Deltagerne, der følte sig lige saa opflammet, og som – lige saa naiv – gjorde en fornyet Attak paa Direktøren. Han blev bidt af. Imidlertid afsatte den udsaaede Tvivl nye Ringe i Flokken; men da Nummer tre eller fire gik til Angreb, fandt Eksplosionen Sted. *Soph. Müller* satte Fingrene i Vestens Ærme og udbrød harmdirrende: »*Jeg* som Videnskabsmand!« – og saa fik de arme Højskolelærere læst og paaskrevet. Komme her og ville bide Skeer med en Fagmand! Kritisere, hvad de ingen Forstand havde paa! Underkende eller bare tvivle om en Paastand, der hvilede paa systematisk Forsk-

ning! – Salven var pragtfuld. Og virkningsfuld! Temaet blev ikke senere berørt.

Hvad betød nu mest for den hjemvendende Student: Morten Eskesens Tro som et Sennopskorn eller Soph. Müllers suveræne Forskning? Man anede Valget i en Artikel, som jeg noget efter Hjemkomsten skrev i »Vort Land« (2. oktober):

»Vi er snart ved at glemme, at der har været en anden Grænse mellem dansk og tysk end Kongeaaen eller Flensborg–Tønderlinien... (Men) den ligger der – tydeligere og ubrydeligere end Pælene langs den blinkende Aa eller Linierne paa de store Herrers Sprogkort. Den ligger der med sin brede Ryg krummet mod Himmelen, fast og stærk, et Vidne om Tiderne, der svandt, et Vartegn om dem, der skal komme...»

Og det er usvigeligt sikkert, at der ved den gamle Grænse er mange Mennesker, som gaar med en stingende Længsel efter at kunne tale med os fra Kongeriget, veksle Tanker, faa vækket lidt Haab og faa indgydt lidt Mod. De er knugede af Overmagten, den dødbringende Overmagt, de føler sig ene, de føler sig fremmede i deres egen Hjemstavn – omspundne, hildede, koglede bort i en ond Drøm.

Og en Ting til er sikker: at hele denne knugende Overmagt, som spreder Modløshed til trofaste, i Virkeligheden *selv* er den hildede. Det faar man et sikkert Indtryk af, at hele det store Befolkningslag, som gaar Magthavernes Bud og taler Fremmedfolks Maal, i deres Sind og Sjæl ikke er anderledes end i de store Virkers Tid. Trods Vanrøgt og Tilsidesættelse, trods Lokken og Tvang, trods Sprogkort og Sproggrænser, som begge Riger har anerkendt, trods egen Tro og Tanke kan de ikke blive andet, end hvad Vorherre har skabt dem som: Danske. De kan tale Tysk fra Vugge til Grav – og mange Slægtled har gjort det – de kan stemme tysk, og de kan kalde sig Tyskere: den Tankegrund og det Folkelynn, som præger os, det præger ogsaa dem...»

Vi er saa tilbøjelige til at dømme Hunden efter Haarene, til at kalde det tysk, som taler Tysk. Men her fejler vi, og her synder vi. Vi synder mod de Mennesker, som sukker under Aaget i tysktalende Egne, og vi synder først og sidst mod hele den »hildede Overmagt« sønden for Flensborg. Mangt og meget kan rejses dør, og vi har Kræfterne til det, naar vi kun samler os om Opgaven. Det er stort og skønt at være med i Kampen norden for Flensborg, men det er sandelig endnu herligere at *vække* Kampen sønden for og saa føre den frem til Sejr«.

Vist var det lyrisk, og vist var det ungdommeligt skrevet. Men kunde det ikke lige saa godt have været skrevet af Tusinder herhjemme i Aarene efter 1945? Nuvel, det var i hvert Fald den Oppakning, jeg førte med mig, da jeg første Gang havde været ved Danevirke. Morten havde ikke været den ringeste af dem, jeg mødte. Han kunde da sætte *Mod* i Folk. Det maatte være en Opgave for flere end ham.

IX.

Det foregaaende Efteraar var jeg blevet forlovet med *Asbjørg Nilssen*, Datter af Landbrugsskolebestyrer *L. P. Nilssen*, der ledede Tromsø Stifts Landbrugsskole – den Gang vistnok den nordligste i Verden –, en sand Foregangsmand inden for sit Fag, en utrættelig Arbejder, lige til han i 1911 – 65 Aar gammel – flyttede fra Nordland til Oslo, hvor han levede sine sidste fem Aar. Hendes Moder var *Marie Lovise Nilssen*, en Datter af Præsten i Trondhjem, *Fr. Nannestad Wexelsen* og derved allerede fra Barnearene fortrolig med den grundtvigske Bevægelse, saadan som denne gav sig til Kende i norske Menigheder. Naar alt, der vedrører Forholdet til min senere Hustru forbigaas i disse Erindringer, undtagen hvad de ydre Rammer for vort lange Samliv angaar, skyldes det et bestemt og ofte gentaget Krav fra hendes Side. Hun har vel ogsaa Ret i, at Samlivet mellem to Ægtefæller kun i de færreste Tilfælde kan paaregne Interesse uden for de nærmestes Kreds, og at Fremstillingen deraf i ikke faa Memoirer har Præg af en vis Mangel paa Blufærdighed.

Men een Ting skal dog siges. Fra jeg i 1906 udgav mit første Skrift og indtil nu, har hun ved talrige Lejligheder udøvet en regulerende og korrigerende Indflydelse paa det, jeg har skrevet, naar det ikke har været af rent videnskabelig Karakter, og denne Kritik har jeg til mit eget Bedste som Regel bøjet mig for – ikke altid lige villigt. Den har i næsten alle Tilfælde vist sig rigtig, fordi den er udsprunget af et sikkert Instinkt, og uden den vilde jeg have løbet mig endnu flere Stavere i Livet, end det takket være mit kamplystne Sind *er* lykkedes mig.

Paa et bestemt Felt maatte min Tilknytning til hende og hendes Hjem naturnødvendigt faa overordentlig stor Indflydelse: min gamle Kærlighed til Norge, som var vakt allerede i mine Drengenaar, og som jeg har fortalt om i »Livet begynder«, maatte blusse op med øget og varig Styrke. For første Gang kom jeg selv derop i 1904, da jeg fejrede Julen i hendes Hjem nær Bodø, og skønt det var i Mørketiden, gjorde den vældige, eventyrlige nordlandske Natur og de ejendommelige Levevilkaar, som den skænker Nordlændingene, det allerstærkeste Indtryk paa mig. Hvor uendelig forskelligt var ikke alt dette fra min egen blide, nordsjællandske Hjemstavn!

Men dybest i Sindet modtog jeg dog Indtrykkene af den Spænding, som Aaret efter førte til Unionsopløsningen mellem Norge og Sverige.

Jeg havde altid følt det som en blodig Uret, at Norge ikke i alle Henseender jævntilledes med Sverige – ogsaa i det almindelige Omdømme Mand og Mand imellem, saadan som det gav sig til Kende her til Lands. Og det skete jo ikke! Ved en enkelt Lejlighed havde jeg protesteret mod dansk Tankeløshed («Vort Land», 20. Maj 1904). Det var, da Kong Oscar II paa selve den norske Nationaldag, den 17. Maj, kom til København og udelukkende hilstes med – *svenske* Flag! Som om Norges og Sveriges Konge ikke kunde gøre Krav paa, at *begge* hans Rigers Symboler blev hejst! Og Bladene skrev endda om Kongens »svenske« Følge – skønt Grev Wedel-Jarlsberg var blandt hans ledsagende Herrer!

Min Indsigelse blev gengivet i den norske Hovedstadsavis »Morgenbladet«, og fra den kendte norske Patriot, Kaptajn, senere Oberst *H. Angel*, modtog jeg en varm Takkeskrivelse, som nok kunde glæde en tyveaarig Dansker: Brevskriveren var ikke i Tvivl om, hvorfra hans egen Æt stammede – fra det sydslesvigske Angel! Men denne lille Episode blev kun Indledningen til en stadig mere intens Medleven i det norsk-svenske Op-gør, en Medleven, som fik Glød, da Skyerne trak sammen i 1905 og Brud-det stod for Døren. Da Kong Oscar den 27. Juni nægtede at modtage den norske Regerings Afskedsbegæring, og Signalet dermed var givet til Unionens Sprængning, maatte jeg skaffe mig Luft paa den Maade, som lyrisk stemte og ungdommeligt begejstrede Sind saa ofte har benyttet: paa Vers. Og »Nordlandsposten« fik under Pseudonymet Trygve Tro tilsendt et flammende Digt, der endte med Stroferne:

»Norske Folk!

Du, som fandt saa mange Gange
for dit Ønske fattig Tolk,
vær nu selv dit Kravs Befrier,
slyng det op mod Himlens Hvælv:

»Norges gamle, kaarne Konge,
norsk skal alt i Norge være –
norsk du selv!«

Ved Indgangen til 1906 kom jeg til at give Anledning til en fuld-kommen Syndflod af Presseindlæg, strækkende sig over henved to Maane-der. Allerede da den havde staaet paa i tre Uger, bemærkede Redaktionen af »Aarhus-Posten« resigneret, at den foreløbig havde modtaget 5 Alen og 20 Tommer Stof. Og Forholdet var tilsvarende ved saa at sige alle Lan-

dets øvrige Blade. *Saa* lidt havde man altsaa at tale om for henved et halvt Aarhundrede siden!

Anledningen var et Forslag, jeg havde fremsat i »Nationaltidende« den 2. Februar. Ved Kong Frederik VIII's Proklamation den 30. Januar havde Folkeskaren paa Amalienborg Slotsplads ikke kunnet enes om, *hvilken* Sang den vilde synge. Nogle stemte i med »Kong Christian«, andre med »Der er et yndigt Land«. Det lød ikke kønt, og det ødelagde en stor Del af den Stemning, som Proklamationen og Kong Frederiks Ord havde fremkaldt. Derfor foreslog jeg, at man herefter fik bedre Orden i Sagerne: fik den førstnævnte Sang autoriseret som *Kongesang*, den sidstnævnte som *Fædrelandssang*. Og jeg motiverede det med en Række Bemærkninger, af hvilke jeg nu ikke kan godkende en eneste en.

Virkningen var formidabel. Indlæggene myldrede frem, Redaktionerne tog Standpunkt, politiske Toreadorer i alle Lejre benyttede Chancen til gensidig Forhaaning. Overalt bragte man andre Sange i Forslag, der var snart sagt ikke det Nummer i Sangbogen, som ikke med Varme og overbevisende Argumenter blev fremhævet som det eneste, der egnede sig til at slaa Ewald og Oehlenschläger af Marken. Flere Indsendere mente dog, man kunde nøjes med en vis Modernisering af de gamle Tekster, ligesom man jo »reviderede« adskillige gamle Salmer. En Del Revisionister var inde paa den Tanke, at naar Kongen hed Frederik, maatte vi synge om Frederik, der »stod ved højen Mast«, ikke om Christian. Men om Hs. Maj. nogen Sinde havde staaet der, var ikke helt sikkert.

Spørgsmaalet fremkaldte en stadig flydende Strøm af *nye* Forslag til Nationalsange. Der digtedes paa Livet løs fra Skagen til Gedser. »En 17-aarig Bondekarl Jens Peter Jensen« slog Harpen i »Viborg Amtstidende« (21. Febr.), Anton Bast besluttede sig »efter Tilskyndelse fra en højtstaaende Mand« til at offentliggøre en Sang, som han henstillede »til andre Blade velvilligt at optage« og »til Publikum, med den ærede Redaktions Tilladelse, at drøfte« (Fyns Stiftstidende, 23. Febr.), Pastor Vilh. Gregeren digtede til »Kong Christian«s Melodi (det gjorde forøvrigt adskillige!), et Kvad, der endte med, at vi for det »bløde Sprog« og det gamle Dannebrog vilde vove vort Blod (Næstved Tidende, 11. Febr.), og naar »Hr. Menigmand« stemplede Resultatet som »et Stykke Dilettantarbejde«, blev Pastoren meget vred og forsikrede, at Sungen »har faaet en hjærtelig Modtagelse trindt om i vort Folk, ogsaa hos Mennesker, der har god Forstand paa Poesi« (Aarhus Amtstidende, 31. Marts). Kort sagt: der fandt i Begyndelsen af 1906 et litterært Gennembrud Sted i Danmark, og det

turde være paa Tide, at vore Litteraturhistorikere faar Øjnene op derfor. Det saa næsten ud til – som »Aarhus Stiftstidende« meget rigtigt bemærkede (18. Febr.) –, at det vilde ende med, vi fik eet Sæt autoriserede Nationalsange for København med Amager og Hellerup, et andet for Vordingborg og Præstø. Det var, sagde Bladet, »en ganske haabløs Diskurs«. Om den overhovedet bragte noget godt med sig, skal jeg lade være usagt. Der foresvæver mig noget om, at den gav Stødet til Holger Drachmanns »Du danske Mand –«. Er det rigtigt, resulterede den altsaa dog i *een* Sang af Værdi.

Paa denne Tid var Tanken om at vække en levende dansk Selvfølelse til Værn mod »Tyskerkursen« ved at blive sat øverst paa mit Program, og det blev underligt nok en Nordmand, der gav Anledning til, at jeg rykkede i Marken. Det var ingen ringere end *Bjørnstjerne Bjørnson*.

Han skulde den 4. Juni tale paa Skamlingsbanken og den 2.–3. Juni gæste Askov Højskole, hvor man ligeledes vilde faa Lejlighed til at høre ham. Da Pinsen faldt paa dette Tidspunkt og min Kæreste var paa Veumhus hos min Faster, Jenny la Cour, var det naturligt, at jeg rejste derover, saa ogsaa jeg kunde faa et personligt Indtryk af Norges »vaagne Samvitighed« (Edvard Grieg). Den 2. Juni om Eftermiddagen var Højskolens Foredragssal stuvende fuld, alle sad i spændt Forventning, Bjørnson var kommet til Skolen, og snart vilde han vise sig i Døren. Hans Modtagelse blev iscenesat med megen Virkning. Da Døren omsider blev slaaet op, og han skred ind, ledsaget af Højskoleforstander Appel, rejste alle sig og sang »Løft dit Hoved, du raske Gut!«, medens han gik op til Talerstolen. Og saa holdt han sit Foredrag – om Midnatsmessen i Peterskirken –, vel nok det mest artistiske, jeg nogen Sinde har hørt, rigt, facetteret, indøvet til de mindste Enkeltheder, som en fremragende Skuespiller forud for Premièren har indøvet en vægtig Monolog. Det tør siges, at Indtryk og Oplevelse var overvældende.

Dagen efter talte han i Skibelund Krat. Tilstrømningen var enorm. Ikke mindst var en Mængde Nordslesvigere kommet over Grænsen, skønt deres Deltagelse noteredes af de preussiske Gendarmere. De maatte høre, hvad denne deres gamle Kending og Ven havde at sige til dem.

For saa vidt gik de heller ikke forgæves. Bjørnson var fortræffeligt oplagt, levende, gnistrende af sand og rig Veltalenhed. Det var Nordens Skæbnespil, Nordens Vilkaar og Muligheder, der var Ledemotivet i hans

Ord. Med anspændt Opmærksomhed fulgte jeg hvert Argument, hvert Perspektiv, hvert Syn, som den impulsive, højt beundrede, af Tusinder elskede norske Digter gav os Del i.

Men hans Tale havde et videre Sigte: Norden som Led i en pangermansk Sammenslutning! Det var hans gamle Tanke – helt fra »Signalfejden«s Dage i 1872 og ofte gentaget. Nu tog han den atter op. Men mange begreb den ikke, sagde han. »Kloge Høns« havde »gravet saa ofte i Jorden uden at finde et Korn, saa den lille Hjerne er blevet Tvivlens«.

Hvorfor var Kornene ikke fundet? Bjørnson var klar over, at en væsentlig Aarsag laa i Tysklands Holdning – i »de ufri Institutioner, som Tyskland har, og som vi er bange for. Det er Bureaukratismen, Militarismen, som skæmmer den tyske Aand . . . Tyskland som Statssamfund, i sin Politik, har jo ikke Respekt for andres Nationalitet. I de Provinser, det har erobret fra os, fra Polen, fra Frankrig, mishandler de den nationale Aand, krænker de Samvittighederne, de tramper ned vort Sprog, der er bare een Mening om det«.

Men alligevel maatte de »kloge Høns«s Tvivl afløses af Tillid. Sammen med Østrig, Schweiz, Holland, Belgien, Storbritannien og U.S.A. maatte Norden søge Tysklands Venskab. Og det maatte blive *Ungdommens* Sag at føre Tanken til Sej. Ogsaa den danske Ungdoms. Vi maatte uanset det, der laa Tyskland og os imellem, række Haanden til Forstaaelse og Venskab.

Da blev det mig for meget af det gode. Denne pangermanske Appæl til Ungdommen i Danmark kunde jeg ikke tage. Af mine Lungers fulde Kraft raabte jeg et tordnende »Nej!« Appel rejste sig og spejdede nervøst efter den formastelige, som vovede at gribe forstyrrende ind. For Bjørnson var gaaet i Staa. Han stod et Øjeblik tavs, som ventede han paa en Tilslutning, der kunde afbalancere Raabet. Men den kom ikke. Saa sagde han irriteret: »Ja, det maa sandelig dere Danske selv om!« Folk lo, den uheldsvangre Tavshed var brudt, og han fortsatte Talen.

Talen vedblev i den følgende Tid at arbejde videre i mit Sind. En stor Sammenslutning mellem Nationer, der var blodsbeslægtede, kunde være et lokkende Maal, men kun, hvis der mellem dem ogsaa fandtes et Slægtskab i *Aand*. Og hvor dyb en Kløft var der ikke mellem dansk og tysk Tankesæt! Hvor afgrundsdyb følte den ikke, saa længe Tusinder af danske Landsmænd sukkede under tysk Brutalitet! Rakte man Haanden ud til Venskab, før den pansrede Næve havde sluppet sit Tag, vilde man ofre den Følelse af moralsk og folkelig Ret, paa hvilken Kampen hidtil havde

været ført, uden til Gengæld at vinde den mindste Sikkerhed for, at Her-
rerne i Berlin skulde gaa i sig selv og fremtidig vise »Respekt for andres
Nationalitet«.

Jeg befandt mig i disse Maaneder i en stærk Gæring. Bjørnsons Tale
havde ikke fremkaldt den, den tvang mig kun til at erkende den. Den
virkelige Inspirationskilde havde været Oplevelsen af det enige Norge i
1905. Norges Kamp havde været mødt med Sympati i saa at sige alle
danske Kredse; men hvor mange hernede havde egentlig forstaaet, *hvad*
det var for Kræfter, der som en vældig, højrest Bølge havde baaret de
enige Nordmænd frem til deres Sejr? Sløvhed og Splittelse forekom mig
at være dominerende Træk i vort Dagligliv. Ord uden Offervilje bag sig
havde vi altid parate. Der havde netop paa Askov Højskole fundet en
Elevdiskussion Sted om vort Forsvar, og den var forløbet, som man kunde
vente, at en saadan vilde forløbe mangfoldige Steder i Datidens Danmark:
med »Hvad skal det nytte?« som Aftenens Løsen, og med »Kæmp for alt,
hvad du har kært, dø om saa det gælder«, som Diskussionens aldeles ufor-
pligtende Afslutning.

Den 24. Juni talte *Vilh. Andersen* paa Skamlingsbanken. Han hæv-
dede, at det, vi her til Lands trængte til, var en »tragisk Livsopfattelse« –
tragisk i Betydningen af med sejt Alvor at *ville* noget, om det saa skulde
være paa Trods af alle ydre Omstændigheder. Jeg overværede ikke Mødet;
men Bladenes Referater gav mig et Indtryk af, at dette havde været Ner-
ven i hans Ord. Og det faldt nøje i Traad med, hvad jeg selv stadig kred-
sede og kredsede om.

Havde jeg Lov til helt at hengive mig til mine Studier? Gav Historie
og Arkæologi tilstrækkelig Udløsning for, hvad der inderst inde brændte
mig som et Kald og en Pligt? Det var sandt nok, at jeg maatte se at faa
min Eksamen, saa jeg kunde fæste Bo og faa dannet et Hjem. Men kunde
Hjemmet være tjent med, at jeg gik ind til det som en Mand, der havde
svigtet noget langt dybere og langt højere end den enkeltes – altsaa ogsaa
min egen – betryggede Tilværelse?

Aarets Voldstedsundersøgelser førte mig i Sommeren 1906 til Vend-
syssell. Jeg deltog i dem uden den altbeherskende Lyst, som jeg tidligere
havde følt, naar vi var ude. Jeg velsignede enhver Regnvejrsdag, som
tvang Hauberg til at forholde sig i Ro, saa jeg kunde lade Tankerne arbejde
med det, der fyldte mit Sind. At tale med ham derom, vilde være nytteløst.
Al hans Godhed og Venlighed ufortalt – han vilde ikke kunne begribe, at
man følte anden Pligt end den at udføre Arbejdet for Museet saa godt og

saa samvittighedsfuldt som muligt. Den indre Spænding gjorde mig pirrelig, jeg svarede kort, optraadte ikke altid høfligt, skammede mig og var dog lige vidt næste Dag. Det endte med, at jeg under et opdigtet Paaskud bad mig fri og rejste. Undersøgelserne maatte indstilles og Hauberg tage hjem til København.

Den egentlige Grund kendte kun een. Hun var ogsaa med, da jeg i August tog over til Enehøje i Nakskov Fjord. Den ejedes af min Farbror, Peter la Cour til Holmegaard. Paa Øen slog vi os ned i Ferien, og her skrev jeg den lille Pièce »*Dansk Selvfølelse*« – til Klaring af mine Tanker og som en Slags Programskrift for den Gerning, jeg vilde tage op.

Det er let nok at kritisere dette mit første selvstændige Skrift. Dets Fejl er ikke den, at det er skrevet med Lidenskab. Det *skulde* det være, hvis det ellers skulde have nogen Mening. Men Ordene dækker ikke altid Tanken, og Indholdet er for ensidigt i dets rent negative Syn paa den danske Ungdom og paa vore hjemlige Forhold i det hele taget. Hertil kommer som en væsentlig Fejl den Misforstaaelse, at en levende, aktiv national Bevægelse ikke alene temporært skulde kunne omspænde et helt Folk, men slaa saa stærk en Rod i det, at den vilde kunne overleve de Tider, da Farer eller mægtige Afgørelser havde drevet Bevægelsen til dens Spidse. Saadan gaar det aldrig, og det var derfor en Utopi, jeg hengav mig til. Det var fuldkommen rigtigt, hvad jeg i Piécen havde skrevet om Splittelse og Sløvhed, Ligepladhed og Mangel paa national Sømmelighed, Revugøgl og Kejsersnobberi. Men jeg havde ikke omtalt, at der jævnsides med disse aabenlyse Brist levede og virkede noget meget positivt – Kredse, der holdt Nationens Fane højt i en Begejstring og Tro, som maaske kunde virke naiv, men med »en sejt Alvor til at *ville* – om saa paa Trods af alle ydre Omstændigheder«, en ukuelig Tillid til, at vi nok skulde bestaa Prøven, hvis det endelig gjaldt. Og fik de ikke Ret? Ogsaa hos os blev de faa til flere, da vi alle kom under Aaget. »Vistnok var vi ikke mange, *men vi strak dog til*«, staar der i »Ja, vi elsker –«. Den, som i 1906 vilde have profeteret om danske Frihedskæmpere, vilde kun have mødt Hovedrysten. Den, som priste dem i 1940–45, talte i det danske Folks Navn.

X.

At jeg i Løbet af 1905–06 var kommet i Drift, lod sig ikke skjule. Den Vej, jeg indtil da havde regnet for den eneste tænkelige, fortønedes sig

mere og mere for mig som en Sti, der ikke førte frem mod mit egentlige Maal. Jeg vilde være Historiker, men min kommende Virksomhed skulde langt fra kun tjene Forskningen. Den skulde tjene en vækkende, en folkelig Fremstilling af vor Fortid. Jeg vilde, hedder det i et Brev (26. Marts 1905), »yde noget, som virkelig kan højne og styrke mine Landsmænds Kærlighed til Danmark, og en saadan Højning er det i Historiens Magt at fremkalde. Mindet om, hvad Fædrene har lidt og vundet, indeholder en Spore for alle sunde Sjæle«. Mit foreløbige Maal var paa dette Tidspunkt at skrive et Værk, der i en Syntese af arkæologisk-historisk Forskning og bred, kunstnerisk Fremstilling kunde faa vor farverige Middelalders Tidrum med baade dets skinnende Bølgekamme og dets dybe, selvødelæggende Dragsug til at træde plastisk levende frem for Læseren.

Selvsagt kunde en fast Tilknytning til Museet være et naturligt Udgangspunkt for et saadant Arbejde. Men heller ikke mere! Ved Udgangen af 1905 havde Direktør *Mollerup* skrevet til mig:

»De veed jo, at jeg er Dem taknemlig, fordi De med saa stor Dygtighed, Energi og Uegennytte deltager i vor Virksomhed, og jeg vil haabe, at Fremtiden vil bringe Dem et godt Udbytte af Deres Stræben. Mænd med Hjærtevarme og Begejstring for deres Sag vil altid finde Plads, hvor de har hjemme«.

Hvor de har hjemme – ja! Men *var* mit Hjem paa Museet? Da *Hauberg* i 1906 var blevet klar over, at det var et opdigtet Paaskud, som havde faaet mig til at standse Aarets Opmaalingsarbejde, fik jeg (24. Juli) alvorligt at vide, hvad et saa »ubetænksomt« Skridt »under vor Tjenestegering« betød:

»Forat vort Samarbejde skal kunne fortsættes, vil det være nødvendigt, at De anderledes end denegang sætter private Interesser og Hensyn tilside og fuldt ud optages af vor fælles Gjerning. Ellers bliver Resultatet ringe som nu, og det vil jeg ikke oftere være med til«.

Det var en vel fortjent Irettesættelse. Mine »private Interesser« savnede han ganske vist Mulighed for at forstaa; men at de ikke længere faldt sammen med Museets var sikkert nok. Og i saa Fald maatte et Valg jo træffes.

Det blev vanskeliggjort for mig derved, at man paa Museet øjensynligt ikke vilde give Slip paa mig. I Maj Maaned havde man underhaanden sagt

mig, at jeg ud paa Efteraaret sandsynligvis vilde faa tilbudt et Arbejde, som dagligt ikke vilde kræve mere end 3–4 Timer. Skulde jeg i saa Fald modtage det? Vilde det ikke i alt for høj Grad forlænge min Studietid og udskyde Chancen for at faa sat Foden under eget Bord? Der var jo ikke den Gang noget, som hed Bryllup inden Eksamen. Men selv min Eskapade ud paa Sommeren slog ikke Museumsledelsens Velvilje imod mig ned. Det selvsamme Brev, hvori Hauberg paatalte min Strejke, fortalte mig, at han sammen med Direktør Mollerup atter havde drøftet Tanken om at skaffe mig Vederlag for mit Arbejde – skønt »det falder mig unegtelig noget vanskeligt under de nuværende Omstændigheder«. Og trods alt regnede han med, at jeg vilde være parat til paa ny at rykke i Marken, naar jeg havde faaet sundet mig lidt. En Rejse maatte dog opsættes, fordi han blev syg; men Tiden benyttede han bl. a. til at faa Spørgsmaalet bragt i Orden med Direktør Mollerup, og da jeg takkede Direktøren for denne Imødekommenhed og samtidig antydede, at jeg befandt mig »i valet och kvalet«, fik jeg (20. August) den hjerteligste Opfordring til en Samtale med ham, skønt hans Tid netop da var stærkt beslaglagt:

»Vær nu saa god at komme ind til mig... De behøver ikke at nære nogen Bekymringer, og De kan frit udtale Dem til mig som Deres gamle, fortrolige Ven«.

Samtalen førte med sig, at jeg gik ind paa at fortsætte Arbejdet ved Museet, og i Slutningen af August slog Hauberg og jeg os ned i den lille idylliske Vorsaa Kro ved Sæby. Men Vejret var ikke gunstigt. Det øsregnede de fleste Dage – og saa faldt man paa Hotelværelset hen i nye Grublerier over, hvilken Plan og Mening der egentlig kunde ligge bag det, man foretog sig.

Var Historieskriverens Opgave ikke, naar alt kom til alt, mit virkelige Kald? Naturligvis ud fra de Synspunkter, der havde fæstnet sig hos mig. Men havde jeg ikke mere nærliggende Opgaver end denne middelalderlige danske Kulturhistorie? Jeg havde i Virkeligheden saa mange forskellige Planer paa Stabelen, at jeg nok kunde blive en Smule svimmel. F. Eks. den Plan at skrive *Sønderjyllands Historie*. – Ja, var det ikke *den*, som burde ligge mig nærmest? Det var dog den røvede danske Landsdels *Nutid*, som stadig laa i mine Tanker. Kunde Folk forstaa denne Nutid til Bunds uden at kende Landsdelens *Fortid*?

Som gammel Grundtvigianer kunde jeg naturligvis ogsaa ty til »det

levende Ord«? Ved Foraarstid 1906 havde jeg for allerførste Gang povet mig ud paa de *folkelige Foredrags* brede Landevej – selvsagt med *Danevirke* som Emne. Forberedelserne tør jeg nok karakterisere som pompøse. For i nogen Grad at kunne optræde med Autoritet og ikke blive anset for en ren Grønskolling havde jeg anskaffet mig en stor, bredskygget og blød Grundtvigianerhat og en imponerende lang Diplomatfrakke, og udstyret med disse Værdighedsattributter besteg jeg den 2.–3. Maj Talerstolene i Horne og Millinge Forsamlingshuse, indbudt af de stedlige Foredragsforeninger. Støttet af et mægtigt Vægkort, jeg havde tegnet, og af en Række Lysbilleder talte jeg om vort ældgamle Grænsevirke, Symbolet paa dansk Vilje til at værne, hvad der var vort. At jeg ikke holdt mig snævert til »Teksten«, faldt af sig selv. Og det blev forstaaet! En Bonde fra Horneland sagde bagefter: »Ja, man har godt af at faa at vide, man har en stor Fortid,« og en anden: »Det er godt at faa vakt Nationalfølelsen. Man glemmer den for ofte.« Men maaske ramte en Tilhører i Millinge endnu nærmere Centrum, da han bemærkede: »Nu skal vi ved Valget den 29. stemme om Københavns Befæstning – *men det gaar nok!*« Det var en Kommentar til et Foredrag om Danevirke, som jeg ikke fandt Anledning til at korrigere!

Saa hændte det i November, at jeg fik Difteritis og maatte indlægges paa Hospital. En Nyrebetændelse fulgte efter, og først ved Juletid var jeg atter mobil. Men i disse Uger var der rigelig Tid til Spekulationer, nye Planer ynglede i Hjernen, og først og sidst: det brændende *Forsvarsspørgsmaal* tog Tankerne.

Her havde Forsvarskommissionen siddet og syltet Sagen lige siden 1902. Kunde den da aldrig faa gjort Bordet rent? Ved Juletid bragte »Blæksprutten« et »Øjebliksbillede fra 1924«: man saa Evighedskommissionens Medlemmer sammensunkne af Ælde, tilgroede af Skæg og Haartjavsner, som Fuglene byggede Rede i, og siddende omkring et Bord, der flød med Papirer, alt overspundet af Edderkoppespind, medens Svampe og Ugræs skød op af det mørnede Gulv og de mest affældige Politikere maatte holdes oppe ved et Snoreværk i Loftet. Var dette Tovtrækkeri om Landets Værn ikke det mest afskrækkende Udtryk for Ansvarsløshed paa et Tidspunkt, da den internationale Spænding var i hastig Udvikling og Krigen kunde komme hvilket Aar som helst? Paa et Sind som mit maatte det virke oprørende. Og hvor var *Ungdommen* henne? Den kunde dog umuligt billige, at der spillede Hasard om Fædrelandets Fremtid?

Endnu en Gang: hvad gør et lyrisk stemt og ungdommeligt begejstret Sind i et saadan Tilfælde? Det kan ikke slaa sig til Taals med et Prosa-indlæg. Det skriver i Versform en fygende Appel til sit eget Slægtled og en tilintetgørende Dom over disse partipolitiske Slagsbrødre. Det blev til et Digt, »*Hvad nøler I efter?*«, som gav følgende naadeløse Karakteristik af Øjeblikkets Situation paa Tinge:

Det blev halve Gerningers bedste Tid,
det blev Fejghedens gyldne Dage
med brudte Løfter, med Nag og Nid,
med Slagord, man slynged tilbage,
med stigende Syn for Ansvars Bud,
men svindende Mod til at føre det ud
i Livet, for Folkets Øjne,
med Angst for at miste Magten en Dag.
Hvem vovede Pelsen for Landets Sag
mod letkøbte Løgne?

Hvem vovede djærvt blandt de Mænd, der sad
og væved om Raad og Kræfter,
at læse dem Teksten udenad:
»Hvad Djævlen nøler I efter?
Gør Skuden klar og læg ud paa ny!
Saa først har I Ret til at tale om Gry,
I – Skumringens halve Helte!
Thi var vi saa fejge, naar Stormklokken lød,
som nu, saa husk, det var Danmarks Død,
den meldte!«

Men vove Stemmer og Stilling og Magt –
nej, derom taler man ikke!
Med Viljen flænget og Tungen flakt
gaar Tingmænd ud for at tigge.
Saa slaas de om Magten, hver eneste Mand,
de lover langt mer, end de vil eller kan,
og snakker sig fra det med blide.
Det kaldes at handle til Folkets Tarv!
Det kalder man Rygrad, *det* kalder man Marv
nu om Tide!

Og sluttelig en Appel til Ungdommen:

Det lyder som Digt, men dog er det sandt,
at midt i en Sløvhed som denne
der findes en Ungdom, som Vejene fandt
mod Maal, de andre ej kende.
Ej præget af flygtende Døgn's Politik,
hvor Sammenhold oftest i Vrøvlet forgik,
men samlet alene om Kravet:
Den Skude, som bærer vort gamle Flag,
skal *søstærk* møde Stormenes Jag
over Havet!

Ja, rask til vort Arbejd! Tag ordentlig fat
og ænds ikke Hovedrysten!
Vi unge blev født i en haabløs Nat,
men vor Tro tænder Gry over Kysten!
Og ligger vort Land i en Soldag varm,
saa husk, det har Krav paa hver vaabenfør Arm,
hvis det atter mørkner i Vejret!
Hug Skuden igennem! Og rækker vi frem,
vort Raab skal nok vække hvert eneste Hjem:
»Vi har sejret!«

Digtet – hvoraf her kun et lille Udtog er medtaget – blev offentliggjort i »Vort Forsvar« (Febr. 1907), men faldt naturligvis pladask til Jorden, hvad *Valdemar Rørdam* allerede paa Forhaand havde spaaet i et Brev (17. Jan.): »Det har samme Fejl, som hindrer de fleste af mine: det er for langt. Og det taler for meget i Billedsprog, ikke lige nok paa.« Edderkoppene spandt i Ro og Mag videre. Kuld efter Kuld kunde uforstyrret udruges i Fuglerederne paa de Herrer Kommissionsmedlemmers Isser. Først ved Sommertid 1908 blev Betænkningen færdig – og saa var man lige vidt. Der var et Svælg mellem Landets politiske Partier indbyrdes og mellem Politikerne og den militære Sagkundskab.

Men for den, hvem Forsvaret var den egentlige Prøve paa Nationens Ret til fortsat fri Tilværelse, havde disse Maaneder ikke været lette at komme igennem. Skulde vi som før blive Ofre – ikke for Tilfældighedernes Spil, men for vor egen Mangel paa Forberedelse? Den 22. Marts 1908 var det Hundredaarsdagen for Willemoës Heltedød under Kampen ved Sjællands Odde. *L. C. Nielsen* havde i den Anledning skrevet et Skuespil, der opførtes paa Folketeatret, og *Albrecht Schmidt* spillede den unge

Grundtvig. En af Akterne foregaar i 1807 paa Tranekær, hvor man fejrer Willemoës, og hvor Folkene fra Egelykke er kommet til Stede. Under Festen indløber Meddelelsen om Københavns Bombardement og Flaadens Ran. Grundtvig træder frem og taler i en kraftfuld Monolog fordømmende Ord om den Usselhed, der præger Nationens Holdning. Tanker og Tone havde L. C. Nielsen for en stor Del laant fra Grundtvigs Digt »Maskeradeballet i Danmark« (1808), men var de ikke som talt til os – Hundreedaarets sorgløse, ubeslutsomme Børn? Jeg blev fuldstændig revet med, og midt i Monologen glemte jeg, hvor jeg befandt mig – jeg raabte et rungende »HØR!« Grundtvig gik fra Koncepterne. Et Bifald af *den Art* havde han ikke forudset. Folk lo, nogle klappede, Suffløren maatte træde i kraftig Aktion, og omsider fortsattes Tordentalen. – Jaja, det lille Optrin laa maaske ikke *helt* uden for den Hensigt, L. C. Nielsen havde haft med Skuespillet.

Og det var fra og med 1908, at en stor Del af den danske Ungdom meldte sig til de nyoprettede Korps af frivillige Rekylgeværskytter! Lad saa kun mine Vers have været alt for voldsomme, Dommen over Politikerne ubillig, fordi den skar dem alle over een Kam, og Hørraabet i Teatret chokerende for baade Aktører og Publikum – disse ungdommelige Udbrud af Harme var dog *ogsaa* en Tone i Tiden, og i al deres Impulsivitet var de med til at varsle en langsom, men grundig Ændring af Folkets Syn paa vor Pligt til med Vaaben i Haand at væрге dansk Frihed og Selvstændighed, senere manifesteret af Frihedskæmperne under Besættelsen og nu legaliseret i vore Hjemmeværn.

Denne frembrydende Tendens vilde jeg paa en eller anden Maade tjene. Jeg gav mig til at arbejde paa en Bog om *norske Frivillige i 64*, og jeg planlagde Udgivelsen af et Drengblad, »*Danske Dreng*«, som kunde give 10–15-aars Knægte et Begreb om, hvad Fædrelandet var. Men stadig løb jeg Panden imod Kravet om at faa læst færdig, saa jeg kunde faa den forbistrede Konferens overstaaet. »Først Eksamen – og saa gaa paa næste Maal!« skrev Kaptajn *H. Angell* til mig (4. Marts 1907), da jeg bad ham om Hjælp til at indsamle norsk Materiale vedrørende de Frivillige. Kun i Gennemførelsen af een Plan lod jeg mig ikke standse. Jeg vilde udsende en »*Dansk Aarbog*«, som dels i Afhandlinger, dels i Dagbogsform kunde gøre hvert enkelt Aars nationale Regnskab op: *dette* er naaet, og *dette* er forsømt! Emnerne skulde hentes fra vor udenrigspolitiske og forsvarspolitiske Situation og fra Begivenhederne paa den sønderjyske Front. Jeg

var saa optaget af Tanken, at jeg en Overgang var ved at blæse Magisterkonferensen en lang March. Men saa greb Dr. *Mollerup* ind: Ingen Dumheder, om han maatte bede! Jeg havde værnsaa godt at tage min Eksamen! Kunde jeg alligevel faa Aarbogen ud – naa ja, saa var det godt.

Ved Sommertid 1907 fik jeg samlet de nødvendige Medarbejdere og stillede i August paa Hagerups Forlag med Listen. Den saa meget lovende ud – men kunde Aarbogen forlagsmæssigt bære sig? I hvert Fald maatte jeg skaffe en Række Anbefalere – Navne med Vægt. Ingen kendte jo mig. Altsaa gik jeg i Gang med at samle »Navne« ind – Politikere, Forfattere, Professorer, Redaktører, Højskoleforstandere m. m. m. Men Hagerup var stadig ikke beroliget. Omsider vilde han ogsaa have Konseilspræsident *J. C. Christensen* spændt for Vognen, og jeg maatte trække i Kjole og Hvidt – det forlangtes den Gang – og søge Audiens. Det meddeltes Excel-lensen, at en Herre ønskede hans Anbefaling af en Ordbog – en lidt mangelfuld Information. Han modtog mig imidlertid venligt, da han blev klar over Sammenhængen. »Det ser jo meget godt ud,« sagde han og løb Medarbejderlisten igennem. »Det lyder jo meget fornuftigt,« kommenterede han mine Bemærkninger. Og med sin klare, smukke Haandskrift prentede han sit Navn under den trykte Anbefaling. Slaget var vundet. Hagerup tog Risikoen. Nu skulde jeg se at faa halet de lovede Artikler i Land.

Jeg appellerer til enhver Tidsskriftsredaktør: Sidder De ikke inde med de smerteligste Erfaringer? Dem høstede i hvert Fald jeg! Det var næsten umuligt at faa fravristet Medarbejderne deres Bidrag i rette Tid, og nogle havde rent ud misforstaaet Opgaven. Jeg glemmer f. Eks. aldrig Tilfældet *Alfred Ipsen*. Han skulde skrive om det tyske Kejserbesøg i 1907, og Aftalen med ham blev truffet mundtligt. Det kneb, for han snakkede om hundrede andre Ting end den, der laa for. »Vil De tænke Dem,« sagde han inderligt fornøjet, »et Aar havde min Kone og jeg lejet Sommerlejlighed hos en Smed i Sydsjælland, og jeg havde bedt hende om at meddele ham, paa hvilken Dag vi kom. Da vi var arriveret, gik jeg ind i Smedjen for at hilse paa ham. Han virkede saa mærkelig mut, næsten mistænksom, og derfor spurgte jeg til sidst: »Sig mig, foreligger der en Misforstaaelse? Er der noget, hvormed jeg har fornærmet Dem?« »Naah–nej,« sagde han, »men det var dog et underligt Brev, De sendte mig.« »Underligt?« gentog jeg. »Jeg havde jo bare bedt min Kone meddele Dem, at vi kom i Dag.« »Ja, det kunde jeg virkelig ikke forstaa,« sagde Smeden, »for der stod kuns: »En Flod i Ægypten, et Bjerg i Asien, en By i Tyrkiet, ærbødigst

Alfr. Ipsen.« Tænk, saa havde min Kone i ren Forfjamskelse afskrevet en Rebus i et Børneblad, der laa paa Bordet! Hahaha!»

Efter endnu flere besynderlige Digressioner blev Aftalen langt om længe truffet, og jeg gik. Da jeg fik hans Manuskript, var det helt uanvendeligt, og med beklemt Hjerte vandrede jeg atter til hans Hjem for at bede ham skrive det om fra Ende til anden. Han var ikke hjemme, sagde hans Frue. Han var paa Foredragsrejse i Jylland. »Kan jeg ikke faa hans Adresse?» spurgte jeg. »Vist saa,« svarede hun, »han har netop skrevet den paa en Seddel. Nu skal jeg hente den.« Lidt efter havde jeg den og vilde gaa. Men saa slog Erindringen om Brevet til Smeden ned i mig. »Du maa hellere se efter,« tænkte jeg og aabnede Sedlen. Og hvad stod der? »Rullepølse 35 Øre, Leverpostej 25 Øre, røgede Sild 50 Øre, Ost 1 Kr.«! Himmel, jeg var i Sandhed blevet Redaktør!

Foretagendet viste sig at give et dundrende Underskud, og til næste Aargang maatte jeg finde et andet Forlag. Det blev et nystiftet Aarhusforlag, og i Sommeren 1908 var jeg atter i fuld Fart med at samle Medarbejdere – netop som jeg stod overfor at skulle besvare min store Opgave til Magisterkonferensen! Da jeg vel var kommet i Gang med den, begyndte Manuskripterne at vælte ind. Vælte – er dog lovligt stærkt sagt. Enkelte truede med overhovedet ikke at ville indløbe, f. Eks. Red. *Franz v. Jessens* Redegørelse for de i April afsluttede Konventioner vedrørende Østersøen og Nordsøen. Forlaget blev mere og mere utaalmodigt, mine Bønner mere og mere indtrængende, hans Forsikringer mere og mere svævende. Hvad havde jeg saa at gøre? Kun eet: jeg skrev selv Artiklen og gik op til ham med den. »Her skal De se, hvad De har skrevet!« sagde jeg. »Jeg kan vel sætte Deres Navn under?« Han blev mildest talt himmelfalden. »Lad os saa hellere se paa det,« sagde han; »men lad os først faa en Kop Kaffe.« Han gennemlæste hurtigt Manuskriptet. »Ja, det er meget godt,« fortsatte han, »men *mig* er det ikke! Nu skal jeg skrive det om i *min* Form i Løbet af et Par Dage.« Det Løfte holdt han virkelig. Og jeg kunde atter beroliget skrive videre paa Eksamensopgaven.

At løsrive mig helt fra min gamle Kærlighed til Arkæologien formaaede Gæringen i disse Aar dog ikke. »Jyllands-Posten« forsynedes med Kronikker om »jydske Borge« og »jydske Klostre«, Studier over *Holbæk Slots Bygningshistorie* blev offentliggjort i »Fra Arkiv og Museum«, og med Prof. Erslev drøftede jeg en Udgivelse af Synsforretninger vedrørende

samtligte danske Lenssæder. Det blev naturligvis ikke til noget, fordi jeg havde alt for mange Jern i Ilden. Desuden skulde Opmaalingerne for Museet passes baade i 1907 og 1908. Inspektør Hauberg talte ved flere Lejligheder om at ville trække sig tilbage inden længe – han var nu i Midten af 60-erne –, og skete det, vilde der finde en Omplacering Sted ved Museet, saa jeg kunde glide ind, sagde han. Han gjorde imidlertid ikke Alvor af Tanken, og jeg blev derfor endnu ikke tvunget til noget Valg. Jeg kunde 1908 ud fortsætte mine Drømme om, hvad jeg vilde udrette, naar jeg havde lagt Konferensen bag mig. Der skulde skrives en *Danmarks-historie* – det var absolut sikkert. Endvidere skulde der gives en Fremstilling af *Danskhedsfølelsens Vækst* gennem Aarhundrederne – det var der ogsaa god Brug for, syntes jeg. Og endelig skulde der først i Universitetsforelæsninger (hvilket altsaa forudsatte en Doktordisputats) og siden i et bindstærkt Værk redegøres for alle *nationale Strømninger i det 19. Aarhundredes Europa*. Det var tre store Brød at slaa op, og kun de to førstnævnte kom ud af Ovnen – til det sidstnævnte fik jeg end ikke Dejgen æltet. Men Emnet lever! Det drejer sig om saa magtfulde og dybt indgribende Bevægelser, i hvis Lys og Skygge vi stadig lever, at de fortjener en fyldig monografisk Behandling. Skulde der ikke blandt det nulevende Slægtleds Historikere findes en, som havde tilstrækkelig Sans for Idéhistorie til at gaa i Gang med Opgaven? Men den maa – som i alle Tilfælde, hvor man til Gavns vil forstaa aandelige Strømninger – ses *indefra*. Det er ikke Leksikonsartikler, der er Brug for.

Den 13. Maj 1908 fik jeg med Direktøren for Dansk Folkemuseum, *Bernhard Olsen*, som Mellemand et overraskende Tilbud om efter afsluttet Konferens at blive knyttet til Historiska museet i Lund. Han udmalede de betydelige økonomiske Fordele, som vilde være forbundet dermed – en Begyndelsesløn, sagde han, der først efter henved femten Aars Tjenestetid kunde tænkes opnaaet ved Nationalmuseet; og tilmed vilde jeg have Udsigt til i Løbet af en halv Snes Aar at avancere til Museets Leder. Hvor meget reelt, der laa bag dette Skønmaleri, veed jeg ikke, og det interesserede mig heller ikke. Jeg gav straks et blankt Afslag. Ikke under nogen Omstændigheder vilde jeg være Svensker – ikke engang Skaaning! Jeg var dansk, og kun i Danmark vilde og kunde jeg prøve mine Kræfter. Naar Nationalmuseets Arkitekt *C. M. Smidt* samme Dag spurgte mig, om jeg snart var færdig, og om jeg fik gjort noget ordentligt ved Arkitekturhistorien, som jeg havde faaet Lov til at lægge op som særligt studeret Punkt, noterede jeg, at det »ikke er de stumme Stenes Arkitektur, jeg vil

hellige mig, det er den, som præger et levende Folks Sind. Paa *den* Arbejdsplads vil jeg være Bygmester.«

Ja, hvor var man ung den Gang – ung i sit Overmod, sine Forventninger, sin Idealisme! Man kan let smile ad det nu; men havde man været *virkelig* ung, hvis Maalene ikke havde været sat saa højt? Der var intet usædvanligt i min Tankegang eller min Maade at tage Tingene paa. Det nævnes kun her, fordi dette Overmod var et nødvendigt Gennemgangsled for mig, som det har været det for utallige andre. Jeg var fyldt af Glæde over det, der stundede til, og som jeg troede at kunne magte. »Jeg er et lykkeligt Menneske! Jeg begriber ikke, hvorfor jeg skal eje al den Rigdom og Glæde. Maaske fordi Far var saa smuk og stærk. Jeg har ikke alene fra de ganske unge Aar haft en Gerning, et Kald, der venter mig, men jeg ser saa meget skønt i Billeder og Drømme« (23. Marts 1908). »Dumme Folk vil jo ryste paa Hovedet og sige, at det ikke er andet end mine Følelser, der er lidt i Uorden. De giver sig for stærke Udslag. Men jeg veed selv, at jeg har Kræfter, der vil kunne styrke andre, hvis jeg holder dem rene« (6. April s. Aa.). Og alligevel –! Ungdomssindet stormer og bruser, men ind imellem kommer Øjeblikke med Famlen og Tvelys. »Jeg har læst Jakob Knudsens Tale om Dobbeltgængereri. Der staar i Begyndelsen noget om dette, at somme Mennesker ikke kan give sig *helt* hen. De betragter altid sig selv for at afgøre, om det nu er rigtigt eller galt, hvad de foretager sig. Saadan er det ofte med mig. Der er altid et Jeg inde i mig, som vil kontrollere, hvad mit andet Jeg gør, og det virker hæmmende« (5. Septbr. s. Aa.). Maaske – men monstro alligevel ikke ganske gavnligt?

Der var f. Eks. et »Jeg«, som havde den ubehagelige, men nødvendige Opgave at se til, min Konferens ikke blæste bort i Stormvejret. Fra Efteraaret 1906 til Efteraaret 1907 havde jeg boet i København for ikke at spille Tid paa de daglige Togrejser, og Mor havde følt sig meget ene. Den gamle Landboskole var ikke længere, hvad den havde været i Fars og hendes Dage, og Savnet af ham havde været hende en stadig Tyngde, der havde gjort hendes Sind, som i Forvejen var ængsteligt, endnu vanskeligere for hende at bære. Trods alt havde hun dog gode Kaar. Hun havde ganske vist ikke stort at leve af, fordi hendes tre gifte Sønner og den gifte Datter havde faaet udbetalt deres Arveparter, da de skulde sætte Bo; men hendes egne Krav var minimale – kun de færreste vil i vore Dage tro, at en saa enkel og sparsommelig Husførelse som hendes var mulig, uden at hun maatte føle meget store Afsavn. Men det var ikke dette, som trykkede

hende mest, og i Virkeligheden var hun heller ikke saa ene, som hun troede. Den ældste Søn boede saa at sige uden for hendes Stuedør. Han var Lærer ved baade Landboskolen og Grundtvigs Højskole og havde bygget sig en Villa lige op ad vor Haves Vestbryn, medens hendes næstældste Søn sad som Ejer af Brede Ladegaard, kun faa Minutters Gang fra hende. Smaa børn groede op begge Steder, besøgte hende daglig og blev, efterhaanden som de voksede til, fortrolige med de Steder, der for alle Tider havde bundet hendes Sind. Alligevel kunde hun ikke bekæmpe sin Ensomhedsfølelse, fordi den hang sammen med, at hun ikke længere rigtig kunde leve med i det, der brød frem omkring hende. Hun var blevet en fremmed i Tiden, og det svundne kunde ikke kaldes tilbage. Minderne var hendes Tærepenge, men hun maatte omgaas dem med Varsomhed, hvis de ikke skulde overvælde og knuse hende. Hun ejede en uendelig rig Skat i Fars Breve – vovede kun ikke at tage den frem. Dertil blødte hendes Saar for hæftigt. Jeg bad hende en Gang om at finde de Breve, hvori Far fortalte om sin Deltagelse i Krigen 64, og hun forsøgte troligt derpaa, men gav hurtigt op – hun var blevet alt for dybt bevæget, ja rystet ved den Genoplevelse af Ungdomstiden, som Læsningen af Brevene havde bragt hende. Omsider førte helt andre Forhold til, at Tanken om at forlade Landboskolen og bosætte sig paa Brede Ladegaard dukkede op. Det var en uhyre vanskelig Beslutning for hende at tage. Det sidste Baand, som havde fastholdt hende paa det Sted, hvor hele hendes Livslykke havde fæstet Rod og udfoldet sig saa sjældent rigt, skulde klippes over. Imidlertid sørgede min Broder Poul for, at den yndigste lille Bolig blev bygget til hende i direkte Tilknytning til Gaardens egen Hovedbygning, og her slog hun sig ned i Oktober 1907. Saa fik hun atter sin yngste Søn hjem fra København og kunde holde Hus for ham. Det havde vel nok været noget af Hemmeligheden ved hendes Tungsind, at hun ligesom havde mistet den eneste Opgave, hun syntes var blevet levnet hende, da jeg var rejst ind. Nu kunde hun igen røgte den med al den Ømhed og Offervilje, som hendes varme Moderherte raadede over.

Paa det Tidspunkt var jeg godt i Gang med mit Speciale: Norges Historie i det 13. og 14. Aarhundrede. Jeg havde valgt det, fordi saa stor en Del af Kilderne var paa Oldnorsk, ikke paa Latin, som jeg alle Dage havde været Uvenner med. Da vi naaede Foraaret 1908, mente Steenstrup, at jeg var langt nok fremme til at forsøge en Prøveopgave, og han stillede mig den i Maj Maaned, omstændeligt formuleret, som hans Vane var (»De norske Bispers Forhold til Kong Magnus i Tiden fra hans Overtagelse af

Regeringen som myndig indtil hans Søn Haakons Tiltrædelse (1332–55)«). I de Uger, den stod paa, boede jeg atter i Byen. Udfaldet blev tilfredsstillende, og dermed var det afgjort, at jeg skulde skrive min store seksugers Eksamensopgave inden Jul. Derfor voldte Efteraarets Journalistik, Opmaalingsrejser og Aarbogsredaktion mig ikke saa faa Kvaler. Men det gik, og endelig var altsaa Studietiden ved at ebbe ud.

Afslutningen af Universitetsaarene kan ikke jævnføres i Betydning med Afslutningen af Skoletiden. Naar den sidste hører op, staar Studenten med Regnbuens syv straalende Løfter lysende over sit Hoved. Alt er nyt og mulighedssvangert. De færreste veed vel aldeles nøje, hvilken Vej de vil gaa – i hvert Fald var det den Gang almindeligt, at man »snusede« til baade det ene og det andet, vagabonderede fra Auditorium til Auditorium, ja, fra Fakultet til Fakultet, inden man fandt sig til rette og slog sig paa et bestemt Studium. Rusaaret kunde godt medgaa til lutter Eksperimenter, medens man i Studenterforeningen levede Eftermiddagens og Aftnerens sorgløse Liv sammen med Kammerater – diskuterende, æstetiserende, politiserende. »The struggle for existence« var et Problem for Darwinister, ikke for Studenter. De klarede sig – uden Overflod, men gennemgaaende ogsaa uden Nød.

Længe før Studietidens Afslutning var dog naturligvis deres Valg truffet, og der var endnu ikke noget nervepirrende run paa Landets Embeder. De fleste var nogenlunde sikre paa at komme i Vej, naar de sagde Alma mater Farvel. Mange havde forinden knyttet Forbindelser, som kunde hjælpe dem, eller de havde saa smaat taget fat paa et Arbejde, som uden videre kunde fortsættes. Embedseksaminerne satte derfor ikke det samme skarpe Skel som i sin Tid Aabningen af Skoleporten. Man var kommet ind i det selvvalgte Slids Trædemølle eller under dets Trylleri – det opfattedes jo forskelligt –, og det gjaldt kun om at faa det bedst mulige ud af Fortsættelsen.

For mit eget Vedkommende passer denne Karakteristik egentlig slet ikke. Jeg havde gennem hele Studietiden været sysselsat med et Arbejde, som skulde have haft alle Betingelser for at holde mig fast, naar jeg forlod Universitetet; men jeg var tværtimod gledet længere og længere bort fra det uden derfor at finde noget andet, som jeg kunde bygge min Fremtid paa. Da jeg den 31. Oktober 1908 hentede min store Eksamensopgave, var kun een Ting sikker: jeg vilde ikke knyttes til Nationalmuseet. Jeg vilde

være frit stillet, saa jeg kunde drive mine national-historiske og national-politiske Studier uhindret. Da jeg ikke havde tilstrækkelige økonomiske Midler til at kunne leve af dem, maatte jeg ved Siden af skaffe mig et eller andet Job. Men det lykkedes vel nok. Foreløbig skulde denne Konferens tages. Naar jeg havde sat over dens første Hurdle, kunde jeg se mig om efter et Levebrød.

Kuverten rummede en Seddel med Steenstrups store, omhyggelige, læselige Haandskrift. »*Ledingspligten og Hærvæsenets Ordning i Norge i Tiden fra 1202 til 1397*«, stod der. Anede jeg noget som helst om dette intrikate Spørgsmaal? Der var i hvert Fald ikke langt til Bunden; men hvad kan man ikke faa ud af seks lange Uger! Hos Erslev havde jeg haft Øvelser i Heuristik – Kunsten at finde Vej gennem Faglitteraturens endeløse Jungle og holde Rast paa de rigtige Steder, og det kom mig nu til gode. For tredje Gang havde jeg forlagt Residensen til København, og fuld af Optimisme styrtede jeg mig ud i Arbejdet. Læssevis af Bøger blev opsøgt og bragt hjem til Hybelen, hvor Bord, Stole og Vindueskarme efterhaanden blokeredes af dem, medens Excerpter og Papirer laa som Sne paa Alpetoppene, og Avisudklip til og Korrektur paa »Dansk Aarbog« sendte Nødraab op, fordi ogsaa *de* mente at have Krav paa baade Plads og Tid.

Hvilken Glæde kan sammenlignes med den at faa Krammet paa en stillet Opgave! Allermorsomst er det, naar man til at begynde med faktisk staar forholdsvis blank over for den og derfor med yderste Anspændelse af alle Kræfter maa hugge sig frem gennem Lianernes Fletværk, til man øjner Maalet. Det er Stifinderfærd! Iagttagelsesevnen skærpes, Vurderings- evnen udvikles, Evnen til at disponere, forme, skabe kommer til sin Ret. Og selve dette at gaa for højeste Gear øger Glæden. Jeg har ingen Sympati for vore Dages tomhjernede Motoridioter, hvis vanvittige Fart er uden fjerneste fornuftige Mening. Men Prøven paa, hvad ens *aandelige* Kraft formaar at producere i hurtigt Tempo og alligevel med fuldt Herredømme over Præcision, Opbygning og Udformning – *det* er en Sport for Mennesker!

Som Ugerne gik, svulmede Stoffet op. Jeg ved ikke, hvor omfattende Besvarelserne af de store Opgaver til Magisterkonferens i Historie den Gang gennemsnitlig var, jeg ved kun, at min fyldte 138 Kvartsider, da Maskinskriversken satte det sidste Punktum. Hun var en lille, energisk Dame, paa hvis Bogreol Begtrups Grundtvigudgave stod uindbundet, Brandes' samlede Skrifter derimod i Shirtingbind og Carl Ewalds »Danske

Dronninger uden Krone« i elegant Skindbind. Naa ja, man tænker jo saa meget. Hun havde en forbavsende Evne til at tyde min gnidrede Haandskrift og fik Manuskriptet Stump for Stump til Renskrift. De sidste tre Uger formede sig som et i Sandhed spændende Opløb. Vilde jeg naa til Vejs Ende *senest* Lørdag den 12. December, da Afleveringen skulde finde Sted?

Det naaedes ikke; men mod alle Regler fik jeg Lov til at tage Søndagen til Hjælp. Og saa gik det som Lyn og Torden – uden Standsning Natten igennem og Dagen med, indtil jeg Kl. 10 om Aftenen havde indføjjet den sidste Note – og aandede ud! Opgaven blev pakket ind, jeg tog den under Armen, gik ud, sprang paa en Sporvogn og kørte indad mod Universitetet. I Sporvognen sad kun en eneste Person, en Mand. Han sang stille og gudhengivent: »Fred hviler over Land og By«! Næppe til Ære for mig. Og skønt jeg var dødtræt, var jeg heller slet ikke indstillet paa Fred. Jeg vilde ud og *mærke*, at Læset nu var trukket. Da Pakken var afleveret til Portneren, gik jeg paa Wiwel, stillede en glubsk Appetit, hørte paa Musik, saa Folk komme og gaa, ubekymrede som jeg selv efter fire og tyve Timers Anspændelse. Skaal! Hurdlen var taget! Forhaabentlig vilde de Herrer Professorer hurtigt indse, at jeg *ikke* var blevet Græsytter!

Professorer burde altid være saa hensynsfulde, at de gjorde deres Elevers Spændingstid kortest mulig. I den Henseende behøvede jeg ikke at klage. Det var ikke engang nødvendigt, at jeg ulejlignede mig ud til Steenstrup for at høre, hvad han mente om Besvarelsen. Som det elskelige og forstaaende Menneske, han var, meddelte han mig pr. Brev, saa snart han havde læst min Afhandling, at »De kan være tilfreds med den og lade den spaa godt om den følgende Prøve, selv om jeg rundt om har Bemærkninger at gjøre« (28. Decbr.). Og aldrig saa snart havde Opgaven endt sin Cirkulation, før et nyt Brev forkyndte, at »alle tre Professorer have læst Deres Afhandling, og ingen af dem finder, at den kan komme under et fuldt *mg*« (14. Jan.). Hvor det lignede ham! Jeg tror ikke, han paa nogen Maade tog særlige Hensyn til mig. Han har sikkert været lige saa hensynsfuld over for mange andre. Men det er klart, at disse smaa Epistler satte Modet yderligere op. Et »fuldt *mg*« kunde meget let blive til et *mg+*, maaske endda et *ug÷*, og som Reglerne den Gang var ved en Magisterkonferens, kunde et *mg+* eller *ug÷* faa stor Indflydelse paa Forløbet af Konferensens tilbagestaaende Del. Var de skriftlige Opgaver særdeles fint

klaret, kunde nemlig al mundtlig Eksamination bortfalde og erstattes af tre Forelæsninger. Men Kravene var strenge! Siden Aage Friis havde været oppe i 1896, var ingen Kandidat sluppet for det pinlige Forhør. For mit Vedkommende kunde en Eksamination blive katastrofal. Hele det urimeligt omfattende Hukommelsesstof var kun løseligt aflejret i min Hjerne, og af de 150 Sider Middelalderlatin, som krævedes oplagt, havde jeg bare læst en forsvindende lille Brøkdæl. Ekstemporal vilde gøre Skandalen uafvendelig! Nu maatte Tiden efter Jul udnyttes til det yderste, saa ogsaa de tre smaa skriftlige Opgaver kunde give Bonus. Ellers vilde jeg være ilde faren.

Det gjaldt om ikke at slappe af i de Par Maaneder, der var tilbage, men samle al Energi om at faa Huller fyldt og Broer bygget, saa man kunde slippe frelst over Uvidenhedens Afgrund. Magister *Axel Heils*, den senere Arkivar i Udenrigsministeriet, blev min Manuduktør. Han var selv blevet færdig i 1908, og vi kendte hinanden godt fra Universitetet, havde fælles sønderjydske Interesser og nogenlunde det samme politiske Grundsyn. Med ham terpede jeg Morgen efter Morgen, hvad jeg skulde se at faa indhentet. Let var det ikke, for hele Vinteren var præget af den storpolitiske Utryghed, som herskede. Netop da jeg havde afleveret min Opgave, gik der haardnakkede Ryger om, at Tyskerne havde haft i Sinde at rette et pludseligt Overfald paa København Natten mellem den 5. og 6. December, men i sidste Øjeblik havde opgivet Tanken. Aviserne bragte stadig Efterretninger om tyske Flaadebevægelser i vore Farvande, og Krigsfaren spøgede i Samtaler Mand og Mand imellem. Vort eget Forsvar var til det yderste forsømt, den politiske Forvirring stor efter Afsløringen i September af Albertis Svindlerier. Hvor skulde det kunne undgaas, at den hjemlige Strids Akkompagnement til det truende internationale Uvejr stjal ens Tanker fra de burgundiske Hertuger og fra reformatoriske Pionerer? »Hvis det bryder løs – til Sommer f. Eks. – gaar jeg frivilligt med,« skrev jeg (18. Januar 1909) og udskød saaledes ogsaa Muligheden for et snarligt Bryllup af Regnskabet. »Men saa har jeg ingen Uddannelse, fordi jeg blev kasseret paa Sessionen i September, da man paastod, jeg havde Aareknuder paa Benene, skønt jeg bestemt hævdede, at jeg aldrig havde mærket det fjerneste til dem. Og en Uddannelse bliver der ikke Tid nok til. Det hele kan komme til at dreje sig om Øjeblikke. En skønne Morgen bliver vi taget i Kværken og sat i Bur som andre Dyr. Man kan blive dødeligt bitter, naar man tænker paa den *Skam*, der venter os.«

Intet Under, at jeg lod Eksamenslæsning være Eksamenslæsning i de hektiske politiske Dage i Februar, da Niels Neergaard som Regeringschef og Forsvarsminister fremsatte sit Forslag til en Reorganisation af vore Værn og en Omlægning af Københavns Befæstning. Jeg var nede i Rigsdagen tidligt og silde, aflagde lange skriftlige Rappporter om, hvad den og den konservative Politiker havde sagt om Stillingen og Udsigterne. Jeg lovpriste Neergaards Mod, at han aabent vedgik tidligere Fejlsyn, og forbandede J. C. Christensen, der jog ham Dolken i Ryggen og fældede ham. Og samtidig med at disse Storme mere end distraherede mig i min Læsning, kom Hauberg og bad mig om en Samtale paa Museet. Da det lod til, at der ikke foreløbig vilde blive nogen Plads ledig i 2. Afdeling, foreslog han mig i Stedet at gaa til Møntsamlingen og se Tiden an dér. Det betød dog altid Foden indenfor og lidt at gifte sig paa. Men jeg sagde nej Tak. Det vilde være mig komplet umuligt at tilbringe et Aar eller to med at veje gamle Mønter. Og Museumsvejen – naa, ja, han vidste jo godt, at jeg længe havde traadt helt andre Stier. Jeg maatte haabe paa, at en anden Chance skulde vise sig.

Fuldkommen uventet meldte den sig. Den 4. Marts fik jeg Tilbud om Plads som fast Lærer ved Hellerup Gymnasium, hvor jeg skulde undervise i Historie fra næste Skoleaars Begyndelse. Dagen efter tog jeg derud, forhandlede med Skolebestyreren, Dr. phil. *M. C. Engell*, og – slog til. Det drejede sig om atten ugentlige Timer, saa jeg vilde faa rigelig Tid til baade at føre mine Studier videre og at indtjene, hvad jeg unægtelig vilde blive tvunget til, saa sandt man ikke – selv den Gang – kunde sætte Bo for sølle 750 Kr. om Aaret.

Alligevel var jeg stolt som en Spanier ved Tanken om at have lagt denne skrøbelige Grundsten til min kommende Økonomi, og hele Resten af Marts hvirvledes jeg ind i Spekulationer over Køb af Udstyr og Leje af Lejlighed, saa jeg kun meget ugerne skænkede visne Aarstal og afblegede Begivenheder den fornødne Opmærksomhed. Det er ikke let at drive sin Hjerne i Vekselsbrug!

Men efterhaanden klaredes Begreberne, saa jeg nogenlunde rustet kunde gaa til det afgørende Slag den 26.–29. April. De tre smaa Opgaver drejede sig dels om den Refleks, som den store franske Revolution havde fremkaldt i engelsk Tankegang, dels om den gotiske Bygningskunst i Italien og dels om Paaskeberegningen i Middelalderen – tre Emner, jeg vidste ret god Besked med. Monstro ikke mine Besvarelser skulde kunne

bane mig Vej uden om en mundtlig Eksaminations forbandede Hængesæk?

Nogen Tid efter den skriftlige Prøves Afslutning gik jeg ud til Steenstrup for at høre min Dom. Jeg kom med Angst og Bæven – det skal ikke skjules. Og Steenstrup modtog mig med uheldsvanger Alvor. »De har jo helt misforstaaet dette franske Udtryk,« sagde han og udbredte sig vidt og bredt om dets *rigtige* Fortolkning. Hvad det drejede sig om, husker jeg ikke længere. »Og hvordan med Paaskeberegningen?« fortsatte han. »Man kan jo nok se, at De kender Fremgangsmaaden, og De kommer ogsaa til det rigtige Resultat i Deres Beregning af Paasken i 1241. Men alligevel har De regnet galt! De har gjort to Regnefejl, som har ophævet hinanden! Det ser ikke godt ud!«

Jeg var fuldkommen sønderknust. »Saa skal jeg altsaa eksamineres?« stammede jeg lavmælt. Tanken om Gertz' Middelalderlatin hang som en Bombe under Loftet. Men pludselig lyste Steenstrups Ansigt op i et stort Smil. »Nej, saamænd om De skal – hvis De ikke selv *vil!*« sagde han. »De havde bare godt af en lille Forskrækkelse. Fejlene i Deres Besvarelser er ganske uvæsentlige. Vi er alle tre enige om, at de som Helhed betragtet er sluppet særdeles godt fra det, og at De kan afslutte Deres Konferens med Forelæsninger, hvis De sætter Pris paa det!«

Jeg kunde have omfavnet ham! Jeg dansede hen ad Svanemosegaardsvejs Fliser! Jeg sang midt ude paa Gaden! Jeg telegraferede min Triumf til Nordpolen – eller i hvert Fald saa højt mod Nord, som min Kæreste befandt sig! »Længe var Sejren uvis« – havde der staaet hos gamle Bloch. *Nu* var den vundet! I mit Overmod følte jeg mig omtrent som »den pletfri Helt Brasidas« – for at tale med gamle Thrige. I den følgende Tid skulde der ikke læses, men drives, købes Møbler, tapetseres Lejlighed og planlægges Bryllupsrejse!

Resten af Konferencen vilde være en ren Formssag. Forelæsningerne skulde finde Sted, saa jeg i god Tid kunde naa op til Brylluppet i Bodø den 2. Juni. Steenstrup havde været misfornøjet med, at jeg vilde have dette Hensyn taget. Mine Bryllupsplaner maatte virkelig rette sig efter, om det passede *Professorerne* at lade mig bestige Katederet, sagde han. Men jeg blev ved mit, og Professorerne var medgørlige, da det kom til Stykket.

Den 10. Maj fik jeg min første Forelæsningsopgave stillet med en Uges Frist til Besvarelsen. Den var formuleret af Erslev og lød paa en Oversigt over romersk Udenrigspolitik fra Augustus til Diocletian – et Kæmpestof, som havde til Følge, at de tre arme Professorer maatte paahøre

en Forelæsning paa stive fem Kvarter! I Virkeligheden et tydeligt Vidnesbyrd om, at jeg manglede Herredømme over Emnet.

Erslev var skræmt. Da jeg – efter to Dages Forberedelse – den 19. Maj skulde give en sammenlignende Fremstilling af Ejendommelighederne ved de tre nordiske Rigers Forfatningsudvikling siden 1814 (Opgaven stillet af Fridericia), kom Erslev hen til mig, inden vi gik ind i Auditoriet, og sagde indtrængende: »De *maa* ikke tale mere end tre Kvarter! Det gik ud over min Middagsmad sidste Gang!« Jaja, saa holdt jeg mig til de tre Kvarter.

Til sidste Forelæsning – den 21. Maj – havde jeg kun fire Timers Forberedelse. Steenstrup havde staaet Fadder, og Emnet var en kritisk Belysning af nyere norsk Historieforskningens Behandling af Perioden fra Sverres Død til Kalmarunionen. Da jeg kom ned fra Laboratoriet med mit Manuskript i Lommen, mødte jeg atter Erslev i Korridoren. Han tog mig hen i en Vinduesfordybning. »Det er komplet ligegyldigt, om De taler bare eet Kvarter,« sagde han. »Det hele er jo kun en Formssag. Aage Friis talte i 1896 ikke mere end henved 20 Minutter, og det gik udmærket.« Jeg takkede for den venlige Henstilling, men mente ikke, at et saa omfattende Emne kunde behandles tilfredsstillende paa saa kort en Tid, og det blev da ogsaa til fulde tre Kvarter. Derefter kom de faa Forventningens Minutter ude i Korridoren, Døren gik op, de tre Herrer Professorer traadte ud, Protokollatet blev oplæst – og saa strømmede fra alle Sider Lykønskningerne ind over mit forvirrede Hoved. Henne i Korridorens ene Ende stak David sit Sværd i Skeden: Goliats Hoved laa afhugget ved hans Fødder! Det saa ud til, at den unge Helt tog Situationen med den største Ro. Men han skulde jo heller ikke paa Bryllupsrejse til Nordland! Han skulde ikke fare hjem i Pensionatet, smide Kjolen, pakke ind, sende noget Gods til en nylejet Lejlighed, hvor Haandværkerne endnu huserede, og andet til Brede Ladegaard, medens Resten blev fyldt i Kufferter og indskrevet. David levede maaske Livet farligere, men vistnok betydeligt lettere – saadan overfladisk set! Og alligevel – hvad der skulde gøres, blev gjort i de Par Dage, jeg havde reserveret til det. Saa kyssede jeg paa Fingeren til Alma mater, tog Plads i Toget og vinkede Ungkarlens alt andet end taarepersede Afsked til den By, som jeg nogle Uger senere agtede at bæere med et varigere Ophold – som velmeriteret Ægtemand.

Mon jeg fuldt ud vidste, hvilket Skel i mit Liv jeg stod overfor? Nu, da der snart er gaaet et halvt Aarhundrede siden den Dag, forstaar jeg i

hvert Fald, at det var det største af alle de Skridt, jeg kom til at foretage mig. Studentereksamen, Magisterkonferens, Doktordisputats – alt blegner totalt ved Siden af den Opgave: at skulle bygge sit eget Hjem og tage Ansvar for andre end sig selv. Ungdomstiden var endt, Manddomstiden indledet. Jeg maa sikkert have anet noget om det, for om Bord paa »Erling Jarl« skrev jeg den 24. Maj et langt Brev til Mor, medens Damperen gennem tæt Taage stampede over Folden paa Vej fra Trondhjem til Bodø:

»Det var underligt for mig at rejse hjemmefra uden at have faaet sagt dig et *rigtigt* Farvel, Mor. Det er jo et helt nyt Afsnit af mit Liv, der begynder, og dig skylder jeg Takken for alt det forudgaaende. Du og Far havde dannet det kæreste og smukkeste Hjem, jeg kan tænke mig. Hvad vi Børn fik gennem det, kan det slet ikke nytte at lede efter Ord for. Men du maa tro, at vi alle skønner paa det – ogsaa jeg, som ofte var saa vanskelig og urimelig. Du maa glemme alle de Gange, da jeg var helt anderledes, end jeg burde – ukærlig og krævende. Du og Far har aldrig lært mig andet end Mildhed og Godhed – det stygge skyldes mit eget Sind.

Jeg har saa ofte tænkt paa, hvordan det egentlig kan hænge sammen. Jeg har faaet gode Evner og dertil Lykke, men jeg har ikke taalt det, jeg er blevet selvrædig og egoistisk. Far var en Personlighed, som sikkert ikke var let at bøje for andre end dem, han holdt af. Men det sørgelige er, at jeg selv over for *dem* ofte har været ubøjeelig. Over for dig f. Eks. En saadan Selvrædighed maa være Udslag af en alt for stærk Egoisme.

Du og jeg er saa forskellige, Mor, og navnlig i de sidste Aar har dette ikke været let for dig. Vi er forskellige af Natur og Temperament, vi bedømmer saa mange Ting forskelligt – ogsaa selve Tiden og dens Tegn. Hvor jeg ser en unødvendig Fordom falde, ser du et nødvendigt Krav blive tilsidesat. Hvor jeg glæder mig over større Frihed og Bevægelighed, priser du Tiden med de snævrere Grænser og den stille, fordringsløse Hygge. Jeg forstaar dig i Virkeligheden saa uendelig godt, Mor. Der er gammel Hævd og Poesi i meget af det, der falder, men det maa nu engang være saa. Det har mistet sit Incitament. Det, som var *Liv*, vilde nu kun være *Form*, og Form er altid fattig sammenlignet med Liv. Spørgsmaalet er, om vi kan fylde *vort* Liv med lige saa stor en Rigdom og Lykke, som Livet bragte *jer*. Det er noget, jeg mange, mange Gange har tænkt paa.

At Syn og Længsler virker stærkt inciterende paa os, det er givet. Dermed er det ogsaa givet, at de er fulde af *Liv*, og derfor maa de ogsaa nødvendigvis have deres *Ret*.

Det, som i dybeste Forstand skiller vore Slægtled, er sikkert Formen for vor Tids Individualisme. Den har gjort os mindre følsomme, mindre tilbøjelige til at lade os rive med. Det driver os ofte til at tænke og handle paa bedste Beskub – uden Rettesnor. Det kan gøre den enkelte til et dygtigt Menneske, men næppe til et bedre over for hans Medmennesker. Tendensen til Selvrædighed og Egoisme stammer derfra.

Du kan tro, at dette betyder meget i Samfundets hele Liv! Det giver baade Strugglere og Spillere Vind under Vingerne. Vi ser det jo i Offentlighedens Belys-

ning. Det er dygtige, men kolde Tider. Fællesfølelsen sløves. I den fortræffelige Skitse »Dødens Besøg« personificeres den danske Borgertype i en anset og dygtig Mand, som aldrig kommer ud over dette at være Starteren og Betragteren – en Mand, der har Initiativ til at sætte noget i Gang, men ikke Indsigt nok til at se, at baade han og hans Værk er Led i en Udvikling, som ikke kan springe Fortiden over. Han bilder sig ind, at *Dygtighed* er det ene afgørende. Han forstaar ikke, at *Tro* og *Varme* maa være Grundlaget for ethvert varigt Arbejde.

Kan der da ikke komme en Tid, hvor disse tre Ting forenes? Kan ikke vor Tids Incitementer forbindes med jeres Tids Begejstring for Sagen, Kærligheden til den og Tro paa den? Er det umuligt, at den videstgaaende Hævdelse af den personlige Frihed og den stærkeste Udvikling af den personlige Dygtighed kan knyttes til Samfundets og Nationens Krav om et fælles Arbejde for at naa de fælles Maal?« ...

Det var en grøn Mands Spørgsmaal i 1909. Han stiller de samme nu i 1954. Kun i Besættelsens anspændte Aar øjnede han noget af et Svar.

Og et Svar kunde han slet ikke vente at faa, medens »Erling Jarl« gik gennem Taagen nordover. Heller ikke, da Taagen som ved et Trylleslag lettede, straks vi kom ind i Sejlleden langs Nordlandskysten, saa alle Eventyrfjeldene – Torghatten, Hestmanden, De syv Søstre, Svartisen og dem, han elskede mest: Sandhornet, Fugløen, Børvas og Landegode – laa i deres Evighed med glitrende Sol over Tinderne og Snekapper slængt over Skuldrene. »Rødbrune nærmest, saa brune, blaalige, rødlige, bagest ligesom gennemsigtige, svøbt i violet Dis. Og Himmelen er høj og klar – gylden, grønliggylden. Hvor er her vidunderligt!«

Saa lagde Jarlen ved Middagstid den 25. Maj ind til Kajen i Bodø. Men hvad derefter hændte i disse lange Sommerdøgn under Midnatssolens koglende Tegn, hører Privatlivet til.

XII.

Ved vor Ankomst som nygifte til Christiania, laa der et anbefalet Brev til mig, hvori Dr. Engell meddelte, at han havde solgt Skolen, og da den nye Rektor selv vilde overtage Historieundervisningen, »bortfalder saaledes det af mig med Dem aftalte Engagement.« Kort og godt: den stolte, lille Grundsten for vor Økonomi var – pst, væk! Naturligvis prøvede jeg senere at lodde, hvad Meningen egentlig var, og jeg opnaaede virkelig paa et Prospektkort fra Dresden at faa en Blyantshilsen, underskrevet En-

gell og med Henvisning til at søge Regres hos hans Efterfølger i Værdigheden, »saa fremt De mener, der foreligger et Engagement«! En besynderlig Mand!

Men da vi var kommet til Ro i vort første Hjem, St. Knuds Vej 5 paa Frederiksberg, var Tiden altsaa inde til at finde en anden og bedre Grundsten for Økonomien, selv om Finanser ikke plejer at være det, man spekulerer dybest over, naar man er nygift og har til Dagen og Vejen.

Da vi kom til August, vilde Hauberg ud paa en ny Opmaalingskampagne og bad mig om at tilrettelægge den og deltage i den. Jeg kunde ikke godt sige nej; men jeg var besluttet paa at sige endeligt og afgørende fra, hvis han atter skulde komme med Tilbud om en Ansættelse ved Museet.

Maanedens var forfærdelig regnfuld, det gik smaat med Arbejdet, og vi havde ikke længere saa meget at tale sammen om som i gamle Dage. Umiddelbarheden, Oplagtheden var for mit Vedkommende borte. Derfor varede det ikke længe, inden jeg selv tog Hul paa Bylden og forsikrede ham, at jeg ikke mere skænkede Museet en Tanke. Inspektøren tyggede paa det. Det lød meget kategorisk, saa det var nok bedre at tale om noget andet. Men et Par Dage senere – den 16. August – tog han selv Traaden op. Hvad var det dog for Ideer, der havde besat mig? Aldrig nogen Sinde havde han for Alvor troet, at jeg vilde svigte Arbejdet paa Museet, som jeg var skabt til. Regulær Plads var der rigtignok ikke i Øjeblikket; men Dr. Mollerup vilde sørge for en honorarlønnet Stilling til mig, indtil en Plads aabnede sig, og nu, da jeg var gift og hjemfaren og uden fast Levebrød, kunde det dog ikke være min Mening at lade en saadan Chance gaa fra mig?

Jo, det *var* min Mening! Pressionen gjorde mig helt urimelig. Jeg vilde ikke, forsikrede jeg, hellige min hele Fremtid til »at hale gamle Støvler op af Mosehuller eller tørre Støv af Basunengle med eller uden Næser«! Jeg tog mig i det og tilføjede, at det selvfølgelig var noget Vrøvl. Museumsvirksomhed havde et langt videre Perspektiv; men den kunde ikke veje op imod »det andet, jeg vil«.

Dermed var Loddet kastet. Vi skiltes paa Maanedens sidste Dag. Hauberg pakkede sine Maalegrejer sammen. Ene vilde han ikke fortsætte, og en Afløser for mig fandtes ikke. Den store, landsomfattende Undersøgelse af vor Middelalders Voldsteder gik uhjælpeligt i Staa. Var jeg dum, da jeg i 1909 bar mig saa selvraadigt ad?

Det kommer an paa, om jeg virkelig formaaede at faa noget udrettet i »det andet«s Tjeneste. Og dertil var Udsigterne ikke de bedste. Fast Ansættelse ved en københavnsk Skole var udelukket nu, da man var godt i Gang med et nyt Skoleaar og for længst havde sørget for at faa Lærerkorpserne supplerede, hvor det havde været tiltrængt. Og hvordan stod det til med Pressen? Jeg havde en gammel Forbindelse med »Jyllands-Posten«. Lige til jeg fik min store Opgave, havde jeg sendt Bladet Kommentarer til de tyske Overgreb i Sønderjylland. »Fra vor Grænsevagt« havde jeg kaldt Artikelrækken. Men fast Tilknytning til Bladet havde jeg ikke, og jeg kunde næppe skabe mig en Stilling som en Slags »sønderjydsk Specialredaktør«, hvis jeg blev boende i København, hvad mine kommende Studier nødvendiggjorde. Kunde en saadan Stilling etableres ved et af Hovedsadsorganerne?

Der fandtes den Gang et Dagblad, »København«, som midt i Flokken af Partiblade helt havde sit eget Ansigt, et Organ, ingen i Presseskoven kunde undgaa at tage Hensyn til – uafhængigt, uforfærdet, udisciplineret, repræsenterende en Slags Mellemproportional mellem Datidens borgerlige Partier, som dog ingenlunde altid følte sig sikre paa, hvor det i den foreliggende Situation vilde placere sig.

Og et saadant Standpunkt passede mig særdeles vel. Jeg havde nok Slægtens Konservatisme i Blodet, men ikke som noget uforanderligt Grundlag for mine egne Tanker og Handlinger. I politisk Henseende var jeg komplet umoden. Det var kun af ganske enkelte »Sager«, jeg havde dannet mig en Opfattelse, der ikke alene var arvet, men ogsaa personligt tilegnet. Det gjaldt Forsvarssagen og det sønderjydske Spørgsmaal. Og paa begge disse to Felter sympatiserede jeg med »København«s Linie. Følgelig tog jeg ud paa Efteraaret 1909 mit gode Tøj paa, gik op til Redaktør *Witzanský* og sagde omtrent som følger: »Her er en Mand, der gerne vil overtage Bladets Orientering vedrørende Sønderjylland. Den har hidtil været god, men ikke god nok. Har De Brug for ham?«

Witzanskys lille, soignerede Person med de glippende Øjne og det vagsomme Smil følte sig sikkert overvældet ved denne Generøsitet. Han kendte mig flygtigt fra et Par Indlæg, jeg tidligere havde sendt Bladet. Men havde de givet Løfter? Imidlertid – der var noget i det, jeg havde sagt: at faa den sønderjydske Linie stærkere og mere selvstændigt markeret, end den hidtil havde været det. Det vilde sikkert ogsaa falde i god Jord hos Abonnementerne? All right – han slog til. Og jeg fortsatte: »Det er en absolut Betingelse, at Stoffet saa helt henlægges under mig. Andre redak-

tionelle Medarbejdere maa ikke kunne sætte sig paa det.« Udmærket, svarede han. Det skulde blive garanteret. Han skulde orientere alle ved Redaktionen derom.

Faa Dage efter at jeg var begyndt, »sad« alligevel Redaktionssekretæren paa mit Stof. Jeg gik sporenstregs til Witzansky og beklagede mig, og han lovede, at Aftalen skulde blive overholdt. Hvorefter Erichsen to Dage senere »sad« paa det igen!

Nu er en national Profet og Reformator paa 25 Aar ingen billig Herre. Han kender sit Værd, selv om andre beklageligt nok ikke har faaet Øje paa det. Følgelig hjemsøgte jeg for tredie Gang Witzansky. Havde han ikke bedre Hold paa sin Redaktionssekretær, skulde jeg ikke nyde noget. Saa maatte »København« klare sig uden mig. Witzansky antydede, at denne Mulighed virkelig efter hans bedste Overbevisning forelaa. Vi gav afmaalt hinanden Haanden, som Duellanter *bør* gøre det, naar den ene er ukampdygtig, og jeg fjernede mig gennem Forkontoret, hvor Erichsen baade sad og blev »siddende«.

Saadan smuldrede hurtigt og totalt ogsaa den anden Grundsten for min Økonomi bort. Skyldtes det min Selvraadighed? Ja, naturligvis! Der var ikke nogen som helst anden Grund.

XIII.

Da Nøden var størst, var Grundtvigs Højskole nærmest. Det kom sig saadan, at min ældste Broder, der havde virket ved Skolen fra 1896, og som altid – med god Grund – havde set hen til engang at blive dens Forstander, naar gamle Rosendal lagde op, følte sig fortrængt. Der kunde ikke længere være Tvivl om, at Rosendals Søn, cand. theol. *Hans Rosendal*, som var kommet til Skolen i 1902, nu var udset til »Tronfølger«. Og Følgen blev, at min Broder i Efteraaret 1909 fratraadte sin Plads, købte Hindholm Realskole ikke langt fra Fuglebjerg og satte sig for at genskabe den Højskole dér paa Stedet, som i Halvfjerdserne havde faaet saa godt et Navn og samlet saa mange Elever under den prægtige Kaptajn Chr. Nielsens Ledelse. Saaledes blev der 1. November Plads ledig ved Grundtvigs Højskole, samtidig med at min Broders Villa – »Elmebakken« – kom til at staa tom, og det faldt næsten af sig selv, at jeg rykkede ind begge Steder. Jeg aspirerede ikke til nogen Forstanderstilling. Jeg vilde kun have et Levebrød, som kunde give mig Tid nok til at arbejde med de Opgaver, der kaldte paa mig.

Dermed er egentlig sagt, at min Ansættelse, set fra *Skolens* Synspunkt, var en Misforstaaelse. Rosendal var vel gaadet ud fra, at jeg maatte have det rette Stof i mig til en Højskolelærers Gerning, og i mange Henseender var det ogsaa Tilfældet. Jeg var vokset op »i Læ af Grundtvig«, som jeg andet Steds har udtrykt det, jeg havde allerede som Dreng følt »det levende Ord«s Magt, naar jeg lyttede til hans Fortællinger om svundne Tider eller om vor litterære Guldalders Stormænd, jeg havde skaffet mig en solid, videnskabelig Uddannelse, og det var min Agt at kombinere historisk Forskning med levende, folkelig Fremstilling. Endelig havde jeg saa nogenlunde Ordet i min Magt og havde trænet mig til at bruge Pennen uden Besvær. Og *alligevel* manglede jeg det væsentligste. Jeg manglede nemlig det, som Vilh. Birkedal havde kaldt Evnen til at kunne »aande« paa de Unge, Udtrykket naturligvis taget fra det bibelske: at »blæse Livets Aande« i et Menneske. I en Kronik, som jeg Aaret forud havde skrevet i »København« (17. Juni), havde jeg selv hævdet, at denne Evne var »en Gave, som kun de allerfærreste, de faa udvalgte og benaadede ejede«, Folk, som fulgte »et personligt, aandeligt Kald« og gav sig helt hen i Kampen for den Tro, den Idé, som skulde bære den grundtvigske Højskole.

Det behøver næppe at understreges, at Kronikken af 1908 frakendte mig Retten til Ansættelse som Højskolelærer i 1909, for det var saa sandt ikke noget »Kald«, jeg fulgte. Den Idé, som bar mig, og den Begejstring og Tro, som fyldte mig, kunde meget vel tjene Højskolens Tarv; men det var ikke et Øjeblik min Tanke, at jeg kun dér vilde søge at realisere mine Planer – som forøvrigt var alt andet end afgærede. Højskolen var kun som et midlertidigt Aandehul for mig. Ja, og saa – et Levebrød! Det er betegnende, at jeg fra de to Aar, jeg virkede ved Grundtvigs Højskole, ikke gemmer et eneste klart Minde om en Episode, en Drøftelse, en Time, som fik Betydning for mig. Jeg husker kun, at jeg improviserede alt, alt for mange af mine historiske Foredrag og kom jagende til dem tidligt om Morgenen, midt under Morgensangen, fordi jeg havde siddet alt for længe oppe og syslet med mine egne Sager. Ak nej, dette med at »aande« paa Ungdommen var foreløbig bare en Taalemaade, en Drøm, nogle store og smukke Ord, som ikke blev omsat i Handling.

Misforstaaelsen blev ikke mindre derved, at jeg fra April 1910 paatog mig at undervise ogsaa i *Lyngby Melle- og Realskole*, »Thyssens Skole«, min egen første »rigtige« Skole, som jeg havde forladt i Midten af 90'erne, da Forestillinger om et Liv i Lærdom forvirrede min unge Sjæl. Nu nær-

mede jeg mig paa ny min Barndoms grønne Dal, men rigtignok uden fjerneste Trang til at næres af dens efterhaanden noget afsvedne Græs. Hvilken Tilfredsstillelse skulde et Klasseværelse kunne byde mig? Højskolens Foredragssal kunde være blevet en Valplads for mig – hvis jeg havde villet det. Men en Skolestue? Den kunde for mig aldrig komme til at fungere som andet end en Ventesal. Og naar jeg baade da og senere tyede til den, handlede jeg som Prof. L. V. Birch, der en Dag kom fra Kvæsturen ind i Auditoriet, smed en Kuvert paa Katederet og sagde: »Her er det usle Mammon, for hvilket jeg har solgt min Sjæl.«

»Thyssens Skole« stod paa dette Tidspunkt under Forvandlingens Lov. Den lededes af min gamle Skolebestyrer A. D. Thyssens Søn, cand. phil. *Hans Thyssen*, som havde opgivet sine teologiske Studier paa Grund af Sygdom og var gledet ind i Faderens Gerning. Jeg kendte ikke stort til ham, før han ud paa Foraaret besøgte seks Aar af min Skæbne, og han gjorde dette – som alt andet – uden onde Bagtanker. Han vilde kun mit Vel. For ham var Skolen et Arbejdsfelt, der gav ham fuld baade aandelig og timelig Løn. Han var trofast i sin Gerning, som han var det i sit Sind, kristeligt grebet af sit Ansvar over for Gud og Mennesker og støttet af sin oprigtige, tunge, jyske Kone. Sammen med hende havde han bygget et nøjsomt, tilfreds og fromt Hjem med søde Børn, som kunde arve de samme simple og enfoldige Livsvaner. At høre Fru Thyssen synge Aftensang med dem, naar de var kommet i Seng, var en Oplevelse. De sang unisont og alligevel flerstemmigt. For hver enkelt hengav sig ubekymret til sin egen Tonart.

Hans Thyssen har nok huset en naiv Tro paa at gøre mig en virkelig Tjeneste for Livet ved at fange mig ind. Han havde desuden en rent personlig Grund til at kaste Lassoen. Han indsaa, at Skolens Arbejdsfelt maatte udvides med et Gymnasium, hvis den ikke skulde stagnere. Byen voksede, og konkurrerende Skoler var skudt frem i Nærum og Bagsværd. Men han kunde ikke selv opnaa ministeriel Anerkendelse som Leder af en højere Almenskole, fordi han kun var cand. phil. Dertil krævedes en fuldt uddannet Akademiker. Hvilket altsaa skulde være mig.

Foreløbig sagde han intet. Men hen paa Efteraaret demaskerede han sine Planer og spurgte, om jeg vilde være lønnet Medbestyrer. Maaske har jeg – aabenmundet, som jeg desværre ofte er – røbet, at jeg aldrig var bange for at tumle med store Projekter. Jeg spekulerede netop da paa Byggeplaner – travede rundt i Lyngbys Periferi for at se paa Villagrunde, spørge om Priser o. s. v., ja, jeg tegnede Udkast til Huse, der ikke gav

Aulestad synderligt efter. Under saa svimlende Omstændigheder blev jeg naturligvis et let Bytte for Thyssens Fristelser. Han tilbød mig en Løn paa 3000 Kr. om Aaret – en formelig Ministergage, syntes jeg. Maaske var jeg ikke uvillig til at købe en Andel i Skolen? Nej, *saa* vidt strakte min Letsindighed sig dog ikke! Men paa mit Medarbejde kunde han stole, naar næste Skoleaar begyndte. Jeg vilde fratræde min Stilling som Højskolelærer, og Ministeriets Godkendelse ansaa jeg det for en smal Sag at fremskaffe. Gymnasievimpelen kunde han bestille med det samme.

Saadan kan man hvirvles ind i Forhold, man slet ikke har tænkt sig og endnu mindre stilet efter. Det sker, naar man mangler en fast Linie i sin Gerning. Og denne Mangel – som paa en vis Maade blev kronisk for mig – bestemte Øjeblikkets Handlinger.

I Slutningen af Maj 1910 kom det for en Dag, at Dr. *Mollerup* havde bedraget Frederiksborgmuseet for ca. 60.000 Kr. Han fjernedes øjeblikkelig som Nationalmuseets Direktør og fik senere en Dom paa eet Aars Forbedringshus, der afsonedes i Horsens. Det var en frygtelig og tragisk Afslutning paa hans offentlige Virksomhed, og den rystede mig stærkt. Dr. *M. Mackeprang* blev hans Efterfølger, og dermed var faktisk den Situation indtraadt, som man længe havde talt om: en Plads ved Museet var blevet ledig, og Mackeprang henvendte sig straks til mig med Forespørgsel, om jeg vilde have den. Jeg besøgte ham en Aften i hans Hjem for at diskutere Sagen igennem med ham. Han vidste ikke – som Hauberg –, hvor langt bort jeg var kommet fra Tanken om at fortsætte det Arbejde, jeg efter Sigende var »skabt« til, og jeg maatte forklare ham, hvorledes baade de sønderjydske Problemer og de national-politiske Studier havde faaet Overtaget i mit Sind, skønt det saamænd var smaat nok, hvad jeg indtil da havde ofret af Tid paa dem. Maaske har jeg alligevel ikke udtalt mig tydeligt nok, for lidt senere standsede han mig ved et tilfældigt Møde paa Gaden og genoptog Traaden. Jeg skal da, fortæller han mig nu – selv har jeg glemt det –, have svaret, at jeg havde andet for: jeg vilde »vinde Angel tilbage ved danske Sange«! Ja, *saa* befandt jeg mig aabenbart i et Luftlag, hvor de milde Vinde fra Prinsens Palæ ikke naaede op, og han opgav Ævred. I Stedet traf han den fortrinlige Beslutning at knytte Magister *Hugo Matthiessen* til 2. Afdeling. Valget kunde ikke have været bedre. Med ham fik Museet en højt begavet, kundskabsrig og aandfuld Forsker i sin Tjeneste, en Mand, hvis vindende personlige Egenskaber senere gjorde ham – som »Mester Hugo« – til Midtpunkt for det

nye og friske Liv, der omsider sprængte Afdelingens gamle Rammer og prægede Tilværelsen i den. Sammenlignet hermed betød det intet, at jeg selv gled ud. Forudsat at jeg nogen Sinde skulde vende tilbage, kunde det kun blive i en eller anden Gæsterolle. Men noget saadant skænkede jeg paa det Tidspunkt ikke den ringeste Tanke.

Man kunde med god Grund spørge, om jeg i det hele taget gav mig af med at *tænke* fornuftigt over Fremtiden. Mine Fritidsarbejder havde i hvert Fald indtil da haft et fuldkommen planløst Præg. Med hvilken fornuftig Motivering havde jeg f. Eks. pludselig givet mig til at samle Stof til et Værk om samtlige danske Batailloners Historie? Eller hvorfor fik jeg min Studiefælle, nuværende Rigsarkivar *Axel Linvald*, til sammen med mig at udarbejde lange Lister til Brug for et dansk biografisk Haandleksikon? Eller: hvilke Forestillinger kan have omtaaget mig, da jeg gav mig til at skrive løs paa en Roman om Ansgar? Jeg kunde dog med lidt Omtanke paa Forhaand have sagt mig selv, at den hellige Mand vilde komme til at nøjes med en Missionering i min Skrivebordsskuffe.

Nej, saa var der en Smule mere Ræson i, at jeg – da Loddet vedrørende Skolen var kastet – skrev en *Lærebog i Roms Oldhistorie* til Brug for Realklassen. Den saa da i hvert Fald Lyset (1911). Og maaske kunde det forsvares, at jeg som en af de allerførste herhjemme talte og skrev om Spejdersport. Jeg skulde jo i Fremtiden have med Drengene at gøre, fik ogsaa stablet en Trop paa Benene, men havde hverken Tid eller Evner til at gennemføre Træningen og gjorde nærmest Skandale, da jeg noget senere ovre i Dyrehaven præsenterede Drengene for selve Baden-Powell. Virkelig Mening var der kun i dette, at jeg stædigt fastholdt min Syslen med sønderjydske og national-politiske Emner. »Jyllands-Posten« maatte vedvarende give mig Spalteplads til Kommentarer, naar en eller anden Begivenhed Syd for Grænsen indbød dertil, og da »Ugens Tilskuer« saa Lyset den 1. Oktober 1910, paatog jeg mig at orientere ogsaa dette Organs Abonnenter. Redaktøren, Magister *Harald Nielsen*, kendte jeg ikke; men straks efter Læsningen af Prøvenummeret skrev jeg til ham og takkede, fordi der nu var kommet et Tidsskrift, hvis Holdning over for politiske og sociale Problemer jeg i alt væsentligt kunde vedkende mig. »Jeg trænger til slige Breve,« svarede han omgaaende (2. Oktbr.); »thi den Modstand, jeg staar overfor, strækker sig i Virkeligheden fra Højre til Socialdemokratiet. Alle er de interesserede i at holde Fredsforstyrrelsen borte. Tavshed har rejst sig omkring mig hidtil, og den brydes ikke, inden Deres og andres

Tilslutning gør mig saa stærk, at man ikke længere *tør* tie. Derfor siger jeg til alle, der ytrer Sympati for mit Blad: hjælp mig, alene er jeg for svag.« Med denne Brevveksling var der indledet et personligt Venskab, som holdt gennem mange Aar, til det omsider revnede med en Brag.

Journalistik er ikke at foragte. Men var det egentlig ikke *Studier*, jeg vilde drive? Det er beskæmmende, at der kun var et eneste sønderjydsk Problem, jeg virkelig søgte til Bunds i: Jordkampen. Resultatet blev et Foredrag, som jeg holdt ved flere Lejligheder, bl. a. i »To Løver«s Arbejdsudvalg »Hejmdal« (17. Marts). Magister *H. V. Clausen*, som overværede Mødet, sagde bagefter til mig: »Hvilken er nu den *rigtige* la Cour – han, som skriver i Bladene, eller han, som har talt i Aften?« Med andre Ord: den politiske Kommentator eller den saglige Fremstiller? Ja, havde jeg bare selv vidst det! Clausen opfordrede mig indtrængende til at lade Foredraget trykke, og det fremkom i »Tilskueren« (1910), senere i revideret og à jour-ført Form i »Le Slesvig du nord 1906–1914« (1915). Men ud over dette spæde Forsøg naaede jeg foreløbig ikke.

Paa samme Maade gik det med mine national-politiske Studier. Jeg samlede adskilligt Stof, skrev ogsaa et og andet om polske Forhold, men kun paa eet Punkt naaede jeg en Kende ned under Overfladen. Det gjaldt den nationale tyske Reaktion mod Napoleon, hvor jeg fik en Karakteristik af den preussiske Dronning Luise trykfærdig (Nordisk tidskr. f. vetenskap, konst och industri, 1910).

Saaledes stillede mit Regnebrædt sig, da jeg 1. Novbr. 1910 maatte lægge alt andet til Side for at faa Gymnasiefremstødet gennemført. Paa en Maade lettede det at slippe for de mange tilfældige Skrivelser, som i det lange Løb intet kunde føre til. Det er betegnende, at jeg i Dagbogen for 24. Oktbr. noterede: »Skrev tre Artikler, men var meget træt.« Og Dagen efter: »Skrev en Artikel, men stadig træt.«

At skrive uden et *virkeligt* Maal trætter nemlig.

XIV.

Det var en Forudsætning for Realisationen af Skolens Udvidelse, at den kunde opnaa et *kommunalt Tilskud*. Thyssen havde tidligere ansøgt derom, men faaet Afslag. Nu bad han mig prøve Lykken.

Derfor var jeg allerede fra Begyndelsen af November fuldt optaget

af Sagen. At den laa tungt, gik med det samme op for mig. Det var ikke let at blødgøre Sogneraadets Medlemmer, for Skolens Renommé var ikke det bedste, hovedsagelig paa Grund af overfladisk og uretfærdig Bedømmelse af Thyssen. Han manglede helt Personlighed, sagde man – en fuldkommen taabelig Paastand, for Thyssen *var* en Personlighed, med fast formede Anskuelser, dybt bundende i hans kristne og danske Livsopfattelse. Hvad han manglede var ydre Fremtræden. Han var en meget beskednen Mand, og han havde ikke Ordet i sin Magt. Men det er jo noget helt andet. Med Hensyn til ham bestod min Opgave derfor i at tage Livet af denne meningsløse Fordom.

Værre var det at komme den Fordom til Livs, som prægede den socialdemokratiske Fraktion i Sogneraadet. Den gik ud paa, at Kommunen af *princielle* Grunde ikke kunde støtte et privat Skolevæsen. Jeg tog Tyren ved Hornene og fik den 3. Novbr. en lang Samtale med Sogneraadets medlem, Folketingsmand *J. Wilmann*, som meget vel forstod Sagens Betydning for Byen, men henholdt sig til Partiets Program. Skulde et Tilskud gives, maatte det i hvert Fald ikke komme Mellem- og Realskolen til gode, kun det paatænkte Gymnasium. Saa kunde *maaske* han og hans Fraktion undlade at stemme imod.

Jaja, Partimaskinen maatte selvfølgelig fungere, som dens Natur nu engang var. Men skulde den ikke lave Ulykker, vilde det være nødvendigt at faa Byens Offentlighed interesseret for Sagen. Folk maatte bringes til i Dagene forud for Afgørelsen ikke at tale om stort andet end om Gymnasieplanens Fortræffelighed. Og saa skrev jeg en Pièce, som lovpriste den i høje Toner, samtidig med at dens Enkeltheder udpensledes, saa enhver kunde forstaa, hvad man vilde gaa Glip af, hvis Planen ikke blev gennemført. Piècen spredtes over hele Byen og Sognet. Nu gjaldt det om at gøre den til Befolkningens Samtaleemne.

Her kom ingen ringere end Bjørnstjerne Bjørnson mig til Hjælp. Jeg huskede nemlig det Trick, han i 1854 havde benyttet for at faa en Diskussion i Gang om et Emne, han havde sat paa Dagsordenen i Christiania: han havde i »Christianiaposten« og »Krydseren« ført en Solopolemik med sig selv, til den rette Opmærksomhed var vakt! Noget lignende maatte kunne præsteres i Kongens Lyngby anno 1910.

Til Disposition stod to Blade: den konservative »Kjøbenhavns Amts Avis« og den liberale »Nordre Birks Tidende«. Ingen af Redaktørerne havde faaet en Pen i Vuggegave. Den ene havde Tilbøjelighed til at fortabe sig i indviklede Relativsætninger, den anden forsøgte sig i mere

»moderne« Udtryksform, men uden større Held. Da jeg antog, at Piècen maatte være læst, gik jeg op til »Avisen«. Havde man ikke tænkt sig at støtte Sagen med en kraftig Leder? spurgte jeg. Jo, bevares, svarede Redaktøren; men han følte sig ikke selv kompetent dertil. Var det ikke muligt, at jeg – redaktionelt – vilde gøre Rede for Spørgsmaalet? Det var naturligvis ikke udelukket, mente jeg. Og Dagen efter bragte »Avisen« en straalende Leder om hele Sagen.

Hvorefter jeg gik op til Redaktøren af »Tidende«. »Har De læst »Avisen«s Leder?» spurgte jeg. »Den er saamænd meget fornuftig. Men dels er der jo et Par kedelige Misforstaaelser i den, dels forbigaar den afgørende Argumenter for Gymnasiets Oprettelse.« – »Sikkert, sikkert!« svarede Redaktøren; »men *hvilke* Misforstaaelser og *hvilke* Argumenter? Jeg er ikke rigtig inde i Sagen. Kunde De ikke selv – redaktionelt – skrive, hvad De finder Anledning til?» »Jeg skal prøve,« svarede jeg beskedent. Og saa blev Dagen efter »Avisen«s Misforstaaelser paapeget og nye Argumenter for Gymnasiets absolute Nødvendighed ført i Marken.

»Maa jeg nu be'!« sagde jeg til »Avisen«. »Her kommer »Tidende« og giver sig til at rette baade et og andet i det, jeg har skrevet! Og Argumenter? Som om der ikke med Lethed kunde anføres langt flere, hvis det endelig kom an paa det!« – »Udmærket!« svarede Redaktøren. »Skriv bare!« Og en ny Leder – med mange Relativsætninger – satte Tingene paa deres rette Plads og fastslog endnu en Gang, at *her* stod man over for den store, samlede Fællessag, som ingen med Samvittigheden i Behold kunde undlade at støtte.

Dermed var Brechen brudt. Folk snakkede om dette Gymnasium, der *maatte* og *skulde* blive til Virkelighed. Det var jo ogsaa begge de lokale Redaktører rørende enige om! Saa hvorfor hæfte sig ved enkelte ligegyldige Detailler, de aabenbart bedømte forskelligt! Hovedsagen var, at Sogneraadet tog sig sammen og ikke lagde Sten i Vejen.

Det maatte virkelig ogsaa gaa op for Social-Demokraterne, at de i et saadant Spørgsmaal havde Pligt til at se paa *Byens* Interesse, uden at lade Partidogmer forstyrre den Handlingens Aand, der saa lykkeligt havde givet sig til kende.

Jeg takkede Bjørnson i hans Grav. Han havde lært mig, hvorledes en »Folkestemming« kan piskes frem i en snæver Vending. Da Thyssens og min Ansøgning kom til Afgørelse i Sogneraadet, herskede der ingen Tvivl om, hvad den skoleinteresserede Del af Sognets Beboere ønskede. Og derfor blev Pengene bevilget.

Nu vilde min Frækhed vel i nogen Grad have været tilgivelig, hvis Skolegerningen havde *betydet* noget for mig. Det gjorde den jo imidlertid ikke, og jeg havde derfor en lidt ram Smag i Munden. I de følgende Uger anstrengte jeg mig hæderligt for at indbilde mig selv, at jeg virkelig nærrede *saglig* Interesse for Skolens administrative og undervisningsmæssige Problemer; men det var en Illusion. Den stivedes af ved en forfængelig Glæde over næste April at rykke ind i et nyt og smukt Kontor, hvor Thyssen og jeg – ved hver sit Skrivebord – gav Audiens for bekymrede Forældre, og den kildredes ved min »Inspektion« af Lærerkorpsets Undervisning – f. Eks. min alvorlige Paatale af Geografilærerens ubegribelige Paastand, at der i Sibirien levede »Samojeder og Samovarer«. Endelig holdtes Illusionen i Live derved, at Thyssen villigt fulgte alle mine »Reformforslag«, skønt det vitterligt var ham og ikke mig, der havde Forudsætningerne for at kunne sige, hvor Skabet skulde staa. Min Tilbøjelighed til Selvraadighed havde kort sagt faaet alt for blide Kaar. Den tilsløredes maaske nok en Del, fordi jeg gerne tog Sagerne med Humør og ikke havde svært ved at snakke med Mennesker. Men den *var* der. Og hvad værre var: den *blev* der.

Undervisningen i Gymnasiet medførte, at enkelte nye Lærerkræfter maatte ansættes, bl. a. en Lærer eller Lærerinde i Tysk. Jeg havde – efter et uheldigt Engagement i Starten – det store Held, at en af mine Studiefæller, Frk. *Anne Marie Friis Johansen*, som i 1911 tog Skoleembeds-eksamen i Tysk og Historie, pr. Brev spurgte, om der skulde være Brug for hende i Lyngby. Jeg slog øjeblikkelig til, og Student *A. C. Højberg Christensen* – den senere Undervisningsinspektør ved Gymnasieskolerne og som saadan min høje Overordnede, da jeg var blevet Adjunkt og Lektor i Birkerød – fik til Gengæld et – forhaabentlig høfligt og elskværdigt – Afslag, da han kom ud til mig for at søge Pladsen. Frk. Friis Johansen tiltraadte i 1912. Aaret før havde jeg engageret cand. theol. *Alf Bo* som Lærer. Men lad os gemme dette en lille Stund endnu.

Da Gymnasiet var sat i Gang i Foraaret 1911, maatte jeg for mit eget Vedkommende se at faa taget den praktiske og teoretiske Prøve i Pædagogik. Den var Prof. *S. L. Tuxens* Hjertebarn. Han havde været med til at udforme Tanken, og den havde selvsagt sin Berettigelse. Ingen, som gik fra Universitetet ud i praktisk Skolegerning, kunde uden videre forudsættes at have Begreb om Undervisning eller om en fornuftig Behandling af

Skolebørn. Det var Ting, de fleste maatte lære, og som kun de færreste evnede pr. Instinkt. Men Fejlen var, syntes jeg allerede da, at man med Vold og Magt skulde presses ind i en bestemt Undervisningsform, som kun tog ringe Hensyn til den enkelte Lærerkandidats Individualitet. Det var rendyrket Klasseundervisning, der forlangtes, i sig selv en fortræffelig Metode, naar den – som nu om Stunder – kombineres frit med en levende Undervisning af den enkelte Elev. Det ønskedes imidlertid ikke, saa længe Klasseundervisningen var det sidste, store Skrig. Saadan gaar det jo gerne med ethvert nyopdukkende System.

Jeg blev beordret til at lære Kunsten paa Henrik Madsens Skole (Sct. Jørgens Gymnasium), hvor jeg skulde følge Undervisningen i mine egne Fag, Dansk og Historie, ved at paahøre Rektor Henrik Madsens Timer i Mellemskolen og Lektor *Th. A. Müllers* i Gymnasiet. Hvad jeg fik ud af disse Maaneder, bestod hovedsagelig i Samtalerne med Th. A. Müller, naar der var ringet ud fra Timerne, og vi vandrede op og ned, op og ned ad den lange Korridor. De handlede imidlertid *ikke* om Undervisning. De drejede sig om vore fælles Interesser – den historiske Forskning, dens hjemlige Repræsentanter, deres Metoder og deres Fremstillingsevne. I det væsentlige stemte vi overens – i Detailler kunde vi have afvigende Meninger. Men altid virkede Samtalerne inciterende, og hans sjældent fine, af-dæmpede, harmoniske Personlighed – som dog slet ikke hindrede en klar og skarp Afstandtagen fra Ting og Personer, han ikke syntes om –, hans omfattende Viden, hans rolige, velovervejede Domme, alt gjorde, at man saa hen til ham med den største Tillid og Respekt.

Mindre fik jeg ud af hans Timer, skønt han ogsaa dèr udfoldede sine fortræffelige Egenskaber. Disciplin var intet som helst Problem for ham. Hans Væsen gav ham en ubetinget Autoritet. Han kunde blive ærgerlig over, hvad han karakteriserede som »Daarskab« eller »Taabelighed« d. v. s. urigtig Opfattelse af selvindlysende Ting, men han lod sig aldrig henrive til simpel Udskælden. Derimod har jeg ikke truffet nogen anden, der kunde give en Tilrettevisning saa stiltfærdigt dræbende som han. »Svaviter in modo, fortiter in re!« Fortællekunst som Undervisningsmiddel havde han næppe synderlig Sans for – han mente vel, at den savnede Berettigelse i et Gymnasium, hvad jeg ikke var enig med ham i. Og han gik heller ikke den Genvej, jeg selv saa ofte har benyttet: at levendegøre en Person eller en Situation ved at læse Brudstykker af Memoirer, Dagbøger eller Breve højt for Eleverne. Han elskede sin egen Facon og behandlede den virtuost: paa Grundlag af Billeder at fremlokke Elevernes selvstændige Iagttagelses-

evne, indtil en historisk Person eller Episode eller et bestemt Kulturmilieu havde faaet plastisk Form i deres Bevidsthed. Det var udmærket gjort og meget lærerigt. Men Plagiater er risikable, og da man flere Aar efter naaede dertil, at enkelte Billeder blev »lært« i Skoleaarets Løb og saa blev »lagt op« til Eksamen, var man havnet i det komplet parodiske.

Maanederne sled sig hen. Hvad der kunde læres ved Paahøring af Timerne, var strengt taget overstaaet, da de første to Uger var gaaet. Men Reglementet kendte ingen Dispensation. Jeg maatte pænt troppe op Tiden ud, til Prøven skulde finde Sted.

Omsider naaede jeg endelig Vejs Ende og blev sat til at give et Par Mønstertimer, som Prof. Tuxen, Rektor og Th. A. Müller overværede som Censorer. Jeg optraadte som en veldresseret Cirkushest, der kunde danse paa Bagbenene og springe gennem Tøndebaand, takket være udmærkede Domptører. Klasseundervisning i Renkultur triumferede, og Prof. Tuxen smilede anerkendende under sine vældige, buskede Øjenbryn. Nu skulde Vidnesbyrdet om vel overstaaet Prøve skrives.

Da vi alle fire gik ap ad Trappen til Henrik Madsens Kontor for at foretage denne vigtige Statsakt, sagde den stærkt opmuntrede Professor: »Naa, Magister la Cour, hvad synes De saa selv, De har faaet ud af Timerne herinde?« – »Jeg synes,« svarede jeg ærligt og redeligt, »at jeg aldrig nogen Sinde har faaet min Tid mere systematisk spildt!« Prof. Tuxen var lige ved at snuble. Han standsede midt paa et Trin og saa chokeret paa denne ubegribelige Person, der efter at have vist sin Dressur og umiddelbart før han skulde løslades, røbede en saa topmaalt Mangel paa Forstaaelse af Prøvens Betydning. »Hvad mener De?« spurgte han. »Jeg mener,« svarede jeg, »at hvad jeg har lært af Undervisningsteknik, var lært i Løbet af fjorten Dage – Resten af Tiden har været Spild. Naar jeg skal *lede* en Skole, havde der været Mening i at sende mig til tre-fire forskellige Rektorer, som kunde have lært mig Skoleadministration. Dette her har været meningsløst.«

Resten af Trappen blev taget under fuldkommen Tavshed. Vidnesbyrdet om bestaaet Prøve blev skrevet – fuldt loyalt, det skal siges til Tuxens Ære. Saa tog han Afsked med mig. Jeg saa ham aldrig siden.

En god Del bedre blev mit Forhold til Lederen af Prøvens teoretiske Del, Dr. phil. *Oscar Hansen*, skønt jeg stadig syntes, at min Tid gik i Spaaner ved dette Rejseri til Byen og ved Teoriens mange ligegyldige

Petitesser. Da jeg havde hørt de første af hans Forelæsninger paa Universitetet, sagde jeg rent ud til ham, at dette kunde jeg ikke spilde min Tid paa. Stoffet kunde jeg jo læse mig til, og vilde han være saa venlig at sende mig Titlerne paa de skriftlige Opgaver pr. Post, skulde jeg sende ham mine Besvarelser paa samme Maade. Han forsøgte at gøre Indvendinger, men jeg blev ved mit, og saadan ordnedes det da. Helt galt gik det aabenbart heller ikke. Ved en af Opgaverne: »Fremstil, hvad De personlig mener om Hovedformaalet med Skoleopdragelsen, og undersøg fra dette Standpunkt Værdien af et bestemt Fag,« noterede han efter Gennemlæsningen: »En af de intelligenteste og dygtigste Behandlinger af et pædagogisk Spørgsmaal, jeg har haft.« Følgen var, at han hurtigt formildedes og indsaa Berettigelsen af, at jeg disponerede ret suverænt over min Tid. Til den afsluttende skriftlige og mundtlige Prøve maatte jeg naturligvis møde op som alle de andre Lærerkandidater, men det var jo til at overse. Jeg bestod uden Vanskelighed, og Oscar Hansen tog en venlig Afsked med mig. Nu kunde jeg berolige Ministeriet med Forsikringer om, at jeg var tip-top-kvalificeret til at forestaa en højere Almenskole.

XV.

Sandheden i Ære: jeg var alt andet! Jeg manglede nemlig den allervæsentligste Egenskab: jeg følte intet *Kald* til Skolegerningen! Jeg havde kun slaet mig ned i en Ventesaal i Haab om, at der før eller senere vilde komme et Tog, som gik i den *rigtige* Retning.

Kort efter Nytaar 1911 havde jeg købt en Villa paa Rustenborgvej i Lyngby. Den rummede to gode Lejligheder, saa yderst romantisk ud med sit Bindingsværk og sine Vinduesskodder og laa i en stor, henrivende Have, der strakte sig helt ned til den gamle Mølledam. Mægtige Aske, som vel havde staaet i det oprindelige Rustenborgs Havegårde, ragede med deres Kroner op over en tæt Lund af slanke Elletræer, der groede frodigt i den lavtliggende, muldrige Jord, en tidligere Eng. Under dem bredte sig ved Foraarstid en Skovbund, der ikke kunde være skønnere, Stier, randede af Buske, førte i en Spiral ind til Lundens hemmelighedsfulde Midtpunkt eller løb ned til Baadebroen i Dammen, hvor kun Baaden manglede. Den kom dog hurtigt: en veritabel Nordlandsbaad, et helt lille Vikingskib at se paa, med høje Stævne, indkøbt i Mo i Rana og fragtet den lange Vej ned til os, hvor den maatte finde sig til Rette med Lyngby

Sø i Stedet for den vældige Vestfjord. Baaden forøgede Stedets Romantik, syntes vi. Villaen hed »Elledam«, men vi vilde *selv* give den Navn. Skulde vi kalde den »Sole« – efter Erling Skjalgssøns berømte Høvdingesæde? Eller maaske »Bjørne« – efter Marianne Sinclairs Hjem (i Gösta Berlings saga)? Begge Navne var fulde af Poesi. Vi kastede Lod, og det faldt paa »Bjørne«. I April 1911 flyttede vi ind.

Men tro ikke, at vi kunde nøjes med mindre end hele Huset for os selv! Forud for Indflytningen havde store Arbejder været sat i Gang. De to Lejligheder var slaet sammen til een, Skillerum var revet ned, Kviste bygget ud, og flunkende nye Døre med rigt profilerede Karme og Dørgreb af blank Messing sat ind. Kannelerede Søjler med udskaarne Kapitæler var rejst i den vinkelformede Dagligstue, og en ny – en tredje – Skorsten red paa Tagryggen. »Een Skorsten – Madam; to Skorstene – Frue; tre Skorstene – Hendes Naade!« drillede vore Bekendte. All right – de befandt sig alligevel godt i det smukke og idylliske Hjem paa den stille Villavej.

Det store Hus maatte fyldes – foreløbig med et Par Pensionærer, som kunde hjælpe lidt med til at afværge den sure Svie oven paa den søde Kløe. Vi begyndte med to dansk-brasilianske Børn, der skulde gaa paa Skolen. De kom sammen med deres svulmende Moder og en Abekat, som havde ædt Spidsen af sin egen Hale og derfor stillede med Klud om den – et meget uæstetisk Syn. Den fór straks op i vore Gardiner og satte sig paa Gardinstangen foroven. Den Pensionær fik vi omgaaende hældt ud. Børnene, en Dreng paa 11 og en Pige paa 13 Aar, viste sig at være bundforkælede og topforvante, Drengen desuden luddoven. Unoderne kunde nok være pillet ud af dem, hvis ikke Moderen havde slaet sig ned i vort Gæsteværelse, saa deres Ødelæggelse kunde fortsættes. Altsaa maatte først hun fjernes, og bagefter gled Børnene selv. Det græd vi ikke over. Guld – ogsaa brasiliansk – kan købes for dyrt.

Nummer to blev Skolens Gymnastiklærerinde. Hun var livlig og elskværdig, men overnervøs, saa hun fik Sammenbrud, naar vor Hane galede sin Lyksalighed ud om Morgenen, og om Aftenen »snurrede det rundt for den lille Elisabeth«, som hun meget malende udtrykte sig. Farvel og Tak, sagde hun. Farvel og Tak, sagde vi.

Men saa kom i 1911 *Alf Bo* og i 1912 *Anne Marie Friis Jobansen*. De var heldigvis ikke exotiske, og ingen Aber medfulgte. Anne Marie – jeg har forøvrigt aldrig før brugt kun hendes Fornavn – var en Smule deprimeret af Frygt for, at hun ikke skulde kunne klare Undervisningen tilfreds-

stillende; men hun *oplevede* sin Fejltagelse, og det er den Slags Erfaringer, som gør medfødte Evner endnu mere effektive. Hun blev en Kraft af første Rang, inciterende i sin Undervisningsform og med dyb Forstaaelse af Børnenes Udvikling, lige fra de gik i de smaa Klasser, til de forlod Skolen som Studenter. Hun afsluttede forøvrigt sin Skolegerning i 1950 som Rektor ved Ryssenstens Gymnasium. Og Alf Bo gav hende intet efter, hvad Børnetække og Undervisningsglæde angik. Han havde en stor Del af »Teknikken« med hjemme fra Testrup, hvor hans Far var Friskolelærer, og hans daglige Gang som Dreng og siden i Ferierne havde været paa Højskolen hos Jens Nørregaard og Christoffer Baagø – først og sidst hos den virile, karakterfulde Baagø. Det var en god Last at bringe med sig, selv om ogsaa Bo maatte yde Klasseundervisningen skyldig Honnør. Gennemmusikalsk var han, hans Sangtimer var festlige, fulde af Lune og Forstaaelse, og ikke mindre festlige var de Aftener, da Kvartetter eller Sekstetter fyldte Stuerne paa Bjørne. Bo og Anne Marie var kort sagt to Mennesker, som passede til deres Gerning og passede i det Hjem, hvor de havde fundet deres foreløbige Tilhold. At de ogsaa passede til hinanden blev efterhaanden en gennemskuelig Hemmelighed. I 1914 holdt de Bryllup og fandt deres egen Lejlighed ude i Byen. Men vort Venskab med dem fortsattes uforandret trods Adskillelsen, og det har staaet sin Prøve til den Dag i Dag.

XVI.

Det er med Skam, jeg tilstaar, at jeg ikke gemmer et eneste Minde fra min egen Undervisning, som det er værd at holde fast. Jeg førte op til Studentereksamen (som Eleverne foreløbig maatte tage ved Universitetet) i Historie, Dansk og Oldtidskundskab; men jeg kan næppe engang rose mig af at have lært Redaktør, Protokolsekretær *Svend Thorsen* eller fhv. Redaktør, Legationsraad *Helge Knudsen* saa meget som dansk Stil. Naar de begge skriver med saa stor Lethed, skyldes det »pure Naturalier«, som Holberg siger, og de lagde deres journalistiske og redaktionelle Evner for Dagen allerede i det lille Skoleblad, der naturligvis blev en Følge af Forvandlingen. Da den var fuldbyrdet, og jeg saa nogenlunde havde lært mig selv de Pensa, jeg underviste i, var det paa høje Tid for mig at komme i Gang med »det andet«. Jeg maatte forsøge mig med en virkelig Opgave, saa jeg ikke skulde ende som en Dagdrømmer, der planlagde og planlagde uden nogen Sinde at faa Planerne virkeliggjort.

Hvad jeg først kastede mig over – i Efteraaret 1912 – var Arbejdet paa »Fædrelandet. Grundtræk af Danskbedsfølelsens Vækst« (1913). I en Efterskrift understregede jeg, at Bogen ikke kunde kaldes videnskabelig. »Den er Udslag af en rent personlig Trang til at gøre det nationale Regnskab op, inden Dagen begynder med sit Arbejde«, og den var tilegnet »Mit eget unge Slægtled«.

Ved en Række karakteristiske Træk – litterære og andre – søgte jeg at belyse, hvad der i Aarhundredernes Løb havde fyldt Begreber som Fædreland og Nationalfølelse. Skildringen strakte sig fra Valdemarstiden til D. G. Monrads: »Om politiske Drømmerier« (1869) – det uhyggeligt gribende Vidnesbyrd om Tvivl og Tro efter vort Nederlag og Landets Lemlæstelse i 1864. Skiftende Tanker, skiftende Stemninger, skiftende Opfattelser af Grundlaget for den Bundethed, hvormed den enkelte Dansker følte sig knyttet til sit Land, havde fra Slægtled til Slægtled afløst hinanden og givet sig Udtryk paa mangfoldigt varierende Maader. Vore egne Dages Sorgløshed og Mangel paa Vilje til at gaa Faren under Øjne var et gammelkendt Træk. At en ny Ungdom – mit eget Slægtled – skulde formaa at fremkalde en Strømkæntring i den Henseende var mit Haab og at kalde paa »Viljen til Danskhed« mit Maal. Bogen bragte – uden at sige noget egentligt nyt – et vist Hold paa Problemer, som ikke tidligere havde været belyst i deres indre Sammenhæng. Kun heri laa dens Værd.

Det viste sig ved dens Fremkomst, at den havde behandlet et centralt Emne og samtidig et, der var ladet med Sprængstof. Den opfattedes nemlig – og ikke helt uden Grund – som et Indlæg i den stadig løbende Forsvarsdiskussion, og Bedømmelsen var derfor helt afhængig af Anmelderens politiske Stade. Men den havde vitterlig en væsentlig Mangel, som flere Anmeldere gjorde opmærksom paa: den tav om hele Perioden *efter* ca. 1870! *Valdemar Rørdam* var den, som klarest gav Udtryk for, hvor Skoen trykkede (Hovedstaden, 29. Oktbr.). »Havde la Cour taget [den sidste Menneskealders Opløsningstendenser] med, brugt sit videnskabelige Syn til at klarlægge Vejene og sin lidenskabelige Fædrelandskærlighed til at fremhæve Ansvar, saa vilde det have været umuligt at læse hans Bog som en poetisk historisk Underholdning. Saa vilde den have vakt den Villie, han ønsker at vække, og den Uvillie, han formodentlig dog ikke er bange for. Eller – har han været bange? . . . Mange Steder vilde dette have været Grunden. Det kan ikke være det for Vilhelm la Cour, det maa være en Mangel ved hans Virkelighedssans. Men en stor Mangel.«

Det er den Slags Kritik, man sætter Pris paa. Af den kan man lære noget. Og det kunde jeg ligeledes af et Brev, som *Harald Nielsen* sendte mig (22. Oktbr.). Heri:

»De tilegner Bogen til Deres eget unge Slægtled, men saa burde De heller ikke være gaaet af Vejen for det, vi først spørger om: de sidste fyrretyve Aar. Det vilde ikke have formindsket, men forøget Bogens Virkning, var dette kommet med.

Her ligger Problemerne. Først Kampen mod Nederlaget, der fortsættes den Dag i Dag, og dernæst Spørgsmaalet om Nationalisme og Statsvel, Spørgsmaalet, om Nationalisme er et *ubetinget* Gode og hvilke Svagheder, der kan følge af den.

Hvad Kampen angaar, eller Krisen, der baade er af national og af almindelig tidsmæssig Oprindelse, mener jeg, at man kan paavise, hvorlænge den raser med fuld Kraft, inden de lægende Kræfter faar Overtaget og langsom Bedring kan spores.

Monrad rejser Tvivlens Spørgsmaal med fuld bevidst Klarhed, og Hörup vulgariserer Tvivlen. Han er det typiske Sygdomstegn, han har en rent patologisk Lystforømmelse ved at rive Saarene op. Under Indflydelse af hans Aand vokser vi op . . . , indtil vi føler, at vi maa gøre op med den. For mit Vedkommende skete det i Pjesen »Forsvar og Demokrati« 1908. Jeg kendte den Gang ikke Monrads Drømmerier, men bagefter saa jeg, at Kresen var sluttet, at Tvivlen omsider var gennemkæmpet og besvaret, Valget mellem de to Muligheder truffet.

Misforstaa mig ikke og tro, at jeg mener, at ikke andre skulde være kommet til samme Resultat, eller at mit Skrift har afgjort Kampen eller lignende. Hvad jeg mener er blot, at det er det typiske, symptomatiske Udtryk for, at en ny Generation er kommet til, at Nationen omsider er ved at have levet sig gennem Opløsningen.

Om man nu kan faa Folket til at godkende den Indsigt, dets Ungdom er naaet til, er det næste Spørgsmaal, ja, om man overhovedet kan faa Folk til at leve paa Indsigt . . .

Udenom Hovedlinjen: national Tvivl – national Pligtrensning skulde saa behandles Nationalfølelsens Forhold til Tidens Tanker, navnlig Demokratismen. Jeg indrømmer, at det er svært, men selv en ufuldkommen Behandling vilde have været et Plus.

Imidlertid: disse Indvendinger skal ikke sige andet, end at mer vil have mer. Som en af Deres eget Slægtled takker jeg hjærteligt for Bogen, som den er, og jeg haaber ogsaa at faa det gjort offentlig.

Kritik af Venner er som Regel den frugtbareste Form for Kritik. Og Indvendingerne havde utvivlsomt deres Berettigelse, selv om jeg – som jeg svarede Valdemar Rørdam (Hovedstaden, 29. Oktbr.) – kun havde villet klarlægge Fædrelandets »*aandelige Princip*« (Udtrykket laant fra Renans »*Qu'est ce qu'une nation?*«). »Jeg er ingenlunde saa lyrisk, at jeg tror, Arbejdet er gjort dermed, jeg mangler ikke Virkelighedssans i saa høj Grad, at jeg skulde mene, der ikke var endnu flere og alvorlige Ele-

menter i »Danskhedsfølelsen«, og jeg er først og fremmest ikke saa bange for mit Skind, at jeg skulde frygte, hvis et kendt Kobbelt gav Hals. Men hver Ting til sin Tid og paa sit Sted. Skal det lykkes mig [i et kommende Arbejde] at skildre den danske Folkekaracters skiftende Præg – bl. a. for bag dette at finde dens konstante Indhold –, er det ingenlunde min Agt at sky den Menneskealder, der ligger nærmest forud for vor Tid.«

Det blev imidlertid ved Tanken. For endnu før jeg i Foraaret 1913 havde afsluttet Manuskriptet til »Fædrelandet«, havde en ny Opgave meldt sig.

Det Schönbergske Forlag udsendte den Gang en Serie smaa Biografier under Fællestitlen »Mennesker«. Den redigeredes af Lektor *Ingemann Ottosen*, Harald Niensens højre Haand ved Udgivelsen af »Ugens Tilskuer« og som saadan en god Bekendt af mig. Han bad mig til Serien skrive en Biografi af Redaktør *Jens Jessen*, en lille Bog, der kun maatte fylde ca. 120–30 Sider, og skønt Fristen, han satte, var overordentlig kort – Bogen skulde udkomme inden Jul –, indvilgede jeg i det. Jessens Person havde alle Dage staaet for mig i en særlig Glans.

Jeg kastede mig med fuld Kraft over Indsamlingen af alt det Materiale, jeg kunde opdrive – først og sidst naturligvis »Flensborg Avis«, hvor jeg læste samtlige hans Indlæg og Ledere lige fra Midten af Halvfjerdserne til hans Død i 1906. Hertil kom hans Taler – Valgtalerne fra 1902 var udgivet samlet –, og paa en Rejse til »Fjordmark« ved Kollund, som min Kone og jeg foretog i August, overlod hans Enke, Fru Marie Jessen, f. Fibiger, mig Uddrag af hans efterladte Dagbøger, bl. a. fra hans hyppige Fængselsophold. Paa dette Grundlag søgte jeg saa at tegne et Billede af denne ejendommelige, stejle og haardtkæmpende Mand, den aandelige Skaber af »Flensborg Avis« og den mest uforfærdede Stridsmand for det sønderjydske »Retsstandpunkt«. Hans Kamp havde selvsagt bragt ham i stadig Konflikt med de preussiske Myndigheder; men den havde desværre ogsaa fremkaldt en Kløft mellem ham og H. P. Hanssen i Aabenraa. Under nye Deviser delte den gamle Modsætning mellem »Protestpolitikken« og »Forhandlingspolitikken« Tilhængere vedvarede den nordslesvigske Befolkning og hindrede paa mere end een Maade et fælles Fremstød. Bedømmelsen af Jessens national-politiske Taktik maatte derfor være afhængig af det Standpunkt, man selv indtog; men at han »tro til Døden«, som der staaer paa hans Gravsten, havde sat Helbred og Liv ind paa vaagent at værne dansk Sind og Sprog overalt, hvor det var truet, og at

hans lange Strafferegister i danske Øjne var hans Æresblad, derom herskede der ingen Meningsforskel.

Blandt dem, jeg korresponderede med under Arbejdet, var hans journalistiske Elev fra 1903–06, den senere saa kendte Redaktør af »Dybbøl-Posten« og »Danskeren«, efter Genforeningen Folketingsmand 1932–45, *A. Svensson*. Svensson var i sit Temperament ikke ulig Jessen og stod ham nær i politisk-taktisk Henseende. Men et Brev, han sendte mig (3. Septbr.) afgav et højst interessant Vidnesbyrd om, hvorledes disse Aar umiddelbart før den første Verdenskrig var en Brydningstid ogsaa inden for den sønderjydske Ungdoms Rækker, hvor man søgte at revidere tidligere Anskuelser og finde frem til større Slagkraft ved et bredere Fællesskab. Svensson skrev bl. a.:

»For Resten er jeg nu selv kommen saa langt paa Afstand fra den Tids [1907's] Begivenheder, at jeg kan se et og andet, jeg ikke saa dengang. Jeg ser blandt andet, at de gamle Slagord om Protest og Forhandling nu maa lægges til Side som tilhørende en svunden Tid. Det er helt andre Tanker, der nu fylder Ungdommen her-nede, Tanker paa Fremrykning og Landvinding, og naar jeg nu hører den gamle Snak om Protest og Forhandling, føler jeg det som en Klods om Benet. Jeg veed ikke, om andre har det paa samme Maade, men jeg skulde tro, at det dunkelt rører sig hos flere.

Der er simpelthen kommen en ny Tid med et nyt Indhold. I Løbet af et Par Aars Tid kommer jeg maaske nok i denne Forbindelse til at skrive en Artikelrække »Revision«. Saa veed De det, til en Smule Orientering«.

Ja, vist gærede det i store Dele af Ungdommen – baade dernede og heroppe. Det var ikke den daarligste Forberedelse til at gaa de fire strenge Krigsaar igennem. Men *Syd* for Grænsen drev Krigens Død og Nød Ungdommen sammen med de ældre i det store, aktive Fælleshaab, som førte Nordslesvig hjem, da Tiden var inde – *Nord* for Kongeaaen faldt kun Krigens Skygger over Sindene, og det Nybrud, der havde været ventet endog af en Pessimist som Harald Nielsen – og naturligvis af en Optimist som mig – kom ikke til Udfoldelse. »Mit eget unge Slægtled« maatte vente paa et endnu yngre.

Blandt Brevene, som Bogen om Jessen gav Anledning til, var ogsaa et fra Magister *H. V. Clausen* (udateret, men vistnok fra Novbr.). »Om selve den interessanteste skikkelse, bogen handler om, vil vel vore meninger gå endel fra hinanden,« skrev han, »ikke med hensyn til hans overordentlige værdi for den sønderjydske sag, men vel med hensyn til opfat-

telsen af hans personlighed, og hvad der var det centrale i den.« I Øjeblikket var det imidlertid noget andet han havde paa Hjærte. De sønderjydske Foreninger forberedte Løsningen af en Række Opgaver, som i 1914 skulde styrke Sønderjyderne i deres Kamp og os heroppe i Mindet om vor samlede Nations Indsats i 1864. Et litterært Udvalg, bestaaende af Professorerne *Vilh. Andersen* og *Karl Larsen*, Forfatteren *L. C. Nielsen*, Nationalmuseets Direktør, *Dr. M. Mackeprang*, Rektor *H. P. Hansen* og Magister *H. V. Clausen*, havde besluttet at anmode mig om hurtigst muligt paa Grundlag af den samtidige Presse og senere fremkomne Memoirer og Dagbøger at udarbejde en Skildring af danske Stemninger i Krigsaaret. »Vi veed vel, at De er sysselsat med andet bind af Deres store bog [jeg havde bebudet, at »Fædrelandet« skulde efterfølges af et Bind »Folk og Sprog«], men beder Dem lægge dette tilside og gøre denne piece færdig, helst i januar måned.«

Der blev altsaa ikke Tale om nogen som helst Pause! Jeg maatte aldeles omgaaende i Gang med det nye Arbejde, og det tog sin Tid at gennempløje samtlige ledende Hovedstads- og Provinsaviser fra 1864 og gøre Uddrag af alle Ledere og Indlæg vedrørende Krigen. Paa den anden Side var Arbejdet overordentlig fængslende. Der findes ikke mere levende Stof at sysle med for en Historiker end gamle Aviser, gamle Breve og gamle Dagbøger. Tidsafstanden elimineres komplet. Man befinder sig midt i Begivenhedernes Strøm. Selv de bedst skrevne Memoirer kommer mange Hestelængder bagud – hvilket ikke berøver dem deres *særlige* Charme. At faa Manuskriptet trykfærdigt inden Udgangen af Januar 1914 oversteg dog mine Kræfter. Først i Slutningen af Februar gik det af til det nedsatte Underudvalg.

Og saa opstod Vanskelighederne! De ovennævnte Herrer granskede det i Løbet af Marts, og – skrev Mackeprang (31. Marts) – »vi har alle syntes særdeles godt om den [Bogen] – mindst vel Karl Larsen.« Han havde sine Indvendinger, »om hvilke han gærne vilde tale med Dem, hvorfor De gør klogest i at ringe ham op«.

Det viste sig, at han og jeg opfattede visse Brev- og Dagbogsvidnesbyrd forskelligt. Som Udgiver af Værket »Under vor sidste Krig« (1897) mente han at have erhvervet sig en Slags Patent paa Analysen af Befolkningens Stemninger, og da hans Argumentation forekom mig alt andet end slaaende, blev han grov – hvilket ikke laa hans Væsen fjernt. Han forlangte Manuskriptet ændret paa en Række Punkter, hvis Udvalget skulde paatage sig Udgivelsen af det, og jeg svarede, at det aldrig i

Evighed kunde falde mig ind at imødekomme et *Forlangende* – Udvalget skulde blive befriet for min Belastning. Afringing! At gaa til et Forlag med Manuskriptet fandt jeg dog foreløbig ingen Anledning til, og det blev derfor liggende i mit Skrivebord, til jeg i Sommeren 1917 sendte det til Sønderjydske Aarbøger. Men her turde Redaktionen ikke tage det, saa længe Krigen gik sin Gang (Brev fra Axel Linvald, 8. August) – en Frygt, der forekom mig temmelig ved Siden af. Enden blev, at jeg gav det til Aschehougs Forlag, og midt i Oktober 1917 forelaa endelig »*Standpunkter og Stemninger under Krigen* 64«.

Det var – som Mackeprang havde skrevet (12. Marts 1914) – ikke blevet nogen »Opbyggelsesbog«. Men det havde heller ikke været mit Formaal at skrive en saadan. Jeg vilde ganske nøgternt vise, »hvorledes vort Folk Nord for Aaen i 1864 mødte Alvoren, bar Byrden og opfattede Ansvar«t, og jeg skal indrømme, at jeg meget ofte under Udarbejdelsen var blevet overrasket over den *Mangel* paa Alvor, Bæreevne og Ansvarsbevidsthed, jeg havde øjnet. Naturligvis var der mangfoldige stærke og opløftende Træk at notere; men i Pressens Ledere og i indsendte Artikler var der mindst lige saa meget, der vidnede om indre Splittelse og personlig Mistæneliggørelse, om politisk Udnyttelse af herskende Modsætningsforhold, om hadfyldt Polemik, om skadefro Triumferen over formentlige Misgreb, om Modløshed, Eftergivenhed, ja, panisk Frygt.

I og for sig tror jeg, Emnet var nok saa aktuelt i 1917, som det vilde have været det i selve Mindeaaet 1914. Nu levede vi under Storkrigens Tegn, medens Nationen var splittet paa nogenlunde samme Maade som for tre og halvtredsindstve Aar siden. Hvert enkelt Parti kunde derfor uddrage *sin* Lære af det kalejdoskopske Billede, jeg havde tegnet, og man forsømte det ikke heller. Men at jeg havde skrevet med Ønsket om fuld Retsindighed til alle Sider, blev ikke draget i Tvivl. »Besk, men sand« lød det radikale »Fyns Venstreblad«s Dom (6. Novbr.). Som sædvanlig var det dog fra mine personlige Venners Side, at den frugtbareste Kritik fremkom.

Den Studiefælle, jeg i mine Universitetsaar havde lært at sætte størst Pris paa, cand. mag. *Erik Møller*, der i 1917 virkede som Lærer ved Østersøgades Gymnasium, men allerede havde skabt sig en anset Position i Pressen og ikke mindst blandt os unge Historikere, tog sig af Bogen i »København« (30. Jan. 1918). »Der er intet, hvormed man kan begaa større historisk Svindel,« fastslog han, »end ved paa Grundlag af Citater

at ville give et Spejlbillede af Brydninger og Strømninger i Tiden, og navnlig i et Tilfælde som det foreliggende, hvor Citaterne med forbløffende stilistisk Behændighed er arbejdet ind i Fremstillingen, vilde Læseren føle sig utryg, hvis man ikke samtidig mærkede, med hvilken ærlig Stræben efter at gøre Ret og Skel til begge Sider, efter at give virkelig repræsentative Udtalelser Forfatteren er gaaet til Arbejdet.« Og alligevel – hvorfor havde han vist en tilsyneladende større Sympati for Ytringer i »de reaktionært unationale Organer« end for deres Modparts Argumentationer? Erik Møller var den eneste, som havde haft Øje for denne Kendsgerning, og han gav dens rette Forklaring:

»Han er bleven frastødt af de national-liberale Blades Kritik af Hæren og dens Ledere; man mærker her en meget forstaaelig Indvirkning fra vor egen Tids Kamp for at værne Forsvarsviljen mod golde Angreb. Men er dette alligevel ikke for uhistorisk en Maade at se Tingene paa? . . . Parallelen mellem den daværende Overkommandos Stilling til Danevirke-Problemet og den nuværendes til hele Forsvarsordningen er iøjnefaldende – og Krigsførelsen kunde ikke være Tabu. De danske Bladmænd havde den Gang i frisk Minde, hvad Mangler engelsk Pressekritik havde afhjulpet under Krimkrigen – og det lod sig iøvrigt gøre at finde tilsvarende Eksempler fra Nutidens England . . . Dette kun, fordi det jo ikke skal være en Anmelders Opgave at holde Lovtaler om sine Venners Bøger. Vilh. la Cour har imidlertid her med Skønsomhed og Smag ydet et Samlerarbejde, som alle følgende Forskere med stort Udbytte vil kunne faa Oplysninger og Retledning af«.

Det var værdifuldt at se en – for mig selv kun halvbevidst – Skævhed i min Fremstilling paapeget. Jeg kom flere Aar senere til at staa over for en langt større og betydningsfuldere litterær Opgave, hvor Erik Møllers Ord kunde tjene mig som et gavnligt Memento.

XVII.

Det er næppe for stærkt sagt, at jeg i 1914 var besat af Minderne om 64. Praktisk talt hver eneste Dag fra 1. Febr. til 30. Oktbr. bragte »Jyllands-Posten« en Artikel af mig om den tilsvarende Dags Begivenheder i Krigsaaret, og naar Thyssen havde sluttet Morgensangen paa Skolen, fortalte jeg Eleverne, hvad der var hændet – i København, ude i Landet, paa Valpladserne – for netop halvtredsindstyve Aar siden. Det kunde gaa lidt ud over Klassernes Førstetimer; men den opvoksende Ungdom *burde* vide,

hvad der var ofret og lidt for vort Land – og hvad der var forsømt! Jeg hørte heller aldrig Beklagelser fra mine Kollegers Side.

Forholdene førte imidlertid med sig, at det blev umuligt for mig længere at nøjes kun med Ord. Den storpolitiske Spænding øgedes stærkt fra Maj og ud over Forsommeren. Det kunde gaa som ved Krisen i 1908–09, at Faren drev over, men der var ikke meget, som pegede i den Retning. Verden var en anden for 5–6 Aar siden. Englands Nervøsitet paa Grund af de tyske Flaaderustninger var steget, Frankrig og Rusland havde faaet reorganiseret deres Hærvæsen, saa de var parate til en Styrkeprøve, hvad de ikke havde været under den forudgaaende Krise, og Tyskland stod »in schimmender Wehr«. Hertil kom Balkanproblemernes overordentlige Alvor, efter at den storserbiske Bevægelse var blevet en Fare for det østrig-ungarske Dobbeltmonarkis Integritet, og det blev da ogsaa Fyrstemordet i Serajevo den 24. Juni, som satte Lavinen i Gang og fik Krigen til at bryde ud i Begyndelsen af August.

Vor egen Regering syntes ikke at veje nogen Risiko. »Frelsen ved at ligge død« var blevet dens Løsen – et uimodsigeligt rigtigt Dogme, hvis man praktiserede det efter dets Ordlyd og tog Livet af sig selv. For en død Mand risikerer ikke at blive slaet ihjel een Gang til. Ham kan man frit trampe hen over. Men det var jo slet ikke Meningen. Meningen var, at Danmark skulde spille Rollen som *skindød*, og *det* kan man let blive forhindret i. Fremmede kan give sig til at foretage pinlige »Oplivningsforsøg«, saa man tvinges til at slaa sine rædde Øjne op og træde ind i Dansen sammen med den, der har foretaget Operationen. Hvordan skulde et halvt afrustet Land selv kunne vælge sin Partner?

I 1908 var jeg – uden fjerneste Grund – blevet kasseret paa Sessionen. Samme Aar dukkede det første af vore frivillige Rekytkorps – »Korps Westenholz« – op, og Aaret efter kom »Københavns Skyttekorps«, der snart blev til »Københavns Amts Skyttekorps«, fordi det fik Smaaafdelinger rundt om i Amtet. En saadan oprettedes i Maj 1914 i Lyngby. Endelig havde jeg faaet en Mulighed for militær Uddannelse paa frivillig Basis, saa jeg ikke vilde være komplet uanvendelig, hvis –!

Baade Thyssen og jeg meldte os med det samme, og enkelte af Skolens ældste Elever fulgte med os ind i Afdelingen. Stor blev den aldrig; men Træningen, som fandt Sted paa en Mark ved Ulrikkenborg, og Skydeøvelserne, der afholdtes paa Hærens Skydebaner paa Amager, gik med Liv og Lyst. Den teoretiske Instruktion, bl. a. i »militær Anstand«, foregik i et

af Skolens Klasseværelser, og det var ikke uden Humor, naar vi to Skolebestyrere maatte banke reglementeret paa vor egen Dør, træde ind med Huen under Armen og afgive den befalede Melding. Vi og Drengene og de unge Mennesker fra Byens Kontorer og Forretninger eller fra Omegnens Gaarde og Huse nød det indbyrdes Kammeratskab – et fortræffeligt Kursus i praktisk Demokrati.

Rekruttiden løb ud, vi udnævntes til Skytter og fejrede vor nye Værdighed med en stor Borgerfest paa Hotel Rustenborg. Skytte Nr. 554 havde slaaget Harpen, saa det sang i Strengene. Det var naturligvis Øjeblikkets Plage: »Bobby, du maa ha' ondt i Haaret«, der gav Tonen an:

Hvem kan nævne hver en Dyst,
som gør Skytten Livet lyst?
Film i vaade Dage,
Bøf og Punch og Kage,
Teori i Lampeskær,
Brud paa Cyklen her og der,
Rensen af Geværet,
Søndagspuds af Læ'ret!
Skytter! Husk paa, i Visen staar'et:
Brug dog dit Liv, dertil du faar'et!
Gør kun din Pligt, saa skal du se, til Slut
med Salut,
Hiv og Fut
uafbrudt
du, min Gut,
tænker glad tilbage
paa de Dage,
da du var Rekrut!

Ja, hvor mangfoldige Oplevelser i Korpset staar ikke lyslevende for mig – først og fremmest de store Felttjenesteøvelser, hvor vi kæmpede drabeligt med Livjægerne eller Akademisk Skyttekorps, søgte at forhindre Landsætning af fjendtlige Tropper paa Amager, forsvarede Passet ved Frederiksdal eller blev tvunget til at foretage, hvad senere »alle Tidens største Feltherre« kaldte »en elastisk Tilbagetrækning«. Enkelte Oplevelser staar for mig i særlig Glans – en tidlig Morgenøvelse i klingrende Frost og dyb Sne ovre ved Furesøen, en Fægtningsøvelse paa Amager mod Akademikerne, der rykkede frem sydfra med stor Overmagt og tvang os op imod de »Pilleæsker«, som Hæren havde anlagt, og som dannede et Bælte

tværs over Øen. Af disse Huller vilde man ikke være kommet levende op, hvis det havde været Alvor. Men tænk Dem nu Situationen saadan en Efteraarsdag:

Pjaskregn. Og et Pløre uden Lige paa Vejene, hvor vi maatte »falde ned« paa Maven midt i hele Æltet og give Ild. Du Forbarmende, hvor vi saa ud! Og da vi spurtede for fuldt Drøn ind over en regnblød Stubmark, sad jeg pludselig med Styret paa min Cykle højt løftet over Hovedet, medens Hjulene rullede endnu nogle Meter, inden jeg styrtede. Men netop *da* rykkede Fjenden frem, saa det gjaldt om at komme bort i en Fart. Derfor: Cyklen og Kanonen op paa Ryggen, de store Ammunitionstasker i Hænderne og i skarpt Trav hen til nærmeste Gaard, hvor jeg med en Sten fik dundret Styret forsvarligt fast, derefter op i Sadlen igen og videre mod Nord for at indhente mine Kammerater, som allerede havde naaet »Pilleæskerne«. Tro mig: Klemmerne, Øllet og Snapsen smagte himmelsk, da Øvelsen blev blæst af, og man dyngvaad og møgbeskidt kunde puste ud!

Eller skulde jeg nogen Sinde kunne glemme den Dag, da jeg gik til Filmen? Ole Olsen lod optage en Film med Handling fra Balkankrigen i 1912. »Københavns Amts Skyttekorps« var »Serbere«. Vi havde ladet os hverve for en Bøf, en Lager og en Snaps pr. Mand. Kunsten maa honoreres! Mod os stod »Bulgarere«, d. v. s. københavnske Brandmænd og nogle forfærdelige Basibosukker med store Pelshuer, fodside Militærfrakker og rædselsvækkende Krumsabler – Guderne maa vide, hvem Ole havde faaet udhalet i den Mondur! Helten – Alexis – var ingen ringere end Psilander. Navnet paa hans Elskede har jeg glemt, men hun optraadte som Sygeplejerske og skulde finde den haardt saarede Alexis paa Valpladsen. Hun jamrede og vred sine Hænder og raabte hjerteskrærende paa ham (skønt det jo var i Stumfilmens Dage), og alligevel maatte hun gøre det om og om igen, før Ole var tilstrækkeligt betaget.

Men først havde vi kæmpet om en Skyttegrav, som han havde anlagt paa en af Bakkerne ved Nærum. Den havde den ganske ubegribelige Egenommelighed, at Traverserne vendte udad – mod Fjenden! Naa, det saa vi stort paa, da vi tog Stilling i den. Vi havde Lov til at bruge al den løse Ammunition, vi bare orkede, og vi knaldede løs med Rekylgeværer og Rifler, medens Fjenden stormede gennem et Bælte af nedgravede Bomber, der sprang, saa Jord og Sten dryssede om os. Vi trak os fægtende tilbage. En af de grufulde Herrer med Krumsabel kom farende ind paa mig og huggede vildt om sig. Jeg prøvede paa at holde ham fra Livet, men han var gaet helt amok. »Er De gal, Mand!« brølede jeg. »De ødelægger min

Kanon! De hugger Splinter af Skæftet!« Han udfoldede kun endnu hæftigere sin Lidenskab. Saa havde jeg ikke andet at gøre end at gaa ham ind paa Livet og med knyttet Næve drive ham saadan en lige i Brystet, at han gik bagover og satte sig ned.

Men – ikke sandt – under en Kamp *skal* jo nogen falde. Hvorfor ikke jeg? Og saa lod jeg mig dratte om ved Siden af en stor Brandmand, der havde faaet samme Intention. Vi og flere andre lod Kampen bølge videre bag os – op imod Ole Olsens to Trækanoner, der var anbragt paa et eller andet skjult Sted. Min »Fjende« – Brandmanden – og jeg satte os op, fik Snadderne tændt, sludrede sammen – og *saa* var det, den arme Sygeplejerske begyndte sin endeløse Jammer, til Ole omsider erklærede sig grebet og gav Ordre til at sætte Apparatet i Sving, hvorpaa han med tordnende Stemme raabte til alle os faldne: »Vil Ligene saa lægge sig ned!«

Ny Jammer, ny Hændervriden – ned over hele Bakken. Endelig finder hun sin Alexis. Men han ligger paa den *anden* Side af Skyttegraven – det er hans egen Broder, en »Serber«, som har skudt ham –, og hun kan ikke skræve over den, hendes Kjole er for snæver! Saa maa der afbrydes igen. En Skytte kommanderes ned i Graven, hun træder paa hans Ryg, hopper gratiøst over og synker med et Hulk i den næsten afsjælede Alexis Psilanders Arme. Jojo, Dramaet var »shakespearisk«, som Harlekin siger. Vi vred os – af Latter og Deltagelse. *Men* – hvor Bøffen bagefter smagte!

Saadan gik det – straalende, muntert, og under Øvelserne alligevel præget af den Alvor, som laa bag vor Indsats. »If war, call me!« Da jeg i Begyndelsen af 1916 var blevet Overskytte, rullede 554 sig atter ud. Nu var det »Ship Ohoy!«, som plagede Nerverne:

Man hører fra det fjerne Drøn paa Drøn
og Smæld paa Smæld.
En Verden staar i Brand.
Det flammer Land for Land.
Og Millioner Stemmer skærer gennem Larm og Støj:
»Allons enfants« – »Die Wacht am Rhein« – »Good save« og »Ship Ohoy!«
Tavst vi lytter.
Vi er Skytter.
Har mon Krigen til os Bud?
Vil den kalde
paa os alle,
purre hele Styrken ud?
Bang!

Rens Kanonen,
læg Patronen
i dens blanke Kammer ind!
Hvad vor Skæbne saa skal bli',
vil med Sang vi sætte i:
»Peace or war« –
»vi er klar!«

Man tilgive gunstigt det sidste Rim!

XVIII.

Nogle Maaneder før Krigen brød ud, havde jeg som »Hovedstaden«s Korrespondent været oppe i *Christiania*, hvor Jubilæumsudstillingen – en Hyldest til Hundredeaaret 1814–1914 – aabnedes den 15. Maj. De Indtryk, jeg her fik af det norske Folks friske og sikre Fremtidstro paa egne Evner, og ikke mindst den vældige Bølge af Jubel og Samglæde, der løftede sig i besejrende Skønhed og pompøs Kraft, da Barnetoget drog ned over Carl Johan paa selve Eidsvoldsdagen, glemmer jeg aldrig. Jeg var *belt* med i den svulmende nationale Norgesfest – og stod alligevel uden for. For jeg var dansk. Og alt, hvad jeg saa, førte mine Tanker hjem – til Danmark. Min Reportage endte med Bjørnsons Ord:

»Jeg tænkte paa mit Fædreland. Alt stort og godt, som møder os uden for det, fører Tanken hjem. Man elsker det for det, som det har, og for det, som det mangler. Naar man ser, hvad større Rigdom kan gøre, elsker man det, fordi det er saa fattigt og maa savne og vente. Naar man ser, hvad det alligevel har renere og ædlere i sin Ensomhed, saa elsker man det, fordi man kan være stolt af det, og man elsker det, som man elsker sin egen Opgave. Man sværger ved sig selv: Det skal frem, *det skal frem!*«

Et Par Maaneder senere føjede Indtryk fra et andet nordisk Frændefolk sig til dem, som den 17. Maj havde givet.

Midt i Juli sejlede jeg med »SS Polaris« til Finland, hvor der i Bromarf skulde holdes *et nordisk Studenterstævne* under Løsenet: »För Nordens kamratliga enhet«. Den kæmpestore, nordslesvigske Landdagsmand *Kloppenburg-Skrumsager* var med om Bord som Stævnets anden danske Taler. Og saa fulgtes vi forøvrigt af en dansk og norsk Ungdom, der »ikke havde ladet sig pine Idealerne ud af Kroppen«.

Det var en herlig Færd! Vi vidste alle, at det trak op til Uvej, og Diskussionen gik livligt, da vi paa Gotland ogsaa havde faaet Svenskere om Bord. Ingen troede for Alvor paa et nordisk Forsvarsforbund, »men der var heller ingen, der ikke varmt og friskt hævdede Ungdommens Pligt til med Liv og Ære at tjene i sit eget Lands Rækker . . . Vi vil ikke længere sidde og lade Lemmerne visne. Vi vil øve vore Kræfter og stille dem i vort Lands Tjeneste. Vi vil ikke længere lade os narre til at tro, at Ridderlighed kun er Ordsqualder og smukke Smil. Vi veed nu, at der ved Siden af sjælelig Styrke og Renhed er et maskulint Begreb, der hedder Krop. Og vi vil – saa store Idealister er vi virkelig! – tro paa, at Slægten endnu en Gang kan faa baade Sjæl og Krop i Orden«. Dette var Kvintessensen af Ungdommens Tale. »Morsomt nok,« noterede jeg, »de Nordmænd, som havde været i Danmark, havde faaet Øje paa noget nyt og imponerende stort: den voksende Frivilligbevægelse. Her var Tegnet paa det unge Danmark. Og man følte sig saa mærkelig glad og varm, naar man hørte dem sige, at noget tilsvarende ikke foreløbig kunde tænkes i Norge.«

I alt var der samlet 40 danske, 12 norske, 6 svenske og ca. 50 svenskfinske Studenter, da Stævnet aabnedes den 17. Juli. Som Ordfører for den danske Trop fungerede Student *Ole Bjørn Kraft* – startende paa selve Ankomstaften med et klangfuldt Hyldestdigt til Finland, som han reciterede, fuld af Begejstring og ungdommelig Glød. Dagen efter holdt Klop-penborg-Skrumsager sit Foredrag om Sønderjylland efter 1864 – et Budskab, som navnlig Finnerne forstod. Parallellen: rusisk Undertrykkelse – preussisk Undertrykkelse laa lige for Haanden. De fandt den sidste mere *metodisk* – den første mere *vilkaarlig*. Under Foredraget havde en Gendarm taget Opstilling paa Mødepladsen, og den 19. Juli brød »Flagkrigen« ud.

Vi hejste nemlig hver Morgen de fire Nationers Flag, samtidig med at vi sang de fire Nationalsange. Men om Eftermiddagen den 19. Juli tropede den stedlige Lensmand, ledsaget af en Gendarm, op og forlangte alle fire Flag strøget. Han havde ganske vist ikke modtaget bestemte Ordre, men det var fra Guvernørens Kontor blevet betydet ham, at man misbilligede Flagningen. Maaske kunde man nøjes med at hale det finske, mente han.

Vi raadslog øjeblikkelig om Svaret. Selvsagt maatte det blive: Een for alle og alle for een! Strøg Finnerne deres Flag, fulgte vi Trop. Trodsede de, saa trodsede vi. Og det viste sig, at ikke een eneste Finne vilde bøje sig!

Det Svar fik altsaa Lensmanden at tygge paa. Han blev tvivlraadig.

Han var selv Finne, men stod som Voldsherredømmets Repræsentant. »Skal Flagene stryges, maa I gøre det,« sagde den finske Ordfører, *Carl Sanmark* til ham; »vi gør det ikke!« Og saa brød vi alle ud i den finske Nationalsang. Men sandelig: blottede ikke baade Lensmanden og Gendarmeren deres Hoveder, medens vi sang! Vi forstod, hvor haard en indre Kamp de kæmpede. Vi gik om paa den anden Side af Bygningen for ikke at gøre dem Hvervet pinligere end nødvendigt.

Da vi vendte tilbage – vajede alle fire Flag uantastede! Og Lensmanden havde kun efterladt en Bøn om, at vi ikke fremtidig vilde bringe ham i denne indre Konflikt ved at hejse Flagene. Ikke engang *den* Bøn kunde hans finske Hjerte dog bære. Inden Dagen var gaaet, sendte han et nyt Bud: Ingen Magt i Verden skulde faa ham til at stryge det finske Flag! Hejste vi det paa ny – nuvel, saa vilde han lade det vaje frit, selv om det skulde koste ham hans Afsked! For det Standpunkt bøjede vi os. En Demonstration vilde ikke skade *os*, kun *ham*. »Han er ingen Systemets Mand,« sagde Finnerne. »Før eller senere vil han blive afskediget. Men lad ham falde paa en større Sag.« Og under Resten af Stævnet stod Flagstængerne tomme. Disse fire nøgne Master sagde i Virkeligheden alt.

Om Formiddagen den 20. Juli var det min Tur at tale, og til Emne havde jeg valgt *Forudsætningerne for en folkelig Genrejsning*. Jeg tog mit Udgangspunkt i Nederlaget 1864 og hentede mit Ledemotiv fra *Frederik Paludan-Müllers* Digt »Fremtidsmaalet«. Styrken, Alvoren og Trofastheden – det var de tre Grundpiller, han havde henvist til, og jeg genfandt disse Egenskaber personificerede i de tre fremragende Brødre: ham selv, Historikeren *Caspar Paludan-Müller* og Provsten *Jens Paludan-Müller*. Da Genforeningen med Nordslesvig havde fundet Sted i 1920, og de danske Sydslesvigere trængte til at høre et opmuntrende og opildnende Ord, lod jeg Talen trykke i min Essayssamling »*I Kamplinien*« (1923), og da der næste Gang blev haardt Brug for at mane Styrken, Alvoren og Trofastheden frem – under Besættelsen – gentog jeg Talen paa store Møder og udsendte den som Piëcen »*Godt Mod, Landsmand!*« (1941). Jeg havde intet bedre at byde paa.

Før Stævnet sluttede, indtraf endnu en Episode, som gjorde et mægtigt Indtryk: Kloppenborg-Skrumsager blev kaldt hjem over Hals og Hoved. De preussiske Gendarmere havde ransaget Bejstrupgaard for at finde hans Søn Sigurd, der var indkaldt til Garden i Berlin, men ikke havde givet

Møde. Saa spændt, som Situationen var, turde hans Kone ikke være ene med Myndighederne dernede. Han maatte staa hende bi. Og han rejste omgaaende. Jojo, Krigens Kno bankede paa Døren. Med dens brutale Slag i Øret brød vi op og styrede hver sin Kaas.

For mit Vedkommende gik Vejen over Stockholm til Christiania, hvor jeg skulde møde min Kone. Det var vor Plan at tilbringe Feriens sidste Uger paa Hvaler – den lille Øgruppe i Mundingen af Christiania Fjord, ret ud for Svinesund. Da vi den 25. Juli tog derned, havde Østrig tilstillet Serbien et Ultimatum, og alle ventede et serbisk Afslag. I saa Fald vilde en serbisk-østrigsk Krig være en Kendsgerning. Men var der den fjerneste Mulighed for, at Fjendtlighederne kunde lokaliseres? Næppe.

Paa Hvaler havde man kun ringe Lejlighed til at følge Begivenhedernes eksplosive Udvikling. Man følte bare, at Skyerne samlede sig stadig mere truende, og under disse Forhold var det ikke let at hengive sig til de varme Soldages Driverliv med Badning og Sejlsport. Rygterne piskede Sindet som Byger og holdt det i vedvarende Uro.

Om Aftenen den 31. Juli søgte jeg forgæves telefonisk Forbindelse med min Broder paa Brede Ladegaard; men en Mand paa Centralen i København fortalte, at alle ventede en Mobilisering i Nattens Løb og en Udlægning af Miner i baade Store Bælt og Øresund. Forbindelsen Helsingborg–Helsingør kunde blive spærret, før man anede det. Naar Sagen laa saadan, maatte jeg se snarest at komme hjem, saa jeg kunde melde mig til Tjeneste ved Korpset, og om Eftermiddagen den 1. August naaede vi efter lange Forsinkelser til Christiania. Gentagne Gange var jeg i Aftens Løb inde i Kvarteret omkring Stortinget for at læse »Morgenbladet«s Telegramopslag og lodde Folks Stemning. Russerfrygt mærkede man ikke synderligt til, antityske Udtalelser faldt derimod tæt. De fleste satte deres Lid til England, selv om de frygtede, at Briterne kunde blive tvunget til at krænke Norges Neutralitet. Og saa rasede overmaade mange mod Regeringen, som forekom dem at handle for langsomt og ubeslutsomt. I særlig Grad kritiseredes Statsministeren – Gunnar Knudsen – som samme Dag var taget til sin Landejendom ved Porsgrund med en Bemærkning om, at man ikke skulde vente ham tilbage før om et Par Dage. Var det ikke en skandaløs Optræden af en Mand, som i disse afgørende Øjeblikke havde Ansvaret for Landet? spurgte man.

Næste Morgen tidligt begyndte vi Hjemrejsen. Avisdrengene skreg sig hæse med den alt overskyggende Nyhed: *at nu var Verdenskrigen brudt ud!* Det var synligt, hvor dybt Folk blev grebet, hvor helt behersket de

var af Katastrofen. Intet Smil, ingen Latter, febrilsk Ekspedition ved Indskrivningen af Rejsegodset, jagende Avislæsning i hvert eneste ledigt Øjeblik, hurtig Indstuvning i Vognene, utaalmodig Venten paa Afgangssignalet. Alle vilde skynde sig hjem og beskikke deres Bo. Alle frygtede Mangel paa Korn og Kul, hvis de ikke hurtigt fik skaffet sig Reservelagre hos deres Købmand eller hos Landhandleren. Tyske Turister fyldte op i Kupeerne. De var forbavsende afdæmpede – af Tyskere at være! Kun naar Toget standsede ved en Station, styrtede de ud, flokkedes paa Perronen og diskuterede paa Livet løs. Ellers sad de roligt paa deres Pladser, fulgte nøje med i deres Bådecker eller studerede ivrigt Kortblade over Jernbaneruten. I Engelholm forsvandt de for at skifte Tog.

I de svenske Kirker, vi passerede, kimede Klokkerne, i Købstæderne var blaa-gule Indkaldelsesordrer slaaet op, og i Helsingborg vrimlede det paa Torvet med Landsstormsmænd. Endelig langt ud paa Aftenen satte vi Foden paa dansk Grund, fik danske Blade, læste Kongens Proklamation, saa, hvilke Aargange der var indkaldt, og ved Midnatstid naaede vi dødt-rætte hjem til Bjørne. Men der var ingen Tid at spille. Jeg ringede straks Korpskontoret op og fik af Korpsføreren den nedslaaende Besked, at Lyngbyafdelingen skulde forholde sig passiv – den var jo ikke færdiguddannet i Vaabenbrug, og en Formering af den som en Sanitetskolonnie havde ikke vist sig mulig. Dette var ikke til at tage! At gaa ledig nu vilde være uudholdeligt. Men næste Formiddag lykkedes det mig at faa en af Byens Læger til at stille sig til Tjeneste, vi tog sammen ind til Korpskontoret, og Sanitetskolonnen blev etableret. Endnu inden Dagen var gaaet, gik vi i Gang med den første Øvelse, nu instrueret af *to* Læger.

Det blev en uforglemmelig Tid, der fulgte. Store Bælts Minespærring gav Anledning til nye Stormkast af Rygter, ingen vidste sikker Besked, hverken om det faktiske Forhold eller om Motivering af det, men alle kastede sig ud i hæftige Diskussioner for og imod. Samtidig anlagde man i Iltempo feltfortifikatoriske Smaastillinger i Københavns Periferi. Vi hørte det dumpe Drøn, da Broen ved Frederiksdal blev sprængt, vi saa Frugthaverne i Lyngbys »Bondeby« blive raseret, saa der kunde blive gravet Skyttegrave. Klager over disse pludselige Indgreb hørtes ikke. Alle forstod, at det ikke var nogen Leg – det var ram, bitter Alvor. Vi fik som andre Borgere Soldater i Indkvartering, og vi vækkedes en tidlig Morgen ved, at Havelaagen smækkedes op og en Deling Soldater stormede ind. Før vi havde faaet Tøjet paa, var et stort, nyanlagt Bregnebed gravet op, Jorden

fyldt paa Sandsække og en Vold af dem stablet op ved vor Baadebro. Herfra kunde Skytter enfilere Kongevejen, naar de nødvendige Bortsprængninger af Huse i sidste Øjeblik havde fundet Sted. Soldaterne kom ind til Morgenkaffe og friskt Morgenbrød. Vi var jo eet med dem – og en lille Smule stolte af, at ogsaa *vor* Have kunde tjene som et Led i Forsvaret af Byen.

Men Tiden red hastigt. Allerede en halv Sned Dage senere var Folk ved at falde til Ro, og jeg noterede i Dagbogen (16. Aug.):

»Folk er egentlig nogle løjerlige Penduler med stærke Svingninger mellem Frygt og Tryghed. Hurtig Falden til Ro, hvis intet udefra sætter Værket i Gang. For faa Dage siden var alle visse paa Krig. Nu synes man, at næsten al Fare er forbi. Og dog maa man indrømme, at Fremtiden ligger helt i det skjulte. Men de første Øjeblikkes Uhygge glemmer jeg aldrig. Troen paa: *i Nat* mobiliseres der! Det var en Spænding, som gav sig tusinde Udslag i ens hele Væremaade og i alle Samtaler Mand og Mand imellem. I Forhold til den virker Dagens Ro mærkelig dorsk, ligeglad, uinteresseret. Vi ligger uden for – det er Fornemmelsen. Gud veed, om vi ikke en skønne Dag vaagner op og ser os anbragt lige i Centrum!«

Medens Krigsfrygten for de fleste drev over, var der en anden, som ikke saa hurtigt forsvandt: *Frygten for, at dette store Opgør ikke skulde føre til Sønderjyllands Befrielse!*

Allerede den 6. August noterede jeg, at vi paa et Tidspunkt, hvor det tyske Sammenbrud nærmede sig, maatte slutte os aabenlyst til Ententen for at faa Paragraf 5 gennemført. »Men jeg har ingen Tillid til Regeringen og forudser, at den kommende Tid ikke alene vil bringe en stor *Glæde*: Tysklands totale Nederlag, men ogsaa en stor *Skuffelse*: det slesvigske Spørgsmaal trods alt uløst.«

Hertil kom ud paa Efteraaret vedholdende Rygter om, at Stemningen i Nordslesvig ikke var saa fast, som man kunde have ventet. Ofte viste det sig, at Rygterne stammede fra Hestehandlere, som havde været dernede, men savnede alle Forudsætninger for at se eller forstaa noget. Selv troede jeg heller ikke et Øjeblik paa dem; alligevel vilde det være af Værdi, om man trods Grænsespærringen kunde faa Kontakt med Nordslesvigere, der virkelig kunde sige Besked om Sagernes Stilling. Jeg spekulerede paa, om jeg ikke i Oktoberferien via Gedser–Warnemünde–Lübeck kunde slippe sydfra op til gamle Venner i Flensborg og længere nordpaa, men maatte opgive Tanken. Derimod lykkedes det mig at faa Forbindelse med Gaardejer *Niels Smidt*, Søbæksled ved Rødding, og gennem ham bl. a.

med *Kloppenborg-Skrumsager* paa Bejstrupgaard. Smidt smuglede et Brev fra mig over Grænsen, og allerede et Par Dage efter (14. Oktbr.) skrev Kloppenborg et tolv Siders langt Svar.

Han gav først et Referat af en Samtale, han kort før Krigens Udbrud havde haft med *H. P. Hanssen* i Aabenraa, som var »meget trykket« og frygtede, at »det meget arbejde, vi havde gjort i lange år for at befæste os (han har jo gjort broderparten af det)«, nu skulde blive rendt over Ende. »Hele reaktionen, som i de sidste år har følt sig truet af socialdemokratiet, vil så leve stærkere op end nogen sinde, og det vil gå ud over os ulykkelige, som vil tabe mange af vore bedste folk i krigen«. Efter sin Hjemkomst fra Berlin havde *H. P. Hanssen* imidlertid under en ny Samtale givet Udtryk for en vis Optimisme. Polakkerne havde sagt til ham: »Der er måde med, hvad et undertrykt og forkuet folk kan bære, man må i en sådan stilling være forsigtig og praktisk; går vi imod, hjælper det ikke, men de skyder vel en del af os, og måske ombringer de vore koner og børn, og efter krigen piner de den sidste rest af os ud af landet; nej, så behageligt vil vi nu ikke lave det for dem, de skal have den krig, de ønsker, vi vil ikke stille os i vejen, men stille os således, at de bagefter i hvert fald for en lille tid af anstændighedshensyn bliver nødt til at behandle os bedre.« *H. P. Hanssen* saa en Mulighed for Redning ved denne opportunistiske Holdning. Han »var nu opbygget ved tanken om, at ad den vej sikredes der os en gangbar retræte, hvis omvæltninger gik os imod«. Og Kloppenborg sluttede det lange Brev med flg. personlige Bemærkninger:

»Jeg sagde den gang [i Finland], at vi ønskede ikke at komme tilbage gennem voldsomme omvæltninger; men da omvæltningerne nu er i gang, så ønsker jeg selvfølgelig, at de må forløbe således, at vi derigennem når vor ret. Det vilde jo være frygteligt, om alle disse lidelser skulde gå over Europas folk uden at bringe forbedringer på mange måder. De mange undertrykte folkeslag skulde gerne frigøres herigennem og rovdryet Preussen have en grundig belæring, det vil vi være enige om; men forud stå og ønske en katastrofe, der bringer døden til millioner og nød og savn til hundreder af millioner, for at vi 150.000 kunde blive fri, det kunde jeg ikke; jeg håbede i mange år på, at de forskellige folk med tiden skulde komme til at indse, at den nationale undertrykkelse er lige så urimelig, som det er at nægte folk trosfrihed, og tænkte jeg, at uretten så i vores oplyste tid kunde hæves. Dette er ikke sket, nu må våbnene tale, og jeg vil håbe, de må tale sådan, at der kommer noget godt ud af det...

Her kan være en enkelt materialist, der er bange for, at de præjsiske kødgryder vil ødes ved dette. Her kan være en og anden forpint moder, som mener, at hendes søn vil have mest udsigt til at leve, når Prøjsen vinder, og her kan findes uvidende, som er bleven indpræket, at vi kunde komme under Russerne, og det er de endnu

ræddere for end for Prøjserne; men ellers glædes man, når de allieredes våben lyser, da man føler, at det bærer hjemad«.

En anden »Stemningsrapport« fik jeg fra Sparekassedirektør *Nis Nissen*, Nørborg (16. Oktbr.):

»I August Md., under Indtrykket af de tyske Sejre, var der enkelte Danskindede, som dukkede sig og syntes, at nu kunde vi ligesaa godt opgive det Hele. Det var haabløst for os at fortsætte Kampen for Danskheden, syntes de. Det var hos mindre oplyste Folk med lidet udviklet Danskhedsbevidsthed, at man hørte Saadant, og for de Fleste af dem var det kun en Overgang. At mange af vore bedste Mænd den Gang blev fængslet og al Lov og Ret ophævet gjorde sit til, at der hist og her opstod Forsagthed og Modløshed.

Alle vi andre ser med Haab imod Haab ind i Fremtiden og venter, at Tyskland vil bukke under i den store Kamp, og at Enden maa blive, at vi atter bliver forenede med vort gamle Fædreland. Ingen af os er bleven tysksindede. Jeg har selv alle mine Sønner – 3 – indkaldte, alligevel ønsker og forventer jeg Sejer for Vestmagterne«.

Bevidstheden om den Fasthed, der efter at den første Maanedes Raadvildhed atter var vendt tilbage, maatte nødvendigvis fremkalde et brændende Ønske om at gøre hele det danske Folk fortroligt med Sønderjydernes store Fremtidshaab og slaa alle taabelige Rygter ned. Men hvordan? At skrive offentligt om det var udelukket. De danske Blade holdt sig ængstelige tilbage og nøjedes, naar det gik vidt, med at referere udenlandske Pressestemmer, som varslede en Genforening. Der var endda Folk, der fandt disse kommentarløse Meddelelser højst ukloge. Efter et Taffel paa Sorgenfri den 30. November stod vor Sognepræst, Provst Hjortkær, tæt ved Kong *Christian*, som underholdt sig med en Gruppe Herrer. En af disse sagde: »Aviserne bringer nu og da udenlandske Bemærkninger om, at vi skal have Sønderjylland tilbage efter Krigen. Efter min Mening burde de ikke gøre det.« Hvortil Kongen svarede: »Herregud, det kan jeg da ikke forstaa. Hvorfor maa de ikke det? Jeg faar det ene anonyme Brev efter det andet sydfra, at vi nok skal faa Landet tilbage. De kommer forresten ogsaa derovre fra Vest.« Og med et Smil tilføjede han: »Tyskerne har sgu en skidt Samvittighed!« (Notat 1. Decbr.).

Det vilde være helt utænkeligt, at Genforeningstanken skulde kunne bremses. Den *maatte* bryde sig Vej. Paa den anden Side var det forstaaeligt, at Hensigtsmæssigheden af at drøfte den bedømtes højst forskelligt. Standpunktet var i væsentlig Grad afhængigt af ens Temperament.

Der fandtes adskillige, som brændte efter at faa sagt deres Mening rent ud – de var »Hedsporer« i de forsigtiges Øjne. Og de forsigtige var til Gengæld »Bangebukse« i deres. Foreløbig holdt »Hedsporerne« til ved lukkede Møder, arrangeret først og fremmest af det grundtvigsk prægede »Sønderjydske Samfund« i København. Jeg talte flere Gange derinde, og karakteristisk nok fik jeg til Mødet den 14. April som Emne opgivet: »Hvad paalægger vor Neutralitet os, og hvad paalægger den os ikke – *med sidste Led som Hovedsag*« (Brev fra Rektor *H. P. Hansen*, 23. Marts). Jeg tør heller ikke paastaa, at det netop var en forsigtig Neutralitet, jeg plæderede – den Gang saa lidt som i 1942, da jeg ragede mig 7 Maaneders Fængsel til ved at tale om »Vor Neutralitet«. Men forøvrigt mærkedes der en ikke ringe Ængstelse inden for »De samvirkende sønderjydske Foreninger«, inspireret af deres Formand, Tandlæge *Axel Carstens*, der var »saa bange som en Kat for Sennep«, og ikke vilde have »§ 5 gravet frem«, før »Tiden en Gang kommer« (Brev fra Dr. *Vald. Harsløf*, 5. April). Imidlertid var der andre Kredse, som tog Grænsespørgsmaalet op. I Marts forberedte K.F.U.M. og K. »en Kampagne for den sønderjydske Sag i alle deres Foreninger«, skrev daværende stud. theol. *Michael Neiiendam* til mig (6. Marts), og da jeg den 13. Maj selv havde talt i Hovedforeningen for stuvende fuldt Hus – mange maatte gaa uden at komme ind –, fik jeg et nyt Brev fra Neiiendam, hvori han udtalte sin Overbevisning om den Glæde, det maatte have været for mig, »at vi ogsaa indenfor K.F.U.M. har en dansk Fane, der vajer højt over os. Man plejer jo at regne os til »Indre Mission« – vi staar udenfor Partierne – however!« (Brev af 14. Marts).

Saa skete det i April Maaned, at *Georg Brandes* og *George Clemenceau* tørnede voldsomt sammen, og af Brandes' Indlæg maatte Udlandet – ligesom Clemenceau personlig – faa det Indtryk, at han talte paa den danske Nations Vegne, naar han afviste en Genforening med Sønderjylland paa Basis af det store, væbnede Opgør og i Stedet krævede en venskabelig dansk-tysk Overenskomst om Sagen. »Adieu – Brandes!« var Clemenceaus bidende Svar. Det vakte kolossal Opsigt herhjemme; men man skulde efter Pressens Behandling af Striden tro, det var de to Herrers *indbyrdes Forhold*, der havde Offentlighedens hele Interesse – ikke Stridens Kerne: *vort Folks Genforeningsvilje*. »Nationaltidende«s Redaktion fremkaldte en Artikel af den konservative Dr. *H. L. Møller*, yderst forsigtig i sin Form, listende uden om det virkelige Problem og derfor helt uegnet til at retlede Udlandet om vor Opfattelse. Et Modindlæg af mig blev derimod

afvist (21. April). H. L. Møller »mener aabenbart«, skrev jeg saa i »Ugens Tilskuere« (30. April), »at Sagen er *saa* vanskelig, at man maa undgaa at komme ind paa den. Tillad mig overfor dette en enkelt Indvending: Den er omtalt! Brandes *har* omtalt den! Ovenikøbet overfor Udlandet og ovenikøbet paa en Maade, som Flertallet af det danske Folk ikke billiger! . . . Jeg kan oprigtig talt ikke se, at noget kan være alvorligere end dette«.

Set i sin Sammenhæng vil det sige, at den Kamp mellem danske Anskuelse, som gjorde den følgende Grænsestrid saa bitter, allerede nu begyndte at tegne sig i vage Omrids, skønt Stridsemnet som saadant var mørkelagt. Det er klart, at Arbejdet for at vække vort Folks Følelse af Ansvar over for Sønderjydernes Fremtid kun fik *øget* Styrke, naar bestemte Indsigelser mod det brandeske – det vil sige det *radikale* – Dogme ikke kunde fremkomme. Derfor intensiveredes Mødekampagnen, og »Sønderjydsk Samfund«s Styre bad om at maatte staa som »unævnt offentlig Indbyder« til en Møderække Landet over, der var planlagt af Malerinden *Agnes Slott-Møller* og mig (Brev af 15. Oktbr.). Samme Efteraar offentliggjorde jeg i »Hovedstaden« en Kronikrække (12. Septbr.–21. Decbr.), »*Tusind Aars Grænsevagt*«, et Længdesnit gennem Sønderjyllands Historie, udgivet Aaret efter i Bogform af »Sønderjydsk Samfund«. Skildringen sluttede med et Vers fra Niels Møllers Sang ved Festen for Gustav Johannsen i September 1889:

»Vi har et stort og helligt håb,
som trodser år og dag
og jærnets skarpe sejers-råb
og jærnets tunge slag.
Søgt kan vorde set!
To kan blive eet!
Hvo har vel gransket det, som ej er sket!«

For i den offentlige Bevidsthed at faa kædet det sønderjydske Spørgsmaal sammen med alle de øvrige Problemer af tilsvarende Art, som maatte finde deres Afgørelse ved Freden, skrev jeg i »Jyllands-Posten« en Kronikrække (Marts–Oktober 1915): »*Fra Nationalitetskampenes Overdrev*«. Her søgte jeg at klarlægge Nationalitetsprincippet i dets historiske Udvikling og belyste Forholdene i Elsass-Lothringen, Polen, det habsburgske Dobbeltmonarki, Rumænien o. s. v. – Kronikker, der udelukkende tilsigtede at forberede Sindene paa Løsningen af det Problem, vi selv vilde blive stillet overfor. Og samtidig med at Møderne fortsattes ind i det nye Aar

1916, og Træningen i Skyttekorpset tog sin Del af Tiden, blev jeg tvunget til at se et rent personligt Problem i Øjnene: jeg var ikke længere i Stand til økonomisk at klare Udgifterne ved »Bjørne«. Da Alf Bo og Anne Marie Friis Johansen havde holdt Bryllup i 1914 og faaet deres egen Lejlighed, kunde vi ikke tænke os at lade andre rykke ind i deres Sted. Hvem sætter Pris paa tyndt Øl efter et Glas perlende Vin? Men saa var Huset alt for kostbart og alt for stort til os to Mennesker, vi solgte det ved Nytaarstid 1916 og købte i Stedet en Byggegrund i Sorgenfrigaards-Kvarteret, hvor vi kunde faa os en mere passende Bolig.

Ak ja, kunde faa det. Men fik det ikke, før helt andre Planer dukkede op.

Sagen var den, at selv om mit Skolearbejde naturligvis skulde passes – og blev passet –, kunde jeg dog ikke en eneste Dag slaa mig til Taals med, at jeg her havde faaet en virkelig Livsgerning. Jeg havde simpelthen ikke holdt det ud, hvis jeg ikke ved Siden af havde haft alt det andet – Korpset, Møderne, Pressen –, som kunde holde Sindet friskt. Men heller ikke denne spredte Fægtning var jo, hvad jeg havde stilet efter, da jeg sagde Nationalmuseet Farvel. Jeg havde tænkt mig større og mere samlede litterære Opgaver – historiske Studier og historiske Skildringer, som kunde være medvirkende til at forme mit eget Slægtleds Opfattelse af de Spørgsmaal, der havde fanget mig ind. Det vilde imidlertid kræve en Koncentration, som jeg slet ikke kunde regne med i Lyngby. Skulde jeg opnaa den, maatte jeg helt bort fra de vante Omgivelser. Havde jeg nogen Chance?

Saa hændte det en Aften, at Prof. *L. V. Birch* talte i vor stedlige Foredragsforening, i hvis Styre jeg sad. Efter Mødet fulgtes vi ad over imod Charlottenlund, og jeg forklarede ham min Situation. »Tag en Beslutning!« sagde han. »Rejs bort! Prøv at blive Korrespondent til f. Eks. »Nationaltidende«. Bladet maa jo være glad for at faa en ordentlig Medarbejder – skal vi sige i Norge?«

Dermed var Loddet kastet. Jeg kunde ikke slippe Tanken om at faa Arbejdsfred i eet, maaske to Aar. Skolegerningen kunde jeg forlade med et Lettelsens Suk, Korpset kunde kalde mig hjem, i samme Øjeblik det skulde træde i Funktion, det sønderjydske Spørgsmaals Udvikling kunde jeg følge paa ganske samme Maade i Christiania, som jeg havde gjort det i København, og jeg kunde eventuelt virke for det i Norge, hvor man hidtil ikke havde vist større Begreb om dets fællesnordiske Betydning. Kun Mødevirksomheden maatte jeg give Afkald paa. Men ogsaa en Gerning

i den *nordiske* Tankes Tjeneste lokkede mig. Den havde haft Tag i mig siden Stævnet i Finland. Og naar hertil kom, at private Forhold opfordrede mig til at rykke Teltpælene op, var Beslutningen ikke vanskelig. Ud paa Forsommeren traf jeg den fornødne Aftale med »Nationaltidende«, og da Skoleaaret var endt midt i Juli, stod jeg parat til Opbrud. Den nykøbte Byggegrund skulde realiseres paa en eller anden Maade, saa jeg ikke satte alt for meget til derved – det maatte andre ordne for mig. Og den 17. Juli dampede jeg ud af Københavns Havn om Bord paa »Kong Haakon« for at begynde et helt nyt Afsnit af mit Liv.

XIX.

Min Kone var taget i Forvejen derop. Hendes Far laa for Døden, og to Dage efter min Ankomst mistede vi ham. Det var et meget haardt Slag for os begge. Siden han i 1911, 65 Aar gammel, havde opgivet Stillingen som Bestyrer af Tromsø Stifts Landbrugsskole og var flyttet til Christiania, havde han stadig været virksom i landbrugsfaglige Kredse og havde gjort et betydeligt Arbejde under Forberedelserne til den store Jubilæumsudstilling i 1914; men først og sidst havde han i sit Otium været et straalende Midtpunkt for den Del af Familien, der havde sine Hjem i den norske Hovedstad – altid interesseret i den enkeltes Forhold og Problemer, altid hjælpsom og opmuntrende, en Bærer af den hjemlige Hygge, enten det gjaldt hans og hans Hustrus eget lille Hjem eller det efterhaanden langt større, som hans ældste Datter *Gudrun* havde skabt sammen med sin Mand, Ingeniør *Nils Anker*, Søn af *Herman* og *Mix Anker* paa Sagatun ved Hamar, Pionerer for den grundtvigske Højskole i Norge og kendt overalt blandt dens danske og norske Venner. Hos *Gudrun* og *Nils* voksede paa »Ankerpladsen« ved Slemdal en Børneflok op, som ingen mere trofast Ven og ingen bedre Kammerat havde end den barnekære Bedstefar nede i Schultzgade.

Det var altsaa under Indtrykket af et tungt Tab, vi rykkede ind i vor Bolig, en stor, rummelig Villa – »*Granaasen*« –, som vi havde lejet af en norsk Marineofficer, der laa paa Neutralitetsvagt ved Horten og havde taget sin Familie med sig derned. Villaen havde den skønnest tænkelige Beliggenhed. Den laa paa Nordstrandshøjden, og fra Tagetagens Altan kunde man se ud over hele den inderste Del af Christiania Fjord – til Byen i Fjordens Bund, til Smaaøerne – Ormøen, Ulvøen, Malmøen – mel-

lem Bækkelaget og Nordstrand, over Bundefjorden til Næsodden og i den fjerne, vestlige Horisont til Aasene bag Bærum og Asker. Det var et Panorama saa fyldt af Ynde og Styrke, at man aldrig blev træt af Synet – altid fængslende, altid skiftende, nu tindrende under en klarblaa Sommerhimmel, nu sløret af hvide Morgentaager, nu flammende i Solfaldets Skyer, nu rugende dybsort under Stjernerne og med Christiania som et glitrende Smykke lysende inderst i Mørket. Her oplevede vi et Aars vekslende Stemninger, betaget af Høstens uendelige Farverigdom, af Vinterens blaa-hvide Sneskumring, Vaarens fortryllende Frembrud og af Sommerens dybe, modne Overflod. Og hvilke Ture kunde der ikke gøres i Omegnen! Gennem smalle Dalfører mellem skovklædte Aase til smaa blinkende Søer – Østensjøvandet, Nøkle vandet, Rundvandet. Vi var ved dem alle – gik i Sommertørken, i Høstregnen, stod om Vinteren paa Ski over Fjeldknauser og Bækkefar, slentrede i det tidlige, vaagnende Foraar ad Skovstier og grønne Lier med alle deres spirende Blomsterlængsler. Til Christiania var der ca. 5 km ad Banelinien. Det kunde sluge vel megen Tid, naar man havde travlt, og værst var det, da Toggangen indskrænkedes paa Grund af Kulmangel, og det kneb at komme hjem fra sene Aftenmøder i Byen. Saa maatte man spænde Apostlenes Heste for sin trætte Krop og vandre den idylliske Vej langs Fjorden eller følge Vejen over Ekeberg op paa Højden, til »Granaasen«s hvidmalede Vægge lyste en i Møde mellem Fyrrestammerne. Hvor fortrolig blev man ikke med den Vandring i baade Mulm og Maanelys.

Det var jo imidlertid for at *arbejde*, jeg var kommet derop. Hjemme havde jeg forklaret, at jeg maatte have Ro, saa jeg kunde koncentrere mig om en Doktordisputats; men mine Breve tydede ikke paa, at jeg fik gjort stort ved Studierne. Saa skrev Mor og spurgte, hvordan dette hang sammen, og jeg svarede, at – nej, der var Ting, som foreløbig var vigtigere. »Mit Arbejde er først og fremmest at *lære* noget, at *dygtiggøre* mig. Jeg veed alt for urimeligt lidt og føler mig udygtig til meget, som jeg gerne vilde kunne . . . Jeg er rejst herop for at *modnes* – aandeligt talt. Og dette sker ved en passende Blanding af Ro og pulserende Liv. Jeg læser mere, end jeg før har gjort, og jeg søger efter bedste Evne at samle det, jeg snapper op, under større Synsvinkler« (Brev af 20. Jan. 1917). For saa vidt forstod Mor mig udmærket. »Du lever et stærkt, impulsivt liv med stor gæring paa alle områder,« svarede hun, »og jeg forstår så inderlig godt, at det må være rigt og tage dig med magt, så du synes, du aldrig har oplevet noget

lignende. Det bruser og vil frem, alt det, der bor i dig, alle de drømme, du har drømt, men endnu ikke følt som virkelighed. Gud velsigne din brændende lyst! Hver den, som får nåde til at række sit fædreland en hjælpende hånd, er en trofast søn, og jeg skal mindst af alle tænke på at holde dig tilbage« (Brev af 27. Jan.).

Gæring er en vanskelig Proces at komme over. Den er Ufærdighedens Tilstand og erkendes som saadan. »Den Slags Overgange, som De er i nu,« skrev *Harald Nielsen*, »kender jeg, og de er ikke behagelige; men man maa have Taalmodighed, til det klarer sig inde i En . . . De skal i hvert Fald bare ikke lade Dem gaa paa. De er god nok, som De er, og naar nok, hvad De skal« (Brev af 25. Jan.). Maaske. Hvad jeg foreløbig havde paataget mig som Pligt – at skrive Korrespondancer til »Nationaltidende«, »Jyllands-Posten« og »Ugens Tilskuer« – kunde ikke slaa mig af Pinden. Det var overkommeligt, og det var, naar alt kom til alt, betydningsfuldt, for det skaffede mig i Kontakt med adskillige fremtrædende Folk, som jeg ellers aldrig vilde have lært at kende personligt.

I allerførste Række tænker jeg paa *Fridtjof Nansen*. Hans Bedrifter i det høje Nord havde aldrig fanget min Interesse; men han var i dette Øjeblik en kraftfuld og aarvaagen Leder af den nye norske Forsvarsbevægelse, og det var Grunden til, at jeg søgte ham en Aften i Begyndelsen af Februar 1917. Hvor passede han til sine Omgivelser paa »Polhøgda« – hans Lysaker-Hjem: en veritabel Borg, hvor man mellem Indgangsportalens Klæberstensøjler med normanniske Kapitæler kom ind i Hallen med dens Piller og Buer, udskaarne Bænke og vævede Aaklæder, et sandt Høvdingesæde. Her lyttede jeg til hans Fortælling om norske Forhold, og det var ejendommeligt at mærke, hvorledes samme Tanker og samme Frygt, samme Klager over spildt Tid og samme Haab om en ny Ungdom groede frem i baade Norge og Danmark, inspireret af Krigens Trusel.

Nansen var ingen Pessimist. Han redegjorde for den nyvakte Forstaaelse af Disciplinens og det individuelle Offers Betydning – baade i Hæren og i Samfundet. Man indsaa under Presset udefra Sammenholdets Nødvendighed og fordømte den enkeltes Lyst til at unddrage sig Byrderne. Den Krig, som rasede, vilde ikke blive den sidste – at tro paa det vilde være »bort i femte Væggen«. Nye Magtkonstellationer vilde gøre Tilværelsen utryg for de smaa Nationer, og derfor gjaldt det om, at heller ikke disse af egoistiske Grunde snød sig fra Sammenholdet. Ikke mindst i Norden maatte vi forstaa Fællesskabets Lov. Vi skulde ikke have nogen »Sam-

menrøring«, og hverken Nordmænd eller Danske vilde sætte Pris paa at blive regeret fra Stockholm; men Dannelsen af *et nordisk Forsvarsforbund* maatte være det nærmestliggende Maal. Straks efter Hjemkomsten skrev jeg hans Udtalelser ned, bl. a. følgende:

»Man fremhæver hyppigt fra svensk – forøvrigt ogsaa fra norsk – Side, at Interesserne i udenrigspolitisk Henseende er for divergerende. Det kan synes saa, men er ikke afgørende. Afgørende er den ene Kendsgerning, at *intet* af de tre Lande kan angribes og lide, uden at det gaar ud over begge de to andre. Naar jeg møder den Indvending, at et Forsvar af Danmark i sig selv er vanskeligt, og at Forsvaret af f. Eks. Bælterne vil betyde en Fare for Norge, hvis dette Land er forpligtet til at deltage i det, svarer jeg altid, at et saadant Resonnement er ualmindelig nærsynet. Det er altid »farligt« at skulle værge noget. Men Norge værger – ligesom Sverige – sin *egen* Selvstændighed, hvis det værger danske Bælter. Sveriges Angrebsfront er i Øst. Hvilken Betydning har det ikke, at det har Ryggen imod Vest fri? Danmarks Angrebsfront er i Syd. Hvor stor Rolle spiller det i givet Tilfælde ikke, at det har Ryggen fri i Nord? Norge kan angribes langs Kysten og i Nord. Hvordan skulde vi klare os, hvis vi ikke havde Støtte i Syd og Øst?

Det fører ikke til noget – som visse svenske Hold gør det – at stole paa tysk Hjælp ved et russiske Angreb. Tyskland kan meget let tænkes overhovedet ikke at se nogen Interesse i at hjælpe Sverige – og derved bryde med Rusland. Hvad vilde Svenskerne kunne give Tyskland til Gengæld? Der forlanges noget for noget! Og Kompensationspolitik er en farlig Sport. Den er i lange Tider indøvet mellem Stormagterne!

Men en Forudsætning for Samarbejdet mellem de nordiske Riger er, at de *yder relativt lige meget – nemlig deres yderste!* Intet af Rigerne vil være tjent med at skulle tage et andet paa Slæb. Sammenholdet maa ikke blive et Middel til at »luske unna« i Haab om, at de andre nok klarer det, naar det kniber. Sverige er vaagent. Det har faaet ranket sin Ryg efter 1905 paa en Maade, som indgyder den største Respekt. Det har ogsaa lært af de nuværende Krigsaar. Jeg sympatiserer langt fra med de svenske Aktivister. Jeg finder dem rent ud dumme; men at der i Sverige er en kraftig national Pligtfølelse, er utvivlsomt, og begge Dele trænger vi to andre tilk.

Det er overordentlig lærerigt og meget befrugtende at høre en saa klar og vel overvejet Redegørelse. Jeg sad og saa paa hans rolige, viljefyldte Træk, som Smilet ofte brød igennem. Og jeg lyttede til hans stilfærdige Stemmeføring, uden Patos, uden kunstfærdige Modulationer, men vægtfuld. Jeg var betaget af hans ualmindelige Personlighed, hans hjertelige Imødekommenhed og hans sjældne Oprigtighed. Alene en saadan Aften var Norgesopholdet værd.

Mange andre Nordmænd, som jeg lærte at kende, hjalp mig til Forstaaelse af baade Tiden selv og af de Problemer, som optog norske Sind.

Jeg tænker f. Eks. paa en Mand som Direktøren, for Aschehougs Forlag *William Nygaard*, en sjældent fin og imødekommende Mand og tilmed en fremragende dygtig Leder af den store Virksomhed. Han besad alle de Egenskaber, som kunde knytte Mennesker til ham i Ærbødighed og Ven-skab – et aabent, frimodigt Sind, Vilje til at løse Spørgsmaalene, saa baade Forlag og Forfatter følte sig vel tjente derved, omfattende Viden, rodfæstet Kultur og en fin og følsom Opfattelse af Kunst, enten den var Ordets, Pennens eller Penselens. Hans skønne Hjem bar Vidnesbyrd derom, og her fik jeg Gang paa Gang Lejlighed til at træffe Folk, som jeg hidtil kun havde kendt af Navn.

Her mødte jeg saaledes Professoren i nordisk Litteratur, *Gerhard Gran*, Skaberen og Bæreren af det fortrinlige Tidsskrift »Samtiden«. Fra en Ungdom i radikal Ortodoksi var han paa dette Tidspunkt havnet i en Agnosticisme, som af flere ansaas for et Stadie paa Vejen til kristen Erken-delse. Det var ikke Tilfældet. Men Gran var opfyldt af en levende Søgen efter de Momenter, som havde fremkaldt »religiøs Uro« (Titlen paa et af hans Skrifter, 1912) hos betydelige Personligheder – Bjørnson, Gar-borg, Sigrid Undset –, og som med logisk Konsekvens havde ført dem til faste Staasteder, religiøse eller irreligiøse. Hertil kom, at han var dybt grebet af Krigens forfærdelige Oplevelser og ængstelig for, at den For-ening af Kultur og Disciplin, som Øjeblikket krævede, ikke skulde gaa op for »Slendrianfolket« i Norge som en tvingende Nødvendighed. Dertil var han i Samtale en meget vaagen Mand, klog i Replikken, interesseret i andres Synspunkter, helt fri for Egocentricitet.

En stadig Gæst hos Nygaard var ligeledes Forlagets litterære Konsu-lent, Digteren *Vilhelm Krag* – Nyromantikkens Pioner, slank, elegant, af Væsen en Grand Seigneur, der raadede over Sørlandet som en Smaakonge og med et Blink i Øjet talte om sine »Trælle« paa Øen *Havbugta* i Ny Hellesund, som en Kreds af hans Venner havde skænket ham i 1916. »Trællene« var i Virkeligheden Sørlandets Befolkning, som han elskede, og som selv beundrede ham paa Grund af hans umiddelbare Charme.

Hos Nygaard traf jeg ogsaa Digteren *Hans E. Kinck*, i disse Aar stærkt optaget af sine Macchiavellianalyser (»Mot karneval« (1915) og »Renæs-sancemennesker« (1916)). Ikke mindre indfanget var han af sit Arbejde med den Syntese af Digtning og Forskning, som havde Folkets Stortider og Nedgangstider i Middelalderen til Emne. Man kan ikke lade være med at tænke paa, hvor han monstro vilde være havnet, hvis han havde oplevet den nazistiske Pseudovidenskabs Glansperiode. Fra Ungdommens Dage

var han nemlig stærkt paavirket af tyske Raceprofeter som *Houston Stewart Chamberlain* og *Woltmann*. Han tog Afstand fra deres værste Paradokser; men det var – sagde han selv – »Racepræget«, som »henrykkede« ham, og det var det, som dannede Grundtemaet i »Storhedstid« (1922), naar han her tolkede »Folkets iboende Mystik« og lyttede til »Stammens Røst«. Uforanderligheden i »Stammen«s Præg var hans Dogme, paradoksalt fastslaaet. Men ingen skal nægte, at han var inciterende at læse – og høre! I Modsætning til Gran og Krag virkede han – i hvert Fald paa mig – ret selvoptaget og arrogant. Og ret bitter i sin Overlegenhed. »Alt hvad man gør her i Norge, blir uten genlyd,« hedder det i et af hans Breve. »Folket vil jo bare ha almuelekture og eksport-literatur«. Man hørte paa denne Aandsaristokrat med Interesse, fordi det paradoksale som Regel kvikker op; men man gjorde det uden synderlig Sympati.

Af en helt anden Støbning, skønt ogsaa opererende i de høje Luftlag, var en Kulturpersonlighed som Professoren i europæisk Litteratur, *Chr. Collin*. Før jeg besøgte ham, havde jeg læst utallige af hans Indlæg i »Tidens Tegn« og »Samtiden«, affødt af Krigens Begivenheder. Thi selv om han mente at kunne se ud over vældige Sammenhæng i den menneskelige Aands Verden, stod han for saa vidt med begge Ben paa Jorden, som smaat og stort i Dagens Hændelser aldrig lukkedes ude af hans Sind. Og saa var han saa velsignet optimistisk! Han troede klippefast paa »old England« som den Kulturens Hovedhjørneste, der ikke skulde kunne røkkes. At Verden var »syg«, nægtede han ikke, og at helbrede den var hans første og sidste Tanke – baade under Samtaler og i hans Publikationer. Men hvordan? Jo, derved at Genierne, – ikke Nietzsche'ske Overmennesker og »blonde Bestier«, for Troen paa dem var netop en væsentlig Aarsag til Menneskehedens Sygdom, men de *virkelige* Genier ved en Syntese af historisk og sociologisk Viden, forbundet med Udsyn over baade medicinsk og anden naturvidenskabelig Forskning skulde skabe en ny »Livsvidenskab« til Erkendelse og Bekæmpelse af Kulturens Sygdomme. Han dyrkede Skikkelser som Shakespeare, Tolstoi og Bjørnson – først og sidst Bjørnson med den brede Menneskelighed, de henførende Syner og den klippefaste Tro paa »Fremskridtet«. Man kunde smile ad Collins naive Forenkling af Problemerne og hans Tillid til »Livsvidenskabens« Universalmedicin; men tilbage bliver Spørgsmaalet: Var trods alt et Sind som hans ikke under de daværende Aspekter frugtbarere end Hans E. Kincks? Af begges Værk er kun Skaar tilbage. Men Glasuren har holdt bedst i den Collin'ske Keramik. Enkelte af hans Skaar skinner endnu.

Det var værdifuldt at lære saadanne Personligheder at kende – veje og vrage, modtage, oplagre og udskyde. Og i disse Omgivelser traf jeg Landsmænd, som kom til Forhandling med Forlaget, som indbudte Talere eller paa Rekreation. De aflagde Besøg hos os paa »Granaasen«, og det var interessant at se dem i det fremmede Milieu – det var ligesom deres velkendte Egenskaber traadte klarere frem, naar de fik Norge til Baggrund. Man betragtede dem paa en Maade »udefra« om end stadig med sin egen Nations Øjne.

Først kom *Valdemar Rørdam*. Han følte sig overanstrengt af stærkt forceret Arbejde ind under Jul 1916 og rejste straks efter Nytaar til Lillehammer for at hvile ud, dyrke Skisport og samle Indtryk. Jeg tog imod ham i Christiania, og skønt han laa i evig Konflikt med de plebejiske Finanser, gav han med en flot Gestus Greven og bød omgaende paa en udsøgt Diner. Han løftede Glasset: »Vi er i Norge! Lad os være glade!«

Det var vi. Rørdam og jeg havde mange Berøringspunkter. I Styrke og Svaghed var der Træk hos den ene, som mindede om den anden. Vi var jo ogsaa begge udgaaede fra nogenlunde samme grundtvigske Kredse og var yderligere i Familie med hinanden: hans Far var en Søstersøn, min Mor en Søsterdatter af Vilh. Birkedal. Men medens den grundtvigske Aand for mig var en Arv, jeg aldrig kunde frigøre mig for, selv om jeg havde villet det, var den for ham kun et poetisk Aktiv, som han med dyb Forstaaelse udmøntede i Digte, ikke et stadigt Ekko i hans Dags Gerning. Vi følte dog begge den samme Lyst til at bryde en Landse for eet af Arvens Elementer: Pligtfølelsen over for Folk og Land, Trangen til at rejse, hvad vi syntes var sunket, og vække, hvad der forekom os at sove. Derfor blev vi begge udskregne som »Chauvinister« af dem, hvis Søvn blev afbrudt, og frem gennem Aarene maatte vi høre, at vi toldede til Frasen, at vore Resonnementer var hule, og at vi forstyrrede de Cirkler, som det danske Demokrati var blevet saa indøvet i at slaa.

Men med dette hørte vel det meste af Ligheden mellem os op. At jeg som den unge tidligt søgte Raad og Støtte hos ham, naar jeg skulde publicere noget, influerede hverken paa min Opfattelse eller min Stil. De var nogenlunde naturgivne, og Forskellen i vort Temperament forhindrede en dybere gensidig Paavirkning. Som Lyriker hørte Rørdam til »Skovens letspringende Sønner« – som Historiker af Steenstrups Aand og Erslevs Skole marcherede jeg med tungere Oppakning. Rørdam var desuden langt mere nuanceret, havde en langt videre Horisont, hvad selve hans Arbejde førte med sig, og spillede virtuost paa langt flere Streng. Jeg var og blev

kun tostrengt og naaede aldrig at spille med mere end een Finger ad Gangen. Hvad Under derfor, at han paa mig virkede overraskende, springende, mangfoldig, oftest urolig og forjaget, altid forude i et eller andet Svinkeærinde. Men ridderlig i sin Optræden var han, en fuldendt Kavalier, en charmerende Fægtemester paa Tomandshaand og en frygtløs Kriger, naar han sagde »Et borgerligt Ord om Danmarks Stilling og det at være dansk« (1912).

Det var kun paa Gennemrejse, han befandt sig i Christiania og den 11. Januar gæstede os paa »Granaasen«, hvor vi i Fred kunde tale om det Problem, der nu som en Stormfugl var ved at lette: det sønderjydske Spørgsmaal. Vore Forbindelser Syd for Grænsen var i Hovedsagen de samme, vort Syn paa den Løsning, der maatte tilstræbes, ligeledes. Men endnu var der ingen Marchformation skabt, og Rørdam egnede sig forøvrigt heller ikke til at tage sig af *den* Side af Sagen. Det blev derfor en ret akademisk Meningsudveksling, vi fik i Gang. Og han trængte til andet end til at diskutere. Han trængte til en Smule Sport – med Ski og Kælke –, noget, der kunde faa ham til at glemme Bitterheden over den Modvilje, han syntes at møde derhjemme, og som han følte paa ny, da han atter var vendt tilbage og sad paa »Fuglebakken« ved Birkerød:

»Jeg er død, eller hvad De vil kalde det, og der har været mange om at tage Livet af mig. Lad os ikke tale om det. Legemet lever endnu og finder, at der om Vinteren er adskilligt bedre i Norge end i Danmark. Himmel og Ski! Hvor savner jeg Sneen og Frosten og den friske Fart! Her ligger Isen endnu tyk overalt, men knobret og med Vand over. Influenza, Gigt og Gammeldom i Lemmerne. Dertil et Minde om Holmenkollen; det var et ordentligt Skub, De gav mig. I 10 Dage kvak min Hofteskål, hvergang jeg skulde rejse, sætte eller lægge mig« (Brev af 25. Febr.).

Han var i alt øjebliksbetonet, svingende mellem en lys og en mørk Pol i Sindet, baaret af Stemninger, som sjældent gav hans Væsen den sjælelige Balance, han under haard Kamp med sig selv søgte at tiltvinge sig, naar han gav sig et Tankedigt i Vold – og skaffede sig den nødvendige *Tid* til Afklaringen! Det var gerne Tiden, det kneb med. Man ligefrem hørte det paa hans staccato Taleform, og man kan læse det ud af mange af hans Vers. Det vilde have været en Fryd at føre ham sammen med Folk som Hans E. Kinck og Chr. Collin. Det maatte have givet Gnister. For ogsaa Rørdam var de dristige og naive Syners Mand om end ud fra helt andre Forudsætninger end deres. Det blev der dog ingen Tid til. Syg var han en stor Del af Lillehammertiden, og syg blev han, da han atter naaede

»Fuglebakken«. Det rastløse var ikke gavnligt, hverken for hans Helbred eller for hans Kunst.

Endnu medens Valdemar Rørdam opholdt sig paa Lillehammer, kom Prof. Vilh. Andersen paa Besøg. Han var indbudt til at tale den 21. Januar i det norske Studentersamfund og spiste forud Middag hos os paa »Granaasen« – en forrygende Historie, fordi samtidig Efterretningen om Jakob Knudsens Død indløb, saa han blev ringet op af Pressen i København med Anmodning om straks at fremsætte en Udtalelse. Et Par Dage senere talte vi begge ved en »dansk Aften« i Nordisk Studenterklub, han om H. C. Andersen, jeg om Sønderjylland.

Baade min Kone og jeg nød Samværet med ham i disse Dage. Med ham kom et veritabelt Stykke *Danmark* op i de norske Omgivelser. Ikke for det – en »Chauvinist« som Valdemar Rørdam havde saamænd baaret Farverne synlige nok; men for Vilh. Andersens Vedkommende var det alligevel noget andet, noget meget vanskeligt at definere, men noget umiddelbart overbevisende og fra hans hele Væsen strømmende dansk. Hans rolige, dybe Stemme med de mange underfundige Bitoner, naar Smilet sad i Øjenkrogene og den tunge Underlæbe formede Sætningerne med kraftigt, dvælende Vægt – allersikrest, naar han slog over i Sjællandsk med et Citat fra »Jeppe« eller en Replik fra et af hans utallige Møder – hele denne Kombination af Lune og Alvor kunde ikke være andet end dansk. Hans Væsens Varme og Vennesælhed, hans Evne til at lede en Samtale uden at beherske den, at glatte over, hvor mit franske Blod reagerede hæftigt – ogsaa i denne Veghed og dette Jævnmod var han typisk dansk.

Han havde betydet overordentlig meget for mig. Det var vist kun lidt af hans forudgaaende Produktion, jeg ikke havde pløjet – gentagne Gange. Som Student havde jeg fulgt hans Forelæsninger over »Tider og Typer af dansk Aands Historie«, som ung, nygift Mand havde jeg vejlet min egen Arv imod hans »Knud Sjællandsfars Tidebog« – vel en af de mest fængslende Bøger, jeg har læst, særlig dens første Del, »Aaret og Dagen«. Hvad der betog mig i hans Helhedssyn var Sansen for Sammenhæng, for Kontinuitet i Folkets aandelige Liv. Ingen havde dokumenteret disse næsten usynlige Forbindelser mellem Slægt og Slægt som han. Her stod man over for en Virkelighed, der slog alt »Racepræg« af Marken og gav den eneste Nøgle til Forstaaelse af »Folkets iboende Mystik« – for at tale med Kinck. Tillige den eneste, der kunde aabne Adgang til det Samliv med det svundne, som er Historikerens Maal.

Det var derfor intet Under, at jeg tidligt havde søgt personlig Forbindelse med ham, havde raadspurgt ham, da »Fædrelandet« skulde ud og i Efterskriften havde antydet, hvor meget jeg skyldte ham. Da han den 16. Oktober 1914 fyldte 50, sendte jeg ham et Fotografi fra 1864 af danske Soldater ved Kirkegaardsdiget paa Dybbøl, og til min store Overraskelse røbede hans Tak, at han indtil da havde haft et Portræt af mig staaende paa sit Skrivebord; men nu blev det afløst af Billedet fra 64, »hvad De sikkert ikke har noget imod«. Nej, i Sandhed ikke! Det var jo kun et Vagtskifte.

Under hans Norgesbesøg var vi hos Nygaard sammen med den Kreds, som regelmæssigt kom dér. Han fejredes – men han dominerede intet Øjeblik som Ener, han gled ind i Samtalen, lyttede, fortalte, kommenterede, spurgte – roligt, vægtigt og oprigtigt. Morsomt var det at høre ham og Gerhard Gran bytte Meninger – Gran var i straalende Humør og spillede for fuldt Register. Endnu morsommere virkede Nordmanden ved »Nachspielet« (desværre brugtes dette rædselsfulde Udtryk) efter Vilh. Andersens Foredrag i Studentsamfundet. Her udfoldede Gran hele sit spirituelle Vid i Hyldesttalen til Hædersgæsten, men undlod ikke sarkastisk – og alligevel godmodigt studentikost – at hentyde til de Vanskeligheder, han i sin Tid havde haft, da han skulde introducere den danske Litteraturforsker for det norske Læsepublikum. Det var i 1904, da Vilh. Andersen netop havde udgivet »Bacchustoget i Norden«, vel nok et af hans svagere Arbejder. Gran var gaaet til gamle Professor Ludvig Daae og havde bedt ham om at tage sig venligt af Bogen. »Hvad handler den om?« havde Daae meget rimeligt spurgt. Og Gran havde givet et hastigt Resumé af dens paradoksale Sammenstillinger og Jævnførelser af Personer, der ellers blev holdt strengt adskilte i hver sin Baas. Daae havde forfærdet slaaet Hænderne sammen: »Men det er jo Blasfemi! Vorherre bevares!« Og det var ikke nogen brugelig Introduktion!

Det var sikkert et »ømt Punkt«, Gran havde rørt ved. Vilh. Andersens Lyst til at opstille Paralleller, jævnføre og sammenstille var Reversen af hans Sans for Kultursammenhængen og gav sig efterhaanden Udslag i Paafund, der ikke bundede meget dybt. Det kom ogsaa til at tynges Sproget, hvor Indskud og Antydninger – nu og da rene »Kældermænd« – kunde sløre Klarheden. Maaske var det en medvirkende Aarsag til, at han – den aldeles ypperlige Universitetslærer og den overordentlig højt skattede, folkelige Foredragsholder – aldrig i egentlig Forstand kom til at danne Skole, kun til at fremkalde enkelte mislykkede Plagiatorer. Men at han ikke, som

adskillige havde ventet, kom til at overtage Førerskabet efter Georg Brandes, skyldes naturligvis først og sidst, at han ikke *selv* tilsigtede det, fordi han ikke tiltroede sig Evner i den Retning og heller ikke lagde sin Produktion an derpaa, men holdt sig til sin egen, snævrere Domæne. Af den Grund blev han ikke bitter over Kritik, men oprigtig taknemmelig, hvor han mærkede, at man havde fattet Nerven i hans Gerning. »Jeg ved kun alt for godt«, skrev han til mig, »at der ikke er Stof til en Fører i mig. Men De gjorde mig en stor Glæde ved at sige, at jeg for Dem har været en Leder ind i Deres Arbejde. Jeg faar ikke blot at vide af andre, men jeg føler det selv, at jeg har spundet mig saaledes ind i min ensomme Tankegang, at jeg med Aarene bliver mere og mere vanskelig at læse. Det er da godt at høre, at der er en Gnist paa min Lampe, som kan blive til Lys og Ild for andre« (Brev af 26. Novbr. 1916).

Den 24. Februar, en Maaned efter Vilh. Andersen, kom *Harald Nielsen* til Christiania, opholdt sig et Par Dage i Byen og slog sig saa i den følgende Uge ned hos os paa »Granaasen«.

Man kan maaske undres over, at jeg samtidig kunde føle mig stærkt tiltrukket af to saa polære Modsætninger som Vilh. Andersen og Harald Nielsen. Det er dog meget forklarligt. Der var i mit eget Temperament afgørende Elementer, som var beslægtet med Egenskaber hos dem begge. Vilh. Andersens frugtbare Kombination af akademisk Dannelse og bred Folkelighed havde jeg alle Forudsætninger for at forstaa og sympatisere med. Og Harald Nielsens stridbare, polemiske Naturel fandt Genklang hos mig. Kun var min egen Form vel som Regel mindre »sammenbidt«. Uden Jævnførelse var det *ham*, som i disse Aar øvede den største direkte Paavirkning paa mig. Det skete under mit Norgesophold ikke alene ved de Publikationer, han udsendte, men ved næsten talløse Breve, som han skrev til mig. Under hans Besøg paa »Granaasen« kom jeg ham – navnlig en enkelt Dag – nærmere ind paa Livet end maaske nogen anden af hans Venner.

Forfatteren og Politikeren *Chr. Reventlow*, der ligesom jeg selv var Medarbejder ved »Ugens Tilskuer«, og som beundrede Tidsskriftets Redaktør, indtil et afgørende Brud imellem dem indtraf, har i et lille Skrift gjort *Egocentriciteten* til det afgørende Karaktertræk hos Harald Nielsen. Hvad man vil kalde afgørende eller ej, kan man naturligvis strides om; men af større Interesse forekommer det mig at være, at Egocentricitet i hvert Fald næppe oprindeligt har hørt Harald Nielsens Personlighed til.

Den var – tror jeg – fremkaldt og blev efterhaanden forstærket af ydre Omstændigheder.

Selve hans Start i Livet maatte berede Jordbunden for en saadan Udvikling. Han var en Fætter til Arkæologen, Dr. *Frederik Poulsen*, Søn af Proprietær Peter Johannes Poulsen til Dalsgaard, en Broder til min Farmor. At Harald Nielsen ikke kom til at bære sin Fars Navn markerede den helt urimelige Maade, hvorpaa han straks placeredes, og det turde være i høj Grad forstaaeligt, om det har bidraget til at øge den Selvfølelse, som hans skarpt udviklede Intelligens berettigede ham til. Blev det overladt til ham selv at skaffe sig baade Plads og Navn her i Tilværelsen – vel, saa skulde han vise, at han formaaede det!

Men Selvfølelse er ikke det samme som Egocentricitet. Man kan meget vel kende sit eget Værd, uden at Tankerne evigt og altid kredser om ens Jeg. Har Reventlow Ret i, at det egocentriske tog Overhaand, saa skyldtes det, at bestemte Faktorer kom til at paavirke Harald Nielsen med stigende Styrke. Han, som var den fødte, fintmærkende Analytiker, kastede allerede i sin tidlige Ungdoms Aar Handsken til hele den Æsteticisme, som gjorde vor hjemlige litterære og politiske Verden til en Leg med uforpligtende Ord, berøvede Nationens fremtrædende Personligheder baade Vilje og Konsekvens og løsenede Baandet mellem dem og den barske Virkelighed. Og denne hans Udfordring blev modtaget. Reaktionen blev voldsom. Tie ham ihjel kunde man ikke – i Stedet greb man til Midler, der maatte føles af ham som en Hudflettelse af hans Karakter. Man støbte en bestemt Kliché, paastod, at den lignede ham, og anvendte den i alle paakommende Tilfælde. Man vilde sikkert ogsaa have brugt den, hvis han havde udgivet en Salmebog. Kan det undre, at hans Tanker i Aarenes Løb kom til at kredse om dette hans stadigt omstridte og forkætrede Jeg?

Naar jeg gennemlæser den lange Række af Breve, han sendte mig, begriber jeg, hvor hudløs han maa have følt sig. Men Spor af virkelig Egocentricitet er der ikke i dem. Det var i 1917, han udgav Bogen om Georg Brandes, Christoffer Nyrop og Karl Larsen – »Jøden, Filisteren og Holsteneren«. Titlen var udfordrende; men uanset det – kan man undre sig over, at han følte sig dybt krænket, naar Bogen i »Illustreret Tidende« betegnede som »bundraadden«, medens i samme Nummer Peter Nansens svinske Produkt »Livets Lyst« foregaves at rumme »Dybsind«? Og dette »i et Tidsskrift, ledet af en Forsvarsven og Konservativ« (Brev af 13. Oktbr. 1917). Eller det stadige Postulat: at Harald Nielsen var »negativ« i sin Kritik! Er det mærkeligt, at denne taabelige Kliché forbitrede hans

Sind? »Det kan dog vel ikke kaldes negativt at skærpe Nationens Sans for det, der er Hjørnестenen i dens Liv: Karakteren . . . Det er nedslaaende for mig i Længden at høre denne Snak om Negativisme af Folk, i hvis Sjæl der hverken er negativt eller positivt« (Brev af 18. Oktbr. 1917). Han følte sig som »en Mand med et aabent Saar og derfor ikke altid i lige god Form« (smstds.), og han var af Hjertet taknemmelig, naar han mod Sædvane saa sine Bøger eller Indlæg mødt med Sympati. Saa følte han, »hvor begrænset Ens Adkomst er til de gode Ord, og hvor vel man kender de Mangler, som Modstanderne søger at gøre til alt« (Brev af 16. Novbr. 1917). Ellers var det for ham, som slog kun Had sammen om »Krakileren«. »Og alle »Æstetikerne«, uanset indbyrdes Forskelle, samles i dette. Altsaa har jeg dog tilvejebragt en Slags national Samling – vel sagtens den eneste, jeg kommer til at opleve« (Brev af 4. Jan. 1918).

Men Bitterheden var paa ingen Maade det dominerende Element i Harald Niensens Breve til mig. Langt mere af deres Indhold var blottet for Selvbetrægtninger eller Fordømmelse af Modstanderne og helt møntet paa mig og mine Forhold. Hans Hjælpsomhed var overordentlig, hans Deltagelse i smaat og stort ligeledes. Han tog paa mine Vegne Samtaler med Personer, som han egentlig følte sig frastødt af, men hvis Indflydelse han mente kunde være mig til Gavn. Han forhandlede med Bladredaktioner og med Forlag, skrev lange Rapporter derom og gav Raad og Vink i alle Spørgsmaal, som kunde have min Interesse, ikke mindst i økonomisk Henseende. Han skrev opmuntrende om min Produktion, satte nok Fingeren paa de Steder, som forekom ham svage, men sparede ikke paa Rosen over de øvrige. Jeg tror, han til Tider kneb Øjnene i, følgende Rettesnoren i det Brev, som forkyndte, at han havde faaet nuværende Præsident *Holger Andersen* knyttet som Medarbejder til »Ugens Tilskuer«: »Vi skal efter Evne og saa langt vor Samvittighed tillader det, støtte hinanden offentligt; men det skal helst ikke være saa tydeligt, at man studser ved det« (Brev af 14. Febr. 1916). At jeg paa lignende Maade støttede ham, baade ved min Omtale af ham og i givet Fald som hans Kommissionær, fulgte helt af sig selv. Lige for lige, naar Venskab skal holdes! Og sandt er det: de, som bliver staaende ved Klicheen af »Krakileren«, giver et fuldkommen forvrænget Billede af ham. De maa se at skaffe Plads til Billedet af den Harald Nielsen, som havde Forstaaelse for andres Ve og Vel – *selv om* de ikke hørte med til Vennekredsen!

Denne Side ved ham var stadig fremherskende i Aarene efter 1918, da vi havde bosat os i Birkerød og derfor meget jævnlgt kom sammen

med ham og hans prægtige Hustru *Johanne Luise Nielsen*, Datter af Rektor Adam Gottlob Øhlenschläger Hauch og Sønnedatter af Digteren Carsten Hauch. Hans Temperament kunde til Tider løbe af med ham og føre til ligefremme Eksplosioner. Det var ogsaa sket i Norge. Jeg glemmer ikke en Aften hos Nygaard, hvor han i en Dyst med et Par radikale Nordmænd gik helt amok i en Diskussion om Tidens sociale Problemer. Men han var selv opmærksom paa de Vanskeligheder, han havde at kæmpe med i sit Sind. Da Universitetet i 1923 havde forkastet hans fortjenstfulde »Holberg i Nutidsbelysning« som Disputats, kom han oprørt hen til mig, og vi drøftede Sagen frem og tilbage. »Man kan skælde mig saa længe for en Heks, at jeg *bliver* en Heks,« sagde han. Han var klar over, at Elementer i hans Sind, som i og for sig ikke var medfødte, men fremkaldte af den »kolde Krig«, han ikke havde tilstrækkeligt robuste Nerver til at føre – at disse Elementer blev vanskeligere for ham at beherske, jo længere Krigen trak ud. Og deri vilde vi vel egentlig alle ligne ham. Er man selv en fighter, forstaar man det i hvert Fald.

Men hvad der bandt mig til ham i disse Aar, var helt andre Egenskaber hos ham. Noget efter at han havde sluttet sit Besøg hos os, skrev jeg hjem til Mor:

»Hans Besøg var mig en uhyre stor Glæde. Vi er paa mange Punkter meget forskellige, og der er Ting, vi slet ikke berører, fordi vore Anskuelser dør divergerer for stærkt. Men jeg fik paa adskillige Punkter et rigtigere Indtryk af ham, end jeg før har haft. Jeg saa, at han tog sine rent personlige Kriser med dyb Alvor og Ansvarsfølelse og under en haard indre Kamp med sig selv. Tro mig, Mor, der er mere mørkt mellem Himmel og Jord, end Solen nogen Sinde kan naa at skinne paa. Kun den, som er fortrolig med Skyggen, har Ret til at tale. Der ligger bag hans Skarphed noget, som inderst inde er uberørt af den, og som kan gøre ham ligefrem barnlig og varm« (Brev af 16. Marts 1917).

Den Slags Indtryk overlever et Brud.

XX.

Besøg som disse tre – og flere kunde have været fremdraget – var kærkomne Anledninger til at høre dansk Nyt og drøfte hjemlige Forhold. Men de kunde ikke afbøde Savnet af mine nærmeste, og af dem var der ingen, som fik Lejlighed til nogen Norgesrejse, skønt Planer derom drøftedes mere end een Gang. Saa blev Brevvekslingen den eneste Erstatning for mig.

Det gaar vel ofte saadan for en Ung, der i længere Tid kommer paa Afstand fra den Kreds, han eller hun er opvokset i, at denne først da bliver virkelig nær. Tankerne fyldes af Minder, man ser det for sig, som Afstanden i Tid og Rum har fjernet – ikke udvisket, som det ofte blev, naar Omgivelsernes mangfoldige Indtryk spredte Opmærksomheden, men afklaret, fordi Sindet nu koncentrerer om netop det, der er forladt. Saa melder Hjemveen sig for mange, Længselen for de fleste.

Hvis De har læst »Livet begynder«, vil De huske mit Barndomshjem paa Landboskolen ved Lyngby: et Led i en fast knyttet Kæde af Slægtshjem og med Far og Mor som de stærke Piller i dette Sammenhold. De vil huske, hvorledes det Milieu, hvori jeg voksede op, bar det uforfalskede Præg af grundtvigsk Menigheds- og Folkeliv, og De vil forstaa, at dette Præg efter Fars Død maatte fornemmes som noget forbigangent og afsluttet – ikke noget, som glemtes, men heller ikke noget, som kunde genopleves uforandret paa ny. Og det, skønt det stadig gik som en levende Strøm gennem Mors Tale og satte sig saa tydelige Spor i hendes Breve. Man stod ved Begyndelsen af et Tidehverv og maatte farves af det. Man kom ind i helt andre Milieuer end de vante, Skærsøbørnenes Kreds sprængtes ved Skaarene af Høstmandens Le, og ved Udgangen af 1917 var kun fem af de oprindeligt ti Hjem bevaret. Døden havde i Søften Præstegaard taget Faster *Dorothea* (1894), og Onkel *Siegumfeldt* fulgte hende en Snes Aar senere (1913), paa Skærsø var Farbror *Jacob* og Tante *Thora* døde (henholdsvis 1912 og 1917), i Odense Faster *Charlotte* (1913) og Onkel *Niels Peter* (1911). Paa Trinderup sad Farbror *Christian* tilbage som Enkemand efter Tante *Maries* Død (1909), og i Askov Tante *Christine* som Enke efter Farbror *Poul* (død 1908). Faster »*Risse*« (Lauritzstine) var flyttet til Askov, noget efter at Onkel *Aubert* døde (1901). Her boede hun kun faa Skridt fra Faster *Jenny*, som stadig gjorde »*Veumhus*« til et Hjem for den Ungdom, der besøgte hendes Vævekursus, samtidig med at hun selv bevarede Ungdommens Genskær i sit Sind, lige til hun – omtrent 80 Aar gammel – gik bort (1928). I 1892 havde Farbror *Niels* og Tante *Anine* slaet sig ned i i USA – tilbage som et samlende Element i Slægten var kun Farbror *Peter* og Tante *Henrikine* paa Holmegaard ved Nakskov, trofast røgtende de Traditioner, der lod sig opretholde, og knyttende Forbindelse med dem af den unge Generation, som kunde tænkes at videreføre, hvad de Gamle havde maattet slippe. Holmegaard var blevet det eneste Sted, hvor man tydeligt kunde følge Sporene tilbage til det Slægtsliv, som før Fars Død havde været saa rigt, og som var spiret frem

allerede i Farfars og Farmors fromme og arbejdsomme Hjem paa det gamle Skærsø.

Mor kunde nok med Mellemrum aflægge Besøg hos Slægten, men hun var skrøbelig og ængstedes ved de lange Rejser. Desuden var det først og fremmest hendes egne Børn, hun havde i sine Tanker, og de var spredte for alle Vinde. Den ældste Søn, *Lars Frederik*, som havde maattet opgive Hindholm Højskole, var flyttet til Sorø (1914), hvor han blev Fuldmægtig paa Akademiets Godskontor (1916) og senere Akademikasserer (1921). Den næstældste *Poul*, solgte i 1916 Brede Ladegaard og købte Hovedgaarden Ringholm ved Nykøbing Sj. Det tvang Mor til at rykke ud af sin lille Enkebolig og søge sig en Lejlighed i Lyngby selv. Her havde den tredje Søn, *Jørgen*, boet siden 1911; men i September 1917 havde hun den Hjertesorg, at *Jørgen* døde – det første Skaar i *vor* Søskendekæde. For ham havde Døden været en Udfrielse fra en svær Sygdom, som havde berøvet ham al den Livsfriskhed og aandelige Spændstighed, der havde været hans Særkende helt fra de unge Aar, og i Stedet fyldt ham med en lammende Angst, der forstærkedes ved Krigens Tryk paa hans Sind. Det var alligevel et frygteligt Slag for Hjemmet, hvor hans Enke, *Helen Rode la Cour*, sad tilbage med en voksen Datter, tre halv voksnede Sønner og en lille Pige. Men Slaget ramte ogsaa Mor haardt – nu først følte hun sig for Alvor ene. Hendes Datter *Ellen* var i 1901 blevet gift og levede med sin Mand paa det fjerne Tyholm, og hendes yngste Søn var altsaa draget endnu længere bort – til Norge. Hun maatte leve paa Minderne, paa de sjældne Glimt, hun fik af Børnene, naar de besøgte hende, eller hun ved Sommertid kom til dem. Hun maatte tage til Takke med hyggelige Aftener sammen med gode Venner i Lyngby – ja, og saa havde hun jo som en stadig Trøst Brevvekslingen med dem, der var fløjet fra hende! I sine egne Breve kunde hun lægge al den moderlige Ængstelse og Varme, som Afstandene hindrede hende i at vise dem paa anden Maade, og i Brevene fra dem kunde hun følge Livet rundt om i Hjemmene – ogsaa hos den underligt urolige Sjæl, som oppe i Christiania tumlede med ubegribelige Planer i Stedet for at være groet fast ved Skolearbejdet i Lyngby, saa hun kunde have haft ham i Nærheden, og han havde afsluttet sin Tilværelse dèr, hvor hans Liv var begyndt.

For ham var hendes Breve en sjælden Rigdom. Han følte sig saa langt borte fra sine egne, selv om Dagens Arbejde som Regel slugte ham. »Jeg tænker oftere nu end før paa mine Søskende,« skrev han til hende. »Husk du den Aftenbøn, du lærte mig, da jeg var lille? Den blev hyppigt

kun til Ord for mig. Nu beder jeg den aldrig uden at *se* alle jeres Ansigter klart og levende – Øjnenes Udtryk, Mundens Smil, Holdningen, alt. Det kommer mig saa nær. Og jeg vilde saa gerne vide mig god nok til at sidde imellem jer igen. Saa vilde vi hjælpe hinanden, takket være Minderne om vort fælles Hjem, og vi vilde stole paa, at vi en Gang maa faa Lov til at mødes, hvor vi ikke mere skal skilles» (Brev af 18. Febr. 1917). Og Mor svarede:

»Underligt nok, lidt af hvad du skriver om: i Tankerne at være sine Kære nær, naar man om Aftenen folder sine Hænder til Bøn, har jeg i mange Aar oplevet. Jeg søger hver især, hvor de ligger trygt og sover. Jeg veed jo, hvor alle Sengene staar, undtagen hos Eder, hvor jeg ikke har været. Og saa drager Tanken fra det ene Hjem til det andet, og jeg beder Gud om, at en Englevagt altid maa være dem nær. Vi to ligner nok *lidt* hinanden – Moder og Søn» (Brev af 25. Febr. 1917).

Men Uligheden kunde heller ikke skjules. Navnlig syntes Mor, at jeg slog alt for mange Brød op. Hvordan i al Verden vilde jeg dog faa dem bagt? Det var jo ikke mange af mine Breve, som ikke indviede hende i nye Planer eller i Revisioner af gamle:

»Min egen, kære Søn, der gærer og bruser vist alt for meget i dit Sind. Gid du kunde komme til Hvile og Ro og Bestandighed og glæde dig over den Beslutning, du *saa* tog, saa den kunde blive livsvarig. Jeg forstaar saa godt din indre Uro. I de unge Aar synes man, at man kan omfatte alt; men hvis noget skal blive til virkelig Gavn baade for En selv og andre, maa man vist vælge kun eet og styre derefter, og du er jo snart ikke mere ung af Aar, men er kommen ind i den første Manddom. Saa give Gud dig Lys og Vished og Glæde og Bestandighed ved dit Livsvalg» (Brev af 20. Marts 1917).

Hvad skulde jeg svare? Det, jeg søgte efter, var »paa mange Maader noget uhaandgribeligt, noget ubestemmeligt, saadan som Livets utallige Ytringsformer ofte er flygtige og ubestemmelige i deres inderste Væsen» (Brev af 24. Maj 1917). Men det forstod hun ikke. For hende vilde alt være enkelt og ligetil, hvis hun bare havde haft Børnene om sig som i gamle Dage og ikke som nu sad ene med sin utilfredsstillede Længsel:

»Tænk, at have Børn boende hos sig igen! At have nogen, der siger: God Morgen! naar man kommer ind, og: God Nat! naar man gaar til Hvile. Nogen at sørge for, nogen, der savner en lidt, naar man er borte, og gør den livsalige Følelse levende paa ny: Der sidder En og venter paa dig!» (Brev af 28. Aug. 1917).

Og er det ikke et velkendt Træk, at en Mor, hvis Børn er fløjet af Reden, gør sig urimelige Selvbebrejdelser, som havde hun ikke gjort nok for dem, medens hun endnu havde dem?

»Jeg føler med Sorg, hvor lidt jeg har været, som jeg burde, og som det sikkert var Guds kærlige Haab og Mening, da han gav mig en saadan Husbond og Børneflokk, og det er saa svært nu at vide, at intet kan oprettes. Og alligevel veed jeg jo, at I alle holder af Eders gamle Moder. Jeg bøjer mit Hoved dybt ved at mærke al den barnlige og ufortjente Kærlighed. Den er min Rigdom i min Ensomhed« (Brev af 25. Febr. 1918).

Ak, vi Børn viste saamænd ikke Mor nogen ufortjent Kærlighed. Vi gengav hende kun efter fattig Evne lidt af det, hun gennem alle Aarene havde ladet strømme fra sit Hjerte ud over os. Ikke mindst paa mig havde hun ødslet denne Kærlighed. En Gang, da jeg havde bedt hende sende mig nogle Papirer, havde hun fundet en lille Pakke, mærket »Breve fra Mor«. Dem læste hun – »det maatte jeg jo nok?« Og saa var Minderne vældet frem i hende:

»Vi har dog trods alle vore Forskelligheder i Syn paa flere Ting levet et rigt Samliv. Du var mit Midtpunkt, som de fleste af mine Tanker drejede sig om. Du var den sidste, givet Fader og mig til vidunderlig Glæde og Fryd, da vi helt havde opgivet nogen Sinde mere at høre Vuggen gaa eller smaa Ben trippe i vore Stuer. Og da Fader lukkede sine Øjne, og de andre Børn lidt efter lidt fik deres egne Hjem, havde jeg dog dig tilbage. Saa længe jeg kunde vente dig hjem og havde dig at hjælpe og raade, var mit Liv solfyldt. Ja, jeg har dukket mig ned i Minderne og sagt Gud Tak for dem og bedt ham bevare dig paa den Vej, der fører op til ham« (Brev af 3. April 1918).

»Du er egentlig mærkelig, Mor,« svarede jeg, »for paa visse Punkter kan du være en lille Smule fordringsfuld, men paa andre er du rørende taknemmelig. Du er fordringsfuld, hver Gang nogen skriver om Far, for ingen kan gøre det godt nok, synes du, skønt de dog gør det af gode, trofaste Hjerter. Men af os Børn forlanger du ikke mere end et Par fattige Ord – saa bliver du straks glad. Gud velsigne dig, min gamle Mor med det barnlige Sind. Der er saa ofte Skæret af en ung Pige over dig eller en Duft af en sommergrøn Eng. Det maa være Rigdommen i din og Fars Ungdom, som endnu giver dig den Straalevarme fra Tiden, der svandt« (Brev af 7. April 1918).

Hvad er stort, og hvad er smaat her i Livet? Vi skrev til hinanden om Krigens Gang – det vil sige, *hun* kunde fylde Brevsider med sine Æng-

stelser og mørke Syner, medens *jeg* svarede med optimistiske Profetier. Var dette Emne stort? Det gjorde i hvert Fald naturligt Krav paa Plads i alles Sind. Eller vi vekslede Tanker om det sønderjydske Spørgsmaal – *hun* angst, fordi hun intet mærkede til den Begejstring, som hun mindedes fra de store Tærningkasts Tid ved Midten af forrige Aarhundrede, *jeg* optaget af den Forberedelse, der var i Gang, og som jeg vidste, jeg selv maatte komme til at tage Del i. Var Sønderjyllands Genforening et stort Emne? Ja, vist var det saa! Men det *største* i Brevene var hendes umiddelbare Udtryk for Moderfølelsens Styrke. Det var dog den Kærlighedens Kilde, hvoraf alle andre Væld af varme Følelser randt. Ingen kunde elske Hjem og Land og Folk, Frihed og Ansvar og Offervilje, som ikke havde lært Kærlighedens Almagt at kende i et trofast Moderhjerter. Derfor tændte hvert Vidnesbyrd om hendes Kærlighed et varmt Lys, hvori Brevene blev læst – og gemt.

Mor var nervøs for, at alt det meget, som sysselsatte mig, skulde faa min Beslutning om at gennemføre Arbejdet paa en Disputats til helt at strande. Og det var hun ikke ene om. Nede i København gik gamle Professor *Steenstrup* og undrede sig over min Adfærd. Allerede før jeg rejste, havde han været misfornøjet med mig. »»Fader Johannes« rev sig bogstaveligt i sit hvide Haar over Deres Gerninger,« skrev Erik Møller til mig. »Han omtalte Dem iøvrigt med den allerstørste Sympati og Velvilje . . . men frygtede, at Deres Arbejde blev for »udsvævende« – dette var Ordet« (Brev af 3. Jan. 1916).

Og det var meget forstaaeligt. Hvad jeg hidtil havde præsteret kunde selv med den bedste Vilje ikke kaldes Videnskab. Det »svævede ud« – set fra en Universitetsprofessors Synspunkt. *Steenstrup* havde i 1912 villet holde mig fast ved mine gode, gamle Borge og foranlediget, at der blev stillet en Prisopgave om dem. Jeg besvarede den ikke. Næste Aar spurgte han »ganske underhaanden: er der nogen Mulighed og virkelig Rimelighed for, at denne Opgave blev besvaret af Dem, hvis den nu udsattes paany?« (Brev af 22. Jan. 1913). Jeg takkede, men svarede nej. Saa opgav han Tanken i Haab om, at jeg selv skulde finde paa et Emne, jeg kunde gaa videnskabeligt i Lag med, naar jeg bare blev opmuntret dertil, og det følgende Aar fik jeg derfor atter en af hans smaa, karakteristiske Skrivelser: »Uden at stille nogetsomhelst i Udsigt synes jeg dog, at De skulde, med Angivelse af alt, hvad De har skrevet, ansøge om det Regenburgske Legat« (Brev af 16. Maj 1914). Det gjorde jeg naturligvis – og fik det,

takket være ham. Legatet fornyedes, jeg modtog det ogsaa i 1916 – og saa stak jeg pludselig af til Norge uden at meddele Steenstrup det mindst derom! Det var ikke alene tankeløst, det var hensynsløst, og intet var rimeligere, end at han følte sig krænket, da han langt om længe tilfældigt blev klar over, at Fuglen var fløjet (Brev af 20. Novbr. 1916):

»Jeg havde hørt for mere end et halvt Aar siden, at De havde havt Planer om noget saadant, men jeg antog det for en af Deres hundrede Planer; jeg saa Dem skrive i danske Tidsskrifter, ingen har fortalt mig det, De selv allermindst«. Nu maatte han meddele mig, at det Legat, jeg havde modtaget, slet ikke kunde nydes i Norge. »Hvis dette var Dem bekjendt [hvad det selvsagt *ikke* havde været], hvorfor har De saa ikke underrettet mig derom, saa at jeg kunde opslaa Legatet som ledigt? . . . Og overhovedet – ja, allerede i Juni Termin beklagede jeg mig for Dem over at høre saa lidt om Dem, saa at sige ingensinde se Dem eller faa Meddelelse fra Dem . . . Hvad er Deres Planer? De maa sandelig udtale Dem.

Med underlige Følelser
Deres
Joh. Steenstrup«.

Han havde Ret til at underskrive sit Brev paa denne uvante Maade. Min Mangel paa Hensyntagen havde været utilgivelig. Jeg skyndte mig at sende ham en af disse Undskyldninger, som kan være gode nok i sig selv, men som ikke formaar at afbøde, hvad der er forsømt.

Og *alligevel* var hans Velvilje større end hans Skuffelse. Han takkede for »en Del« af mit Svar og meddelte, at han straks havde raadført sig med Universitetets Sekretær for at høre, om det vilde være muligt at redde Legatet ud af Klemmen for mig. De var enige om, at der i saa Fald let kunde skabes et farligt Præcedens, og at Sagen burde afgøres af Konsistorium, saa Steenstrup undgik at tage noget personligt Ansvar. Derfor bad han mig om nøjagtige Oplysninger vedrørende Hensigten med min Rejse og dennes Varighed, og saa sluttede han heldigvis som altid før: »Hengivenst Joh. Steenstrup« (Brev af 24. Novbr.). Ja, saadan var han. »Im Treue fest«!

Der var dog eet Arbejde, jeg maatte og skulde have fra Haanden, inden jeg kunde koncentrere mig om en videnskabelig Opgave. Straks efter Ankomsten til Norge havde jeg taget fat paa en Skildring af »*Sønderjylland under Verdenskrigen*«. Naturligvis var det meget fragmentarisk, hvad jeg paa saa tidligt et Tidspunkt kunde faa samlet af Materiale; men trods al Censur tegnede Forholdene Sønder Aa sig nogenlunde klart i de lokale

Dagblades Spalter, og tillige fik jeg Stof fra private Kilder, hvis Forbindelser tværs over Grænsen ikke var totalt afbrudt. Endelige gav de mange Soldaterbreve, som efterhaanden offentliggjordes, et godt Indtryk af den Holdning, unge Sønderjyder indtog ved Fronterne, hvor de var tvunget til at kæmpe for den Sag, de mest af alt ønskede et fuldkomment og afgørende Nederlag. I Begyndelsen af September var Manuskriptet færdigt – omtrent samtidigt med at »Tusind Aars Grænsevagt« forelaa i Bogform –, og nu gjaldt det om at faa et Forlag interesseret i Udgivelsen.

Men dør mødte jeg uventede Vanskeligheder! Gyldendal, som fik Manuskriptet overgivet pr. Mellemand, viste straks politiske Betæneligheder. Et Medlem af Direktionen var fyldt med den hønseagtige Frygt, som adskillige led af under Krigen, og mente, at Bogen vilde kunne anrette »ubodelig Skade« for Sønderjyderne. Om han personlig havde den fjerneste Kontakt med dem, skal jeg lade være usagt. I hvert Fald afviste han en Udtalelse af Harald Nielsen som en tilstrækkeligt betryggende Garanti og krævede Ret til at lade mit Arbejde censurere af »en Professor«, d. v. s. Prof. Høffding. Det nægtede jeg telegrafisk, og Bogen blev derfor refuseret.

Nej, saa var Direktør Nygaard af en anden Støbning. Skønt hans Leder af Københavnskontoret var lige saa fuld af Betæneligheder som Bjørn Olufsen i »Elverhøj«, og skønt det kunde være sin Sag for et *norsk* Forlag i Danmark at udsende et Arbejde, som dets *danske* Repræsentant af Forsigtighedshensyn fraraadede, lod Nygaard sig ikke skræmme. Den 14. Oktober blev Kontrakten underskrevet og Trykningen omgaaende sat i Gang.

Men tro ikke, at de ængstelige Sjæle kunde slaa sig til Taals, naar en »Hedspore« truede med at bringe Kludder i Udenrigsminister Scavenii Cirkler: I Justitsministeriet fik man omsider Færten af, hvad der var paa Trapperne, og udbad sig et Eksemplar af Bogen, inden denne distribueredes! Man kom dog en Postgang for sent. Forlaget tøvede et Par Dage med at afsende sit overordentlig elskværdige Svar, og imens – *var* Bogen blevet spredt, baade her og i Norge! Nu var, som Harald Nielsen skrev, »Ministeriet ikke ene om at have en Mening« (Brev af 13. Novbr.). Første Runde var vundet, og det for langsomt virkende Justitsministerium tog ikke Risikoen ved at gaa ind i en ny. Jeg anede den Gang ikke, at den lille Affære skulde blive en Slags Generalprøve paa det Kispus, jeg 24 Aar senere legede med de samme Myndigheder, da jeg til samme Scavenii Fortørnelse midt under Besættelsen fik Pièces spredt til »ubodelig Skade« for hans Tilpasningspolitik.

Jeg vilde ingen om helst Grund have til at triumfere, *hvis* Regeringens Frygt havde vist sig berettiget. Men det gjorde den *ikke*. Selv i den radikale Presses Anmeldelser kunde man finde den »store Omhu og Kærlighed«, hvormed Bogens Emne var behandlet, fremhævet, og det spaaedes, at den »uden larmende Anbefalinger« nok skulde finde Vej »til Tusinder af danske Hjem« (Fyns Venstreblad, 4. Decbr.). Kun de socialdemokratiske Organer udtalte Tvivl om, »hvorvidt Tidspunktet for en saadan Bogs Udsendelse er heldigt valgt« (Sydsjællands Soc.-Dem. s. D.). Den Forestilling, at Bogen skulde rumme nogen *Fare* af den ene eller den anden Art, viste sig at have været et Blændværk, fostret af Regeringens taabelige Tro paa »Frelsen ved at ligge død« som Nationens eneste Redningsplanke.

Umiddelbart efter at jeg havde faaet »Sønderjylland under Verdenskrigen« fra Haanden, tog jeg et rent videnskabeligt Arbejde op. Jeg kastede mig over *bebyggelseshistoriske Studier*.

I min Studentertid havde jeg med stor Interesse, men større Skepsis læst en norsk Forsker, Dr. Andr. M. Hansens ejendommelige Værk »Landnåm i Norge« (1904). Ad mange Veje og paa en højst inciterende Maade søgte han at trænge til Bunds i den norske Bosætnings Historie – bl. a. ved at kæde arkæologiske Studier sammen med en Udsigt over de forskellige Stednavnegrupperes Spredning. Derved mente han at kunne datere disse sidstnævnte. Det var blændende gjort, men paa et helt utilstrækkeligt, delvis fejlagtigt Grundlag. Hertil føjedes i 1916 Magister H. V. Clausens Afhandling: »Studier i Danmarks oldtidsbebyggelse« (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie). Ogsaa den var skrevet med en straalende Oplagthed. Den kaldte imidlertid i endnu højere Grad paa min Kritik, fordi Clausen udelukkende vilde holde sig til saakaldte »topografiske« Beviser for sine Teorier, og det forekom mig at være en komplet haabløs Fremgangsmaade, resulterende i tvivlsomme Postulater og direkte Fejlslutninger. Saa var der trods alt mere Fornuft i Andr. M. Hansens Metode. Den fortjente i hvert Fald at blive gaaet efter i Sømmene, naar det nødvendige Materiale dertil var indsamlet. Det var dette, jeg besluttede at gøre. Her var da endelig en Opgave, hvis Løsning ogsaa maatte kunne glæde gamle Steenstrups Hjerte!

Og det var faktisk første Gang, jeg efter Magisterkonferensen lod min arkæologiske Hest trave ud ad Forskningens Landevej, medens den sønderjydske blev sat paa Stald. Jeg følte mig atter paa Stifinderfærd, og jeg veed ikke noget mere æggende. Om det fører til videnskabelig Erkendelse eller

til ren Dilettantisme, afhænger af den paagældendes Temperament. Lad ham bare til en Begyndelse se store Syner, naar han kun i rette Tid forstaaer den Kunst at slaa Bremseklodserne i! Gør han ikke det, havner han i tvivlsomt Gætværk eller rent Fantasteri. Hverken Andr. M. Hansen eller H. V. Clausen havde kunnet holde den – i sig selv nødvendige – Fantasi i Tømme.

Arbejdet forudsatte Udarbejdelsen af Kort over vore Gravhøjes Fordeling, og det burde egentlig straks have staaet mig klart, at noget saadant ikke lod sig gøre i Norge. Vore Generalstabskort er fortrinlige, men i arkæologisk Forstand naturligvis langt fra udtømmende. Deres Mangler søgte jeg at bøde paa ved Henvendelse til daværende Underinspektør ved Nationalmuseet *Knud Friis Johansen*, som med den største Hjælpsomhed og en sand englelig Taalmodighed besvarede mine mange Spørgsmaal og min Bøn om Kopier af Museets egne Højkort. Uanset denne Haandsrækning blev jeg dog i Løbet af Aarets sidste Maaneder tvunget til at sige stop, og hertil bidrog, at en helt ny Opgave greb ind og fik mig til en Overgang at køre med Tospand: den sønderjydske Hest blev spændt for Vognen sammen med den arkæologiske.

Det skyldtes, at Bebyggelsesstudierne havde ført mig til vort Lands sydligste Egne: Bygderne ved *Danevirke*. Den gamle Vold afgrænsede dem mod Syd i en forbavsende skarp Grad, hvis man – som Soph. Müller – regnede Voldanlægget mellem Slien og Vindeby Nor ved Egernførde med til Kong Gudfreds Virke. Foran – ned imod Ejderen – laa da kun enkelte spredte, danske Bosættelser i et ellers stærkt skovgroet og næsten vejløst Terræn. For de arkæologiske Forhold i Sønderjyllands Sten- og Broncealder havde Soph. Müller gjort rede i 1913–14 (Aarbøgerne), og et Kort over Danevirkeegnens Mindesmærker var opstillet paa Nationalmuseet. Af det fik jeg Fotografier tilsendt, og med denne forholdsvis spinkle Oppakning gik jeg løs paa Opgaven.

Springet herfra til en Redegørelse for Danevirkes egen Historie var ikke langt. Ogsaa i den Henseende havde Soph. Müller vist Vejen i sin og Neergaards store Afhandling fra 1901 (Nordiske Fortidsminder I). Der var flere Punkter, hvor jeg ikke kunde slutte mig til hans Opfattelse – Episoden under mit første Danevirkebesøg var ikke glemt; men i Hovedsagen følte jeg mig overbevist om, at han havde tolket de enkelte Led i det mægtige Oldtidsminde rigtigt, og hvad jeg kunde tilsigte, var derfor kun en kritisk gennemført, men folkeligt skrevet Redegørelse for Mindes-

mærket. Den skulde dog ikke standse ved Valdemarsmurens Opførelse i sidste Halvdel af det 12. Aarhundrede – den skulde behandle Emnet helt op til Kampene i 1864, saa Folk kunde forstaa, at der ikke alene var Tale om en fjern Tids Værn for vort Land, men tillige om et stadig levende Symbol paa Folkets Vilje til at holde Grænsevagt.

Jeg fik derfor den Tanke, at Danske Kvinders Forsvarsforening skulde paatage sig Udgivelsen af Bogen eller i hvert Fald yde et Tilskud til dens Trykning, og et Forslag herom sendte jeg i Februar 1914 til Foreningens Formand, Malerinden *Agnes Slott-Møller*. Jeg havde lært hende at kende forud for mit Norgesophold som en overordentlig helhjertet og begejstret Forkæmper for de to »Sager«, jeg selv satte højest: Forsvarssagen og det sønderjydske Spørgsmaal. Som Medlem af Sønderjydske Samfunds Styre havde hun virket for Udgivelsen af »Tusind Aars Grænsevagt«, ved utallige Forsvarsmøder og sønderjydske Møder havde vi begge talt, og i hendes og *Harald Slott-Møllers* Hjem havde jeg truffet de danske Sønderjyders trofaste Ven, Prof. *Paul Verrier*, da han i Marts 1916 var paa Besøg her i Landet. Hendes Arbejde for min Danevirkebog førte nu til en meget livlig Korrespondance mellem os, og hendes mangfoldige Breve viser den vældige Impulsivitet, ja, den flammende Begejstring, hvormed hun gik ind for Sagen.

Men hun havde det ikke let med de øvrige Medlemmer af Foreningens Styre. Hun var ikke fri for at ville handle paa egen Haand, og lod kun ufuldstændigt »Damerne«, som hun altid kaldte sine Kolleger, faa Indblik i vor Brevveksling. Aftalerne mellem hende og dem synes ogsaa at have været særdeles mangelfulde, og af Brevene fra hende forstod jeg hurtigt, at der i Styret herskede stor Betænkelighed ved at støtte Udgivelsen. Brydningerne kommenterede hun med Udtryk for den største Harm, idet hun mente, at »Damerne«s Tilbageholdenhed og deres Krav om ikke at skulle købe Katten i Sækken, men først faa Adgang til at se det Værk, hvis Trykning Foreningen skulde bekoste, var Udslag af den samme Frygtagtighed, som havde spillet »Sønderjylland under Verdenskrigen« ud af Gylvendals Hænder. Hun *vilde* imidlertid kunne sætte »Støtte fra D.K.F.« paa Bogens Titelblad, og hun foragtede dybt enhver Krysteragtighed, hvor og hvordan den end viste sig. »I den Grad har Regeringen og de nuværende Forhold afskummet vor ur-gamle Sødælksnatur, at der nu ikke er andet tilbage end den blaasure Angst for alt muligt,« skrev hun (Brev af 27. April 1917). Jeg tror afgjort ikke, at det var Frygt, som gjorde »Damerne« reserverede. Deres Forlangende var i sig selv meget naturligt, og det

var ligeledes forstaaeligt, at de kun med Betænkelighed gik ind paa at anvende et forholdsvis stort Beløb til et litterært Formaal, som maatte siges at ligge i Periferien af Foreningens Virksomhed. Mellem Fru Slott-Møller og dem blev Forholdet efterhaanden saa spændt, at hun i September erklærede ikke at ville modtage Genvalg som Formand paa den kommende Maanedes Generalforsamling, da hun havde mistet sin Tro paa Foreningens Fremtid – en Erklæring, som »Damerne« modtog »meget fornuftigt« (Brev af 20. Septbr. 1917). Men disse stadige Kontroverser og den Kæde af Misforstaaelser, som fulgte i deres Køl vand, bragte ogsaa mig i et skævt Forhold til »Damerne« i D.K.F. De bebrejdede mig, at jeg havde forhandlet udelukkende med Formanden og ikke med Hovedbestyrelsen, medens jeg paa min Side gik ud fra som givet, at denne var blevet holdt løbende underrettet af Formanden om alle Enkeltheder vedrørende Udgivelsen. Det førte til et Par skarpe Skrivelser mellem den nye Formand, Frk. *Kirsten Langkilde*, og mig; men det fik for saa vidt ingen Indflydelse paa Resultatet, som »*Danevirke og Kampene paa vor Sydgrænse*« udkom kort før Jul 1917 med Støtte af D.K.F. og med et Omslag, visende Valdemarsmurens teglrøde Flanke under en blaa Sommerhimmel og en syngende Lærke, tegnet af Fru Slott-Møller.

Min nye Bog kunde med Rette kaldes et videnskabeligt Arbejde, men *kun*, hvad dens arkæologiske Afsnit angik. Her var der imidlertid anvendt den gængse Metode, som havde været benyttet lige siden Worsaaes Dage, d. v. s. en Forskning, der saa godt som helt hvilede paa Spekulationer og kun i meget ringe Grad paa sagkyndigt ledede – eller dog sagkyndigt fulgte – Gravninger. Nu om Stunder vil ingen Arkæolog falde paa, at et saa flertydigt Monument som vor gamle Grænsevold kan tolkes forsvarligt uden ved Spadens Hjælp. Selv det mest nøgterne »Skøn« strækker ikke til. Da jeg skrev min Bog i 1917, var Müller-Neergaards Afhandling fra 1901 allerede paa flere Punkter forældet, og nu – i 1954 – har min egen Bog fra 1917 for længst lidt den samme Skæbne. Først de systematiske Gravninger, som det desværre blev Kielmuseets Lod at sætte i Gang i 1935, vil efterhaanden give Forskeren fast Grund under Fødderne. Det er nu engang Arkæologens Skæbne, at hans Teorier staar i Fare for at kuldcastes, i samme Øjeblik nye Iagttagelser skaber Mulighed for en dybere Indtrængen i Emnet.

Men da Bogen udkom, fulgte min Fremstilling den daværende Forsknings Principper, og det var med stor Spænding, jeg imødesaa, hvorledes

den vilde blive bedømt af to fremtrædende Forgængere: Prof. Steenstrup og Dr. Soph. Müller, der havde kæmpet bravt med hinanden om Problemer, knyttede netop til Danevirke. For mig at se havde en medvirkende Aarsag til Striden været, at Historikeren ikke havde haft synderligt Begreb om Arkæologi og Arkæologen ikke om Historie. Og det er det umiddelbart tillokkende ved et Monument som Danevirke, at dets Gaader *kun* kan løses ved en Kombination af Arkæologi og Historie – med Hovedvægten lagt snart paa den ene, snart paa den anden Disciplin, men begge krævende fuld Indsigt af den Forsker, som vil gaa Spørgsmaalene paa Klingen.

Min Bog var tilegnet Prof. *Steenstrup* »i oprigtig Taknemmelighed og Hengivenhed«. Det var bogstaveligt ment. Jeg skyldte ham overordentlig meget, og jeg blev mere end glad, da jeg af hans Takkebrev saa, at han havde sat Pris paa Tilegnelsen:

»Min Taknemlighed kan jeg udtale af fuldt Hjerte. De har glædet mig overordentlig ved at ville sætte mit Navn paa Bogen. Det er en Hæder for mig, at en Bog om Danevirke bliver viet mig. De har altid, kjære Magister, været et særligt taknemligt Menneske, og dog veed jeg, at jeg nogle Gange har talt dadlende eller tvivlende Ord til Dem, ikke angaaende Deres Evner, men om disses Formaal og Sigte, saa at det jo er desto mere glædeligt, at De ikke desto mindre har havt mig i en saa udpræget venlig Erindring, hvad De ofte har vist. Jeg sender Dem idag kun disse Linier af Trang til at sige Dem, hvor varmt jeg er Dem erkjendtlig og for at ønske Dem til Lykke med at have faaet dette Arbejde offentliggjort« (Brev af 14. Decbr. 1917).

Paa dette Tidspunkt havde Steenstrup kun læst de første halvhundrede Sider og var saaledes ikke klar over, at jeg i Striden mellem ham og Soph. Müller havde maattet give Arkæologen ubetinget Ret. Men det ændrede ikke hans Dom over Arbejdet, da han var naaet til Ende med Læsningen, selv om han naturligvis ikke kunde tilbageholde en Hentydning dertil:

»Jeg finder, at det er en særdeles vægtig og smuk Bog i en meget klar og tiltalende Fremstilling. Jeg studser lidt over, at De tildeler de arkæologiske Fund ved Halvkredsvolden en saa stor Betydning; jeg ser, at der er endnu adskillige Spørgsmaal at klare og meget, jeg gjerne kunde ønske i Samtale at drøfte med Dem« (Brev af 22. Decbr. 1917).

Det fik vi desværre ingen Lejlighed til. Jeg vilde ellers gerne have hørt, hvorledes han egentlig tænkte sig at komme uden om »de arkæologiske Fund«s Vidnesbyrd. Hvis han havde oplevet de seneste Aars Gravninger, vilde han sikkert have indset, at *her* maatte han strække Gevær.

Stenstrup havde Ord for at være strid – *Soph. Müller* for at kunne være helt umedgørlig. Da jeg i Februar bad *Friis Johansen*, om han vilde være mig behjælpelig med at faa Museets Kort over Danevirkeegnens fotografieret til Brug for min Bog, og i Forbigaaende spurgte ham, hvad *Soph. Müller* mon vilde sige til at faa vurderet sine Hypoteser, svarede han:

»Hvordan *Soph. Müller* kan tænkes at ville stille sig til et Arbejde som det, De har for, er det lidt svært at spaa om. Da han selv har skrevet om det samme, vilde jeg antage, at han finder yderligere Produktion om den Ting hjertelig overflødig. Men om han vil være ironisk-velvillig eller – af uransagelige Grunde – pathetisk-forfarget, skal jeg ikke kunne sige« (Brev af 3. Febr. 1917).

Det lød som et Varsko! Og da jeg i Juli bad *Soph. Müller* om, at han i Egenskab af Oldskriftsselskabets Sekretær vilde laane mig 30 Danevirke-klicheer til Brug for min Bog, fik jeg et Afslag, rigtignok med Overskriften: »Kjære og höitærede Kollega!« – en »ironisk-velvillig« Tiltaleform? Min Forlægger gjorde da personligt et Forsøg paa at lokke Klicheerne fra ham, men han gik nærmest forskræmt fra »Audiensen«:

»Han var ikke til at hugge eller stikke i; desværre gaar ovenikøbet Samtalen med ham gennem Hørerør, det letter ikke; jeg havde Følelsen af, at han kun forstod Halvdelen af, hvad jeg sagde – eller han vilde ikke. Jeg fik intet Resultat . . . Det var »uanstændigt« at kræve saa stort et Antal [Klicheer] . . . Saa talte han satirisk om, at der jo ofte ulovligt reproduceredes efter Værker, men han vilde benytte Loven i saadanne Tilfælde. Jeg ved ikke, hvad han sigtede til, men han var højst ubehagelig og ganske utilnærmelig« (Brev af 27. Juli 1917).

Naa, jeg reducerede mine »uanstændige« Krav, og saa gled det – endda med et Ønske om »Lykke til Værket« (Brev af 3. Septbr. 1917). Men da jeg omsider sendte ham Bogen, fik jeg bare en intetsigende Tak (Brev af 15. Decbr. 1917), og mere blev det ikke til senere.

Jeg skal villigt vedgaa, at min Kritik var gaaet haardt ud over ham. »De er næsten lovlig haard ved Trekløveret Lauritz Weibull, *Soph. Müller* og Carl Neergaard,« skrev *Friis Johansen* til mig. »De har dog hidtil, i hvert Fald de to første, haft Ord for at være »gode Hoveder«, og det maa jo være temmelig pinligt for dem pludselig at blive sat ned paa »Fuchsebænken.« »Men,« hed det, »skønt jeg ikke skal vove at give mig ud for at være sagkyndig, saa synes jeg dog i det meste og væsentlige af, hvad jeg hidtil har læst, at kunne se, at De maa have Ret« (Brev af 23. Decbr. 1917).

I Sommeren 1917 holdt min Kone og jeg en lille Ferie i Danmark. Dels trængte vi begge til at afkobles fra Arbejdet, dels var der flere Mennesker, jeg gerne vilde have Lejlighed til at tale med. Bl. a. havde jeg i Sinde at faa truffet en ny og bedre Ordning af min Korrespondentvirksomhed, eventuelt ved et andet Blad. Allerede i Maj havde jeg bedt Harald Nielsen om at sondere Terrænet ved »København«, og han havde lovet paa mine Vegne at gaa til Red. *Witzansky* (Brev af 21. Maj). Men i Juli frittede han ved et Middagsselskab Red. *Chr. Gulmann*, »Berlingske Tidende«, om hans Bedømmelse af mine Korrespondancer, og Gulmann fandt mine »Artikler fortræffelige og røbende godt journalistisk Greb. Særligt fremhævede han Deres Interviews« og udtalte sin Fortrydelse over, at han ikke i sin Tid havde faaet mig knyttet til Bladet (Brev af 21. Juli). Det lød jo opmuntrende. Ved Harald Niensens Samtale med *Witzansky* viste det sig, at denne var lige saa ivrig efter at faa sluttet en Aftale med mig, og »da han har et dybt og ægte Brødnid til »Nationaltidende«, manglede der ikke en vis Sangbund« (Brev af 4. Aug.). Ikke længe efter kom jeg paa min Ferierejse til København og tog selv Forhandlingerne op. Gulmann var yderst villig, men kunde ikke træffe nogen bindende Aftale, før han havde indhentet Direktionens Samtykke – *Witzansky* blev Fyr og Flamme, da han hørte, at nu ogsaa »Berlingeren« var paa Trapperne, og da han var frit stillet, blev Aftalen mellem ham og mig sluttet i en Fart, gældende for et Aar.

Naar dette var gaet, vilde jeg nemlig afbryde mit Norgesophold og vende hjem til Danmark. Kun dèr kunde mine bebyggelseshistoriske Studier blive gennemført, og da jeg antog, at Krigen næppe vilde vare længere end endnu et Aar, saa det sønderjydske Spørgsmaal vilde blive brændende ud paa Efteraaret 1918, maatte jeg se til den Tid at være paa Pletten. Men hvad i al Verden skulde vi leve af, naar vi atter kom hjem?

For tredje Gang meldte Skolevirksomhed sig som en Nødudvej for mig. Under Danmarksbesøget havde jeg en Aften ude hos Harald Nielsen truffet Skolebestyrer *Hans Chr. Engelsen*, der havde udtalt Ønske om at knytte mig til Birkerød Kostskole, saa snart jeg var vendt tilbage. Jeg havde ikke afslaaet Tanken, og den 21. November fik jeg hans skriftlige Tilbud, som jeg accepterede. Jeg understregede kun, at jeg ikke vilde paa-tage mig mere end 15 ugentlige Undervisningstimer og intet ud over disse. Det gjaldt for mig at sikre tilstrækkelig Tid til »det andet«. Engelsen

stillede sig baade imødekommende og kulant, og vor fremtidige Økonomi syntes saaledes stort set betrygget.

Hen paa Efteraaret havde vi maattet fraflytte »Granaasen«, idet Ejeren blev permitteret fra Neutralitetsvagten og vendte hjem fra Horten med sin Familie. Det var paa dette Tidspunkt fantastisk svært at skaffe sig Tag over Hovedet, og naturligvis skabte Bolignøden her som andre Steder en Skare af frække Hajer, der jobbede Priserne paa Fremleje af Værelser op i det helt uanstændige. Vi var imidlertid voldgivet Situationen og maatte finde os i at underskrive en Kontrakt, i hvilken ikke alene Lejen var formidabel, men hvor forskellige Ting, som var absolut nødvendige, hvis de to lejede Værelser overhovedet skulde være beboelige (f. Eks. elektrisk Strøm, Brændselsrum i Kælderen o. lg.), *kun* tilstodes os »forudsat at leienævnden ikke indblandes«! Overmaade vigtig for os var Retten til at benytte Telefonen ude i Entreen, da vi supplerede vore Indtægter ved daglig at telefonere Børsnoteringerne til et Mæglerfirma i Stavanger. Men en skønne Dag fik vi Meddelelse om, at Telefonen skulde flyttes ind i Værtindens Sovekammer, og da jeg protesterede kraftigt mod dette Brud paa Kontrakten, tog hun – rettere hendes halvgamle Datter, der lød det fortryllende Navn »Lillemor« – Hævn ved at angive mig som – Spion! Det kostede mig en hel Formiddag paa Møllergatens Politistation, hvor jeg maatte tilbringe en timelang Ventetid sammen med et Udvalg af østeuropæiske Flygtninge, der under Krigen var skyllet ind over Norges Grænser. I »Forhøret« redegjorde jeg for de mistænkelige Taltelefoneringer, Politimanden smilte elskværdigt, og jeg kunde gaa hjem til en slukøret »Lillemor«. Ja, saadan var Vilkaarene. Det var i Sandhed intet tiltalende Spor, Jobbetiden i Norge og Gullaschtiden i Danmark satte sig. Selv ældre Damer, som skulde gaa og gælde for at være kultiverede, blev grebet af en Smartness, der forsimplede baade Tankegang og Optræden.

Endnu før »Danevirke og Kampene paa vor Sydgrænse« var udkommet ved Juletid 1917, var jeg gaaet i Gang med en Bog om »*Elsass-Lotbringen efter Annexionen*«, et 1. Bind af en Skriftrække – »Nationale Problemer« –, i hvilken jeg efterhaanden vilde publicere Resultatet af mine national-politiske Studier. Ogsaa hvad Elsass-Lothringen angaar havde det sine Vanskeligheder at faa fremskaffet det nødvendige Materiale, men det lykkedes takket være Madame *Calemard du Genestaux de Quirielle*, som jeg ved Mellemmand kom i Forbindelse med, og senere Prof. *Paul Verrier*,

der opholdt sig i Christiania i Begyndelsen af Marts 1918, og efter sin Hjemkomst til Paris skaffede mig yderligere Litteratur. Desuden havde jeg den store Fordel netop i Christiania at kunne benytte Nobelstiftelsens enestaaende Samling af politiske og folkeretlige Publikationer, og ved ihærdigt Slid fik jeg virkelig lagt et nogenlunde fuldstændigt og sikkert Grundlag for min Fremstilling. Direktør Nygaard havde straks erklæret sig villig til at udgive Bogen paa Aschehougs Forlag; men det var langt fra Guld, man kunde vente at spinde af et videnskabeligt Arbejde! Til min ældste Broder skrev jeg:

»Man kunde blive Bolshevik ved at tænke paa, hvor utroligt elendigt Aandsarbejde honoreres. Her sidder jeg og arbejder paa denne Bog om Elsass-Lothringen. Jeg gør mig den yderste Flid, den tager daglig sine 6-7 Timer, og saadan vil det gaa i endnu 3 Maaneder. Og hvad faar jeg ud af det? Antagelig ca. 500 Kr.! Selvfølgelig skriver man ikke Bogen for Pengenes Skyld; men paa den anden Side er det dog aldeles forrykt, at man skal lønnes langt uslere for dette Arbejde end for at grave Grøfter. Hvordan skal man kunne blive ved med at samle Kræfter og Energi til noget, som ikke engang kan brødføde sin Mand?« (Brev af 28. April 1918).

Det var en Klage, som vistnok de fleste Aandsarbejdere den Gang kunde have gjort til deres, og som adskillige den Dag i Dag vil underskrive, selv om Forholdene nu paa mange Maader ligger bedre end da. Det var mig heller ikke muligt at fastholde dette Arbejdstempo Maaned efter Maaned. Meget andet skulde jo samtidig passes, og desuden kan man »forsluge« sig paa et Emne, saa man føler sig overmæt og en Stund maa lægge Kniv og Gaffel. Derfor blev min Arbejdsform ud paa Foraaret skiftende. »Kører jeg træt med et Emne,« skrev jeg til Mor, »lægger jeg det bort og tager fat paa et andet. Naar jeg saa har hvilet ud med det, vender jeg tilbage til det første igen. Elsass-Lothringen har jeg ikke kunnet tænke paa i den sidste Uge. Jeg har forfrisket mig ved atter at grave mig ned i Stednavne. Jeg mærkede nemlig paa mig selv, at jeg ikke producerede med den nødvendige Friskhed. Men nu er jeg kommet Emnet paa passende Afstand og kan atter kaste mig over Udarbejdelsen af mit Manuskript. Det er det, Roosevelt kalder at »drive Hjernen i Vekselsbrug« – en udmærket Form for Aandsarbejde, der forhindrer Sløvhed, Rutine, vanemæssig Ked-sommelighed og giver baade Opfattelsen og Stilen den Umiddelbarhed og Glans, som jeg stræber efter« (Brev af 18. Maj 1918). Og naivt hed det i et følgende Brev til hende:

»Det gaar langsomt, men sikkert. Bag i Hovedet paa mig ligger 37 andre Planer og gærer – Doktordisputatsen, et sønderjydske Maanedsskrift, Artikler, Afhandlinger, Bøger, noget for ethvert Aar og enhver Stemning, en utøjlet Lyst til Arbejde og til at løse Opgaver, men *alligevel* foreløbig tøjlet af Elsass-Bogen. Inden denne er løbet af Stabelen, kan jeg ikke for Alvor tage noget af det andet op. Derfor nøjes jeg med om Aftenen, inden jeg skal sove, at ligge og »regne den ud« og i Tanken se alle de smukke Bøger, jeg skal skrive – med Billeder, jeg selv har tegnet eller fotograferet. Det er vist utrolig barnligt – maaske barnagtigt. Men saadan er det altsaa« (Brev af 2. Juli 1918).

Bogen blev ikke færdig, før Flytningen til Birkerød havde fundet Sted, og mit Stof var efterhaanden blevet saa omfattende, at jeg ved Midten af November publicerede Arbejdet som et 1. Halvbind af det paatænkte Værk, kun omfattende Baggrunden for Annexionen og Perioden indtil 1894. Resten – indtil Verdenskrigens Udbrud og Provinsernes Befrielse – maatte følge senere. Men det skete aldrig. Man burde have haft syv Liv som en Kat! Eller ogsaa burde man have været mindre »ophavsfuld«, som det hedder paa Sjællandsk.

Imidlertid havde Flytningen fra Christiania til Birkerød fundet Sted ved Midten af August. Vi havde lejet Stueetagen i Jakob Knudsens Hus paa Rolighedsvej, hvor nu hans Enke, Fru *Helga Knudsen*, og hendes fire Døtre boede paa 1. Sal. Ved Sommerbesøget i 1917 havde vi mødt hende hos Harald Nielsens og truffet en foreløbig Aftale; men vi vidste hverken da eller ved vor Ankomst Aaret efter, hvor nær hun skulde komme til at staa os, saa hun – som vi spøgende sagde nogle Aar senere – blev »det faste Punkt i vor Tilværelse«.

Jakob Knudsen og hun havde slaet sig ned i Birkerød i 1909, havde bygget eget Hus og var groet fast. Bare den Maade, hvorpaa de havde placeret Huset – hverken med Langsiden eller Gavlen ud imod Vejen, men skraat i Forhold til denne – fortalte, at her boede en Familie, som traadte sine egne Stier. De forbipasserende fik intet Kig ind i Stuerne, kun Gangdøren bød en forbeholden Velkomst. Og Huset var ingen Villa endsige en moderne Bungalow – det var en kraftig, højrest Bolig af Rødsten, langt mere lignende Hustyper i det fjerne Ty eller Vendsyssel end nogen som helst af de øvrige Bygninger i Landsbyen, hvis sluttede Præg allerede da var ved at udviskes og antage Stationsbyens sprængte, uensartede og ked-sommelige Karakter.

Bag den lukkede Gadedør var der levet et Liv i fast aandelig Kontakt

med Husherren. Helga Bek, som i 1896 havde ægtet Jakob Knudsen, havde den Gang kun været 19 Aar gammel og stod ved hans Død i 1917, dybt præget af Samlivet med ham, over for den Opgave at føre Hjemmets Tradition og Aand videre. Dertil havde hun i sjælden Grad Forudsættningerne. Vi, som kendte og fulgte hende i omtrent 34 Aar, fik et uudsletteligt Indtryk af hendes Personlighed. For den udadvendte giver saa lang en Aarrække Anledning til, at talrige Forbindelser knyttes med de forskelligste Kredse, medens Tiden glider under en broget Strøm af Paavirkninger og Indtryk. Men Helga Knudsen hørte netop *ikke* til de udadvendte. Hun hørte til de i vore Dage sjældne Mennesker, hvis hele Rigdom udfoldes inden for den Cirkel, der omslutter Hjemmet, Slægten og de nære, fortrolige Venner. Derfor var hun mindre kendt af den lille Bys Befolkning, end en Kvinde med hendes særprægede Karakter ellers vilde være blevet det. Maaske var noget af det værdifuldeste ved hende netop hendes Mangel paa Udadvendthed, denne bevidste Samling af Sindet omkring det, som havde afgørende Værdi for hende, og som gennem hende fik Værdi for dem, hun knyttede til sig. Hun lukkede ikke sin Dør for nogen, som forstod det Grundlag, hvorpaa hun selv levede, og trods alt blev det efterhaanden ikke helt faa, som paa nærmere eller fjernere Hold følte den Styrke, der laa i hendes klare, faste Personlighed, og som hun berigede ved sin Trofasthed, sin Uegennyttighed og sit Sinds Varme. Hun havde sine Meningers Mod. Hun havde ikke været sin Mands Hjælper og Støtte i Aar, der kunde være trange af baade den ene og den anden Grund, uden at det havde afsat tydelige Mærker i hendes Erfaring og i hendes Bedømmelse af Folk og Forhold. Hun var *sand*, helt ud sand og ægte i sin Vilje, sin Følelse og sin kristne Tro. Hvor meget betød dette ikke i en Tid, da Famlen, Opløsning og Skepsis beherskede saa mange? Og hvor skulde man være i Stand til at takke hende nok for det Eksempel, hun gav? Os skænkede hun – oftest uden selv at vide det – baade Tryghed og Sikkerhed, fordi disse Egenskaber var hendes eget Væsens Kendemærke, skønt hun – som vi – nu og da kunde fyldes med Frygt over den saakaldte »Udvikling« og de Begivenheder, som udefra slog sammen om vort Land. Hun havde et Staasted, som ingen Stormflod overskyllede. Det er i Mindet herom, hun stadig lever og virker i vore Sind.

Da Skoleaaret begyndte den 23. August, gik min daglige Rute altsaa fra Rolighedsvej 10 til Kostskolen og tilbage igen, naar det havde ringet ud efter sidste Time eller mit Skema naadigt viste et tidligere Tidspunkt

for Befrielsen. Det var i høj Grad Tilfældet det første Aar, da jeg kun havde 8 Timer i Dansk (2. og 3. Gymnasieklasse) og 6 Timer i Historie (1. og 2. Gymnasieklasse). De 14 ugentlige Timer kunde ikke volde alvorlige »Afbrydelser« i mit Arbejde.

Jeg ved, at dette lyder uanstændigt i en Skolemands Mund, og det skulde være mærkeligt, om min Foresatte, Rektor *Hans Chr. Engelsen*, ikke adskillige Gange halvvejs har fortrudt, at han havde faaet mig knyttet til Skolen. Min Undskyldning er, at jeg paa Forhaand ærligt og redeligt havde sagt fra. Mine allerfleste Tanker vilde befinde sig uden for Klasseværelsets fire Vægge, og det skal siges, at Engelsen med stor og venlig Imødekommenhed søgte at forstaa min Trang til udendørs Virksomhed, skønt den paa ingen Maade tjente *hans* Interesser.

Sammen med cand. mag. *Aage Mantzius*, en Søn af Skolens Grundlægger, *Johan Mantzius*, havde han i 1905 købt det store, noget forsømt Kompleks, udvidet dets Bygninger stærkt, forøget dets Areal og ledet Skolehjemmet og Undervisningen, indtil Aage Mantzius i 1915 søgte andet Steds hen, saa Engelsen blev Eneejer og Enerektor. Han, som i 1918 var 47 Aar gammel, havde ved Sommertid ægtet Frk. *Else Schou*, en Datter af Højesteretsdommer August Schou, og han gik levende op i sin Gerning, fuld af en Virkelyst, der nu og da kunde give ham et lidt uroligt og rastløst Væsen, men som altid dikteredes af Ønsket om at skabe de bedst mulige Kaar for baade Elever og de Medhjælpere, han havde knyttet til sig. Mod os var han til det yderste loyal, hjælpsom og venlig. Han havde en velsignet Evne til hverken at lade sig lænke af forældede Traditioner eller indfange af umodne Teorier, men at foretrække en naturlig og organisk Udvikling, som i hvert Fald paa en Række Punkter gjorde Ret og Skel til begge Sider.

Alligevel var de Ændringer, som var foregaaet, siden jeg i 1902 forlod Skolen som Student, langt fra uvæsentlige. For en Del skyldtes de, at den nu blev drevet som Fællesskole for Drengene og Piger; men i mine Øjne var den Ændring af Skolens *aandelige* Præg, som havde fundet Sted, langt betydningsfuldere. Dens halvhundreaarige Tilværelse havde i det smaa afspejlet hele det Tidsskifte, som havde været undervejs, og som her paa Stedet fuldbyrdedes ved Statens Overtagelse af Skolen i 1920.

Grundlæggeren, »gamle Mantzius«, havde ladet sit grundtvigske Livssyn bære Arbejdet i baade folkelig og kristelig Forstand. Han havde lagt adskillig mere Vægt paa Elevernes Opdragelse til danske og kristne Men-

nesker, end paa den Kundskabsmeddelelse de fik, og det var først efter 16 Aars Virksomhed, han besluttede sig til at gøre Skridtet fra, hvad der halvt om halvt havde været en Friskole, til en Eksamensskole. Hvad der havde givet Skolen dens særlige Karakter og fæstnet dens Ry, var hans ejendommelige Personlighed med dens stærke Blanding af Strenghed og Mildhed, af Krav om absolut Autoritet i Lederens Haand og forstaaende Kærlighed til den Ungdom, man overlod i hans Varetægt. Og gennem hans Oplæsninger, hans Sagafortællinger, hans Omhu for Modersmaalets rette Brug brød stadig hans personlige Opfattelse af det danske Menneskes Ansvar igennem som det Grundlag, hvorpaa han selv byggede sit Liv. Havde det til en Begyndelse for en stor Del været vanskelige og forsømte Børn, man havde betroet ham, saa udvidedes efterhaanden Kredsen meget, og det blev i mærkbar Udstrækning Børn fra *grundtvigske* Hjem, der sendtes til Birkerød Kostskole.

Dette Forhold ændredes efter Mantzius' Død i 1890, da *Jobs. Plesner* i 1893 traadte til som Skolens Leder. Ogsaa han var en dybt alvorlig og kristen Mand. Han hentede utvivlsomt sin Styrke netop fra dette faste Staasted i en Tidsperiode, da religiøs Overbevisning sank i Kurs i store Dele af Befolkningen. Men Plesner var religiøst blufærdig. Han virkede hverken forkyndende eller i egentlig Forstand bekendende. I hvert Fald husker jeg ikke nogen Lejlighed, hvor han direkte blottede, hvad der for ham var det afgørende i Livet. Her maatte *Eksemplet* være den bedste Vejleder. Den Højtidelighed og Værdighed, hvormed han omgærdede Skolens Morgenandagter, saadan som jeg har fortalt det i »Livet begynder«, var vel dybest set et Udslag af hans Blufærdighed. Den opvoksende Ungdom skulle *fornemme* den kristne Tros Højhed, mere end den direkte skulde *belæres* om den. Og enhver, som overhovedet var modtagelig for Paavirkning, undgik ikke at forstaa Arten af den Styrke, der laa bag hans Væsen. Men udadtil var det andre Egenskaber hos ham, som gav sig tydeligt til Kende og formede Skolens Aand og Tone: hans fine, højt kultiverede Humanisme, hans Skønhedsglæde og hans ranke, retliniede og retsindige Personlighed, harmonisk – »græsk«, om man vil. Den grundtvigske Folkelighed fra gamle Mantzius' Dage var vejet for en usnobbet, men aristokratisk Betoning af det menneskelige Ansvar.

Og saa var altsaa *Engelsen* blevet Enerektor i 1915. Som Plesner var ogsaa han en gennemkultiveret Mand med levende Sans for Kunstens Skønhedsværdier. Det satte sit Præg paa Skolens Udsmykning, det viste sig i hans Glæde over god Musik og god Litteratur, det gav ogsaa ham en

aristokratisk Indstilling, men alligevel en anden end Plesners, man kan vel sige en mindre personlighedspræget. Engelsens Væreform virkede trods alt mere »demokratisk« – en naturlig Følge af hele den politiske og sociale Udvikling, som havde fundet Sted herhjemme, og som ikke lod noget Parti og kun meget faa Enkeltpersoner uberørte af Hamskiftet. Det »demokratiske« – man har næppe et bedre Udtryk end dette ret utilfredsstillende – viste sig i hans Holdning over for baade Elever og Medarbejdere. Afstanden mellem Skolens Leder og disse to Grupper formindskedes uden at forsvinde ved en Gliden over i den karakterløse, kammeratlige Facon. Paa sin Vis var det sikkert en Vinding, og Skolens Disciplin behøvede ikke af den Grund at blive ringere – blev det ikke heller. Men det var Udtryk for en ny Aand, som lod *Personligheden* spille en mindre Rolle, end den hidtil havde gjort, og i mine Øjne betød det et Tab. Som Plesner var Engelsen en fintdannet Humanist – jeg kunde bare aldrig blive rigtig klar over, hvad der laa bag og *bar* hans Humanisme.

Selv under disse ændrede Forhold var der dog to uforandrede og uforanderlige Repræsentanter for min egen Drengetids Birkerød tilbage. Den ene var Sløjd- og Gymnastiklæreren, Bygmester *Hans Højsgaard*. Ak, hvor ofte havde jeg ikke unddraget mig den rette Brug af hans Høvle og Stemmejern ved i Stedet at tilbringe Sløjdtimen oppe paa Loftet, hvor jeg haardnakket foregav at »søge efter Materiale«, men i Virkeligheden læste hektisk paa de følgende Timers Lektier! Men tror De, at Højsgaard huskede paa det? Aldeles ikke! Han mødte mig med sit kendte, venlige Smil i det engang røde, nu stærkt hvidsprængte Fuldskæg. Og med sit uforglemmelige fynske Tonefald i Stemmen! Fantastisk: Højsgaard min Kollega!

Endnu mere levende blev Mindet om den gode, gamle Tid fremkaldt, da jeg kunde række *Poul Scheller* og hans prægtige Kone *Nanna* Haanden paa ny og præsentere min egen Kone for dem. Ingen Lærer havde jeg sat højere end Scheller, intet Hjem i Birkerød havde skænket mig større Hygge og Hjælp end deres. Og i den Henseende var Hjemmet lige saa uforandret som dets to stærke Bærepiller. Det gjorde ingen Forskel, at Scheller nu havde bygget sig egen Bolig paa Rolighedsvej, kun faa Skridt fra sin Svingerinde, Fru Helga Knudsen, hos hvem vi jo selv havde til Huse. Ogsaa i det nye Hjem aabenbarede Stuerne den samme beskedne, men ædle Sans for skønt Indbo og skøn Vægpryd, som jeg kendte fra Drengæarene, ogsaa her fik Scheller Haven til at bugne af Blomster fra det tidlige Foraar, til den første Frost meldte sig, ogsaa her stod *Nanna Scheller* i Døren og

fejdede min falske Beskedenhed til Side med sit kendte og djærve: »Sikke noget Sludder!« Hvor jeg elskede disse to ligefremme og sanddru Mennesker. Og hvor var det herligt at se, hvor lig sig selv de var blevet. Rigtig nok havde Scheller taget Skægget af, og min Barndoms Helt – Gunnar fra Hlidarendi! – *burde* have beholdt det. Men i hans Sind og Hjerter var der ingen Forandring sket. Nærmere kunde man ikke komme »det tabte Land« end paa Rolighedsvej Nr. 4!

Det var naturligvis Tanker og Fornemmelser, som ikke kunde opfattes af de tre unge Akademikere, der sammen med mig gjorde deres Entré paa Kostskolens Scene: cand. mag. *Andreas Blinkenberg*, nuværende Professor i Fransk ved Aarhus Universitet, cand. mag. *Aage Lindhard*, siden 1944 pensioneret Lektor ligesom jeg selv siden 1949, og cand. mag. *Leon Zerlang*, der stadig som Lektor varetager sin Undervisning paa Skolen. De skulde først leve sig ind i Stedets Atmosfære, og Blinkenberg havde for megen Uro i Blodet til at falde til Ro her. I 1921–23 havde han Orlov og opholdt sig i Frankrig, hvor han var Lektor i Dansk ved Sorbonne og skrev sin Doktordisputats, og i 1928 blev han kidnappet af Aarhus. Men Zerlang vandt sig en af Fru Knudsens Døtre, *Asta Knudsen*, byggede eget Hus og groede fast. Og *Lindhard* rykkede ind i vor Lejlighed, da vi i 1922 rømmede den, fordi ogsaa vi satte Bo paa egen Grund. Saadan blev Forbindelsen mellem os opretholdt med Fru Knudsen som det faste Mellemlid. I hendes Stuer mødtes vi – tilfældigt eller indbudt –, og selv om hun ikke i mine Øjne paa samme Maade som Schellers kunde repræsentere det gamle Birkerød, rummede dog baade hendes Personlighed og hendes Hjem meget af det, jeg kendte fra Aarhundredets Begyndelse – først og sidst den *Aand*, som hentede Styrken fra en uforfalsket grundtvigsk Ungdom, og den Respekt for Livet, der lod haant om alle moderne Eksperimenter og Teorier, fordi den ikke udsprang af Spekulationer og Skepsis, men af Erfaring og Tro.

XXII.

Resten af Aarets Maaneder blev i stigende Grad behersket af *det sønderjydske Spørgsmaal*. Det tog mere og mere af min Tid, og det havde været temmelig umuligt at afse tilstrækkeligt af den, hvis Skolen ikke en lang Overgang havde været lukket, fordi »den spanske Syge« grasserede. Det gav mig en – misforstaa nu ikke Udtrykket! – kærkommen Orlov, som blev udnyttet til det yderste.

Det var *Grænsestriden*, som blussede op – den tragiske, men nødvendige Indledning, saa sandt som en Revision af Wienfreden ikke godt kunde tænkes fuldbyrdet i et folkestyret Samfund, uden at Meningerne forud tørnede heftigt, ja lidenskabeligt sammen.

Der foreligger allerede adskillige Redegørelser for Genforeningens Historie. Den har fundet sin brede, folkelige Skildring, dens diplomatiske Slør er hævet og dens politiske Forløb i mange Henseender fulgt. Ligeledes er der offentliggjort mange personlige Erindringstræk af betydelig Værdi. For saa vidt er alle Afskygninger kommet til deres Ret. »Danevirkefolk«, »Flensborgfolk« og »Aabenraafolk« – jeg benytter Datidens Udtryk – har aflagt kortfattede Regnskaber, men der er endnu meget, som venter paa at komme frem – i det mindste Breve, der vil give det enkelte Øjeblikks Situation, Kommentar, Aktionsplan, Stemning, eller hvad man vil kalde det, og det er mit eget Arkiv, hvorpaa jeg bygger den følgende Fremstilling, der naturligvis ikke vil sprænge et Memoireværks Rammer, men tegne Forholdene, saadan som de afspejlede sig i *mine* Øjne og bedømtes ud fra *mine* Forudsætninger. Det er slet ikke min Hensigt at revidere tidligere Fremstillinger, kun at supplere dem paa Grundlag af de Breve, jeg modtog, og de Optegnelser, jeg har gemt. Heller ikke vil jeg skrive et Defensorat for min egen Opræden, bare redegøre for, hvorfor jeg *maatte* handle, som jeg gjorde. At jeg i sin Tid bedømte baade et og andet Forhold urigtigt, skal jeg være den første til at indrømme. Hvem gjorde ikke det? Og at jeg heller ikke nu til Bunds vil kunne se alle Problemerne i deres fulde Samspil og Modspil behøver næppe at siges. Det formaar ingen.

Det vilde have været utænkeligt, at jeg ikke fra første Færd skulde have været en udpræget *Danevirkemand*. Det behøver overhovedet ikke at begrundes. Talrige Træk, som er fortalt paa de forudgaaende Blade, motiverer det. Baade Instinkt og Følelse pegede for mig i denne og kun i denne Retning. Saa længe jeg opholdt mig i Norge savnede jeg desuden enhver Mulighed for at revidere mit Grundsynspunkt eller dog underkaste det en kritisk Analyse. Og de sønderjydske interesserede Landsmænd, som pr. Breve holdt mig underrettet om Sagernes Udvikling, tænkte saa sandt ikke paa at fremkalde nogen Revision. De var alle uden Undtagelse fuldtro »Chauvinister« som jeg selv – alle indstillede paa at faa en Grænseflytning gennemført og helst indtil Sli-Danevirke. Lad mig nævne de vigtigste af dem.

Der var Overkirurg, Dr. med. *Jonas Collin*, en Søn af den gamle Zoolog, Etatsraad *Jonas Collin*, som havde bygget og ejet Villa »Pax« ikke langt fra mit Barndomshjem, Landboskolen ved Lyngby. Han var en Del ældre end jeg – født 1877 –, og jeg havde derfor ikke noget Indtryk af ham, før jeg i min Studentertid kom ham paa nærmere Hold, idet han fra 1905 redigerede det lille Blad »Sønderjylland«, som udgaves af Foreningen »To Løver«. Gennem den fik jeg Tilknytning til ham, han var i 1907 Medarbejder ved »Dansk Aarvog«, og da Krigen kom, havde jeg gentagne Gange Anledning til at drøfte vore Fremtidsforventninger med ham. Det gav mig et klart Indtryk af hans ejendommelige Karakter.

Jonas Collin var reaktionær af Natur og Princip. Det kunde give sig de besynderligste Udslag – saaledes f. eks. i hans »Orthographie«, der ikke afveg synderligt fra Skrivemaaden ved Midten af forrige Aarhundrede –, og at denne Indstilling maatte præge hans Opfattelse af det sønderjydske Spørgsmaal, var paa Forhaand givet. Han kunde kun betragte det ud fra et rent historisk Retsstandpunkt, og et Princip som den nationale Selvbestemmelsesret var for ham en Nødudvej, man alene kunde tvinges til at benytte, men aldrig frivilligt acceptere. Af Opræden var han faamælt, næsten lukket, undtagen naar han befandt sig blandt gode, prøvede Venner. Ved Møder og Diskussioner sad han ofte med lukkede Øjne, ubevægelig, lyttende, men – saadan følte det – ubetinget afvisende ethvert Resonnement, der gik hans egen Opfattelse imod. I saa Fald optog han ingen Debat. Han nøjedes med for sig selv at konstatere, at der altsaa her fandtes en Modstand, som skulde overvindes, og han benyttede de Muligheder, som maatte foreligge – ikke illoyalt eller unfair, men stædigt og sammenbidt. Ved hans Død i 1938 brugtes Ordene streng og stejl om ham. Det var rigtigt. Han var stærk i Følelse, men helt uden Føleri, helt uden Sentimentalitet, som var ham af Hjertet imod, sagde den bedste blandt hans Venner, Rektor H. P. Hansen, og han tilføjede: »Man tør vist sige om ham, at han var en Mand af gammel romersk Dyd, »en Romer, som man nu kun finder faa, saa ærlig og saa sanddru – som Oldtids Fabier og Cato selv.« Det var overordentlig betegnende for *Collin*, at han som Motto over den sidste Artikel (»Vore Følelser«), han skrev i »Sønderjylland«, da Bladet gik ind (1908), benyttede nogle Linier af Paul Déroulède: »Eh bien, mois je le hais, ce peuple de Vandales, de reîtres, de bourreaux – tous ces noms sont les siens; – je le hais, je maudis dans leurs races fatales la Prusse et les Prussiens!« Hans glødende Kærlighed til alt rodægte dansk fulgtes af et aabenlyst Had til »vor Arvefjende«; men »vi er efterhaanden

blevne saa forkvaklede af lutter Kultur, at man ikke engang har Lov til at vedkende sig at have en Fjende, endsig ønske ondt over ham«. Det var forstaaeligt, at Collin maatte høre til blandt dem, for hvem Danevirkegrænsen var et absolut Minimumskrav, men som inderst inde ansaa Ejdergrænsen for den eneste retfærdige og attraaværdige.

Hans nære Ven og Kampfælle helt fra Ungdomsaarene, Rektoren for Efterslægtsselskabets Skole, *H. P. Hansen*, Søn af Københavns højtfortjente Borgmester, Konferensraad *H. N. Hansen*, var fem Aar ældre end Collin (født 1872), men virkede alligevel betydeligt mere ungdommelig. Begge havde under talrige Rejser Sønden Aa vundet sig omtrent den samme Vennekreds med Red. *Jens Jessen* og Gaardejer *Peter Grau* som Kredens største Navne, og deres Standpunkt til Grænsespørgsmaalet skyldtes derfor nogenlunde den samme Skoling. Det var mere i Temperament end i Opfattelse, de afveg fra hinanden. Nu, i 1918, da de begge havde passeret de 40, havde *H. P. Hansen* stadig adskilligt af Ungdommens studentikose Friskhed over sit Væsen. Han var paa dette Tidspunkt Formand for »To Løver« (1905–36), som han havde været med til at stifte i 1887, og under Forhandlinger paa Foreningens Kontor, »Løveburet« i Studenterforeningen, forstod han at værdsætte en velreturneret Ripost, selv om den var rettet imod hans eget Indlæg. Han havde Lune, var hjælpsom, velvillig og varmhjertet, og der skulde meget til at bringe ham ud af Balance. Men trods Smilet og nu og da en forfriskende »Mutterwitz« havde han i høj Grad Forstaaelse af Sagens Alvor og Evne til at give den et klart, retorisk Udtryk. Hans Grænsepolitik var heller ikke saa stiv som Collins, og hans Reaktion over for anderledes tænkende var langt mildere og mere imødekommende. Da min egen Linie hurtigt kom paa tværs af hans og Vennens, afskrev Collin mig som det fortabte Faar, medens *H. P. Hansen* »i al Venskabelighed« nok syntes, jeg havde været »vel hvas« i mine Udtalelser; men »Venner har Lov til i egen Kreds at tale frit«, og »hertil kommer Taknemmelighed og Beundring for stort og godt nationalt Arbejde« (Brev af 29. Decbr. 1918). Jeg havde en levende Fornemmelse af, at det ikke var med hans gode Vilje, jeg efter Grænseforeningens Dannelse i flere Aar blev holdt i en Slags Karantæne, fordi jeg havde »svigtet Danevirke«, og indtil hans Død i 1942 vedblev han og jeg at staa hinanden nær, skønt vi ikke altid havde den samme Opfattelse af Personer og Forhold, og han – med sit vindende Smil – maatte anbefale mig at gaa noget mindre »haardt« paa.

I den Henseende behøvede jeg ikke at frygte Bebrejdelser af Malerinden *Agnes Slott-Møller*. Da jeg i December 1917 havde sendt hende et harmdirrende Brev paa Grund af Rygterne om den danske Regerings Beredvillighed til at købe Haderslev Amt tilbage og dermed ordne hele Grænsespørgsmaalet, svarede hun: »Jeg kan egentlig ganske godt lide Eksplosioner, saa Skraldet skræmte mig ikke« (Brev af 17. Decbr. 1917). Hun var *selv* en Vulkan. Hvorledes hun var kommet ind i aktivt Arbejde for Sønderjylland, véd jeg ikke; men det har jo ligget hendes stærkt historisk-romantiske Naturel nær, og havde hun først givet sig en Sag i Vold, gik hun begejstret og helhjetet i Brechen for den. Hun havde Tilknytning til »Sønderjydsk Samfund«, i hvis Bestyrelse hun indvalgtes i 1916, og baade i denne Egenskab og som Formand for »Danske Kvinders Forsvarsforening« gjorde hun alt, hvad der stod i hendes Magt, for at vække Folkets Ansvarsbevidsthed, inden Grænsespørgsmaalet kom til at staa overfor sin Afgørelse. I »To Løver« saa man med nogen Bekymring paa hendes Eruptioner. »Fru Slott-Møller er ivrig, lidt for ivrig, saa at hun har maattet skræmmes til at holde sig lidt i Ro, da hun var nær ved at gjøre Skade,« skrev Collin til mig (Brev af 11. Febr. 1917), og det saa ud til, at Kuren skulde lykkes. »Den pæne Opførsel fra min Side,« betroede hun mig, »kommer af, at der har været en Mængde Vrøvl paa visse Steder af Skræk for, at jeg skulde »gøre mere Skade end Gavn« ved disse Møder; nogle af mine Frederiksberg-Kredse har pure afvist at ville være med til at afholde dem af Banghed« (Brev af 27. April 1917). Men virkelig ræd fik man ikke gjort hende, og sammen med Fru *Jutta Skrumsager Madsen*, en Søster til Kloppenborg-Skrumsager, gennemtrawlede hun Landet, holdt Dagligstuemøder, enkelte Steder offentlige Møder, og var i den Grad »pæn« – skønt let forstaaelig! – at man saamænd ikke behøvede at nære nogen Skræk for farlige Konsekvenser. Det hørte med til Collins Taktik, at alt skulde foregaa tilsløret og hemmelighedsfuldt, som var det en revolutionær Sammensværgelse, der forberedtes. Det kunde maaske til en Begyndelse have en vis Begrundelse, men virkede i Længden baade urimeligt og – en Smule koket.

Forskellen mellem Fru Slott-Møller og »To Løver«s Folk – ikke i Grundsyn, men i Temperament – bevirkede, at der ikke kom noget Samarbejde i Gang mellem de to Parter, og da hun paa sin Side følte sig som en Novice i Sagens Tjeneste, fik hun den ulyksalige Idé, at det maatte være *mig*, der skulde slaa det store Slag. Jeg havde paa Fornemmelsen – direkte sagde hun det ikke –, at Atmosfæren i »Sønderjydsk Samfund«

forekom hende vel »grundtvigsk«, og jeg skal indrømme, at jeg selv havde vanskeligt ved at tage saadanne grundtvigske Tirader som »at føre Anglerne tilbage til Faderhuset«, thi »Guldet i den sønderjydske Hjertermuld er dansk og skal findes af danske Øjne og løftes af danske Hænder« (Brev af 16. Novbr. 1916 fra Pastor N. A. Jensen). Fru Slott-Møller var derfor fortvivlet over, at jeg var draget til Norge, hvor jeg jo intet kunde udrette, og som Surrogat søgte hun Kontakt med Kredse, der hverken havde med »Sønderjydsk Samfund« eller med »To Løver« at gøre, men som nydannedes, da Grænsespørgsmaalet blev sat paa Dagsordenen. Efter at jeg var kommet hjem, og det viste sig, at jeg *ikke* var den, hun havde stolet paa, maatte der en gensidig Forklaring til, og i et Brev gav hun et baade smukt og sandfærdigt Udtryk for, hvad der var den drivende Kraft i hende:

»De har nu forsøgt at sige mig et Par Ord til Forklaring af Deres Standpunkt, og jeg vil gerne have Lov til at prøve at forklare Dem mit, for jeg kan vanskeligt tænke mig noget sørgeligere i mit Forhold til andre Mennesker, end at De og jeg skulde komme helt bort fra hinanden og jeg miste et Venskab, som jeg har lært at sætte overordentlig Pris paa.

Se, hvad mig angaar, saa er der egentlig ikke anden Forklaring at give, end at jeg betragter mit Standpunkt som rent *personligt*, jeg *kan* ikke, dette Ord taget i dets alleryderste Konsekvenser, stille mig anderledes, end jeg gör; jeg *kan* ikke opgive Tanken om Danevirke; jeg spørger ikke andre end mig selv, jeg forlanger ikke at have Meningsfæller, men *jeg* maa og skal blive ved at sige, at kun med Danevirke som Rigsgrænse synes Spørgsmaalet mig lykkeligt og endeligt löst. At det vil medføre fortsat Kamp, at det kan gaa baade op og ned i den Kamp – ja, det vil det naturligvis; men er Danevirke *vort*, kan vi slaas for det, först og fremmest med de indenrigske Fjender; opgiver vi at faa det *nu*, bliver det rimeligvis aldrig nogensinde vort igen – og det kan jeg altsaa ikke udholde at tænke paa. Jeg tror herved at følge et Instinkt, som jeg *maa* følge, det forekommer mig, at det bor etsteds i mig, det er noget saa uforklarligt som f. Eks. Stedsans, jeg véd kun, at dér, i den Retning, tilhøjre for mig, ligger det Sted, hvor jeg skal hen. De vil maaske sige, at det er Kvinde-Logik at ræsonnere saaledes; ja, men jeg er jo ogsaa en Kvinde og har ikke mindste Lyst til at forsøge at opgive at følge min Natur« (Brev af 25. Decbr. 1918).

Hvor skulde man kunne unnlade at respektere et saadant Vidnesbyrd? Og i Sandhed, det var ikke kun Kvinder, som i dette Spørgmaal resonnerede rent følelsesmæssigt som hun. Danevirke havde et dybt Greb i Tusinders Sind. Det har det den Dag i Dag.

I fuld Overensstemmelse med mig var derimod *Holger Andersen*. Han var Lærersøn fra Haderslev, hvor han i 1908 blev Student, og han

havde studeret ved Universiteterne i Jena, Halle, Berlin og Kiel, til han sidstnævnte Sted i 1913 tog den teologiske Embedseksamen. Under Krigen kom han til Kongeriget og blev Medarbejder ved »Ribe Stiftstidende« og »Ugens Tilskuer«. Det var via den sidstnævnte og Harald Nielsen, jeg lærte ham at kende, og fra første Øjeblik blev det mig klart, at han og jeg havde meget tilfælles. Hvad han skrev til mig den 8. December 1918: »Jeg tror, at vi to gensidig kan faa Brug for hinandens Hjælp«, kunde han med samme Ret have skrevet to Aar før – eller nu. Gennem hele den siden da forløbne Tid, og medens baade han og jeg har haft meget andet for – *han* i langt den største Maalestok –, har vi i det sønderjydske Spørgsmaal altid holdt snævert sammen. Vi har lejlighedsvis været af forskellig Mening; men den indbyrdes Tankeudveksling – skriftlig eller mundtlig – har kun tjent til at frugtbargøre mit Arbejde.

Holger Andersen var syv Aar yngre end jeg (født 1890) og endnu i 1916–18 præget af, at han for nylig var kommet Norden Aa. Een Ting har han forøvrigt aldrig kunnet aflægge: den retoriske Form, han havde tilegnet sig som ung tysk Akademiker. Den er et Kendemærke for baade ham og hans Broder, Advokat *Johannes Andersen* i Haderslev. Men sjældent har jeg hørt nogen, som i større Grad end han har kunnet fængsle sine Tilhøreres Opmærksomhed. Endnu i hans første Danmarks-Aar traadte han kun meget lidt frem som Taler; men han skrev – skrev indgaaende, fyldige, vel underbyggede Artikler og sendte mig i Norge lange, oplysende, roligt afejedede Rapporter. Han havde hjulpet mig ved Indsamlingen af Materialet til »Sønderjylland under Verdenskrigen« og, da den forelaa, kritiseret visse Enkeltheder i den – sagligt og loyalt. Atter et Vidnesbyrd om, at Vennernes Dom ofte er den, man kan lære mest af! Han havde haft Haand i Hanke med den Opgave, som flere havde paataget sig at løse, blandt dem Collin: at faa flygtede unge Sønderjyder anbragt i Norge. Det blev saa mit Job at modtage dem og skaffe dem Pladser, og det skete uden større Vanskelighed, takket være Hjælp, først og fremmest fra Statsraad *Wollert Konow*, Hedemarken. Da Grænsespørgsmaalet brændte løs i de sidste Maaneder af 1918, viste det sig, at Holger Andersen og jeg havde samme Udgangspunkt og – uafhængige af hinanden – foretog samme Revision af dette. Det lagde en yderligere solid Grund under vort Venkab. Naar hertil kom hele den hjertelige, oprigtige og varmtfølende Maade, hvorpaa han mødte mig, vil man forstaa, at han kom til at betyde overordentlig meget for mig. I Tidens Løb blev han, hvad Fru Slott-Møller en Gang i sin Raadvildhed havde kaldt mig: »Chefen« i vort Grænse-

arbejde, medens jeg – med mit Tospand – stadig fungerede blandt de Menige. Men det spillede jo ingen Rolle. Chef eller Menig – vi havde samme Maal, samme Haab og samme Tro.

XXIII.

Vandene begyndte tidligt at skilles. Det første direkte Indtryk deraf fik jeg kort efter Nytaar i 1916, da jeg en Aften paa »Bjørne« modtog Besøg af Dr. med. *Vald. Harsløf*, som ønskede at drøfte, hvad der kunde gøres for i rette Tid at modarbejde dem, som ved en kommende Genforening vilde nøjes med »det mindst mulige«. At Magister *H. V. Clausens* Meningsfæller var ved at forberede en Opmarsch, var ikke nogen Hemmelighed, og de havde to udmærkede Kort paa Haanden: de var *enige* om Grænseløsningen, og de *havde Regeringen i Ryggen*. Enighed var ikke netop det, som karakteriserede deres Modstandere. Heller ikke Harsløf og jeg var enige, fordi han allerede den Gang opererede med en international Zone paa begge Sider af Kielkanalen, hvad der forekom mig at være Kandestøberi. Bortset herfra saa vi dog nogenlunde ens paa Sagen, og at vi begge ønskede Grænsen lagt ved Danevirke, var i hvert Fald sikkert. Noget senere fik jeg et Brev fra ham: »Har De tænkt lidt over Spørgsmaalet om en Contrabevægelse imod H. V. Clausen? Skulde vi ikke mødes en Gang snart nogle Stykker om den Sag?« (Brev af 19. Marts).

Foreløbig blev det ikke til noget, og ved Sommertid rejste jeg til Norge. Her fulgte jeg paa Afstand, hvorledes Tankerne brødes i »Chauvinisterne«s Lejr. Danevirke var den almindelige Parole, men Kanalen dukkede stadig frem i Billedet. Den var Grænsespørgsmaalets »gordiske Knude«, som Pastor *N. A. Jensen* skrev: »Nå, bjørnen er ikke skudt endnu, knap nok anskudt. Det er for tidligt at dele skindet« (Brev af 25. Novbr. 1916).

Ja, meget for tidligt! Men var alligevel ikke H. V. Clausen i Færd med at »dele Skindet« – paa *sin* Maade? Imidlertid begyndte hans Modstandere at samle sig. »Vi arbejder her energisk og vistnok ikke uden Held paa den Grænse, som De i Deres Brev til Fru Slott-Møller [11. Jan.] ogsaa taler for [d. v. s. Danevirkegrænsen]«, skrev *Collin*. »Vi, o: bl. a. To Løvers Bestyrelse, vilde sætte Pris paa en Gang at tale med Dem; vi se i Dem en udmærket Pennefører for vor Sag, naar den Dag kommer, da vi bør træde frem . . . Vi ere jo enige i et og alt, antager jeg,

og ganske særligt er det den gamle Grænse, som ligger os paa Sinde« (Brev af 11. Febr. 1917). Ikke nok med det: der dannedes »et udenrigsk Udvalg«, som spekulerede paa at faa mig sendt til Berlin, eventuelt som Korrespondent til et norsk Blad (Brev af 13. Febr.)! Det svimlede aabenbart for dem dernede, og jeg sagde omgaaende fra. Jaja, »vi regner saa ikke med Deres Anvendelse i Berlin«, fortsatte Collin Korrespondancen; »jeg havde jo heller ikke nogen Tro til den. Vi ere alle for compromitterede. Men en Gang – vistnok om ikke altfor længe – maa vi have en Forhandling mellem nogle faa, fuldtud paalidelige Folk, som se ligesom vi paa Grænsen. Vi maa være forberedte i Tide, thi efter hvad vi vide, har H. V. Clausen & Co. en Pièce eller lignende liggende parat til Udsendelse, saasnt Grænsespørgsmaalet bliver aabnet for Diskussion – og hans umulige Linie Krusaa-Tønder maa jo nedkæmpes. Til denne Forhandling lægge vi megen Vægt paa at faa Dem med« (Brev af 18. Febr. 1917).

Endnu et Brev fra samme Kilde (7. April) oplyste mig i nogen Grad om, hvad det var, »det udenrigske Udvalg« foretog sig. Straks efter Paaske skulde »en Mand« rejse til England og fremlægge Udvalgets Grænseplaner for Dronning *Alexandra* og *Balfour*. Allerede nu var *Poincaré*, *Briand* og *Bourgeois* gjort bekendt med dem. Men, hed det,

»alt maa gjøres i største Stilhed, fordi vi ellers risikere en officiel Udtalelse fra vort elskelige Ministerium om, at Danmark ganske afgjort ikke ønsker noget tilbage. Vort Maal er at faa ikke et Tilbud om en Gave, men et Paabud om at administrere det Stykke, en Opgave, givet os af Europa«.

Udvalget vilde om kort Tid samle en 15–16 Mand til et Møde, hvor man bl. a. regnede med Deltagelse af *Alexander Foss*, »som skal undersøge den oekonomiske Betydning af den nye Grænse og – saafremt han vindes fuldstændig for vore Planer – derefter gaa løs paa *H. N. Andersen*; denne er jo den egentlige Leder af Udenrigspolitikken, og kan man gennem Foss vinde ham, er meget vundet«.

Desuden vilde man indbyde Prof. *Vinding Kruse*, et Par Lensbesiddere (*Sebested-Juel*, *Juel-Hverringe*), Folketingsmand *Vanggaard* (»brav!«), *Bent Holstein* (»den unge, gode, udenrigske Forbindelser«) og et Par andre:

»Vi udvide Kredsen langsomt, læggende lidt til for hver Gang, for at være sikre paa at staa enige. Vil De med, er De velkommen, og jeg skal da lade Dem Dagen vide, naar den bliver fastsat. Men jeg tror, at det er paa et lidt senere Tidspunkt, at vi direkte bede om Deres Medvirken«.

Jeg følte mig ikke rolig ved denne »udenrigske« Aktivitet og bad i et Brev *Holger Andersen* om yderligere Oplysninger. Som jeg havde ventet, var han i Stand dertil. Han havde selv deltaget i nogle af Udvalgets Møder og havde faaet Referater af de øvrige. Paa Basis heraf kunde han oplyse følgende:

Udvalgets Formand var Rektor *H. P. Hansen*. I samtlige Møder deltog Dr. *Collin* og en Fuldmægtig *Brask*, i de fleste tillige Overretssagfører *O. Th. Krarup*; men »noget nær den vigtigste« af dem alle var Kaptajn i Generalstabens Efterretningssektion *Erik With*. I Marts var imidlertid Magister *Ingemann Ottosen* og Prof. *Knud Fabricius* begyndt »et lignende Arbejde, gaaende ud paa at drage nogle af vor Handels og Industris førende Mænd (først og fremmest *H. N. Andersen* og *Foss*) ind i Arbejdet med Sagen«. Da *H. P. Hansen* havde hørt om de to Herrers Initiativ, havde han arrangeret et Fællesmøde den 21. Marts. I det skulde ogsaa *Harald Nielsen* have deltaget, men han var udeblevet. Efter indgaaende Forhandlinger var man paa Mødet enedes om, at hele Arbejdet skulde bæres »af Ønsket om en Danevirkelinje som Grænse, men ingen af Komiteens Medlemmer bider sig saa fast i dette Krav, at de i Tilfælde af dets Uopnaaelighed ikke vil høre noget om en nordligere Linje«. Den kunde dog ikke, fremgik det af *Holger Andersens* Redegørelse, være *H. V. Clausens*, der var Udtryk for »det rent doktrinære Nationalitetsprincip«, men derimod en Linie, som blev fastsat under Hensyntagen til de eksisterende strategisk-militære, økonomiske, politiske (specielt storpolitiske) og historiske Kendsgerninger. »Dette alene er *Realpolitik*, og paa disse Betragtninger hviler Arbejdet.« Om Kaptajn *Withs* Indsats paa Mødet hed det, at Kaptajnen forud havde »følt sig for« i franske og engelske Kredse og paa Basis af de her modtagne Informationer udformet et Memorandum, som refereredes af *Holger Andersen* paa følgende Maade:

»De allierede ønsker at oprette *en neutral Zone* omkring Kiel-Kanalen. Denne neutrals Zone skal til Stadighed bevogtes af et Troppekorps af mindre Styrke (et krigstærkt Regiment eller saa) ca. 3000 Mand, hvis Opgave først og fremmest bestaar deri, at det i Krigstilfælde skal ødelægge Kanalkonstruktionerne, sprænge Broerne osv. for at gøre Kanalen total ufarbar i saa lang Tid som muligt. For at denne Militærstyrke ikke *effektivt* skal kunne trues i sin Virksomhed, maa den neutrals Zone være saa lille som muligt. Thi i modsat Tilfælde vil den tyske Propaganda i Fredstid bearbejde den talrige tyske Befolkning i en saadan Grad, at denne i Tilfælde af Krig vilde kunne opfanatiseres til med Magt at hindre Troppekontingentet i Gennemførelsen af dets Opgave. Derved at Grænsen bliver Danevirke-Süderstapel-Frederiksstad, og altsaa en større Del af den i *Øjeblikket* tyske Befolk-

ning kommer under dansk Statsstyre, vil Troppekontingentet stilles friere og sikrere. Skulde man oprette et *selvstændigt* Hertugdømme Slesvig, saa vilde det blive et Arnested for tysk Agitation, tidligere eller senere drages imod det store tyske Flertal i Riget (jfr. den tidligere Historie) og fuldstændig paralyserer de allierede Magters Bestræbelser. *Det danske Riges Grænse ved Danevirke* er den eneste Løsning, der tilfredsstillende de allieredes Interesser og samtidig giver Danmark *nogen* Mulighed for et virkeligt Forsvar efter de Erfaringer i Positionskrigen, som Verdenskrigen har bragt, naar tilmed Ekernfördebugten befæstes... Desuden er det en Kendsgerning, at mange Sydslesvigere (maaske endog Flertallet) i *Tilfælde af et tysk Nederlag* vilde foretrække Statsforbindelsen med Danmark af økonomiske Grunde«.

At Holger Andersens Resumé i Hovedsagen var korrekt, havde jeg senere Lejlighed til at konstatere; men jeg maa indrømme, at Memorandumet forfærdede mig ved dets Naivitet og dets frimodige Byggen paa Postulater, for hvis Rigtighed der savnedes enhver Garanti. Hvem vidste, hvad de allierede tilsigtede med Kanalen efter en Sejr? Hvad var det for franske og britiske Kilder, Kaptajnen stoledes paa – Mænd med Indflydelse eller inferiøre Folk i Legationerne? Jeg vilde ikke ind paa denne Kanalsnak med dens Bejlen til *Udlandets* Interesser. Det var *vore* Interesser, Sagen drejede sig om! Og for os var Problemet ikke Landskabet Syd for Danevirke. Det var *Angel* – kort og godt. Jeg var – som Holger Andersen – ingen Tilhænger af et doktrinært Nationalitetsprincip. Ogsaa jeg fandt, at Grænsen maatte fastsættes paa et mere realitetsbetonet Grundlag, i hvis Udformning økonomiske, trafikale og indrepolitiske Overvejelser indgik. Og her var jeg ikke i Tvivl om, at *Angel* vilde vise sig at være den afgørende Faktor, hvad Danevirkelinien angik. Jeg afholdt mig derfor fra et Samarbejde med »det udenrigske Udvalg« og lod Tiden gaa uden at blande mig i dets stadigt løbende Aktioner.

Men i Begyndelsen af 1918 kom der fra andet Hold en Opfordring, jeg ikke mente at burde sidde overhørig, fordi den gav mig Anledning til at fremsætte mine egne Tanker om Genforeningen uden en paafølgende Diskussions udviskende og ørkesløse Snakken frem og tilbage. Jeg blev indbudt til midt i Februar at tale ved et stort Møde i København.

Initiativet dertil var taget af Skotøjsfabrikant *Jørgen Petersen*, en Mand, jeg aldrig før havde hørt omtale. Indbydelsen var formet af Oberst *M. R. Skade*, som meddelte (1. Febr.), at der indtil da havde været afholdt fem Smaamøder i Fabrikantens Hjem. Om disse berettede *Agnes Slott-Møller* (27. Jan.), at hun og hendes Mand havde deltaget i to af dem, og

at man dør havde drøftet, »paa hvilken Maade vi skal opnaa at faa Bjælden hængt om Kattens Hals«. Hendes Kommentarer var forøvrigt ikke meget begejstrede. Oberstens indledende Foredrag havde været temmelig vædede, forstod jeg, og da man den 26. Januar var kommet sammen for at drøfte det paatænkte store Møde, var Deltagerne – »inden vi vidste et Ord af det« – havnet i en af de sædvanlige, livlige Diskussioner om, »hvilken Grænse hver især foretrak«, aabenbart et broget Foretagende, idet Prof. *Knud Fabricius* blandt andre Muligheder havde drøftet den, at vi maatte nøjes med Haderslev Amt! Det havde sat Agnes Slott-Møller i den voldsomste Affekt, hun havde straks taget Ordet »for at gøre Forsamlingen opmærksom paa, at nu befandt vi os altsaa paa Grænsen af det forbryderiske«, medens hendes Mand erklærede, at hellere end at slaa sig til Taals med Haderslev Amt maatte man helt undlade enhver Genforening. Næste Dag advaredes baade Gymnastikdirektør N. H. Rasmussen og Rektor H. P. Hansen imod den arme Fabricius, og han selv kom under langvarig telefonisk Behandling, indtil han udmattet lovede aldrig mere at inddrage Eventualiteten Haderslev Amt i Mødediskussionerne. Episoden kunde opfattes som en pudsig lille Hændelse, hvis den ikke havde afsløret den Snakkesalighed og Forvirring, som faktisk herskede blandt Clausens Modstandere. Disse havde det unægtelig lettere selv. De stod sluttede og faste paa et eneste Program: *hans* Linie.

Det planlagte Møde blev holdt den 15. Februar, og Studenterforeningens store Sal var stuvende fuld, da Mødet aabnedes. Jeg skulde tale til en ret uensartet Forsamling, hvori »positive« og »negative« var blandede mellem hinanden; men den viste sig at være i sjælden Grad lydhør og meget let at rive med. Foredraget havde jeg kaldt »*Nationens Ret*« (kort efter Mødet udgivet som Pièce og 1923 optrykt i Tale- og Essayssamlingen »I Kamplinien«). Hvad jeg tilsigtede var ikke et Grænseindlæg i den gængse Form, spækket med mere eller mindre løsagtige Kandestøberier vedrørende neutrale Zoner, Kanalprojekter og sligt. Jeg vilde belyse Nationalitetsprincippet – »Folkenes Selvbestemmelsesret« – ud fra den *almeneuropæiske* Baggrund, som Øjeblikket gav det, og derved understrege, at Princippet ikke lod sig anvende uden skyldig Hensyntagen til en Række Faktorer af haandgribelig Art; men hvor Anvendelsen var »historisk begrundet, moralsk berettiget, økonomisk forsvarlig og politisk gennemførlig«, vilde Princippet blive benyttet.

Disse Betingelser maatte efter mit Skøn føre til, at man i Sønderjylland

hverken kunde ønske Ejderen eller Claussenlinien som Grænse. Det *virkelige* Skel dernede – baade i etnisk Henseende og hvad de bestaaende sociale Forhold angik – laa ved *Sli-Danevirke*. Dér laa det tillige i økonomisk Henseende. Hinsides denne Linie »tabte Flensborg i Tiltrækningskraft. Kiel dukker op i Stedet«.

Problemet vilde i første Række komme til at dreje sig om *Angels* Holdning; men »Angelboerne har aldrig været af de Folk, der lod materielle Betragtninger ude af Tanken. De har altid brugt en mere prosaisk, men ganske vist praktisk Maalestok for deres Omdømme. Ogsaa dette er det vor Pligt at tage Hensyn til, naar Diskussionen om det økonomisk forsvarlige ved en Genforening fører os til nærmere at tænke over, *hvor* vi i givet Tilfælde skulde ønske Grænsen trukket«. Forøvrigt vilde det bestemmende Spørgsmaal blive, om vore politiske Ledere vilde være rede til at gennemføre en Grænseløsning, som tog de fulde Konsekvenser af det forud sagte. Havde de det »*statslige Instinkt*«, som vilde være nødvendigt? »Her skal ikke drøftes Politik, og her skal Ledelsen derfor ikke bedømmes. Det er kun et Spørgsmaal, jeg har fremsat, og hver enkelt maa besvare det efter bedste Overbevisning.« Men man maa holde sig Forskellen mellem en Stat og en Nation klart for Øje:

»En Nation er en Organisme, en Stat er en Organisation. Nationens Princip er Liv, Statens Princip er Handling. Den Nation, som vil leve sit Liv efter sin egen Lov, og som sidder inde med de ydre Betingelser for at gøre sin Trang gældende, kæmper til Døden for at sikre sig statslig Tilværelse; thi kun i Staten kan Loven blive til Lov – med Lovens Fylde og Lovens Tvang. Og er Maalet naaet og Erkendelsen vokset i Generation efter Generation, saa viger den enkelte ikke tilbage for at give sit sidste og højeste Offer, hvis det er nødvendigt for Nationens Fred og Trivsel. Svar nu Dem selv – hver for sig – om denne Erkendelse er klar i vort Folk. Svar Dem selv, om De tror, at vi vil ofre *alt* for at sikre det Liv, vi har faaet i Arv. Ja, at vi ejer den Kærlighed, der vil trodse Døden for at give Livet dets Ret. For gør vi ikke det, »hvem tør da tro, at vi vil have Mod til at knytte nye Skæbner til os? *Hvem vil tro, at vi har Lov dertil?*«

Det var næppe en saadan Tale, Indbyderne havde ventet, skønt de bagefter forsikrede mig, at de var yderst tilfredse. De havde sikkert troet, at jeg vilde slynge Lynet mod H. V. Clausen og alle hans Gerninger og alt hans Væsen. Men det var den eneste Tale, jeg kunde holde. Hvor stort end Genforeningsspørgsmaalet var for mig, og hvor megen Vægt jeg end lagde paa, at det fandt sin rette Grænseløsning – langt betydningsfuldere stod det dog for mig, *at vi selv viste os værdige til Genforeningen* ved

villigt at bringe en fri Stats Ofre paa Pligtens Alter. Vort *Forsvar* var for mig Prøvestenen for vor Ret til et Genforeningshaab. Jeg vilde *ruske op* i Samvittighederne. Og at det ikke skete helt forgæves, har jeg i Aarens Løb faaet flere Vidnesbyrd om. Endnu 35 Aar senere – i Julen 1953 – skrev en af Mødedeltagerne til mig, at det var denne Aften og denne Tale, som havde bestemt hans Holdning.

I den følgende Tid udvidedes Kredsen omkring Fabrikant Jørgen Petersen, saa ogsaa Formanden for »To Løver«, *H. P. Hansen*, indtraadte i den. Den talte desuden Dr. med. *Vald. Harsløf*, Kontorchef *Vald. Hel-sing*, Folketingsmand *Age Kidde* (død 29. Decbr. 1918) og Sekretær *Jens Videbæk*. Senere sluttede Folketingsmand *Vanggaard*, Grev *Bent Holstein*, Skibsreder *Kraemer* og Overretssagfører *Manthey-Wagner* sig til den, og den tog Navnet »*Sønderjydsk Kreds af 1918*«. For mig personlig førte Mødet og Kredsens Dannelse til, at en gammel Plan nu endelig modnedes og blev bragt til Udførelse.

Lige fra mit Rusaar havde jeg drømt om at sprede Oplysning om sønderjydske Forhold ved Udsendelsen af *et Maanedsskrift*, der kunde faa Indpas blandt Mennesker, som ingen Forhaandskontakt havde med Sagen. Under Norgesopholdet havde jeg tænkt mig den Udvej – eller Omvej – at faa startet et *nordisk Tidsskrift*, der medtog sønderjydsk Stof under dets danske Rubrik, og jeg havde ventileret Spørgsmaalet i et Par Samtaler med Direktør Nygaard; men han havde forretningsmæssige Betæneligheder ved Planen, og det var der ikke noget at sige til. Nu – i 1918 – var Nødvendigheden af mangesidig Oplysning vedrørende Sønderjylland blevet indlysende, og Jørgen Petersen søgte straks efter Mødet og min Tilbage-rejse til Christiania at faa organiseret et »Centralbureau« til Orientering af Pressen. Han henvendte sig i den Anledning til Magister *Ingemann Ottosen*, som dog mente, at han savnede den fornødne Tid, hvorfor han skrev til mig (3. Marts) om snarest at komme tilbage og overtage Bureauets Ledelse; men jeg sad atter begravet i Elsass-Bogen, og skønt jeg indsaa Betydningen af et saadant Bureaus Virksomhed og i et følgende Brev fik stillet Student Ole Bjørn Kraft til Disposition som Assistent, maatte jeg dog sige nej. Henvendelsen medførte imidlertid, at jeg i et langt Brev til Ingemann Ottosen (20. Marts) demaskerede mine egne Tidsskriftsplaner og bad om Hjælp til deres Gennemførelse.

Jeg vilde, skrev jeg, til Oktober søge at starte et Maanedsskrift, som med Hefter paa 2–3 Ark skulde bringe sønderjydske Artikler af baade

almen og speciel Interesse og i den standende Grænsestrid arbejde for Princippet »Kæft, Trit og Retning« blandt Clausens Modstandere. Det hed i Brevet:

»Et sådant månedsskrift vilde have en opgave at løse nu, under krigen og efter krigen. Hvordan den end ender, vil der blive et slesvigsk spørgsmål tilbage. Det kan komme til at dreje sig om det samme som för, men det kan lige så vel komme til at dreje sig om et genvundet land. Får vi alt eller noget tilbage, melder de nye spørgsmål sig af sig selv. Deres almene betydning vil blive endnu klarere. Og mange forskellige retninger vil kappes om at »göre i dem«. Værdien af et allerede oparbejdet centralsted, hvor sagens bedømmelse kan ske ud fra de statslige og nationale principer, som De og Harald Nielsen og jeg og andre medlemmer af vor »grønne garde« gör gældende, vil være indlysende«.

Jeg skitserede det Indhold, Tidsskriftet skulde have – adskilligt mere varierende, end det i Virkeligheden blev – og gik saa over til det pinlige Spørgsmaal: Startkapitalen, som ikke burde tilvejebringes af de sønderjydske Foreninger. Dels var de – f. Eks. »To Løver« og »4 S« – dybt uenige i deres Grænsepolitik, dels var de – f. Eks. »De samvirkende« – »uldne«, og desuden burde Tidsskriftet »på ingen måde fremtræde som et udtryk for den allerede bestående sønderjydske bevægelse«. Derfor maatte det

»stöttes af folk *udenfor* foreningerne og henvende sig til publikum *udenfor* deres rammer. Det skulde have den fulde karakter af at være födt af öjeblikket og indstillet på fremtiden... Ja, her står jeg – jeg kan ikke andet! Spekuler den *nöd- vendige* tid over denne sag og tal först og fremmest med Harald Nielsen om den – dernæst med Jörgen Petersen og andre. Harald Nielsen har ligesom De begreberne i orden, Jörgen Petersen (og hans) har tegnebogen – jeg selv har kun »mit hjerte og min strengeleg«. Lad mig få lov til at spille på den!»

Hvad det forlagsmæssige angaar, var Harald Nielsen straks hjælpsom og interesseret. Han anbefalede varmt Udgivelsen i Brev til Direktör Nygaard, og denne lagde ganske naturligt Afgörelsen i Københavnskontorets Hænder. Lederen her var stadig som en lille ængstelig, hvid Mus og turde intet afgöre, før han havde indhentet et sagkyndigt Skön. Det søgte han hos Højskoleforstander *Rosendal*, der snakkede med den allermest forsigtige og allermest ængstelige, han kunde finde: Formanden for »De samvirkende sønderjydske Foreninger«, Tandlæge *Carstens*. Carstens fandt, at et saadant Tidsskrift vilde være en meget uheldig, ja, skadelig Ting, der straks vilde sætte Udenrigsministeriet i den hæftigste Bevæ-

gelse, og Københavnskontoret fraraadede derefter, at Forlaget befattede sig med Sagen. »Det kan meget godt være,« sagde Dir. Nygaard til mig, da han havde modtaget Udtalelsen, »at det netop er et udmærket Øjeblik til Udsendelsen af et saadant Tidsskrift; men De forstaar – naar jeg har faaet denne Besked, holder jeg ikke meget af, at Aschehoug skal staa som Udgiver. Om *De* vil tage Risikoen ved at prøve Ministeriets Nerver, er en anden Sag; men som norsk Forlag kan vi ikke godt gøre det.«

Jeg refererede omgaaende Samtalen til Harald Nielsen (4. Juni) og udgør min Vredes Skaaler over Carstens. Imidlertid maatte der handles hurtigt, og man burde henvende sig til Jørgen Petersen og hans Kreds, som sikkert omgaaende vilde gaa med til at faa Planen iværksat. Blev de nødvendige Pengemidler stillet til Raadighed, havde Nygaard intet imod at tage Tidsskriftet i Kommission.

Som sagt, saa gjort. Min Beregning viste sig at være rigtig, Jørgen Petersen – d. v. s. »Kredsen af 1918« – gik med Glæde ind paa at stille de nødvendige Pengemidler til Disposition, og jeg kunde begynde at samle Medarbejdere. Den 24. Oktober udkom det første Hefte af »*Grænsevagten*«

XXIV.

Kort forud var der gjort et Tilløb til at bringe Grænsestridens to Fløje paa Talefod med hinanden. Det var *H. V. Clausen*, *M. Mackeprang* og *H. L. Møller*, som havde ønsket en Meningsudveksling, og Tanken var, at Prof. *Vilb. Andersen* skulde fungere som baade Vært og Mægler. Det blev imidlertid ikke til noget, idet de tre Herrer netop havde kastet Handsken til alle anderledes tænkende ved at forberede Indsamlingen af Underskrifter paa et Opraab til Støtte for Clausenlinien. »Vi ønsker kun,« hed det i Opraabets første Redaktion, »at den Befolkning skal komme til Danmark, der taler Dansk, føler dansk og vil være dansk, at [fremhævet] *bele det danske Nordslesvig, men kun det danske Nordslesvig, intet derudover, maa forenes med Danmark.*« Og senere, i samme Redaktion: »Vi danske Mænd og Kvinder vender os til det tyske Folk med indtrængende Henstilling om højhjertet og klogt at lade den nationale Retfærdighed ske Fyldest ogsaa over for vort Folk.«

Reaktionen var voldsom i »To Løver«s Lejr. Med Direktør *Vagn Jacobsen* som Indbyder arrangeredes en »fortrolig Raadslagning« paa Carlsberg den 18. Oktober, hvor ca. 90 fremtrædende Politikere, Presse-

folk og Videnskabsmænd mødtes med Repræsentanter for de to stridende Parter. Fuld af Harme og Lidenskab skrev *Collin* til mig om Opraabet og Mødet:

»Altsaa en ren og skjær Vasaltilknytning til Tyskland. Det er utvivlsomt sat i Scene af Scavenius og giennem [Aage] Friis sat i de tre politisk ganske imbecile og nationalt altsaa ogsaa defecte Cavalerer. Vi søgte at standse dem, men de vilde intet fortælle. Vore gode Venner [i de fremmede Legationer], hvem vi holde underrettet om alt, have derimod slaaet i Bordet for Scavenius, og Resultatet blev, at igaar Kl. 4, paa et Möde hos [Kristoffer] Nyrop, blev Cirkulæret fuldstændigt omredigeret og de udsendte Expl. tilbagekaldte«. [I Realiteten var det kun Appellen til det tyske Folks Højhertighed, som gled ud]. Paa det forestaaende Carlsberg-Möde »maa vi tage Basketaget med Clausen og hans Folk og søge at slaa deres Arbejde ned. De indbydes alle. Vi ønske *meget*, at De skal indlede, og bede Dem derom (det er os, som staa bag Mødets Afholdelse). Det, der skal siges, er, at vi *ikke* skulle strides om Grænsen, men samles om den Fordring, at det slesvigske Spørgsmaal skal sættes paa Fredscongressens Dagsorden, og at vi trygt lægge det i dens Haand. Ententen er *meget* vred paa Regjeringen og ingenlunde utilbøjelig til at placere os ved Tysklands Side, baade nu, ved Freden og efter denne. Herom skal nu af os siges lidt. Vi undgaa ikke Grænsespørgsmaalet, men det bør være de andre, der kommer frem med det, troer jeg (ikke helt sikker). De er som sagt den, vi bede om at indlede. De er Taler, inde i Æmnet, med godt Navn og ikke politisk compromitteret... Det proklameres ikke, at De skal indlede, thi saa ser Clausen rödt paa Forhaand og stempler iforvejen det hele som umuligt«. (Brev af 15. Oktobr.).

Jeg var naturligvis glad for Vink om, hvad jeg skulde sige. Det havde jeg nu ellers tænkt mig selv at afgøre. At den virkelige Kamp var indvarslet, kunde der ikke herske Tvivl om, og hele det uligevægtige i *Collins* Brev afspejlede til Fuldkommenhed den Harme, hvormed han og hans Meningsfæller betragtede deres Modstandere. Det forekom mig imidlertid urimeligt, at gøre Opmarchen mere dramatisk end højst nødvendigt, og i min Indledningstale fulgte jeg derfor saa rolig en Linie, som jeg var i Stand til – rettede intet personligt Angreb mod Clausens Standpunkt, men holdt mig til de samme Betragtninger, som jeg havde gjort gældende i »Nationens Ret«. Jeg indlod mig ikke paa selv at foreslaa nogen Grænselinie. Angel var for mig stadig den store Ubekendte, hvis Lod i Vægtskaalen kunde falde ud til Fordel for den Grænse, jeg følelsesmæssigt ønskede, men ogsaa give et Udslag, som forbød os at tænke paa Sli-Danevirke. Indledningen var altsaa ikke egnet til at foranledige noget »Basketag«, og selv om den følgende Debat krydrede med enkelte skarpe Udfald fra begge Sider (*Collin*, *Aage Friis*), gled den i Hovedsagen jævnt fredeligt af. Even-

tuelt knyttede Næver holdtes gemt i Bukselommerne. At Diskussionen blev resultatløs, behøver næppe at tilføjes. Hver Part stod paa sit – da de gik, som da de kom. Ved det efterfølgende kolde Bord takkede *J. C. Christensen* paa Forsamlingens Vegne huldsaligt smilende for »det udmærkede Smørrebrød og det dejlige Øl«. Og saa forlod Kæmperne Valpladsen.

Men i den følgende Uge tog det officielle Danmark for første Gang Stilling til Sagen ved Rigsdagsbeslutningen af 23. Oktober, H. P. Hanssen rejste samme Dag Kravet i den tyske Rigsdag, og den tyske Udenrigsminister, Dr. Solf, indrømmede Dagen efter, at Nordslesvig maatte falde ind under de »velbegrundede nationale Krav«, som Præsident Wilson havde forlangt opfyldt. Samtidig hermed rykkede *H. V. Clausen* den 24.–28. Oktober frem i »Nationaltidende« med Artikelrækken: »*Hvor langt gaar vor Ret?*« (kort efter optrykt – men paa et væsentlig Punkt revideret – i Piècen »Før Afgørelsen«). Det var en fyldig Argumentation for den Grænselinie, der bar hans Navn, og skønt jeg egentlig tydeligt nok havde tilkendegivet, at jeg ikke delte den Opfattelse, som var fremherskende i »Kredsen af 1918«, bad man mig alligevel om at svare Clausen.

Det havde jeg i og for sig intet imod at gøre, fordi jeg langt fra opfattede hans Synspunkter som rigtige, og fordi han, navnlig hvad Flensborg og Angel angik, efter mit Skøn havde forenklet Problemerne alt for stærkt. Min Hovedindvending var dog, at han paa et Tidspunkt, da meget endnu trængte til at afklares, søgte at »foregribe Begivenhedernes Udvikling« ved sine meget kategoriske Paastande. I »*Et Par Randbemærkninger*« (»Nationaltidende«, 30. Oktbr.) gjorde jeg dette gældende, anerkendte hans »dybe Kærlighed til Slesvig og hans store Indsigt i det slesvigske Spørgsmaal«, var klar over »hans Agt at tjene Sagen paa bedste Maade« og fremhævede det selvindlysende i mange af hans Paastande; men

»det forekommer mig at være ikke alene urimeligt, men uforsvarligt, at man allerede nu – maaske Maaneder, maaske et halvt eller helt Aar før Sagens Afgørelse – ved Artikler vil binde den danske Rigsdags Hænder til en ganske bestemt Løsning. Denne Opfattelse er ikke min alene. Den deles af en overordentlig stor Mængde. Og den varmhjertede, energiske og kyndige Maade, hvorpaa *H. V. Clausen* altid har taget sig af den sønderjydske Sag, kan ikke dække ham imod at faa denne Opfattelse tilkendegivet – den gør det kun til en Selvfølge, at det sker paa en saa hensynsfuld og rolig Maade som muligt«.

Jeg var faktisk slet ikke i »Krigshumør« paa dette Tidspunkt. Dertil var jeg alt for uklar over Indholdet af den Politik, der burde følges. Jeg

var kun paa det rene med, at en *doktrinær* Politik ikke kunde være den rigtige – enten man saa byggede paa et historisk Retsdogme eller paa et moderne Principdogme. *Livet* maatte have Førsteretten, og hvordan skulde man kunne indkredse Livsmulighederne, inden Befolkningen havde haft Adgang til at udtale sig? Endnu ved Slutningen af Oktober vidste jeg intet absolut *sikkert* om Sønderjydernes egen Stilling til Grænsespørgsmaalet, selv om Rygterne svirrede livligt nok.

Netop da afholdtes et fortroligt Møde mellem Repræsentanter for Kredsen og for Clausen-Fløjen og under Forsæde af *Alexander Foss*, der personlig stod den sidstnævnte Gruppe nærmest. Inden vi gik hen til Mødet, blev det i Kredsen bestemt forsikret mig, at Clausens Folk »svindlede«, naar de præsenterede H. P. Hanssen som deres Meningsfælle – man havde tværtimod *Visbed* for, at han billigede Sli-Danevirkelinien! Og derfor fik jeg nærmest et Chock, da jeg paa Mødet fik forelagt et Brev, i hvilket han utvetydigt udtalte sig til Fordel for Clausenlinien! Kredsen havde aabenbart i god Tro, men som et Bytte for dens Ønsketænkning, ført baade sig selv og mig bag Lyset! For mig blev dette Møde af vidtrækkende Betydning. Et Par Dage efter skrev jeg til Kontorchef Helsing:

»Det [Brevet] slog os den nævnte Aften af Marken – jeg kan ikke bruge noget sandere Udtryk –, og hvis dette skulde vise sig at være den endelige Udtalelse fra sønderjydsk Side, tvinges man derigennem til at opgive enhver Tanke om Sli-Danevirke. Thi Sønderjydernes egen Opfattelse maa paa dette Punkt være *absolut* afgørende. *Jeg benægter paa det allerkræftigste, at vi her i Kongeriget har den fjerneste Ret til at søge indlemmet større eller mindre Distrikter i Riget, som den dansk-slesvigske Befolkning med Ængstelse eller Uvilje tænker sig knyttet til Riget.* Det er Folk *dermede*, som Dag for Dag kommer til at staa Grænsevagten. Vi har heroppe ikke mindste Ret til at paalægge dem større Byrder, end de selv mener sig stærke nok til at bære . . .

Medens jeg altsaa vil lade mit personlige Arbejde for Danevirkelinien afhænge af, hvorvidt denne Grænse stemmer med de danske Slesvigeres Krav eller ej, kan jeg for Øjeblikket dog ikke paa nogen Maade tænke mig at opgive Arbejdet for Bevarelsen af det nordlige Mellemslesvig paa dansk Haand. Det er min inderste Overbevisning, at Mellemslesvigerne selv ser anderledes paa Spørgsmaalets Løsning end mangfoldige af Nordslesvigerne, og jeg vil hævde, at Selvbestemmelsesretten ikke i nogen Maade bør være et Privilegium for de Folk, der bor Nord for den clausenske Linie. Saafremt den endelige Løsning bliver at træffe ved Folkeafstemning – og jeg vilde narre mig selv, hvis jeg nægtede, at alt peger i denne Retning – saa maa det derfor være en Betingelse, at ogsaa den nordlige Del af Mellemslesvig kan deltage i Afstemningen . . .

Og dermed kommer jeg til det brændende Spørgsmaal *Flensborg*. Jeg kan straks sige, at Clausens Opfattelse forekommer mig ganske doktrinær. Der er andre

Motiver end sproglige, som gør sig gældende. Og jeg kan tilføje, at Mistillid til økonomiske Motivets Værdi ikke altid er berettiget. Er det Flensborgernes Opfattelse, at Byens hele naturlige Arbejdsmark, dens økonomiske Basis, vil blive taget fra den, hvis der trækkes en Grænse mellem den og Nordslesvig, saa er Grunden, der taler *imod* denne Grænse, tilstrækkeligt tungtvejende til at kaldes afgørende. Det gælder ikke øjeblikkelige Vanskeligheder, som man søger at slippe udenom, men stadig virkende økonomiske Hensyn.

Mit Standpunkt kan derfor kort summeres som følger:

Hvis Nordslesvigerne selv ønsker Grænsen [*uden Afstemning*] trukket over Sli–Danevirke, fordi Befolkningen mellem Flensborg og Slesvig efter deres Opfattelse er modne til at følge os, vil intet være mig kærere end at arbejde for denne Linie. Men *Nordslesvigs Tilslutning er uomgængelig nødvendig*.

Hvis det samlede Spørgsmaal skal afgøres ved *Afstemning*, er jeg lige saa afgjort Modstander af en Afstemning, der kun berører Nordslesvig, som jeg er af en Afstemning inden for hele det slesvigske Omraade. Jeg forlanger en Afstemning, der giver *Mellemslesvig* (d. v. s. den sydlige Del af Tønder Amt, den nordlige Del af Flensborg Amt og Flensborg By) uhindret Ret til at træffe Bestemmelse om dets fremtidige Skæbne, og *jeg ser kun Retfærdigheden fyldestgjort derved, at de afstemningstekniske Forholdsregler muliggør det for de danske Mindretal, overalt hvor saadanne maatte findes, at faa en meget betydelig Indflydelse paa det samlede Afstemningsresultat*. (Brev af 4. Novbr.).

Med denne hurtigt nedskrevne Redegørelse for mit Standpunkt havde jeg taget bestemt Afstand fra de Tendenser i Kredsen, der bevidst søgte at ændre hele det oprindelige Grundlag for dens Virksomhed. Meningen med den havde udelukkende været »at bringe Oplysning og Liv i den sønderjydske Sag, som endnu saa sent som i Sommeren 1918 laa ganske død i Pressen«, og Kredsen stod altsaa »uden noget bestemt udtalt Program i Grænsespørgsmaalet« (Dr. Harsløf i »Slesvig delt« (1923), s. 183 f.). Det var dette *grænseneutrale* Standpunkt, der ogsaa var mit, og Samarbejdet mellem mig og Kredsen (som jeg formelt ikke tilhørte) havde af den Grund hidtil kunnet foregaa gnidningsløst. Det ovenfor omtalte Møde slog den første Revne, og andre fulgte efter.

I sig selv var det forstaaeligt, at Folk som Jørgen Petersen, Dr. Harsløf, Dr. Collin m. fl. ikke kunde godkende den »Svingning«, jeg efter deres Mening var ved at foretage. For dem var Sli–Danevirke *alt* – for mig indtog den sønderjydske Befolknings egen Holdning til Spørgsmaalet den tilsvarende, alt afgørende Position. Derfor paatalte jeg det, naar Blade, f. Eks. »Nationaltidende«, undlod at citere Udtalelser i »Flensborg Avis«, som udtrykte Sorg over en Fastlæggelse af Grænsen paa Forhaand, og jeg

fandt saadanne Udeladelser unfair («København», 11. Novbr.). Naturligvis protesterede Redaktionen kraftigt imod min Opfattelse, og H. V. Clausen, M. Mackeprang og H. L. Møller rykkede frem med et Fællesangreb paa mig («Nationaltidende», 11. Novbr.), som jeg besvarede (smstds. 13. Novbr.), hvorpaa der fulgte et nyt Indlæg fra de tre Herrer (smstds. og s. D.). Tonen blev nu fra begge Sider skarpere. Paa den anden Side opnaaedes der dog et vist Resultat ved Ordskiftet. Jeg havde skrevet:

»Et vaagnende dansk Sindelag blandt Flertallet af Flensborgs Borgere skal det i Evighed ikke lykkes nogen at tie ihjel«,

og de tre Herrer svarede:

»Dette [er] heller ikke vor Mening. Vokser der i Byen et saadant Sindelag frem, finder vi det naturligt, at der gives Flensborg Adgang til ved en *særlig* Afstemning at tilkendegive, om Byen vil følge Nordslesvig eller have den fremtidige Grænse draget Nord for sig«.

Det var dog altid en lille Breche, som dermed var slaet i Clausenlinien, og den fik officiel Godkendelse, da den nordslesvigske Vælgerforening til sin betydningsfulde Aabenraa-Resolution paa flensborgsk Initiativ den 17. November føjede en § 5:

»Vi betragter det som en Selvfølge, at tilstødende Distrikter i Mellemslesvig, som rejser Kravet, har Ret til ved en særskilt Afstemning at tilkendegive, om de ønsker at komme tilbage til Danmark«.

Havde dette Standpunkt oprindeligt været Clausens og H. P. Hanssens, vilde der vanskeligt være opstaaet noget virkeligt Modsætningsforhold imellem dem og mig.

I Begyndelsen af November var jeg blevet *fast Medarbejder ved* «København». Fra den 10. November 1918 til den 26. April 1920 skrev jeg næsten hver Dag i Bladet. Dels redigerede jeg det sønderjydske Nyhedsstof, dels skrev jeg samtlige grænsepolitiske Ledere, og da jeg hverken her eller i «Grænsevagten» agtede at følge anden Kurs end den, jeg efter bedste Overbevisning ansaa for den rigtige, kom jeg hurtigt til at kæmpe paa dobbelt Front: dels imod Regeringens Politik, dels imod Anskuelserne inden for den Kreds, som uden smaaligt Hensyn til Befolkningens Selvbestemmelsesret vilde have Danevirkegrænsen gennemført.

Det sidste Standpunkt traadte klart for en Dag under en Forhandling

den 4. December. *H. P. Hanssen*, som paa dette Tidspunkt opholdt sig nogle Dage i København for at konferere med den danske Regering, blev af Kredsen indbudt til en Drøftelse oppe paa Jørgen Petersens Kontor. Ogsaa jeg var anmodet om at være til Stede, og jeg hørte nu Kaptajn *With* fremlægge sine Tanker om en Kanalzone som Ententens Maal og som den bestemmende Faktor ved Fastlæggelsen af vor Sydgrænse. Rimeligvis vilde vi faa tildelt Landet ned til Kanalzonen uden forudgaaende Afstemning, og da Zonen af militære Grunde maatte gøres relativt smal, vilde det sige, at vi uden videre skulde godkende en Grænse ved Sli-Danenvirke. *H. P. Hanssen* afviste bestemt denne Tanke, der efter hans Skøn hvilede paa en Blanding af Ønskedrømme og uofficielle Udtalelser i Ententelegationerne, og jeg selv følte mig staaende midt imellem de stridende Parter: jeg vilde *ikke* lade mig Danmarks Grænse diktere af Hensyn, der ikke udsprang af vore egne Interesser, men jeg vilde *beller ikke* nøjes med den foreløbig saa lunkne Indrømmelse af Mellemslesvigernes Selvbestemmelsesret. Det var om denne Befolknings Holdning, Spørgsmaalet drejede sig – ikke om Strategi eller doktrinært Principrytteri. Men det uholdbare i min Stilling fremgik af en Episode under Forhandlingerne. Man opfordrede mig til at oplæse et Brev fra Dr. *Ionas Collin*, der ikke selv havde kunnet give Møde. Jeg kendte ikke dets Indhold, men det viste sig at være i høj Grad krænkende for *H. P. Hanssen* og indeholdt desuden Sætningerne: »Aabenraaresolutionen er en Skændsel. Den vil altid staa som en Skamplet i Danmarks Historie« – en Opfattelse, der stred direkte imod, hvad jeg gentagne Gange havde givet Udtryk for i mine Artikler. Brevet oprørte, som rimeligt var, *H. P. Hanssen*, han gav et hvast Svar, understregede endnu en Gang sit Standpunkt, tog sit Tøj og gik. Jeg følte mig overordentlig ilde tilpas og fulgte ham ned ad Trapperne, idet jeg bad ham erindre, at jeg ingen Lod eller Del havde haft i Brevet og ikke paa Forhaand havde anet, hvad det indeholdt. Ved Gadedøren blev vi indhentet af Folketingsmand *Kidde*, som ligeledes beklagede det skete og fulgte *H. P. Hanssen* hen til hans Hotel. Jeg selv vendte tilbage til Kontoret og gav uforbeholdent til Kende, hvad jeg følte ved paa denne Maade at være blevet misbrugt af de Herrer; og at disse ved nærmere Eftertanke blev klare over det unfair i deres Optræden, turde fremgaa deraf, at Jørgen Petersen den følgende Dag sendte *H. P. Hanssen* en skriftlig Undskyldning.

Endnu tydeligere blev Skillelinien mellem mig og Kredsen trukket op ved et stort Møde i Fredericia den 10. December, hvor Dr. *Harsløf* holdt

Indledningsforedraget (trykt som Piëcen »Vort Grænsespørgsmaal«). Han hævdede heri de samme Teorier, som Kaptajn With havde udformet. Af Hensyn til Ententens Ønske om at »stække Tysklands militaristiske Tilbøjeligheder« vilde vi opnaa »vor gamle nationale Grænse, Danevirke-linien, som tilmed, efter hvad militære har oplyst mig om, frembyder en naturlig, strategisk Linie«.

Mod denne Behandling af Spørgsmaalet rejstes der på Mødet en stærk Protest, ledet af *Andreas Grau* og mig, og den Resolution, hvori Debatten mundede ud, kom heller ikke til at indeholde det ringeste, der havde Relation til Harsløfs Tale. Man takkede kun Det mellemslesvigske Udvalg i Flensborg for dets »maalbevidste Arbejde for Danskhedens Fremgang« og satte sit Haab til, »at de associerede Magter ved Fredskonferencen vil raade Bod paa den Uret, som Sønderjyderne gennem 54 Aars Undertrykkelse har lidt«.

Ordskiftet mellem Harsløf og mig havde været ret skarpt, og min Kritik af hans Standpunkt offentliggjordes i »København«s Leder den 13. Decbr. og i »Grænsevagten«s Decemberhefte. Sidstnævnte Sted understregede jeg, hvor ringe en Evne til at administrere ikke-danske Omraader vi hidtil havde vist (Vestindien). »Kun den, som intet har lært, kan drømme om nye Laurbær for dansk Statskunst i udansk Land«; og selv om en Afstemningslinie kun kunde være et Direktiv, fordi der altid ved en Grænses Fastsættelse maa iagttages visse praktiske Hensyn, havde man dog »ikke Lov til at ønske en Grænse, som er i direkte Strid med den officielt anerkendte Ret . . . Man har ikke Lov til, samtidig med at man anerkender Selvbestemmelsesretten, at tilsløre Ønsket om en Afstemning«. Vejen kunde kun være den: at »lytte efter Kravene i Mellemslesvig, hvor de rejses, foretage en Afstemning og regulere Udfaldet, saa begge Parter maa indrømme, at her er der gjort et hæderligt Forsøg paa *fair play*«.

Disse Artikler var Draaben, som fik Bægeret til at flyde over. *Collin* skrev til mig:

»Deres Artikler i »København« have vakt megen Skuffelse rundtom; jeg har faaet mange Henvendelser i saa Henseende. Jeg skal iøvrigt ikke her give mig til at drøfte Realiteter; vi blive næppe enige; kun dette: vilde det ikke af mange Grunde være rigtigt ikke at henvise til *Andreas Grau* og hans paastaaede Meninger eller Udtalelser. Lad ham selv skrive derom, hvis han finder det heldigt, og lad ham iøvrigt arbejde i Ro«. (Brev af 15. Decbr.).

Og da jeg i et Svarbrev fastholdt mit Standpunkt, skrev han:

Om Deres Standpunkt og Virksomhed bliver jeg ikke enig med Dem, troer jeg. De siger nu, at man har »fört Dem bag Lyset« m. H. t. Chancerne for Omslag i Angel; men 1) har De faaet *alt*, hvad vi havde at bygge paa, og har i Sommer været fuldtud enig med os, 2) *er* der et betydeligt Omslag i Angel, hvorom bl. a. de Flensborgere, som i disse Dage have været her, berette.

Ved Deres Optræden afskjærer De Dem selv, synes jeg, Muligheden for at støtte og benytte det Omslag, og det er uklogt.

Jeg vil, det indrømmer jeg, tage Sli-Danevirke-Linien ogsaa *mod* Befolkningens Ønsker; det vilde De ogsaa, hvis De havde mere Tillid til vort Folk; De siger selv, at det ikke er moralske Skrupler, der afholder Dem derfra; men hvorfor saa tage det doctrinære Afstemningsstandpunct som det eneste saliggjørende? De har i Deres fortræffelige Foredrag »Nationens Ret« saa klart vist, at alle mulige andre Hensyn maa tages. Det kan dog vel, ogsaa efter Deres nuværende Standpunct, ikke være afgjørende, om der er 49 eller 51 % for eller mod os, men om der overhovedet findes et folkeligt Grundlag for den Afgjørelse, der iøvrigt, af practiske, commercielle, politiske og strategiske etc. Grunde maa findes at være den fornuftigste og stabileste. Og netop Stabiliteten opnaaes ikke ved en Afstemningslinie.

Jeg har altid underrettet Ententelegationerne om alt, hvad der fremkom her og i Slesvig. P(...) har jeg ikke instrueret, men efter hans udtrykkelige Ønske har jeg besvaret en længere Række Spørgsmaal fra ham.

At Afstemningstanken indtager en saa fremskudt Plads i Bladene her og i Sønderjylland, er jo simpelthen p. Gr. af dens fortrinlige agitatoriske Brugbarhed. Den er, hvad man har kaldt, »et oratorisk Bedrag«, synes jeg.

At der i det store Folk er *meget* stærk Stemning for *mit* Syn, ved De jo; derom vidne Udtalelser fra hele Landet og paa det ene Møde efter det andet.

Andreas Grau bör, synes jeg, kun citeres, naar han selv har givet en trykt Form for Udtalelserne. Det modsatte er uholdbart . . .

Jeg *er* gal i Hovedet paa Dem, og jeg synes, at De har svigtet Dem selv og os; men derfor kan jeg alligevel godt lide Dem og vil nödig have andet end saglig Uenighed med Dem«. (Brev af 18. Decbr.).

Ja, saadan kan man tale forbi hinanden, naar det brænder paa. At en Indlemmelse af hele Angel *mod* Befolkningens Ønske skulde kunne gaa og gælde for den af praktiske Grunde nødvendige *Regulering* af en Afstemningslinie, havde ikke meget med sund Sans at gøre, og at jeg ikke vilde have *moraliske* Skrupler ved at tage tilbage, hvad der var røvet fra os, var jo uden fjerneste Betydning, naar jeg af *praktisk politiske* Grunde bestemt afviste Tanken om en simpel Desannexion. Afstemningsprincippet var knæsat som Rettesnoren. Det var gjort af den danske Regering og Rigsdag og af den nordslesvigske Vælgerforening. Princippet var anerkendt af baade Ententen og den tyske Regering. Det vilde være komplet virkelighedsfjernt at føre nogen som helst Grænsepolitik, der aabenlyst krænkede det.

Derfor var og blev det stadig for mig *Angels* Holdning, som var Danevirkespørgsmaalets »gordiske Knude«. Henviisningen til flensborgske Udtalelser om Stemningen i Angel var uden Værdi, naar jeg ikke vidste, *hvem* der havde fremsat dem, og paa hvilket *Grundlag* det var sket. Det var Collins og hans Meningsfællers Tilbøjelighed til at tage enhver »gunstig« Ytring for gode Varer, som havde gjort mig mere og mere skeptisk over for deres Dømmekraft, saa jeg til sidst havde faaet Indtryk af at blive ført bag Lyset. Selvfølgelig kunde de ikke forstaa dette, fordi de selv blindt troede paa alt, som tilsyneladende talte for deres Standpunkt – og flittigt citerede det, selv om det ikke forelaa paa Tryk med Navns Underskrift! Naar alt kom til alt var det vel min Opdragelse i Steenstrups og Erslevs Skole, der bevirkede, at jeg ikke gav Følelserne frit Løb, men baade nu og senere søgte at vurdere Kilderne, saa godt det lod sig gøre, inden jeg tog mit Standpunkt. Hvorledes jeg kom til at betragtes, skulde jeg faa adskillige Vidnesbyrd om, krassest vel nok i et Brev fra Dr. *Harsløf*, som var fyldt med baade »Forbløffelse og Sorg«, fordi jeg havde »skiftet Standpunkt«. Han følte Sorg,

»fordi De er kommet i den ubegribelige Stilling, at De med al Deres Autoritet og Dygtighed arbejder Tyskerkursens Mænd i Hænde (selvfølgelig uden at ville det). Det gør De! Tro mig, disse Herrer gnider Hænderne, for hver Gang De læser Deres Artikler, selv om der findes aldrig saa mange voldsomme Udfald imod Rubin, H. V. Clausen og Aage Friis, selv om De nok saa kraftigt forsikrer, at Tyskerkursen har spillet Fallit og er død og borte! Det er den nemlig slet ikke. Dens Skæbnetime er nu. Nu vil netop det sønderjydske Spørgsmaals Afgørelse blive bestemmende. Sejrer en Politik, der fra Tyskerkursens Side er forberedt og fortsættes med fortvivlet Energi . . . og stöttes denne Politik indirekte ved, at de positive Kræfter – f. Ex. De og Harald Nielsen – af Kleinmodighed og Mangel paa Tro, Haab og Tillid skyder en Vanskelighed fra os, som rettelig set og dybest set er vor *Pligt* at tage op, ja, mere end det, *Prøvestenen paa vor Existensmulighed*, nemlig om vi tager den op og løser den – ja, saa fortsætter dette Danmarks Loke-Snigløberi sig lige til vort Ragnarok kommer – vær vis paa det – trods Ententens glimrende Sejr. Ellers er der nu en Mulighed for at faa dette Kryb slaaet endeligt ned . . .

Imidlertid, som Sagen ligger, kæmper vi paa vor Side med Glæde og Frejdighed og Haab om Sejr; men De kæmper med Fortvivlelse i Hjærtet, fordi De har opgivet Fremtids-Troen paa det danske Folk, dets Kunnen og Villen, udover at passe sit Agerbrug og sin Industri. Derfor vil *vi* ogsaa vinde. Og naar det er sket, saa ved jeg, at De atter vil være iblandt dem, der ildner Folket, der giver Kampraab til de forsagte og Hyldest til dem, der gaar foran. Saa vinker der en Opgave for vort misrøgtede Folk, og i den vil ingen *Ædel* svigte«.

Man maa ikke tro, at jeg læste en saadan Bandbulle med Ligeegyldighed. Dr. Harsløf var en Mand med mange gode Egenskaber, levende besjælet af den store Sag, som i disse Uger havde magtstjaalet ham, og som han skulde tjene med aarelang Trofasthed i Grænseforeningens Hovedstyrelse. Men hans lidenskabelige Kamp for at opnaa en Grænse, der efter alt at dømme ikke *kunde* opnaas paa det Grundlag, som uigenkaldeligt var lagt – Befolkningens Selvbestemmelsesret – førte ham til fantastiske Misforstaaelser af Folk og Forhold. H. V. Clausen som Repræsentant for Tyskerkursen! Jeg selv som kæmpede »med Fortvivelse i Hjærtet!« Og som en, der ikke tiltroede vort Folk Evner til andet og mere end at dyrke Jorden og faa Maskinerne til at snurre! Hvor var dette Brev karakteristisk for Følemaaden og Tankegangen i de Kredse, der omkring Aarsskiftet 1918–1919 vilde tage Ledelsen i Grænespørgsmaalet og slaa Modstanderne – »dette Kryb« – endeligt ned!

Det var mig fuldkommen klart, at *den* Vej vilde ende blindt. Vilde man have Haab om Sejr, skønt Modstanderne var mindst to Hestelængder foran, maatte man ikke øde Kræfterne i en Kamp, der forudsatte et helt andet Grundlag end det, der forelaa. Man maatte tage Kampen paa Basis af Rigsdagsvedtagelsen af 23. Oktbr. og Aabenraaresolutionen af 17. November. Den sidste *havde* ved § 5 slaet en Breche i Clausenlinien. Det gjaldt om at holde denne Breche aaben. Skulde man end af Vennerne beskyldes for »Svigten« og »Kleinmodighed« – nuvel, saa maatte man tage det med. Tofrontskampen maatte kæmpes! Der skulde findes et Løsen, som i Foraarets Løb kunde vække og samle – og naar Tiden var inde forhaabentlig sejre.

XXV.

Det stod for mig som en ubetinget Nødvendighed snarest muligt selv at komme Syd for Grænsen og paa Stedet lære Øjeblikkets Forhold at kende, saa jeg ikke var henvist til mere eller mindre paalidelige Rapporter, og da jeg af Højskoleforstander *Jacob Appel* blev indbudt til et Forhandlingsmøde i Askov den 4. Januar 1919, besluttede jeg i Dagene forud at søge ned til Flensborg. Paa denne Tur vilde jeg gerne have *Harald Nielsen* med. Han havde ganske vist forholdt sig fuldkommen passiv over for Sagen, og da jeg i Efteraaret 1917 havde søgt at lokke hans Opfattelse ud af ham, havde han kun svaret:

»Hvis jeg sad med Magten, vilde jeg ganske simpelt söge at faa mest muligt og forövrigt tage det, jeg kunde faa . . . Nej, kære Vilh. la Cour, vi maa dele Arbejdet. De maa tage Dem af det sönderjydske, naar det da ikke gjælder et to be or not to be, der kalder hver Mand paa Dæk, og dette er den ene eller anden Grænselinie som sagt ikke for mig«. (Brev af 13. Oktbr. 1917).

Alligevel var der maaske en Mulighed for at faa hans Interesse vakt, hvis han kom i personlig Beröring med Spørgsmaalene dernede.

Vi drog af den 28. December om Aftenen, gik næste Morgen illegalt over Grænsen ved Taps, idet vi bestak den tyske Vagtpost, en lille Hamburger, og blev saa af *Andresen* fra Skovrup kørt til Haderslev. Her mødtes vi i »Harmonien« ved Formiddagstid med en Del af Byens ledende Danske, tilbragte Aftenen hos Advokat *Jobs. Andersen* og hans Frue og tog næste Dag til Aabenraa, hvor vi dels talte med alle dem, vi traf paa »Folkehjem«, dels opsögte *H. P. Hansen*. Han mødte os med stor Gæstfrihed, fortalte os om de spændende Dage i Berlin og gik ind paa en rolig Tankeudveksling om den forestaaende Grænseløsning. Fra Aabenraa rejste vi videre til Flensborg, fejrede Nytaarsaften hos Redaktør *Svensson* og Frue, kom selvsagt ogsaa her ind paa Grænseproblemerne og fortsatte denne Drøftelse 1. Nytaarsdag med Redaktør *Ernst Christiansen* og hans Medarbejdere ved »Flensborg Avis«. Om Eftermiddagen tog vi med Damperen til Kollund, overnattede paa »Fjordmark« hos Fru *Maria Jessen* og sejlede 2. Januar til Sønderborg. Paa Dybbøl besøgte vi Mejerier J. *Zachariassen*, fortsatte over Aabenraa til Sønder Vilstrup og derfra den 3. Januar til Nustrup, hvor vi om Aftenen talte i Forsamlingshuset ved et improviseret Møde – en uforglemmelig Oplevelse, fordi det maatte sammenkaldes pr. Bud, saa de preussiske Gendarmer ikke fik Færten af det. Alligevel var Salen fyldt, da vi kom. Det var allerførste Gang, man her paa Egnen fik et direkte Budskab fra det gamle Land og blev budt velkommen hjem af Landsmænd ovre fra Øerne.

Men endnu mærkeligere formede den 4. Januar sig. Vi kom til *Kloppenborg-Skrumsager* paa Bejstrupgaard, hvor Hovedmængden af de sönderjydske Deltagere i Askovmødet var sat Stævne. Ved et veldækket Middagsbord – hvad havde en nordslesvigsk Storbonde ikke evnet at bjerge sig af Gaardens Produkter trods alle Krigens Rekvitioner! – udveksledes Hilsner og Tanker, Sange og Taler skød sig ind imellem, og Forventningens og Jubelens Tone laa over os alle. Da vi havde drukket Kaffen og spist Klejnerne – som vi dette Aar helt havde maattet stryge af Julebagningsens Program i Birkerød! – var Øjeblikket inde til at forcere Grænsen.

Det er den første og eneste Gang i mit Liv, jeg med Vold har maattet bryde mig Vej ind i mit eget Land! Kloppenborg havde ladet sin Søn holde Øje med, naar de tyske Vagtposter havde passeret det Sted, hvor vi skulde over Kongeaaen – saa vilde vi have ca. en halv Times Frist, inden de paa ny kom tilbage. Omsider blev Signalet givet, og hele Flokken begav sig ned mod Aaen. Af Broen var kun en enkelt Fjæl tilbage, og den var stærkt barrikaderet med Pigtraad. Dér stod vi! Men vi fik fat i nogle Marksten og gav os lystigt til at hamre Pigtraaden over – til usigelig Forundring for den *danske* Grænsegendarm Nord for Aaen! Pigtraaden blev fjernet, og i Gaasegang gik hele Skaren over det skrøbelige Brædt, medens Gendarmen maabende saa til. Nis Nissen, Vibøge, vilde stikke ham en Mønt som Tak for hans Passivitet; men han afviste med Foragt enhver Form for Bestikkelse, og en Gendarmeriofficer, som kom til, beroligede ham med, at dette var lutter pæne Mennesker, som – ganske vist paa en lidt usædvanlig Maade – skaffede sig Adgang til Landet. Saa gik Marchen op mod Askov, hvor Mødet begyndte ud paa Eftermiddagen den 4. og sluttede ved Middagstid den 5. Januar.

Det var de tre nordslesvigske Folkerepræsentanter, der havde taget Initiativet til dets Sammenkaldelse. Til Stede var nogle af Regeringens Medlemmer, de fleste af vore ledende Politikere, talrige Medlemmer af den nordslesvigske Vælgerforenings Styre og Tilsynsraad og saa at sige alle førende Personligheder inden for den sønderjydske Bevægelse i Kongeriget. Der var saaledes lagt op til en bred Drøftelse ud fra alle de Synspunkter, som havde gjort sig gældende baade Syd og Nord for Grænsen.

Som det var at vente, blev det Yderstandpunkterne, der tog Têten. Først kom *H. P. Hanssen* med et udførligt Indlæg, der dog kun indeholdt, hvad han ofte nok havde sagt før. Saa fulgte *Kloppenborg-Skrumsager*, der lagde Hovedvægten paa Mellemslesvigernes naturlige Rettigheder, men paa Basis af Selvbestemmelsesretten, ikke ud fra nogen historisk Motivering. Dernæst *Ernst Christiansen*, som erklærede, at kun Danevirke-linien vilde tilfredsstille hans Retsfølelse. Han anerkendte dog det ved Rigsdags- og Aabenraaresolutionerne givne Grundlag, men opfordrede til ikke at øve ny Uret mod den Del af vort Folk, som havde lidt mest. Derfor maatte man ikke konstruere nye Afstemningsgrænser Syd for Clausenlinien, men forlange en distriktvis Afstemning i *bele* Landet ned til Sli-Danevirke, efter at man ved en militær Besættelse havde sikret ubetinget Frihed til det forudgaaende Oplysningsarbejde, som var saa afgjort

nødvendigt. Blev der ingen Afstemning – og H. P. Hanssens Indlæg kunde pege i denne Retning – maatte Danmark som et absolut Minimum kræve Genforening ogsaa med Flensborg og de mellemslesvigske Sogne.

Maaske var denne Opstilling af et Minimumskrav Aarsag til, at H. V. Clausen fremsatte, hvad han kaldte et »Fredstilbud«: Danmark skulde erklære sig villig til at overtage Flensborg, Inderfjordens Sydkyst og de mellemslesvigske Sogne, hvis dette Omraades Befolkning ved en Afstemning udtalte Ønsket derom. Som »Fredstilbud« betragtet var hans Forslag højst besynderligt; for hvordan i al Verden skulde Danmark kunne *afvise* dette Grænsebælte efter en Afstemning, som havde givet dansk Flertal? Ernst Christiansen opfattede derfor heller ikke H. V. Clausens Forslag som nogen Indrømmelse. Han hævdede det eneste logisk uangribelige: at Selvbestemmelsesrettens Udøvelse tilkom *enhver* Slesviger, naar han boede paa et Sted, hvorfra der forelaa Petitioner om Afstemning.

Efter disse Indlæg bad jeg om Ordet. Fru Appel kom hen til mig og bad mig hviskende om endelig ikke at være for aggressiv. Hvorfor skulde jeg dog være det? Her sad fremtrædende Repræsentanter for baade Konservative og Venstre, Folk, hvis Forstaaelse jeg gerne vilde vinde, men som vilde være helt upaavirkelige af Trumfer og Slag i Bordet. Hvad jeg ønskede var at belyse Spørgsmaalet ud fra de Indtryk, jeg havde modtaget i Flensborg, ikke mindst ved en Samtale med den højt ansete danske Gros-serer J. C. Paulsen. Han havde understreget den ulykkelige økonomiske Situation, hvori Byen vilde komme, hvis den blev afskaaret fra sit nordlige Opland, og den Bitterhed, det naturlige Revisionshaab, som dens driftige Borgerstand da vilde fyldes af. Fra flere Sider havde dette Synspunkt mødt mig, og jeg huskede, hvorledes nøjagtigt tilsvarende Betragtninger under Londonkonferencen i 1864 havde været gjort gældende af Krieger. Derimod havde jeg ikke hørt en eneste Røst, som bare nogenlunde tilforladeligt kunde forsikre mig om et nationalt Sindelagsskifte i Angel eller give mig rimeligt Haab om et tilfredsstillende Afstemningsresultat her. Desuden havde H. P. Hanssens og H. V. Clausens Indlæg endnu engang godtgjort for mig, at de *helst* undgik Flensborg, og at de i hvert Fald kun nødtvungent vilde gaa med til at støtte det danske Arbejde dernede. Vel, saa maatte man tage imod denne nødtvungne Hjælp! *For Flensborg maatte bjerges, hvis det overhovedet var muligt, uden at Afgørelsens Grundlag forfalskedes.* Derfor angreb jeg hverken H. P. Hanssen, H. V. Clausen eller Ernst Christiansen, jeg appellerede derimod til begge Parter om at opgive de extreme Standpunkter og loyalt samarbejde for en ret-

sindig Løsning af Flensborg-Problemet. I et paafølgende Indlæg understregedes dette Standpunkt yderligere af *Harald Nielsen*.

Men det slog ikke igennem. Intet af Yderpartierne viste Interesse for en saadan Midterlinie. Kampen mellem Fløjene fortsattes, og det var urigtigt, naar Højskoleforstander Appel ved Afslutningen den følgende Dag sagde, at Flensborg havde staaet i Drøftelsernes Brændpunkt. Det havde Byen *ikke* gjort. Derfor fandt jeg Resultatet af det stort anlagte Møde ret minimalt.

Ernst Christiansen og jeg havde været indkvarterede hos min Faster, Frk. Jenny la Cour paa Veumhus, og vi delte Soveværelse sammen. Vi kunde da fortsætte Diskussionen rent privat til ud paa de smaa Timer, men ikke med større Udbytte end i Salen. Jeg prædikede Flensborg og Flensborg for ham, og han svarede: Der er dansk Folkegrund helt ned til Sli-Danevirke – vil De opgive den?

Da jeg den 5. Januar rejste hjem, kom jeg i Kupé med *Alexander Foss*. Han havde staaet fremmed over for Flensborg-Problemet og havde heller ikke nu fuld Forstaaelse af dets Art og Betydning. Han var f. Eks. stadig hildet i den – i og for sig forstaaelige – Skepsis overfor tysktalende Danske. »Jeg vilde nære nogen Betænkelighed ved at tage en tysktalende Flensborger ind i min Virksomhed,« sagde han, »selv om han forsikrede mig, at han var dansk.« Nu ja, saadan bedømte mange Sagen. Vi kendte jo slet ikke tilsvarende Sprogforhold i København. Men Foss afviste paa den anden Side ikke rolige Argumenter. Han lyttede til dem – og vejede dem. Og mere kunde man ikke forlange – til at begynde med.

Der syntes paa dette Tidspunkt at foreligge to Muligheder, som begge maatte tages under Overvejelse, og som man opererede med i vore hjemlige politiske Kredse: 1) de sejrende Magter vilde maaske slet ikke gennemføre nogen Folkeafstemning i Sønderjylland, men ret og slet forespørge den danske Regering om, hvor denne ønskede Grænsen sat, og 2) muligvis vilde man paa dette Grundlag blive stillet overfor en hurtig Afgørelse af Sagen. Begge Eventualiteter havde været fremme paa Askovmødet. Selv om der intet sikkert vidstes, ansaa jeg det for nødvendigt at handle ud fra den Forudsætning, at de *kunde* blive til Kendsgerninger inden længe.

I saa Fald maatte der snarest gøres et systematisk Arbejde for at faa Offentlighedens Opmærksomhed koncentreret om *Problemet Flensborg*. Dertil vilde jeg i første Række benytte mine redaktionelle Ledere i »Kø-

benhavn«. Men Red. *Witzansky* viste sig netop nu ængstelig ved den Grænsepolitik, jeg fulgte. Han beklagede, at Bladet »*efterhaanden* var gledet over til at blive blandt de mest *moderate* i det sønderjydske Spørgsmaal«. DanevirkeLinien havde et stærkt Tag i Befolkningen, »og selv om vi ikke finder det rigtigt at kaste os ind i Kampen for denne Linie, bør vi dog være forsigtige med at gaa for stærkt imod dens Forfægtere, der næsten alle hører blandt Bladets gamle Læserkreds og Støtter«. Han havde »i stigende Grad sporet Misfornøjelse med Bladets nuværende Standpunkt« (Brev af 11. Jan. 1919).

Det var fuldkommen rigtigt, at Danevirkebevægelsen havde fundet betydelig Tilslutning i store Dele af Befolkningen. Man kunde saamænd ogsaa møde kraftige Vidnesbyrd om en Slags Eiderbevægelse. I Begyndelsen af December havde *Holger Andersen* talt ved et Møde i Kolding for ca. 1200 Deltagere, alle fødte Sønderjyder. »Mindst 75 % af de tilstedeværende var i Opposition til mig, og Ordet »Slesvigs Deling« vakte voldsom Protest. Det alt overvejende Flertal af Forsamlingen var eiderdansk og protesterede energisk, da jeg sagde, at Sydslesvig ikke havde nogen som helst national Betydning for os, at det kun vilde volde os Fortræd, og at vi maatte bede os fritaget for at blive belembredt med det. Da jeg paa-talte en Talers Omtale af Angel (der var blevet sagt, at naar man blot lod Angelboerne drikke sig fulde paa Kong Kristians Fødselsdag, som de hidindtil havde gjort det paa Kejserens, [vilde de være loyale]) og sagde, at slet saa let og ligetil var det ingenlunde med Angelboerne, blev det helt galt. Fra Tid til anden lød der Fyraab – jeg stod uden Støtte« (Brev af 8. Decbr. 1918).

Tilfældet er grelt, og det kunde næppe være passeret i en tilsvarende stor Forsamling af kongerigste Deltagere. Men Navnene Danevirke og Eider rørte ved naturlige og primitive Instinkter i Folket, og man maatte være beredt paa at møde en meget stærk Reaktion, hvis man vilde gaa imod Strømmen. Det var imidlertid min Agt at gøre det, fordi jeg fandt det tvingende nødvendigt af Hensyn til Flensborgs usikre Skæbne, og mit Svar til *Witzansky* gik derfor ud paa, at jeg ubetinget vilde fastholde min Kurs, men at jeg skulde undgaa enhver *unødige* Skarphed i min Polemik. Det sidste beroligede ham:

»Kampen for Danevirke-Linien føres frem af Mænd og Kvinder, der altid har staaet Vagt omkring »København«, og disse mener nu at være svigtede af deres gamle Blad. Dette gør Stillingen vanskelig baade for Bladet og mig, der daglig er udsat for Bebrejdelser – ja, Fornærmelser. Men som det sønderjyske Spørgsmaal

har udviklet sig, deler ogsaa jeg Deres Syn, og De kan stole trygt paa, at jeg loyalt skal overholde vor Aftale . . . Eet maa vi alle gøre vort Bedste for: nemlig at paa- virke Det konservative Folkeparti til hurtigst muligt sammen med os at samles om Linien *Syd* for Flensborg. Dette Standpunkt bør Partiet tage baade for sin egen Skyld og for Landets. Piper og Foss bør snarest slutte sig til dette Krav«. (Brev af 14. Jan. 1919).

Jeg kunde derefter regne med Redaktionen loyale Støtte, naar jeg inden længe satte en systematisk Flensborg-Kampagne i Gang.

To Dage før havde *H. V. Clausen* skrevet til mig, at han skulde rejse til Paris som Regeringens særlige sagkyndige i sønderjydske Spørgsmaal, og han meddelte mig, »hvilke hovedmuligheder jeg tænker mig i spørgs- maalet om grænsen, og hvorledes jeg stiller mig til dem«:

»1) *Afstemning overalt*. Jeg holder som vælgerforeningen på samlet afstemning i Nordslesvig og kommunevis i Mellemslesvig, og dette Mellemslesvig således af- grænset: Sønden om Klangsøl, Klægsøl, Læk kirkeby, nord om Stadum, sønden om Skovlund, Mejn, medtagende endvidere Flensborg by, Oversø nærresogn, Adelby og Munkbrarup sogne i Angel. Giver Flensborg så dansk flertal, tage vi selvfølgelig mod det; det har selv valgt og må bære konsekvenserne.

2) *Modtagelse af Nordslesvig uden afstemning, men afstemning i Mellem- slesvig*. Der er da samme afgrænsning mod syd ved afstemningen som ovenfor nævnt. Men jeg foretrækker absolut afstemning fremfor modtagelse af Nordslesvig:

- a) for at skaffe Nordslesvigerne en festdag, de længes efter og er forberedt på,
- b) for at nedslå hjemmetyskernes mod for fremtiden, eftersom jeg tror, at de kun delvis vil stemme, og det vil skaffe demoralisation iblandt dem derefter og gøre, at de mindre let kan stille krav,
- c) for at umuliggøre Tysklands krav i fremtiden, når det danske flertal viser sig overvældende.

3) *Ententen siger til Danmark: Tag, hvad I ønsker uden afstemning*. Da siger jeg, efter nøjeste overvejelse: Sønden om Klangsøl osv. . . ., sønden om Mejn, syd- øst om Ellund, øst om Frøslev, videre ad Kruså. Uden en afstemning vil jeg til det sidste råde fra at tage Flensborg, af Hensyn til Danmarks fremtid og ikke mindst til nordslesvigerne. Nordslesvigerne selv i overvældende tal vil ikke have Flensborg, fordi så får de ikke fred med Nordslesvigs hjemmetyskere, og fordi de i intet føler sig knyttede til befolkningen i den tyske by«. (Brev af 12. Jan. 1919).

Dette var altsaa de Retningslinier, der vilde blive fulgt i Paris af den danske Regerings sagkyndige Udsending – og naturligvis med Regerin- gens Billigelse. Clausens *Motiver* var jeg ikke et Øjeblik i Tvivl om. De var de bedst mulige. Men hvorpaa byggede han egentlig sin Opfattelse af Flensborg? Det var mange Aar siden, han havde haft levende Kontakt

med Befolkningen i denne By. Nu havde han det slet ikke. Og kunde man i saa vigtigt et Spørgsmaal som det, der laa for, tage definitiv Stilling til Byens Problem uden at eje denne Kontakt? Hans Brev bevirkede da kun, at jeg endnu stærkere end før følte Nødvendigheden af *at faa sat Flensborg paa Diskussionens Dagsorden, inden Byens Skæbne blev afgjort*. Og hvem vidste, om det ikke hastede? Flensborgernes Røster maatte høres. De maatte faa al den Støtte nordfra, som varme Sind og god Vilje kunde give dem. Danevirkefolket maatte bringes til at forstaa, at deres utopiske Bestræbelser ikke var paa deres Plads i det Øjeblik, da Regeringen stod parat til at trække Grænsen Nord om Flensborg, saafremt der ingen Afstemning blev. *Samling om Flensborg* maatte være det givne Løsen for alle, som ikke var Tilhængere af den clausenske Linie.

Saaledes blev Clausens Brev *Startskuddet til den Flensborg-Bevægelse, jeg satte i Gang*. Jeg begyndte med en Række ledende Artikler i »København« om »*Problemet Flensborg*« (14., 15., 16., 19. og 21. Jan. 1919). Efter indledende Betragtninger over Grænsespørgsmaalets aktuelle Situation i dansk Politik fulgte en Redegørelse for Udlandets Stilling til Problemet, gaaende ud fra, at man i Paris nøje vilde respektere det officielle Danmarks Ønsker i Tilfælde af Afstemningstankens Bortfald. Derpaa belystes Spørgsmaalet ud fra flensborgske og almindeligt danske Synspunkter, og endelig fulgte i den afsluttende Artikel min Opfattelse af Flensborg, som det eneste Problem, der kunde tænkes at samle Nationen:

»Det er et alvorligt Spørgsmaal. Det er *beskæmmende*, at det skal rejses. Thi *den danske Regering*, som gyser tilbage for paa dette Punkt djærvt og beslutsomt at hævde de foreliggende Realiteters utvilsomme Vægt – her, hvor Tradition, Minder, Muligheder, Haab og Længsler samles i et Raab om ikke at udelukkes fra Hjemmet – *den* fortjente en mindre skaansom Behandling, end den har været underkastet i disse Artikler. Vi véd, at vi har bevaret Roen. Man skal ikke kunne bebrejde os, at vi fortabte os i voldsomme Ord og Demonstrationer og derved spildte disse sidste kostbare Øjeblikke. Sagen er saa uendelig meget mere værd end selv de stærkeste Udtryk. Her gælder det om Rygrad, Mod og Vilje. Og de gode Sjæle, som tror, at man manifesterer saadanne Egenskaber alene ved Skældsord, er paa dette som paa andre Punkter temmelig uberørte af Virkeligheden.

Nuvel – *Problemet Flensborg er rejst!* Kan der i de politiske Fraktioner ikke lægges et Pres paa Regeringen, saa den beslutter sig til en Grænse Syd for Byen, *hvis* man maa give Afkald paa det almindelige Afstemningskrav, nærer vi dog paa den anden Side ingen Tvivl om, at *der maa kunne opnaas en særlig Afstemning for Flensborgs Vedkommende*. Den vil i sig selv være skrigende meningsløs, naar man ser hen til alle de Egne, hvis Skæbne ikke afhænger af et Plebiscit. Men paa Grund af Skæbnens Ugunst og vore ledende Politikeres

Frygt kan den maaske blive den *sidste* Vej til at frelse Flensborg, den *sidste* Retfærdighed, den *sidste* positive Hjælp, der kan ydes disse trofaste Landsmænd, som fra Gustav Johannsens og Jens Jessens Dage indtil nu har holdt Dannebrog højt over Byen i en Kamp for dens ældgamle Danskhed. Derfor:

Samling om Flensborg!

XXVI.

Flensborgbevægelsen startede jeg i direkte Kontakt med *Andreas Grau*. Han fremlagde den 14. Januar i Mellemslesvigsk Udvalg Planen for at opnaa Udvalgets Støtte. Naar min Artikelrække var afsluttet den 21. Januar, skulde den efterfølges umiddelbart af en Mødekampagne Kongeriget over, begyndende med Kæmpemøder i København. Overalt skulde samme Resolution vedtages. Der skulde paa Møderne ikke polemiseres imod Danevirkefolkene, kun argumenteres for Flensborg og kaldes til Samling om denne By ud fra den gyldne Regel: »Hvad du evner, kast af i det *nærmeste* Krav!« Naar Kampagnen var endt og Pressen forhaabentlig i overvejende Grad vundet for Sagen, skulde man afvente den politiske Virkning.

Naturligvis vilde meget afhænge af, hvorledes man i Flensborg selv vilde stille sig til det nye Signal. Dagen efter (15. Januar) samledes en Kreds af danske Ledere til fortsat Drøftelse af Sagen. *Svensson* refererede, at han »i flere Timer« havde maattet kæmpe med Ernst Christiansen, Fru Maria Jessen og de øvrige »om at lade Danevirke falde. Men umuligt. De vilde nok have, at alt skulde samle sig om Flensborg, men vilde alligevel stadig holde Bagdøren aaben. Vi skal nu mødes igen i Dag, og jeg haaber, Deres Artikel i Mellemtiden har styrket min Stilling. Hvis ikke, vil jeg ikke deltage i den planlagte Aktion, da jeg 1) vil have et klart og rent og ærligt Grundlag at staa paa, og 2) ikke lover mig noget reelt Udbytte af Aktionen uden [det]. Det kan jo blive skralt nok endda. Jeg siger, som jeg sagde i Askov: Flensborg *er* ladt i Stikken. Nu maa de fleste da kunne se det« (Brev af 16. Jan. 1919).

Man kunde ikke kalde Brevet optimistisk! Men Modstanden var til for at overvindes, og Danevirkefolkene kunde vel bringes til at forstaa, at man ikke kan blæse med Mel i Munden. *Vilde* de være med til at samle »alt« om Flensborg, maatte de sandelig først og fremmest samle deres *egen* Aktivitet om Byen. Naar det var lykkedes at sikre den en fair Chance, vilde ingen forbyde dem at genoptage Arbejdet for deres Sli-Danevirke-Program.

Andreas Grau havde sammen med Forlagsboghandler *P. H. Fergo* paataget sig Arrangementet af Mødekampagnen, og til Startmøderne i København den 22. Januar var Koncertpalæets store Sal og K.F.U.M.s Festsal blevet lejet. Begge Steder skulde der tales af *Andreas Grau* (Sønderborg), *A. Svensson* og Journalist *J. N. Jensen* (begge Flensborg), Overretssagfører *Peter Paulsen* (København) og mig. I sidste Øjeblik havde jeg forsøgt at faa ogsaa *Ernst Christiansen* med; men han undskyldte sig telegrafisk og tilføjede: »De er stærke nok. Frisk Mod!« Ja, Modet manglede vi saamænd ikke, da vi om Eftermiddagen mødtes for at fastslaa den endelige Form for *Flensborg-Resolutionen*. Baade Grau, Svensson og jeg havde Udkast parate, og man bad mig om at finde en Fællesformel. Den vedtoges og lød:

»Vi udtaler det bestemte Ønske, at der gives Flensborg By Lejlighed til at udøve Selvbestemmelsesretten under Vilkaar, der godkendes af de danske Flensborgere som fuldt ud betryggende.

Er dette ikke gennemførligt, kræver vi af Hensyn til Byens gamle Betydning som Danskhedens Grænsevagt og paa Grund af disse Dages danske Tilkendegivelser, at vor Regering og Rigsdag anerkender Forpligtelsen til at sikre dens Genforening med Danmark«.

Da vi noget senere kom til Mødelokalerne, var de begge fyldte til Trængsel. Artikelrækken i »København« havde vakt – som den ledende Senior i Studenterforeningen skrev til mig, da han bad mig indlede en Flensborg-Diskussion – »betydelig Opmærksomhed ogsaa i Kredse, hvis Opfattelse af Grænsespørgsmaalet er en ganske anden end Deres« (Brev af 21. Jan. 1919), og Folk var derfor overordentlig lydhyre. Alle vore Taler var korte, holdende sig til Resolutionens Tekst og understregende samtlige de Argumenter, der havde været fremført i Artiklerne. Begge Steder vedtoges Resolutionen under stormende Tilslutning. Første og anden Runde i Løbet var kørt. Der kunde startes til den tredje.

Grau og Fergo havde skaffet Talere – baade Nordslesvigere og Flensborgere – til samtlige planlagte Møder, og fra Kongeriget havde vi ligeledes dækket dem alle. En fortræffelig Haandsrækning fik vi af »Det unge Danmark«, som straks stillede sig til Disposition (Brev af 21. Jan. 1919). Efter Anmodning gav jeg disse unge en orienterende og instruerende Vejledning, inden de drog ud. Blandt dem var *Christmas Møller*

og *Ole Bjørn Kraft* – begge grebne af Sagen og ivrige efter at følge den givne Retningslinje. Det drejede sig om i alt ca. 150 Møder Landet over, og takket være min Rektors store Imødekommenhed blev det muligt for mig selv at deltage i en Del af dem. Sammen med *Kloppenborg-Skrumsager* talte jeg rundt om paa Sjælland, Falster og Laaland – med Afstikkere til Jylland – og holdt samtidig Kanonaden imod Regeringen gaaende i »København«s Ledere. Det kunde være anstrengende nok – men det var herligt! Kloppenborg og jeg befandt os særdeles vel i hinandens Selskab. Vi saa ikke alene ens paa Opgaven, men vi var fyldt af den Kammeratskabets Aand, som gjorde Samværet festligt og trygt. Hans Kæmpeskikkelse med de umaadelige Labber, der kunde slaa i Talerstolen, naar han blev ivrig, men ellers havde et Mas med at faa bare et Par af Fingrene anbragt i Vestelommen, hans glade og frejdige Sind, jydsk Lune, uforfalskede Tungemaal, der næsten var i Stand til at give selv tyske Citater en vis Charme – alt tilsammen gjorde ham til en Kampfælle, som det var en Fryd at følge. Hundekoldt var det. Haard Frost. Og det hændte, at vi maatte overnatte paa Træbænkene i Jernbanevogne, der blev kørt ind paa et Sidespor. Men lige friske var vi næste Morgen, naar vi fik viklet os ud af Kørepelsene – Fru Helga Knudsen havde laant mig sin afdøde Mands; hvordan jeg skulde have klaret mig uden den, veed jeg ikke –, og saa gik det til næste By, næste fyldte Sal og næste Vedtagelse af Resolutionen.

Da Kampagnen var endt, tænkte de øvrige Deltagere sikkert tilbage paa den med samme Glæde og Optimisme som jeg. *Svensson*, der stod over for Starten af sit nye Blad – »Danskeren« – i Haderslev, havde kun kunnet deltage i de første Møder, men vendte oplivet tilbage til Flensborg:

»Af mine Möder havde jeg overordentlig megen Glæde. Det er mit bestemte Indtryk, at det hele er i Færd med at glide. At Regeringen stritter imod, er jo givet. Men jeg tror dog, den vil kunne bevæges til at ændre sin Holdning. Dette afhænger igen af Rigsdagen, som jeg synes, jeg nærer godt Haab til. Det konservative Folkeparti indtager nu en udmærket Holdning, saa vi savner egentlig kun Venstre. Hører De noget fra den Kant, saa vær saa venlig at sige mig et Par Ord om det. Den anden Faktor, som det hele afhænger af, er jo Vælgerforeningen, og dèr vil der nok komme til at staa et stort Slag paa Lørdag. Maaske det lykkes...

Jeg havde ellers det Indtryk efter Koncertpalæ-Mødet, at Birkerød (dertil regner jeg Hr. Vald. Rørdam, Harald Nielsen og Dem) var i Færd med at blive bange for mig. Hr. Harald Nielsen ringede mig op Dagen efter og var lidt betænkelig paa Hr. Alex. Foss's Vegne. Det tror jeg nu ikke, der var nogen Grund til. Jeg tror, Mødet førte til det, det skulde, nemlig satte Bevægelse i Myretuen inde paa Kristiansborg. Det var det, vi savnede«. (Brev af 3. Febr. 1919).

Den Opfattelse, *Alexander Foss* paa dette Tidspunkt nærede, lærte jeg at kende af et langt Brev, som jeg modtog fra ham. Han opholdt sig i London, kunde saaledes ikke følge Slagets Gang paa nært Hold, men havde det Indtryk, at vi i Kampen for og imod Flensborg oversaa »visse Faktorer, som maaske ere de afgørende«.

»Der er jo ingen herovre«, skrev han, »som følger eller interesserer sig for vore Diskussioner om Grænsespørgsmaalet. Hidindtil holder man det os vedrørende Hovedspørgsmaal: *Kieler-Kanalen* i Baggrunden, men jeg kunde tænke mig, at de i Paris tagne principielle Afgørelser m. H. t. de tyske Kolonier vilde aabne for Behandlingen af Kieler-Kanalens Skæbne«. Uenighed mellem Frankrig og USA var ved britisk Mægling endt med et Kompromis: The Mandatory System, ifølge hvilket Kolonierne skulde overtages af en Magt »paa Nationernes Ligas Vegne«.

»Mon nu ikke Kieler-Kanalen vil blive udlagt som neutral Zone under en »mandatory power«? Rimeligvis kunde Stor.-Brit. af Hensyn til Kanalens strategiske Betydning ønske at blive denne Magt. Maaske kunde man ogsaa her tænke sig U.S., men man vil neppe i Paris og London være tilbøjelige til et Arrangement, der paa en Maade forbereder Samarbejdet mellem det nye Tyskland og USA. Kan ikke Stor.-Brit. gøre sig til Herre her ([hvad der] ogsaa rummer en Fremtidsfare), kunde jeg tænke mig, at man søgte at danne et fælles Regime af Frankrig, Stor.-Brit. og U.S. – Mod dette taler de sørgelige Erfaringer fra Makedonien. Men rimeligt er det dog, at der paa en eller anden Maade vil blive dannet en Kanalstat.

Det Hovedspørgsmaal, vi herved har – eller har haft – at tage Stilling til, er da dette: Vil Danmark overtage Kanalstaten? Jeg gaar ud fra, at der er Enighed om at sige Nej. Det vil jo betyde militaire Forpligtelser, rettede direkte mod Tyskland, og det er ikke sikkert, at Garanterne vilde være hjemme den Dag, da Garantien maatte blive sat paa Prøve. Givet er det jo selvfølgelig ikke, at man overhovedet ønsker denne Lösning i Paris!

Altsaa vor Grænse maa blive: Ikke en Grænse mellem Danmark og Tyskland, men mellem Danmark og en neutraliseret, under Stormagtskontrol staaende Kanalzone.

Hvorledes vil nu Mellemslesvig og Angel stille sig til en saadan Ordning? Og hvorledes vil ganske specielt Flensborg stille sig? Vil ikke Flensborg i saa Tilfælde med overvejende Flertal ønske at komme til Danmark? Hvadenten man ønsker eller ikke ønsker dette som Resultat, synes det mig praktisk at rejse Diskussionen ud fra *disse* Synspunkter.

Det synes, som om det konserv. Folkeparti er i Færd med at glide bort fra *Selvbestemmelsen* som det bærende Grundlag. Jeg vilde anse dette for meget beklageligt! Selv med dette Grundlag kan vi komme derhen, hvor vi ikke vilde (Angel f. Ex.)! Men uden dette Udgangspunkt tager vi – synes jeg – Laaget af Pandora-Æsken«. (Brev af 4. Febr. 1919).

Naar jeg huskede paa den fremtrædende Position, *Alexander Foss* indtog inden for Det konservative Folkeparti, maatte hans Brev fore-

komme mig at være af den største Interesse; men samtidig vidnede det om, hvor forbavsende ringe en Forstaaelse af Grænseproblemet selv en saa vidtskuende Mand som han sad inde med. Han gik ud fra den gængse Teori om Oprettelsen af en internationaliseret Kanalzone; men i Stedet for som Danevirkefolkene at sige: den giver os Lejlighed til uden Afstemning at tage Landet helt ned til Sli-Danevirke, sagde han: Afstemningsprincippet maa ubetinget fastholdes, og det vil maaske i Tilfælde af Zonens Etablering give os mere, end vi bryder os om – f. Eks. Angel. I Flensborg vil Zonen antagelig fremkalde et overvejende dansk Flertal. Derfor maa Kanalzone-Eventualiteten danne Udgangspunktet for Flensborgdiskussionen.

I den Henseende var jeg helt uenig med ham. Bortset fra, at jeg ikke vilde basere en Diskussion paa saa hypotetisk et Grundlag som den formodede Kanalzone eller Kanalstat (forøvrigt to vidt forskellige Begreber), maatte jeg – *hvis* jeg antog Hypotesen – komme til det stik modsatte Resultat. For mig at se vilde en saadan Zone betyde et meget væsentligt Plus for den tyske Agitation! Ingen kunde dog for ramme Alvor tænke sig Zonen som andet end et Provisorium. I hvor mange Aar man vilde være i Stand til at holde den udskilt fra det tyske Statsomraade, kunde diskuteres – kun *ikke* den afgørende Ting, at Zonen før eller senere atter vilde blive underlagt tysk Suverænitet. Den tyske Agitation vilde derfor utvivlsomt sige: Lad bare være med at stemme dansk – saa bliver I, trods al Zonesnak, i Realiteten ved med at bo i Tyskland. Det er et rent Tidsspørgsmaal, hvad denne Internationalisering angaar. Og naar Zonen skal til at forsvinde, *faar vi Anledning til at rulle hele Grænsespørgsmaalet op paa ny!* – At lægge en saadan Mulighed til rette, forekom mig at ville være det mest fejlagtige af alt.

Allerede det forudgaaende Efteraar havde der været Tanker fremme om en Grænseløsning, som – skønt uden Forbindelse med den af Foss skitserede Ordning – vilde have medført et tilsvarende Resultat. Det blev af en Indsender i »Flensborg Avis« den 30. November foreslaaet, at »Mellemslesvig sammen med Nordslesvig foreløbig indlemmedes i Danmark«, hvorefter man 5–10 Aar senere ved en Afstemning i Mellemslesvig kunde fastlægge den endelige Grænse. Denne Idé – som ikke var helt ny – fandt virkelig Tilslutning hos adskillige, og Artiklen i »Flensborg Avis« foranledigede, at jeg svarede, bl. a. med Lederen »*En Blindvej*«:

»Hvad vil det sige at udskyde den endelige Fastsættelse af Grænsen endnu 5-10 Aar og nøjes med en provisorisk Indlemmelse af hele Mellemslesvig? Det vil sige at aabne Sluserne for den grænseløseste Agitation, vi overhovedet kunde tænke os, for en national Strid, saa bitter og saa opløsende, som vi ikke har kendt den før. Den, som har kun et ganske lidet Kendskab til Tyskerne, véd, hvorledes de vilde udnytte Tiden... Og ingen, som har den fjærneste psykologiske Forstaaelse, vil bilde sig ind, at denne Ophidselse vilde indskrænkes til Mellemslesvig. Inden to Aar vilde det ikke være Spørgsmaalet Mellemslesvig, der stod aabent. Det vilde simpelthen være det dansk-tyske Grænseproblem, der figurerede i den offentlige Debat, og Nordslesvigs indvandrede Tyskere vilde have faaet en Anledning til vedvarende at deltage i Krigsdansen og – skønt tandløse – udstøde deres vilde Hyl« (»København«, 4. Decbr. 1918).

Det hele forekommer os at være den haabløseste politiske Dilettantisme, blottet for Realitetssans. Og disse skarpe Ord siges i Sandhed ikke, uden at Hjertet krymper sig ved eventuelt at maatte opgve Kravet paa det sydligste Mellemslesvig. Men de siges, *fordi vi vil have vort Bo gjort op nu og ikke vedvarende leve for aabne Døre*. Vi har faaet nok af denne Trækvind fra Syd. Nu vil vi have Slaaen sat for« (»Grænsevagten«, Decemberheftet 1918, S. 103).

Det var mig ubegribeligt, at en klar politisk Tænkter som Alexander Foss ikke med det samme kunde se, at 1) en Kanalzone maatte være et Provisorium, og at 2) et saadant Provisoriums Grænse, fastsat paa Grundlag af en Afstemning »nordfra«, med matematisk Sikkerhed vilde medføre Kravet om en ny Afstemning, denne Gang »sydfra«, saa snart Provisoriet ophørte. *Skulde* man operere med Kanalzone-Teorien, var Danevirkefolkenes Standpunkt det eneste rationelle: at lade den nye Grænse ligesom Zonen selv hvile paa et Diktat. Det garanterede os ganske vist ikke paa nogen Maade, at vi kunde beholde, hvad vi vandt; men det gav os dog *muligvis* bedre Kort paa Haanden, naar Provisoriet ophørte – forudsat at dette ikke skete ved et Kup, men paa Basis af en international Traktat!

Nu havde det forøvrigt allerede vist sig, at de Synspunkter, Foss paa dette Tidspunkt gjorde sig til Talsmand for – isoleret, som han var i det fremmede – ikke deltes af hans Parti. Da Regeringen den 25. Januar gennem Ritzaus Bureau officielt bl. a. meddelte, at den »ikke kunde gaa med til, at disse Distrikter [Flensborg og nærmeste Omegn] forenes med Danmark uden en udtrykkelig Tilkendegivelse i saa Henseende ved en fri Afstemning, idet de utvivlsomt har en overvejende tysk Befolkning«, reagerede Det konservative Folkeparti den 28. Januar ved Udsendelsen af en enstemmigt vedtagen Partiresolution, der understregede, »at Flensborg Bys Fremtid skal tages med ind under Overvejelserne, saaledes at denne

By ikke paa Forhaand afskæres fra Forbindelse med Danmark«. Det var ikke nogen helt klar Udtalelse, men den betegnede dog et Skridt fremad. Problemet var ved at blive placeret i Centrum.

Paa samme Maade var der kommet Skred i den nordslesvigske Vælgerforening. Fra Flensborg var den 23. Januar udsendt en gribende Henvendelse »Til det danske Folk«. Opraabet var slutredigeret af *Andreas Grau* og bar Flensborgbevægelsens Segl i Sætningen: »Vi beder i denne Stund om at lade alle Særstandpunkter i Grænsespørgsmaalet falde bort og samles med os om dette ene: Grænselinien maa drages sønden om Flensborg«. Tre Dage efter fandt der Nyvalg af Tilsynsraadet Sted, og den 8. Februar prøvede de to Fløje inden for Raadet Kræfter med hinanden i en stor Flensborg-Debat, der udmundede i en Resolution, foreslaaet af *Andreas Grau*. Den fastholdt Folkenes Selvbestemmelsesret som et »ufravigeligt Krav« og erklærede det for »givet, at Flensborg ikke udelukkes fra Danmark, inden den under frie Forhold har haft Lejlighed til at fremkomme med Tilkendegivelser, som derefter danner Grundlaget for Afgørelsen«. Udtrykket »Tilkendegivelser« sigtede til den Mulighed, at der ingen Afstemning vilde finde Sted, og da H. P. Hansen havde accepteret Resolutionen, gik ogsaa en Repræsentant for den danske Regering ind for den: ved et Møde i København den 14. Februar udtalte Indenrigsminister *Ove Rode*, at »andre lige saa utvetydige Tilkendegivelser kunde træde i Afstemningens Sted«, hvis en Afstemning ikke blev mulig. Jo, vist var der kommet Skred i Debatten! Efter Mødet den 8. Februar skrev *Ernst Christiansen* til mig:

»De vil se, at hvad De ønsker, har vi paa egen Haand sat igennem i Vælgerforeningen... De forstaaer nok baade af mine Udtalelser og Avisens Holdning, at jeg saa vidt muligt gaar ind paa Deres Synspunkt, saa vidt jeg kan for min Samvittighed; thi lige saa lidt som jeg vil se mine Medborgere og mig selv svigtet, vil jeg svigte andre, og jeg vil nødtigt gøre det om end kun indirekte. Men jeg synes altsaa Vælgerforeningens Udtalelse, om den behandles nogenlunde loyalt fra den anden Lejr, giver et udmærket Grundlag at arbejde videre paa. Lige til sidste Øjeblik i Lørdags Aftes saa det ud til Sprængning, indtil H. P. Hanssen gav efter. Jeg rejste vort Krav. Kloppenborg, Svensson, A. Grau, Advokat Andersen og flere, men især P. Grau talte saa smukt som aldrig før. For mig har det været en stor personlig Oplevelse.

Hvad De skriver om Kammeratskabsfølelse, betragter jeg som en Ære for mig, og jeg gengælder den i fuldeste Maal. Ikke at mit Standpunkt i alle Afskygninger og Afgrænsninger eller rettere de praktiske Synsmaader kan identificeres [med

Deres]; men vi staar dybest set for det samme. Og jeg gaar ud fra, at De uden direkte Ord fra mig er klar over, at jeg følger Deres saavel som alle mine Medstridsmands Færd med den mest levende Deltagelse og Tak. I øvrigt trænger vi jo ikke til ydre Paaskønnelse. Det er en drøj og oprivende, men ikke des mindre en stolt Tid, og bedre Løn end egen Forvisning om, at jeg i denne Afgørelsens Tid har lagt al min Evne og Vilje ind for, hvad der efter min inderste Overbevisning er det rette, ønsker jeg ikke. Men det er en stor Opmuntring at staa sammen med Mænd, som jeg uden Overvurdering regner til mit Folks bedste Sønner«. (Brev af 10. Febr. 1919).

Strengt taget var ved Midten af Februar Flensborg-Kampagnens politiske Maal naaet. De endnu resterende Møder blev dog ikke afblæst. Et Stop blev først sat den 18. Marts. Og journalistisk var der ogsaa jævnt hen noget at tage op til Behandling i Forbindelse med Spørgsmaalet. »Delegationen« (16. Febr.), »Kanal og Grænse« (23. Febr.), »Budskaberne fra Paris« (5. Marts), »Nye Flensborgrøster« (9. Marts), »Afstemning sydfra« (11. Marts), »Til Øjeblikket« (15. Marts) – altsammen var det Ledere, der »fulgte Spørgsmaalet op«, som det siges at hedde paa en Slags Dansk. Man vidste nu, at Kanalproblemet (for saa vidt det overhovedet eksisterede) intet havde med strategiske Zoneprojekter at gøre, og at Afstemningsprincippet var knæsat ogsaa for Mellemslesvigs Vedkommende under Forhandlingerne i Paris. Dette maatte siges at være et Resultat, hvormed vi kunde være tilfredse. Vi kunde med Ro afvente Rigsdagsdelegationens og den tilknyttede sønderjydske Delegations Hjemkomst og Beretninger. Flensborg var *ikke* blevet glemt!

En overbevist Tilhænger af Clausenlinien, nuværende Rigsarkivar *Axel Linvald*, skrev i 1919, at en Eftertid, der for længst havde slaaet sig til Ro med Resultatet, maaske vilde finde, at den hele Flensborgdiskussion byggede paa falske Forudsætninger (ingen Afstemning og hastig Afgørelse), og derfor var uden Betydning. Men, tilføjede han,

»det er dog maaske et Spørgsmaal, om det ikke havde været et Udtryk for Sløvsind, om der ikke i en Sag af saa stor Rækkevidde for Land og Folk havde gjort sig forskellige Anskuelse gældende. Debatten gav Udtryk for danske Mænds og Kvinders alvorlige Kamp med det vanskeligste Problem, som Genforeningsspørgsmaalet har rejst, og var fremkaldt af ærlig Vilje til paa én Gang at blive tro mod vort Folks Fortid og mod de Retfærdighedsprincipper, paa hvilke man har stræbt at genopbygge Samfundet. Til alle Tider vil Flensborgdiskussionen komme til at staa som Udtryk for det danske Folks Stemninger og Ønsker i det Øjeblik, da Genforeningen med Nordslesvig stundede til«. (Sønderjylland I, S. 292 f.).

Jeg har intet imod, at dette bliver den saakaldte »Historiens Dom«.

Flensborgbevægelsen maatte nødvendigvis faa stærk Indflydelse paa Forholdet mellem »Kredsen af 1918« og mig. Det var Kredsen, som stod bag Danevirkebevægelsen, og selv om jeg undgik ethvert Angreb paa dennes Folk og kun appellerede til deres og alle andres »Samling om Flensborg«, tog alligevel selve min Appel en Del Vind af deres Sejl.

Derved voksede en – som Regel nogenlunde høfligt skjult – Uvilje imod mig og mit Arbejde frem. Det var Kredsen, som ved indsamlede Pengemidler havde sikret Udsendelsen af »Grænsevagten«s første Aargang, og desværre havde jeg ikke fundet det nødvendigt at faa Garantien skriftligt formuleret. Efterhaanden som Modsætningerne skærpedes, blev det antydnet over for mig, at »Grænsevagten« jo slet ikke var min, den var *Kredsens* Ejendom, hvorfor Kredsen heller ikke kunde finde sig i at savne enhver Indflydelse paa Tidsskriftets Indhold.

Saaledes opstod der Konflikter, som jeg i første Række maatte udkæmpe med Formanden, Fabrikant *Jørgen Petersen*. Han forlangte f. Eks. en dansk-amerikansk Henvendelse til Præsident Wilson offentliggjort. Henvendelsen var ikke alene tendensløs, den indeholdt positive Urigtigheder og fordrejede Kendsgerninger, og jeg sagde Nej. For *Jørgen Petersen* var det ubegribeligt, at saadanne »Smaaunjagtigheder« kunde have den fjerneste Betydning, naar Formaalet med Aktstykket dog var det bedst tænkelige. Jeg valgte for Fredens Skyld helt at undgaa enhver Omtale af Henvendelsen – lod altsaa heller ikke den Kritik af den fremkomme, som jeg egentlig havde haft i Sinde at offentliggøre. Senere tørnede vi sammen paa Spørgsmaalet Gaard- og Teglværksejer *W. Wall*, Opdrup – en af de Sydslesvigere, som Kredsen kritikløst sagde god for, medens den Smule, jeg kendte til ham, havde givet mig Indtryk af en oplagt Chancerytter. Da jeg i en Samtale meddelte *Jørgen Petersen* dette og sagde, at jeg agtede at give det Udtryk i »Grænsevagten«, vilde han forhindre det. Det blev til et skarpt Sammenstød paa hans Kontor. *Jørgen Petersen* var en lille, tyk Mand, han blev sprutrød i Hovedet, huggede en Lineal i Skrivebordet og raabte: »Maa jeg punktere!« Jeg tænkte med Rædsel paa Konsekvenserne, hvis han skulde gøre Alvor af sin Trusel. Men i »Grænsevagten«s Aprilhefte (S. 299 f.) fik *Wall* den Omtale, han ærligt havde fortjent: han havde netop i »Flensburger Norddeutsche Zeitung« (31. Marts) med Navns Underskrift afsløret sig som – Slesvig-Holstener!

Episoden var medvirkende til, at man nu i Kredsen ønskede at slippe af enten med mig eller med Tidsskriftet. Man tilbød mig Ejendomsretten til det, mod at jeg overtog alle dets Aktiver og (navnlig!) Passiver, skønt man næppe kunde være i Tvivl om, at jeg økonomisk vilde være ude af Stand til at skaffe den nødvendige Driftskapital. Tilbudet gentoges (Brev af 14. April), og jeg svarede, at Tidsskriftet var startet »efter min Plan og paa mit Initiativ«, og at Kredsen kun kunde løses fra sine Forpligtelser over for mig, hvis der fra min Side forelaa noget Brud paa den trufne Aftale. Kredsens Pengemidler var indsamlede »under den udtrykkelige Forudsætning, at der ikke arbejdedes for en Grænselinie Sli-Danevirke«. Skriftlige Erklæringer derom havde maattet afgives af samtlige Kredsens Medlemmer. Selv om den nu i sin Virksomhed saa bort fra den givne Forudsætning, kunde det ikke paavirke min Redaktion af »Grænsevagten«, hvis Linie fra første Færd udelukkende havde fulgt Kravet om en Grænse i Overensstemmelse med Folkenes Selvbestemmelsesret. Imidlertid vilde jeg ikke afvise Kredsens Tilbud om Overtagelse af Tidsskriftet, hvis den vilde erkende sig *pligtig* til at garantere Udgivelsen Aaret ud, saafremt det i Øjeblikket viste sig umuligt for mig at skaffe anden Garanti (Brev af s. D.).

Under alle Forhandlingerne fik jeg fortrinlig Støtte af Kontorchef i Industrifagene *Vald. Helsing*. Det var ham, der personligt havde indsamlet de fleste af Kredsens Pengemidler, alle nødvendige Udbetalinger skulde anvises af ham, og han delte i et og alt baade mine grænsepolitiske Synspunkter og min Opfattelse af Kredsens Forpligtelser. Da dette mærkedes, vilde Jørgen Petersen gøre gældende, at Kontorchef Helsing paa et ikke nærmere angivet Tidspunkt havde »udmeldt« sig af Kredsen, og at han kun fungerede som en Slags »regnskabsmæssig Hjælp« (Brev af 29. April). Helsing tog denne snurrige Paastand med overlegen Ro (Brev af 2. Maj), og det lykkedes ham omsider at faa gennemført en Ordning, hvorved »Grænsevagten« fra Udgangen af Maj overgik til Aschehous Forlag, saa jeg blev frigjort for enhver – ogsaa formel – Tilknytning til Kredsen.

Det var for saa vidt trist, at det Samarbejde, der var indledet ved det store Februarmøde i 1918, skulde ende paa denne Maade. Men det var en uundgaelig Følge af Grænsestridens Bitterhed. Mest ondt gjorde det mig at miste Venner som Collin, H. P. Hansen og Vald. Harsløf. De to sidstnævnte kom jeg atter til at staa nær, da Genforeningen var fuldbyrdet og Fremtidens Arbejde Syd for den nye Grænse blev sat i Gang.

Collin hørte derimod ikke til dem, der kunde slaa en Streg over tidligere Modsætninger. Med ham kom det nogle Aar senere til et endeligt Opgør, som bevirkede, at han forlod Grænseforeningens Hovedstyrelse. Siden saa jeg ham ikke. Men det smerter mig endnu, at en saa rankrygget Mand som han skulde ligge under for en Fanatisme, der i det lange Løb *maatte* isolere ham.

Han og Greve *Bent Holstein* havde i Maanederne Januar–April 1919 som Udsendinge for Det mellemslesvigske Udvalg i Flensborg og nogle sønderjydske Foreninger i Kongeriget arbejdet i Paris for Afstemningsomraadets Udvidelse helt til Sli–Danevirke. Aktionen var lykkedes, og til den aftalte en bloc-Afstemning i Nordslesvig indtil den clausenske Linie (1. Zone) og den kommunevise Afstemning i de nærmestliggende mellemslesvigske Distrikter, Flensborg By indbefattet, (2. Zone) var nu det øvrige Mellemslesvig føjet som et yderligere Omraade for kommunevis Afstemning (3. Zone), medens man tidligere havde besluttet kun at lade det rømme for tyske Tropper. Det var et overordentlig dygtigt gennemført Kup, men Spørgsmaalet var, om der var handlet paa et forsvarligt Grundlag. Der forelaa ikke i nævneværdig Udstrækning danske Petitioner fra 3. Zone, som derimod havde vist stor slesvig-holstensk Aktivitet. Skulde disse Slesvig-Holstenere for at bevare »det udelte Slesvig« give sig til at stemme dansk – og anden Vej til at opnaa dette deres faktiske Hovedmaal havde de absolut ikke – vilde en Afstemning dernede give et frygteligt Bagslag for os. Selv om det ikke skulde gaa *saa* galt, var jeg dog bange for, at den tyske Agitations Indflydelse paa Befolkningen vilde vokse proportionalt med den Basis, man gav den at arbejde paa, saa Kampen om 2. Zone vilde blive haardere og dens Udfald endnu mere usikkert, end vi hidtil havde regnet med.

Nogen Betydning fik Spørgsmaalet ikke, fordi Regeringen greb ind og – efter en Rigsdagsdebat den 12. Maj og *mod* Oppositionens dør udtalte Ønske – foranledigede, at 3. Zone den 13. Juni bortfaldt som Afstemningszone. Den Fremgangsmaade, Udenrigsminister *Scavenius* ved denne Lejlighed benyttede, fandt jeg i højeste Grad angribelig, og bedre blev det ikke, da det senere kom for en Dag, at man i Paris under Hastværkets Pres og ved en ren Lapsus samtidig havde slettet Zonen ogsaa som Rømningszone betragtet.

Efter den 13. Juni fandtes ingen som helst Mulighed for Opnaaelsen af en Danevirkegrænse, og den Bevægelse, som med største Energi og

meget betydelig Tilslutning havde arbejdet for dette Maal, standsede. Men heller ikke for Flensborgbevægelsen var en Fortsættelse i den oprindelige Form længere mulig. Den sønderjydske Hovedbys Afstemningsret var jo sikret, og en vedvarende Appel til »Samling om Flensborg« var for saa vidt overflødig, som alle Kræfter, der ikke stejlt stillede sig paa Clausenlinien, nu af sig selv gik ind i Kampen for 2. Zone. »Danevirkefolk« og »Flensborgfolk« dannede derfor i de følgende Maaneder en fælles Front – ikke under fælles Ledelse, men med samme Kampmaal.

Sommeren, Efteraaret og Forvinteren øgede i vældig Grad Spændingen mellem de stridende Parter, men selv stod jeg efter Flensborgbevægelsens Ophør uden for Begivenhedsrækken, kun som en skarp Kritiker af Regeringens Politik. Det gjaldt saaledes H. P. Hanssens Udnævnelse til sønderjydsk Minister, og det kom til Udtryk, da Regeringen nægtede at imødekomme stærke mellemslesvigske Ønsker om, at den skulde gøre et – ganske vist højst problematisk – Forsøg paa at faa genindsat Rømningsbestemmelsen for 3. Zones Vedkommende i Fredstraktaten, skønt denne var blevet underskrevet den 28. Juni. Baade i Vælgerforeningen og paa Rigsdagen gik Bølgerne højt. Det første Sted dannedes to skarpt adskilte Fraktioner, et Flertal paa 34 Medlemmer, som fulgte H. P. Hanssens Linie, og et Mindretal paa 23, der følte sig som den eneste sande Repræsentation for Flensborg og Mellemslesvig. Da Mindretallet den 16. August erklærede, at det ikke fortsat vilde deltage i Tilsynsraadets Møder, var Vælgerforeningen sprængt. Baade før og efter denne Dato fremholdt jeg Nødvendigheden af et Nyvalg, fordi intet andet kunde give Tilsynsraadet en Sammensætning, som virkelig svarede til Stemningen i den nordslesvigske Befolkning. Kravet fandt Genlyd hos »de 23«, medens Vælgerforeningens Flertal længst muligt strittede imod. Da det omsider maatte bøje sig og Nyvalget blev holdt (30. November), blev Resultatet dog ikke saa klart, som man kunde have ønsket. De 23 blev ganske vist til 28 og de 34 til 26 – Styrkeforholdet mellem de to Fraktioner var altsaa afgørende ændret; men samtidig optraadte nu i Tilsynsraadet en tredje Part: Sønderjydsk Arbejderforening, som vandt 6 Mandater, og som derfor til enhver Tid vilde have det i sin Haand at afgøre, hvor Raadets Flertal skulde komme til at ligge. I alle Maanedernes skiftende eller langtspundne Problemer støttede jeg af yderste Evne Mellemslesvigerne, informeret pr. Brev meget ofte af *Svensson*, flere Gange af *Anders Grau*, nu og da af *Ernst Christiansen* og *Peter Grau*, saa vi heroppe og de

derne kunde være sikre paa at følge den samme Linie. Paa tilsvarende Maade fulgte jeg Rigsdagens Oppositionspartier i deres Afstandstagen fra Regeringen. Jeg havde f. Eks. stadig Kontakt med *Alexander Foss*, bl. a. skaffede jeg ham det nødvendige Materiale, da han den 3. December gik til Aktion i Landstinget. Men nogen Tro paa, at der kunde skabes Basis for et virkeligt Systemskifte i det officielle Danmarks sønderjydske Politik, havde jeg ikke. Dertil var Oppositionen traadt alt for sent frem, og dertil var den endnu alt for lidt sammentømret.

Naar jeg ser tilbage paa hele den uendelige Mængde af redaktionelle Ledere, jeg skrev i sidste Halvaar af 1919, gør jeg det langt fra med udelt Tilfredshed. De *Maal*, jeg tilstræbte, vedkender jeg mig den Dag i Dag. Det vilde have været et uberegneligt Gode, om Grænseløsningen havde kunnet forberedes af en Regering, der ikke *paa Forhaand* havde lagt sig fast paa en ganske bestemt Grænselinie, kun nødtvungent havde gjort visse Indrømmelser og derfor aldrig ydede det danske Arbejde forud for Afstemningen i 2. Zone den moralske og politiske Støtte, som det ubetinget kunde forlange. Paa ganske den samme Maade stillede det sig med Vælgerforeningen. Ogsaa her havde den ansvarligt ledende indtaget et grænsepolitisk Standpunkt, som han kun uvilligt maatte modificere, og hans Tilsagn om Støtte til de haardest kæmpende af hans Landsmænd kunde derfor ikke mødes med virkelig Tillid. At jeg bekæmpede disse to meningsdannende Faktorer og krævede Nyvalg baade i Sønderjylland og i Kongeriget, saa Befolkningen begge Steder kunde faa Adgang til at manifestere sin Holdning over for Spørgsmaal, der ikke havde været fremme, da de to Repræsentationer sidst blev valgt, forekommer mig afgjort rimeligt. Jeg var klar over, at Kampen imod dem vilde medføre en yderligere Skærpelse af de Modsætninger, som allerede *var* kommet til Orde længe forud, og som havde vokset sig stadig stærkere. Det var paa ingen Maade i sig selv ønskeligt. Men paa den anden Side stod saa store Spørgsmaal paa Spil for vore svageste stillede Folkefæller, at Kampen imod den officielt knæsatte Politik forekom mig afgjort nødvendig. De mange og hvasse Artikler, jeg skrev, medførte forbitrede Angreb paa min Person – andet var ikke at vente –, og man hævdede forarget, at ingen i højere Grad end jeg havde tilspidset Kampen og øget Splittelsen. Maaske var det rigtigt. Men det vil vel i saa Fald betyde, at jeg havde ramt centrale Punkter i den løbende Debat og sat dem i saa klart et Lys, at de blev synlige for mange og hjalp dem til at bestemme deres Kurs. At jeg,

hvad Enkeltheder angik, nu og da greb fejl, kunde ikke være andet. Derom var jeg ikke ene. Fejlbedømmelser gjorde begge Parter sig skyldige i.

Drejer Spørgsmaalet sig derimod om den *Form* og *Tone*, som prægede min Kritik og mine Angreb, stiller Sagen sig noget anderledes. Der er om dette kun at sige, at baade Form og Tone *nøje afspejlede hele den Bitterhed, hele den Lidenskab, hvormed Kampen mellem de to Parter blev ført*. Forklaringen ligger i den Omstændighed, at jeg repræsenterede Anskuelse, som lige fra Begyndelsen havde savnet, hvad vi maatte opfatte som fair play. Vor Modpart havde søgt at skabe en fuldbyrdet Kendsgerning, længe før de mange og dybt indgribende Spørgsmaal var modnede til Løsning ved aaben og fri offentlig Diskussion. Regeringen benyttede den Gang en lignende Fremgangsmaade, som Interimsregeringen gjorde Brug af i 1945, da vi ved et ministerielt Diktat fik at vide, at »Grænsen ligger fast«. Men den Part, der føler sig snigløbet, kan ikke undgaa at fyldes af en levende Harme, og den vil føre sin Kamp med en Desperation, som under andre Omstændigheder vilde have været undgaaet. Jeg siger ikke dette for dermed at undskylde det voldsomme i mange af mine Angreb. De var hverken værre eller bedre end Tusinder, der fremkommer under en ganske almindelig Valgkamp, hvor man strides om langt mindre betydningsfulde Spørgsmaal. Jeg siger det kun for at understrege, at Ansvar for Voldsomheden ikke var min alene, ligesom min Modpart heller ikke paa nogen som helst Maade var mere afdæmpet i *sin* Polemik. Men de mange, mange Tusinder, der betragtede Sagen som jeg, følte sig kæmpende med Ryggen mod Muren, og ved Bedømmelsen af Kampens Karakter kan dette ikke lades ude af Betragtning. At Grænsestriden – som enhver politisk Strid – i høj Grad maatte komme til at dreje sig om de førende Personligheder, faldt af sig selv. Statsminister Zahle, Udenrigsminister Scavenius og sønderjydsk Minister H. P. Hanssen *maatte* staa for Skud, og det samme gjaldt naturligvis fremtrædende Folk i de to Opinionsgrupper. Jeg skal belyse Forholdet ved to karakteristiske Eksempler: et, hvor jeg personlig var Angriberen, et andet, i hvilket jeg selv var den angrebne.

Allerede i første Halvdel af Oktober 1918 gik der i København haardnakkede Rygter om, at *der fandt Forhandlinger Sted mellem Danmark og Tyskland vedrørende det sønderjydske Spørgsmaal*, men at de havde maattet standses, fordi Ententen havde betydet Scavenius, at en dansk

Deltagelse i saadanne Forhandlinger vilde blive betragtet som en unneutral Handling. Rygterne kom – delvis i en lidt ændret Form – ogsaa frem i den tyske Presse. Da der intet konkret Holdepunkt fandtes for dem, undlod jeg helt at omtale dem.

Den 12. Marts 1919 syntes Sagen imidlertid at faa et andet Udseende. I »Schleswigsche Grenzpost« offentliggjordes paa denne Dag en Redegørelse, undertegnet af Medlem af Nationalforsamlingen i Weimar *Detlef Thomsen*, Vinnert (det slesvig-holstenske Landsparti), hvori følgende Oplysninger blev givet:

Alle Repræsentanter for Slesvig-Holsten traadte [i Februar] sammen for i Fællesskab at protestere mod Afstemningen i Nordslesvig. Der blev tilkaldt en kompetent Herre fra Regeringen (*ein zuständiger Herr der Regierung*) til vore Forhandlinger. Han erklærede, at det i hvert Fald var gunstigere for Tyskland under Haanden at enes med Danmark om den Del af Nordslesvig, der skulde afstaa til Danmark, end at dette Spørgsmaal skulde blive afgjort paa Fredskonferencen. Der havde allerede fundet uofficielle Samtaler med Danmark Sted. (*Es hätten schon inoffizielle Besprechungen mit Dänemark stattgefunden*). Danmark havde været rede til en velvillig Forstaaelse (*einer gütlichen Verständigung*); men Ententen havde meddelt Danmark, at hvis Danmark kom overens med Tyskland, opfattede Ententen dette som en unneutral Handling fra Danmarks Side. Dette Spørgsmaal hørte hjemme paa Fredskongressen.

Her var der ikke Tale om noget *Rygte*. En tysk Regeringsemedsmand havde givet forsamlede slesvig-holstenske Politikere de og de faktiske Oplysninger, bl. a. at der mellem Danmark og Tyskland var ført »inofficielle Besprechungen« om Grænsespørgsmaalet, at Danmark under disse havde stillet sig velvilligt forstaaende, men at Ententen havde standset den begyndte Duet. Det var dog Oplysninger af Format! Og til dem føjedes nogle Maaneder senere enkelte andre. I en Tale i Haderslev den 11. Juni erklærede Regeringspræsidenten i Slesvig, *Adler*, at Ønsket om en dansk-tysk Overenskomst vedrørende Grænsen »ikke havde ligget den danske Regering fjernt«, selv om det var fra tysk Side, det var fremsat. Et Forslag, som *Adler* havde udarbejdet til en saadan Overenskomst, havde han skriftligt tilstillet baade Rigsregeringen i Berlin og »en dansk Minister« i København, som pr. Mellemand havde besvaret det velvilligt forstaaende, men tilføjet, at Nordslesvigernes Stilling til Sagen vilde være en afgørende Faktor. Og de – H. P. Hanssen og nogle flere – havde under en mundtlig Drøftelse i Flensborg med *Adler* afvist Forslaget som fremsat »for sent«.

Det er ikke underligt, at saadanne Vidnesbyrd om danske Regeringstendenser til uden om Ententen at søge en Løsning af hele Problemet fyldte store Kredse i vort Folk med Mistillid til Udenrigsledelsen. Havde disse »inoffizielle Besprechungen« ikke været mislykkede Forsøg paa at *snigløbe* baade Rigsdagen og Folket og bag vor Ryg skabe et *fait accompli*, som kunde præsenteres for Ententen, naar Slesvigproblemet kom til Behandling paa Fredskonferencen? Saadan tegnede Sagen sig for de fleste, der ikke hørte Regeringspartierne til, og selv om Samtalerne i rette Tid var blevet afbrudt, havde man ingen Garanti for, at nye Snigløb ikke vilde blive forsøgt – f. Eks. for derved at slaa den 2. Zone ud.

Derfor gennemførte jeg lige fra 2. Juli 1919 til de officielle Hvidbøger forelaa i Januar 1920 et sandt Bombardement af Regeringen og dens anonyme Hjælpere med uforsonlige Angreb paa enhver virkelig eller formodet »*Tyskerkurs*«. Jeg krævede klare og utvetydige Redegørelser for, *hvilke* »inoffizielle Besprechungen« der havde været ført, *hvad* deres Hensigt havde været, og *hvornaar* de havde fundet Sted. Kravet rettedes direkte til Udenrigsminister Scavenius, gentoges og gentoges, og da han tav, blev Fordringen stærkere og stærkere understreget, Mistanken til ham klarere og klarere markeret. Resultatet var Dementier i Regeringspressen af alle Rygter vedrørende dansk-tyske Forhandlinger med en Særoverenskomst til Formaal. Jeg svarede, at her drejede det sig ikke om *Forhandlinger*, men om den *Indledning* til saadanne, som »inoffizielle Besprechungen« maatte antages at være. Man fik at vide, at »den danske Minister«, til hvem Adler havde henvendt sig, var *Th. Stauning*. Adler havde sendt ham to Breve – først et politisk ligegyldigt, som var besvaret af Folketingsmand *Sigvald Olsen* (Svaret offentliggjordes in extenso, men havde heller ingen Interesse), derefter et andet, indeholdende Adlers Forslag og besvaret af Partisekretær *Alsing Andersen*. Her, hvor netop Svarets *Ordlyd* havde den største Betydning, maatte man nøjes med et Referat, og om dette var nogenlunde fuldstændigt og loyalt, var det umuligt at sige. Oplysningerne, som »Social-Demokraten« bragte allerede den 2. Juli, suppleredes i samme Blad den 4. Juli med en Tordentale mod disse »lurvede og fejge Sjæle«, dette »Rak«, der »æreskændede« Scavenius paa Grundlag af »gamle, forlængst dementerede« Løgne.

Naa, det var jo for saa vidt rimeligt, at begge Parter skaffede sig Luft. Og Tordentalen standsede ikke Diskussionen, i hvilken jeg selv kun udgjorde en enkelt Stemme i et stærkt voksende Talekor.

Da man naaede hen imod Slutningen af August, bragte »Flensborg

Avis« Prof. *Aage Friis* ind i Billedet. Hans Navn havde længe Mand og Mand imellem været sat i Forbindelse med de »inoffizielle Besprechungen« – nu dokumenteredes det Tid efter anden (ved hans egne og Udenrigsminister Scavenius' Indrømmelser), at han omkring Midten af November 1918 med Udenrigsministerens Vidende og med hans Velsignelse var rejst til Berlin og den 14. November havde opsøgt Udenrigsminister, Dr. *Wilhelm Solf*, som derefter samme Dag meddelte vor Gesandt, Greve *Carl Moltke*, at Tyskland accepterede Tanken om en Afstemning »indtil den planlagte Grænse«, d. v. s. Clausenlinien. Denne Accept rapporterede Greve Moltke Dagen efter til Udenrigsminister Scavenius, og da Prof. Friis atter var kommet hjem – han havde i Berлиндagene faaet talt tillige med andre tyske Politikere om Grænsespørgsmaalet, saaledes med Udenrigsminister, Dr. *Rudolf Breitscheid*, Understatssekretær i Udenrigsministeriet, Dr. *Eduard David* og Folkekommissærernes Formand, Advokat *Hugo Haase* – aflagde ogsaa han Rapport til Scavenius. At han i Berlin havde ført »inoffizielle Besprechungen« kunde saaledes overhovedet ikke være Tvivl underkastet.

Selv offentliggjorde han den 19. September 1919 en Erklæring, i hvilken det hed, at hans Samtaler med de tyske Politikere og Statsmænd udelukkende havde været ført »ud fra den Opfattelse, der havde fundet Udtryk i den danske Rigsdags Resolution af 23. Oktober«. Rigtigheden heraf maatte – mildt sagt – siges at være et Fortolkningsspørgsmaal, siden der i Resolutionen ikke fandtes et eneste Ord om Clausenlinien eller nogen som helst anden »planlagt Grænse«. Væsentligere var dog hans Paastand, at han »under Krigen eller efter denne ikke under nogen Form, mundtligt eller skriftligt, har forhandlet om nogen tysk-dansk Særaftale, eller hvad man kunde nævne i Retning af det nordslesvigske Spørgsmaals Løsning uden om Ententen«. Som Forholdene laa, maatte denne Paastand modtages med stærk Mistillid. Hvorfor i al Verden skulde en Professor ved Københavns Universitet med Udenrigsministeriets Billigelse føre uofficielle Samtaler i Berlin bl. a. med Dr. Solf, hvis Hensigten ikke var at forberede en saadan Særaftale – en Grænseløsning, godkendt af begge Parter og truffet uden Indblanding fra Ententens Side? Anden Mulighed syntes ikke at kunne foreligge. Denne Opfattelse af hans Rejsets Formaal blev den almindeligt herskende, og ud fra den rettede jeg stærke Angreb paa baade ham og Scavenius.

Men utvivlsomt begik jeg hermed en Uret imod Prof. Friis. De »inoffizielle Besprechungen« havde, naar alt kom til alt, næppe andet For-

maal end at stemme de ledende tyske Kredse velvilligt over for den Løsning af Grænsespørgsmaalet, som den nordslesvigske Vælgerforening vilde foreslaa – og som den foreslog to Dage efter Prof. Friis' Samtale med Dr. Solf. Samtalerne tilsigtede sikkert kun at »mildne Luften« i de tyske Regeringskredse. Prof. Friis havde alle Dage været af den Opfattelse, at Nordslesvigs Genforening med Danmark kun kunde baseres paa en fredelig dansk-tysk Ordning af Spørgsmaalet. »Vi tror ikke paa en Løsning ad nogen anden Vej,« skrev han i 1902, »vi ønsker den ikke, ja, vi viger ikke tilbage for at sige, at vi vilde betragte en Løsning, der f. Eks. forenede det danske Nordslesvig med Danmark gennem en storeuropæisk Krig, hvori Tyskland bukkede under, for en Ulykke, alene af den Grund, at den gjorde Fremtiden endnu utryggere end Fortiden.« Det Syn paa Sagen havde han ikke ændret. Derfor havde han, før Tyskland laa paa sine Gerninger i November 1918 og den Situation indtraadte, han med Frygt havde tænkt sig som Grundlaget for en Genforening, været virksom for Oktoberadressen med dens naive Appel til det tyske Folk om »højhjertet og klogt at lade den nationale Retfærdighed ske Fyldest ogsaa over for vort Folk.« Det var nøjagtigt den samme Opfattelse, som Udenrigsminister Scavenius nærede.

Ved Midten af November 1918 stod man over for et i Bund og Grund slaget Tyskland. Det er næppe rimeligt, at Scavenius saa sent som da har fundet det muligt at slutte nogen Forhaandsaftale med den tyske Regering, der kun ventede paa Sejrherrernes Fredsdiktat. Men Ententens Nervøsitet i Anledning af Rygterne om dansk-tyske Forhandlinger hørte jo ogsaa den *forudgaaende* Maaned til, da de tyske Vaaben endnu ikke var nedlagt, og en saadan Ekspert i Fejlbedømmelse som Scavenius kunde meget vel forestille sig, at man da havde en allersidste Chance til at faa, skal vi sige: »neutraliseret« det Grænseopgør, han ikke selv følte den ringeste Trang til at se fuldbyrdet. Det skal indrømmes, at der vistnok ikke findes det mindste *nedskrevet*, som kan støtte Paastanden om uofficielle dansk-tyske Samtaler paa dette Tidspunkt; men den 8. Oktober havde vor Gesandt i Berlin, der var en lige saa stor Kyniker som Scavenius, en timelang Samtale med den nyudnævnte tyske Rigskansler, Prins *Max* af Baden, den 15. Oktober fulgte en Samtale mellem Gesandten og Udenrigsminister, Dr. *Solf*, og den 17. Oktober rejste Gesandten hjem til København og aflagde mundtligt Referat over for Scavenius. Sammenholder man dette med, at den af Scavenius godkendte Oktoberadresse affyredes den 12. Oktober, og at Grænseproblemet blev rejst i den tyske

Rigsdag af H. P. Hanssen den 24. Oktober (hvad Gesandten maa have været fuldt ud klar over pr. Mellemand allerede inden Hjemreisen), har man sikkert de væsentligste af de Elementer, som dannede Grundlaget for Maanedens Rygter: Ententens Henstilling til os og den tyske utvetydige Erklæring: »Es hätten schon inoffizielle Besprechungen mitt Dänemark stattgefunden«, under hvilke Danmark havde været rede til »einer gütlichen Verständigung« med Tyskland. Da Diskussionens Bølger gik taarnhøje herhjemme i sidste Halvdel af 1919, havde Oppositionen ikke tilstrækkeligt Materiale til at skelne mellem den Linie, Regeringen i første Halvdel af Oktober tænkte sig Muligheden af at kunne følge, og den, som den nødtvungent anlagde ved Midten af November. Derfor fik Aage Friis – ogsaa af mig – stukket mere i Skoene, end Ret var.

Nogle Aar senere drøftede jeg Spørgsmaalet med ham. Han fastholdt, at hans Optræden i Berlin faktisk ikke havde tilsigtet noget som helst andet, end hvad han havde sagt i sin Erklæring af 19. September 1919, og jeg beklagede, at Forholdene ikke den Gang havde været saa gennemskuelige, at en Misforstaaelse havde kunnet undgaas. Han gav mig det Indtryk, at han meget vel forstod mit Resonnement, og det indbyrdes Forhold imellem os fik et helt andet Præg, end nogen af os havde drømt om i Grænsestridens tropiske Dage.

Det andet Vidnesbyrd om Kampens Bitterhed og Hensynsløshed henter jeg fra *Debatten om Fredstraktatens Afstemningsregler*.

Da Flensborgkampagnen var sat ind i Slutningen af Januar 1919, havde man savnet et Organ, som kunde varetage andet end det rent agitatoriske, og man havde skaffet sig det ved Dannelsen af »Komiteen for Flensborg og Mellemslesvig«, bestaaende af Grosserer A. Peschcke Køedt, Prof. Knud Fabricius, Oberstløjtnant Ejnar Rønning, Overretssagfører Peter Paulsen, Boghandler P. H. Fergo og mig (Formand). I Virkeligheden blev der kun afholdt meget faa Komitémøder, og kun et enkelt af dem fik Interesse for Offentligheden.

Der var i November 1918 organiseret en Forening af udvandrede Sønderjyder (den hed »Sønderjyderne«), som havde bosat sig i Kongeriget. En af dens væsentligste Opgaver var Arbejdet for at skaffe enhver Sønderjyde, der havde forladt Hjemstavnens paa Grund af Utilfredshed med det preussiske Styre, Stemmeret ved det kommende Plebiscit. I Januar og Februar 1919 havde Foreningen gentagne Gange forhandlet med H. P. Hanssen om Sagen, men han havde afvist det fremsatte Ønske, idet han

havde lagt Hovedvægten paa, at de stemmeberettigede ikke alene skulde være *fødte* i Landsdelen, men ogsaa være *hjemmehørende* dér. Kun unge Mennesker, som under Krigen var gaaet over Grænsen som Desertører eller for at unddrage sig Indkaldelse, og som atter tog Ophold i deres Hjemstavn, maatte ligesom alle af de preussiske Myndigheder *udviste* Sønderjyder have et naturligt Krav paa at kunne deltage i Folkeafstemningen. Havde man i *varig* Hensigt bosat sig Nord for Grænsen – f. Eks. af erhvervs- eller familiemæssige Aarsager –, kunde man intet rimeligt Krav have paa at være med paa den afgørende Dag. I saa Fald kunde jo ogsaa tysksindede, som af tilsvarende Grunde var vandrede sydpaa, forlange at deltage. Foreningen var ikke tilfreds med dette hans Svar, og den besluttede (5. Marts) at sende Formanden, Overretssagfører *Peter Paulsen*, til Paris i Haab om ved en direkte Henvendelse til Fredskonferencens belgisk-slesvigske Kommission at faa sit Ønske opfyldt. Rejsen blev dog opsat, og man nøjedes med at overrække den franske Legation i København en Resolution og et af Peter Paulsen skrevet Memorandum.

Nu var som nævnt Peter Paulsen tillige Medlem af Flensborgkomiteen, og det faldt derfor af sig selv, at han bragte Sagen paa Bane i et Komitémøde den 12. Marts, hvor han bad om vor Støtte. Det var indlysende, at H. P. Hanssens Indvendinger imod at skaffe *alle* udvandrede Sønderjyder Stemmeret var vel begrundet; men det var jo heller ikke dette, man fra Foreningens Side havde ønsket. I den afleverede Resolution havde man benyttet Udtrykket: »Mænd og Kvinder, [som] *enten* frivilligt, fordi de ikke kunde udholde Livet under preussisk Styre, *eller* tvungent, fordi de af Magthaverne blev udviste, har forladt deres Hjemland Slesvig og taget Bopæl andet Steds, navnlig i Nordamerika og Danmark«. Det var klart, at man kun tænkte paa Kategorier, som paa Grund af Styrets Karakter eller ved ligefrem Tvang havde følt det som en Nødvendighed at emigrere. Tysksindede Folk, som var draget sydpaa, kunde vanskeligt tænkes at falde ind under den førstnævnte Kategori og slet ikke under den sidstnævnte. Alligevel ønskede jeg Formuleringen gjort skarpere, saa der ikke kunde herske mindste Tvivl om, at det kun var de paa Grund af *Voldsherredømmet* udviste eller udvandrede Sønderjyder, der var Tale om, og Resultatet af Forhandlingerne blev, at Komiteen samme Dag afsendte flg. Telegram til Formanden for den belgisk-slesvigske Kommission, M. *André Tardieu*:

»Komiteen for Flensborg og Mellemslesvig, som i dette Øjeblik repræsenterer 65.000 voksne danske Mænd og Kvinder, tillader sig at henlede Opmærksomheden

paa den Kendsgerning, at der særlig i Danmark og Nordamerika findes henved 30.000 Sønderjyder, der er udviste eller udvandrede paa Grund af Voldsherredømmet, og blandt hvilke der findes mange Personer, som er fødte i Flensborg og Mellemslesvig.

Disse Sønderjyder haaber og venter, at de i det Tilfælde, at en Folkeafstemning finder Sted i deres Hjemstavn, vil faa Lejlighed til at lægge deres Lod i Vægt-skaalen, hvilket kan være af afgørende Betydning. Komiteen foreslaar, at Stemmeretten for disse Personers Vedkommende udøves gennem de allierede og associerede Magters Konsulater paa de Steder, hvor de har deres Bolig i Øjeblikket.

I Komiteens Navn:
(sign.) Vilh. la Cour«.

Telegrammets Ordlyd offentliggjordes gennem Ritzaus Bureau, og saa vidt jeg ved, fremkom der ingen Kommentarer til det i Pressen. Men det var alligevel denne Henvendelse, der senere benyttedes til det voldsomste af de Angreb, jeg blev Genstand for under Grænsestriden, præget – som mine egne Angreb havde været det – af hele den Lidenskab, der fyldte begge Parteres Sind.

En god Uge efter Telegrammets Fremkomst forelaa den officielle Beretning om Rigsdagsdelegationens Forhandlinger i Paris, og jeg kommenterede den i »København« (23. Marts). Hvad Afstemningsreglerne angik, fæstede jeg mig ved det Punkt, at udvandrede Slesvigere ikke skulde kunne deltage i Afstemningen, hvis de ikke forud var vendt tilbage og havde bosat sig inden for Afstemningsomraadet. Jeg skrev i denne Forbindelse:

»Vi finder, at der gennem dette øves en betydelig Uret mod Tusinder, som paa Grund af Tvangsforholdene har set sig nødsagede til at drage bort. Under alle Omstændigheder burde de, som i Tillid til Opfyldelsen af § 5 før 1878 forlod Landet, have haft Stemmeret. Hvis der endnu paa dette Punkt skulde være noget at opnaa, haaber vi, at rette Vedkommende vil have Opmærksomheden henvendt paa Sagen«.

Denne Bemærkning bevirkede, at *Alexander Foss* samme Dag ringede mig op i Telefonen. Teoretisk set havde jeg ubetinget Ret i min Indvending, sagde han; men han saa ikke, hvorledes en saadan Ordning praktisk skulde kunne gennemføres, da det i de fleste Tilfælde vilde være umuligt at skelne mellem Folk, der havde forladt Landet, uden at en national Pression havde været Aarsag dertil, og andre, som var udvandret »paa Grund af Tvangsforholdene« eller – som Telegrammet sagde – »paa Grund

af Voldsherredømmet«. En Ordning som den foreslaede kunde efter hans Opfattelse medføre, at *alle* Udvandrere – altsaa ogsaa tyske Embedsmandsbørn – fik tildelt Stemmeret, og det vilde vi Danske ikke være tjente med. Samme eller den følgende Dag opsøgte jeg *H. P. Hanssen*. Han gjorde nøjagtigt tilsvarende Anskuelser gældende og føjede til, at netop for Flensborg vilde tyske Embedsmandsbørns Stemmeret betyde en meget alvorlig Fare.

Naar en saadan Risiko var til Stede, faldt det af sig selv, at man maatte renoncere paa en Udvidelse af Stemmeretsrammerne. Jeg meddelte dette til mine Kolleger i Komiteen, og hverken de eller jeg foretog os derefter mere i Sagen.

Da den danske Rigsdagsdelegation den 8. Marts var blevet gjort bekendt med Den belgisk-slesvigske Kommissions foreløbige Indstilling vedrørende Stemmeretsreglerne, havde disse vist sig at være i nøje Overensstemmelse med det Forslag, som to Dage forud havde været fremsat fra vor Side. Iflg. Kommissionsindstillingen vilde Stemmeret blive tildelt alle Mænd og Kvinder over 20 Aar, som

- a) var fødte og hjemmehørende inden for Afstemningsomraadet, eller
- b) var fødte udenfor dette, men havde boet inden for det siden 1. Januar 1900, eller
- c) var fødte inden for det, men udviste af de tyske Myndigheder.

Da Traktatudkastet den 7. Maj blev overgivet til den tyske Delegation – og Udkastets Art. 109 (de omtalte Stemmeretsregler) gik uændrede over i den endelige Fredstraktat, som undertegnedes den 28. Juni – havde der imidlertid fundet en meget væsentlig Ændring Sted. Det blev nu fastslaaet, at Stemmeret skulde tildeles alle Mænd og Kvinder, som ved Traktatens Ikrafttræden var fyldt 20 Aar, naar de

- a) var fødte inden for Afstemningsomraadet, eller
- b) var fødte uden for dette, men havde boet inden for det siden 1. Januar 1900, eller
- c) var fødte inden for det, men udviste af de tyske Myndigheder.

Med andre Ord: iflg. den endelige og undertegnede Formulering af Artiklen kunde *enhver*, som bare 20 Aar forud for Traktatens Ikrafttræden havde set Dagens Lys i 1. eller 2. Zone, møde op ved Stemmebordet, selv om Vedkommende forøvrigt hele Resten af sit Liv havde været hjemmehørende helt andre Steder. Mængder af tyske Embeds- og Bestillingsmandsbørn havde derved opnaaet Stemmeret, og Følgerne kunde

blive katastrofale i 2. Zone. *Hvem* havde Ansvaret for denne alvorlige Forringelse af Den belgisk-slesvigske Kommissions Indstilling?

Nu kan man med absolut Sikkerhed sige, hvor det skal placeres. I Ugerne mellem 19. Marts (da Kommissionen afgav sin endelige Indstilling, der principielt fastholdt den foreløbige Indstillings Stemmeretsrammer, men som i et kluntet Forsøg paa at koncentrere dem i kun to Punkter var blevet meget uklart formuleret) og 7. Maj arbejdede Konferencen under Højtryk. Femmands- og Firemandsraadet skulde enes om Artikel efter Artikel i hele det vældige Traktatkompleks, og derefter skulde en Redaktionskomité, bestaaende af fem Jurister, give de enkelte Artikler den *juridiske* Form, som de forskellige Kommissioner meget ofte havde været ude af Stand til at give dem i de foreliggende og godkendte (eventuelt af Fem- eller Firemandsraadet ændrede) Indstillinger. Den belgisk-slesvigske Kommissions endelige, men taagede Indstilling af 19. Marts vedrørende Afstemningsreglerne var netop et Skoleeksempel paa, hvor upræcist Ikke-Jurister kunde udtrykke sig. Derfor maatte Formen grundigt revideres. Men nu hændte det ikke sjældent, at den juridiske Omstøbning kom til at medføre andet end rent formelle Ændringer. Den foretoges jo af Folk, som intet sagligt Kendskab havde til de Forhold eller Betragtninger, der laa til Grund for Kommissionsindstillingernes Formulering, og Redaktionskomiteen maatte oven i Købet som Regel i Huj og Hast tilfile de forelagte Indstillinger, saa de blev juridisk anvendelige. Saa kunde det i enkelte Tilfælde gaa endog meget galt. »To eller tre Gange hændte det,« fortæller M. *André Tardieu*, »at Redaktionskomiteen, naar den omredigerede Sætninger, enten for at gøre dem klarere eller for at bringe dem i Overensstemmelse med international juridisk Sprogbrug, ufrivilligt ændrede deres Mening. Det var netop det, der skete med Traktatbestemmelserne om Stemmeretsreglerne til Folkeafstemningerne i Slesvig, Øvre-Schlesien og Allenstein« (Slesvig paa Fredskonferencen (1926), S. 247).

Dette – veed vi nu – er Forklaringen paa den skæbnsvangre Ændring, der gav alle mulige landsfremmede tyske – og for den Sags Skyld ogsaa danske – Mennesker Stemmeret den 10. Februar og 14. Marts, naar de kun var fødte i en af Afstemningszonerne 20 Aar før Fredstraktatens Ikrafttræden. *Ansvaret* derfor kan hverken lægges paa Den belgisk-slesvigske Kommission, paa Femmands- eller Firemandsraadet – endsige paa mig. Det ligger hos den juridisk fremragende, men i saglig Henseende utilstrækkeligt orienterede *Redaktionskomité*.

I 1919–20 havde man ikke Forudsætninger for at indse dette, og da man blev klar over den Fare, der laa i Fredstraktatens Art. 109, gav man i forskellige Blade H. P. Hanssen Skylden. Det forekom mig urimeligt, og jeg afholdt mig helt fra enhver Udtalelse om, *hvor* Skylden skulde søges. Men paa den modsatte Fløj i Grænsestriden ledte man ogsaa efter en passende Syndebuk, og omsider slog man ned paa *mig*. Det var *mit* Telegram til M. André Tardieu, der havde bevirket, at nu Tusinder af afstemningsberettigede Tyskere kunde hentes op til de to Zoner, saa de vilde være i Stand til helt at majorisere, hvad der kunde ventes af afstemningsberettigede nordfra. *Jeg* havde Ansvar for den ulyksalige Udvikling, den »Saltvandsindsprøjtning«, kaldte man det, som Tyskerne havde faaet ved Stemmeretsreglernes Ændring! Man kan under en langvarig Strid blive mere eller mindre haardhudet; men jeg skal indrømme, at *denne* Beskyldning gik mig overordentlig nær, skønt jeg var fuldkommen overbevist om, at den intet havde paa sig. Den forbitrede de sidste Maaneder inden den 14. Marts 1920 for mig, og da det lyste ud af alle Angrebene, at de kunde betragtes som en »Tak for sidst«, maa jeg tilstaa, at mine Modstandere virkelig opnaaede deres Hensigt. Julen i 1919 vil jeg ikke kunne glemme.

Angrebene satte ind i »*Hejmdal*« den 13. December og fulgtes omgaaende af tilsvarende Fremstød i »*Politiken*«, hvorfra de vandrede videre til hele den øvrige radikale og social-demokratiske Presse. Med enkelte Pauser fortsatte denne Trommeild lige indtil faa Dage før Afstemningen den 14. Marts.

Man angreb mig i »*Politiken*«, fordi jeg havde telegraferet som Repræsentant for 65.000 voksne danske Mænd og Kvinder. Med hvilken Ret havde jeg gjort dette? Ikke med nogen som helst! Jeg havde gjort mig skyldig i »en aabenbar og vitterlig Forvanskning af de virkelige Forhold«, jeg havde »anmasset« mig en Rolle, som ingen havde tildelt mig, og der fandtes »ikke ti Danske, som ikke nu ønsker og kræver, at Hr. la Cour fremtidig holder sine kluntede Fingre borte fra Ordningen af den slesvigske Sag« (»*Politiken*«, 22. Decbr.).

Til dette havde jeg intet at svare. *Formelt* var Angrebet berettiget. Flensborgkomiteen havde ikke modtaget 65.000 Danskes Sanktion af Telegrammet. De 65.000 (lavt regnet) havde givet deres Tilslutning til *Flensborgresolutionen* – men det var jo noget andet. At vi i Komiteen ikke havde skænket denne Forskel nogen Tanke, var *vor* Fejl – ubetinget. At vore Modstandere opfattede den som en forfærdelig Svindel, hvorved

»Hr. André Tardieu, det vil sige den belgiske Kommission og Fredskonferencen [var ført] bag Lyset«, var *deres* Ret.

Men dette Punkt var og blev dog perifert. Kernen i Angrebene var, at mit famøse Telegram havde fremkaldt Stemmeretsreglernes Ændring. Jeg vilde »overfor Historien komme til at staa som en af dem, der har Hovedansvaret for denne skæbnesvangre Bestemmelse« (»Hejmdal«, 13. December), jeg havde handlet »letsindigt og uforsvarligt«, og da man som sagt i andre Blade end »København« havde villet lægge Ansvaret over paa H. P. Hanssen, skulde man nu faa Bevis for, »hvor samvittighedsløse og forløjede« disse Paastande havde været (smstds.). Beviset var mit Telegram, som blev optrykt med fed Sats. *Her* havde man med Navns Underskrift den *virkelige* Synder! Selv om jeg aldrig – som disse andre Blade – havde skrevet om »H. P. Hanssen og hans tyske Garde«, saa havde jeg dog mangfoldige Gange paa det voldsomste angrebet, hvad jeg kaldte »Tyskerkursen« i Regeringen, i hvilken jo ogsaa han havde Sæde. »Det er en ærlig Sag,« hed det, »at kæmpe for sin Overbevisning, men det kan ikke forsvares at benytte Mistæneliggørelsens onde Vaaben, hvor god man end anser sin Sag for at være«. Jeg havde ikke opfyldt »en hæderlig Kampmaades Krav« (smstds., 19. Decbr.).

Redaktionen af »Hejmdal« følte sig forhaabentlig sikker paa, at den selv undlod at bruge disse onde Vaaben og førte Kampen paa ridderlig Vis. Det faldt mig kun vanskeligt at tro det – ikke mindst paa Grund af en Omstændighed, der om lidt skal blive omtalt. Imidlertid, Klicheen af mig var blevet støbt, og den anvendtes flittigt i Rotationspressen. Der forelaa som uomstødelig Kendsgerning, at mit Telegram af 12. Marts havde foranlediget en Udvidelse af Stemmeretsreglerne til den Form, de havde faaet den 7. Maj. Der var simpelt hen ikke mere at diskutere!

Jeg henviste til, at Udvidelsen jo slet ikke svarede til det Ønske, jeg havde givet Udtryk for i Telegrammet (»Hejmdal«, 19. Decbr.), men det var en Detaille, som man mente at kunne se helt bort fra. Heller ikke hjalp det, at jeg fandt det »svimlende naivt at tro, at Fredstraktatens Ordlyd fastsattes paa Grundlag af en saadan telegrafisk Henvendelse« (smstds., 27. Decbr.). Naar det var min Opfattelse, hvorfor i al Verden havde jeg saa afsendt Telegrammet? Det var jo ikke andet end »Udenomssnak«, jeg kom med, »beregnet paa at bortlede Opmærksomheden fra det springende Punkt«, hvorfor Bladet »fuldt og helt« opretholdt sin Anklage (smstds.). Jeg gad ikke svare, at ingen i Flensborgkomiteen havde haft Fantasi nok til at forestille sig det Mirakel, at et enkelt Tele-

gram skulde faa saa formidable Virkninger, og at det kun havde været tænkt som en Støtte for den mundtlige Forhandling, Peter Paulsen haabede at faa Anledning til, naar han kom til Paris. Da jeg efter Samtalerne med Foss og H. P. Hanssen havde aflæst enhver yderligere Aktion, og Peter Paulsens Rejse saaledes ogsaa var opgivet, *var* der altsaa ikke andet tilbage end et – om jeg saa maa sige – i Luften frit svævende Telegram, og hvis den Tanke ikke var »svimlende naiv«, at et saadant kunde vække Furore paa Fredskonferencen – naa ja, saa gad jeg altsaa ikke sige mere om *den* Side af Sagen.

Der var desuden noget andet, som havde langt større og virkelig *reel* Interesse for »det springende Punkt«. Jeg fatter stadig ikke, at man den 13. December – uden at gribe til »Mistænkeliggørelsens onde Vaaben« – kunde vælte Ansvaret for Kalamiteten over paa mig, siden selve den Mand, som havde gjort Medlemmer af den danske Delegation bekendt med Kommissionsindstillingen af 8. Marts, Direktør i det franske Udenrigsministerium og fremtrædende Medlem af Den belgisk-slesvigske Kommission, M. Jules Laroche, i et Interview med Red. Franz v. Jessen, offentliggjort i »Berlingske Tidende« den 10. December, Aften – altsaa tre Dage før Angrebene paa mig blev sat ind! – *kategorisk* havde erklæret, at den endelige Formulering af Stemmeretsreglerne *ikke skyldtes noget dansk Initiativ!* Dette *vidste* man altsaa, da Trommeilden blev indledet! Da jeg i en Redegørelse, som jeg udsendte gennem Ritzaus Bureau (23. Decbr.), havde henvist hertil, bemærkede »Politiken« (24. Decbr.):

»Hr. Fr. v. Jessens Telegram kan der ingen Vægt tillægges. Dertil har det for ofte vist sig, at han telegraferer netop de Ting, som man inden for en vis Kres herhjemme ønsker tiltelegraferet.«

Og »Hejmdal« opfyldte i endnu stærkere Grad »en hæderlig Kampmaades Krav« ved at skrive (27. Decbr.):

»Hr. Fr. v. Jessen har i den sidste Tid vist en saa forbløffende Evne til paa Sandhedens Bekostning at berette det hjem, der passede i Vennernes Kram, resp. kunde benyttes til at falde fælles Uvenner i Ryggen, at vi i Nordslesvig efterhaanden er bleven ret kritiske over for ham som Sandhedsvidne, selv hvor han lader sine formentlige Hjemmelsmænd optræde nok saa »kategoriske«.

Færdig med Laroche!

Man kunde derfor nidkært fortsætte Angrebene paa den, som »med sin selvraadige og uærlige Henvendelse til Hr. André Tardieu har skadet

Danskhedens Udsigter ved den forestaaende Afstemning mere end nogen anden . . . Han har selv forskertset sin Ret til at tale med, og han virker udelukkende komisk, naar han efter at have aflagt en glimrende Prøve paa sin egen pyramidable Ubehændighed vil give sig til at kritisere og gaa i Rette med en Mand som H. P. Hanssen. Det kan være, at han trods alt maa opfattes som et nødvendigt Led i Svikmøllen mellem Flensborg Avis og konservativt-chauvinistiske Krese i Kongeriget, men denne Omstændighed kan ikke bevirke, at vi kan tage ham alvorligt eller indlade os i nogen Diskussion med en saa dybt kompromitteret Person« (Politiken, 3. Januar 1920).

Efterhaanden tilkendte man mig ligefrem en Slags Forfatterret til Art. 109. Man talte om »den la Cour'ske Stemmeretsregel« (smstds. 12. Febr.) og »de katastrofale Virkninger af den la Cour'ske Afstemningsregel« (15. Febr.). Det vilde ikke have undret mig, om jeg en skønne Dag havde set paa Tryk, at det var mig, som havde dikteret den til Clemenceau, Wilson, Lloyd George og Sonnino, der alle fire havde takket mig hjerteligt for Ulejligheden. I 1933 mødte jeg under en kommunal Valgkamp i Birkerød den forhaabentlig sidste Version af min enorme Indflydelse i Paris i 1920. Jeg havde i dette Aar, sagde en æret Taler, »drevet hvid Slavehandel« dernede!

Men i Marts 1920 skete noget grufuldt. Den usandfærdige og af sine konservativt-chauvinistiske Venner helt afhængige Red. *Franz v. Jessen* fandt, at Hysteriet derhjemme nu var ved at blive *for* morsomt. Han gik til selve M. *André Tardieu*, satte ham nøje ind i den for ham komplet ubegribelige Sag (»Jeg forstaar ikke rigtigt, hvem denne Drøftelse kan gavne«) og sluttede med det direkte Spørgsmaal, »om den danske Regeringspresses Paastand om dette Telegrams Betydning var rigtig eller ej«. Hertil svarede Tardieu: »Jeg erindrer overhovedet slet ikke at have modtaget noget saadant Telegram.« Franz v. Jessen prøvede, om han muligvis kunde vække en Erindring derom: »Telegrammet var undertegnet af en Mand, der bærer et fransk Navn, Magister Vilh. la Cour; jeg har medbragt en Kopi, som jeg tillader mig at forelægge Dem for at opfriske Deres Erindring om denne Enkelthed.« Og Tardieu gentog en Kende utaalmodig: »Jeg mindes aldrig at have set det Telegram. Jeg paastaar ikke, at jeg ikke har modtaget det; men *hvad jeg med Bestemthed kan sige, det er, at det ikke har været Genstand for nogen som helst Drøftelse inden for den Kommission, hvis Formand jeg var.*« – »Det er mig tilladt at gengive Deres Udtalelse offentligt?« – »Jeg beder Dem gøre det.«

Efter dette tav »Hejmdal«. Det kom aldrig senere ind paa mit »Ansvaer« og min »Skyld«. »Politiken« nøjedes med i sin Petitrubrik at fyre Smaa vittigheder af imod Intervieweren:

»Kunde Hr. Franz v. Jessen mon ikke anvende sin Tid bedre end til at fare rundt til berømte Personer, der er ophængt med Arbejde, for at forelægge dem overflødige og unyttige Spørgsmaal?»

Hvorpaa ogsaa »Politiken« tav.

Men paa dette Tidspunkt boede jeg som de fleste andre danske Bladkorrespondenter i Flensborg paa Hotel Bahnhof. Den 12. Marts om Formiddagen mødte jeg i Restauranten »Politiken«s Redaktør R. V. Jørgensen. »Har De set Franz v. Jessens Interview – det stod i »Berlingeren« i Forgaars Aftes?» spurgte jeg. Red. Jørgensen begreb ikke straks, hvad jeg mente. »Jo, dette,« forklarede jeg, »hvori Tardieu udtalte, at han overhovedet ikke mindedes at have modtaget noget Telegram fra mig, og at et saadant under alle Omstændigheder aldrig var blevet drøftet i Den belgisk-slesvigske Kommission.« – »Naah, det!« svarede han og tilføjede med et Smil: »Det har jeg sgu aldrig troet paa!« – »Nej, ved De nu hvad,« sagde jeg, »Deres eget Blad har jo ustandseligt angrebet mig for det Telegram og paastaaet, at det var det, som havde fremkaldt Stemmeretsreglernes Ændring, hvorfor jeg personlig var ansvarlig for de katastrofale Følger deraf.« – R. V. Jørgensen trak paa Skuldrene. »Tja,« sagde han; »det var jo taktisk brugbart.«

Lad disse to Rids: af et uberettiget Angreb, som *jeg* havde ført mod Aage Friis, og et uberettiget Angreb, som *Regeringspressen* havde ført mod mig, give et Indtryk af den Form, Grænsestriden antog, da den var paa sin Højde. Jeg skal ikke veje de to Angreb mod hinanden. Jeg har overhovedet ikke fremdraget dem for derved at vække Lidenskaberne paa ny. Men til Genforeningens Historie hører nu engang ogsaa den forudgaaende bitre Kamp, ført ikke mindst som en hensynsløs Pressekampagne, og man kan ikke skrive Historie udelukkende paa Grundlag af diplomatiske Aktstykker. Selve *Folket* var i en Aktivitet, som vort Slægtled ikke tidligere havde set. Stormvejr og Haglvejr drev over dets Himmel. Saadan *maatte* det være. Ellers vilde Olshausen have haft Ret, da han ved Oprøret i 1848 kaldte os et »dovent, dorsk og usammenhængende Folk«. Det var dog en Afgørelse af uoverskuelig Rækkevidde, der skulde fuldbyrdes.

Godt, at vi kæmpede. Og godt, at vi kunde afslutte Kampen og naa frem til en ny og fælles Arbejdsdag.

For mit Vedkommende er det naturligvis den Form, jeg gav min *egen* Deltagelse i Kampen, der betyder mest for mig. Som jeg allerede har sagt, ser jeg langt fra paa den med udelt Tilfredshed. Jeg kan ganske vist ikke pege paa noget Sted, hvor jeg skrev mod bedre Overbevisning, heller ikke paa nogen Kendsgerning, som jeg med velberaad Hu skjulte, fordi den ikke passede i mit »Kram«. Men jeg kunde pege paa adskillige Fejltagelser, fordi det i Øjeblikket tilgængelige Materiale ikke var fyldigt nok, og jeg kunde anføre mange Passager, hvori det, jeg ansaa for Sandhed, kunde være sagt paa en mindre temperamentsfuld, en mindre provokerende Maade – og have været lige virkningsfuld for det. Det er ingen Undskyldning, at ogsaa Modparten gjorde sig skyldig i mange Fejlgreb og brugte et lige saa grovt Skyts. Jeg var Akademiker, men min Form var ikke akademisk.

Den 3. Februar traf jeg *H. V. Clausen* i Haderslev. Vi gik længe op og ned ad Gaden og talte sammen om den Tid, der nu var løbet ud. »De kunde virkelig før skrive med Kraft og Vægt,« sagde han paa sin stilfærdige, men ivrige og indtrængende Maade. »Man kunde godt fornemme noget af den Gamles [Grundtvigs] Stil i det, De skrev. Men denne evindelige Polemik, De har ført, har fordærvet baade Deres Stil og Smag. Det er *min* Mening.«

Han var selv en fin Stilist – *H. V. Clausen*. Og hans Smag var der intet i Vejen med. Den var kræsen og ren.

XXVIII.

Om Aftenen den 31. Januar 1920 rejste jeg som »København«s Korrespondent til Sønderjylland, og tidlig i Graalysningen rullede Toget over Grænsen. Overalt mødte man det samme Indtryk af Ødelæggelse – særlig paa Vojens Station, som rugede skummel og graa i det usikre Halvlys. Skidne Mure og afskallet Maling paa de oversparkede Døre. De allerfleste Gaarde og Huse havde faaet nye, umalede Flagstænger. I Hammelev hilste jeg det første Dannebrog. Saa piftede Lokomotivet kort efter for *Haderslev*, og jeg kom ud.

Paa »Danskeren«s Redaktion var der endnu ikke aabnet, men der var kort til Redaktør *Svenssons* Bolig i Præstegade, og snart sad jeg her i

hyggelig Passiar. Jeg maatte endelig blive i Ro hos dem, saa længe jeg vilde – Afstemningen over.

Meget Vand var løbet i Stranden, siden jeg sidste Gang havde mødt deres Gæstfrihed – Nytaarsaften 1918 i Flensborg, den Aften, da »Danskere«s Navn blev endelig fastslaaet og dens Skaal drukket. Maanederne siden da havde i mange Henseender været strenge for dem – først deres Opbrud fra Flensborg, saa Bladets Start, den evindelige Venten paa Genforeningen, Striden og Spliden dernede, Arbejdsdrillerier i Sætteriet og meget andet. Men nu lysnede det. »Danskere« var i god Fremgang. Tyskerne havde kvitteret for Svenssons ubekvemme Hensigter ved at over-smøre hans fine, rødhvide Gadeskilt med Tjære. Der var kommet Fart i Arbejdet, og alle Tanker rettedes i stadig stigende Grad mod den ene, store Begivenhed, som forestod: Afstemningen!

Næste Formiddag gik Turen op mod den tidligere preussiske Kaserne. Jeg tænkte paa Eftermiddagen den 30. Decbr. 1918, da Harald Nielsen og jeg kom rullende med Andresen Skovrups Køretøj ned mod Byen, og vi saa den røde Klud vaje over Bygningen. Det var i Revolutionens Dage – med militære Lazaroner drivende om i Gaderne. Nu var der ved at komme Orden i Tilværelsen. Skilderhuset forved Kaserneporten var malet rødt og hvidt, og her gik en Alpejæger med Staalhjem og oppløst Bajonet – gik hurtigt frem og tilbage, med bratte Vendinger, som hver Gang virkede lige overraskende. En Soldat kom halvt løbende ud af Porten. Han satte et Horn for Munden og blæste, saa det skingrede. Saa stormede en Snes Alpejægere ud som kaade Dreng, stillede sig op og marcherede over Pladsen.

Paa Søndertorv stod en Arbejder og brød Sten op fra Fundamentet, hvor Wilhelm den Sejrrige havde staaet. »Hvilken Vending ved Guds Førelse!« Et Hul var gravet i Jorden, som laa oprodet til begge Sider, og nede i Hullet en Murkærne, der sprængtes med Mejsel, til ikke en Sten var tilbage af hele Herligheden. Om Eftermiddagen sprang Børnene om Kap over Graven. Jeg stod inde paa det danske Valgkontor og saa det.

Om Aftenen var der fransk Militærkoncert i Nis Juuls store Sal. Den var propfuld, og Alpejægerne spillede Marchmelodier, saa det smeldede op under Loftet. Derpaa gav Soldaterne Klownforestillinger til Borger-skabets store Henrykkelse. En var Tandakrobat, andre dansede Folkedanse fra Cantale. Unge Haderslevere gjorde Gengæld ved at vise danske Folkedanse, og Kontrasten var ikke til at lukke Øjnene for. Marseillaisen bruste, hilst af Leveraab for Frankrig, »Kong Kristian« blev forlangt;

men Franskmændene havde – hed det sig – faaet Paalæg om ikke at spille den, for de maatte ikke optræde unetralt. Guderne maa vide, om de kunde den? Det kunde derimod den unge Mand, som havde gnedet Fiolen til de danske Folkedanse, han kom frem og strøg Indlednings-takterne, og hele Forsamlingen rejste sig og satte ind med Sangen, saa det bragede.

Men endnu større var Festen den følgende Aften (3. Febr.), da Alpejægerne arrangerede Fakkeltog.

I Nørregade var Fakkeltogene allerede samlede ved Kasernen og i Færd med at sætte sig i Bevægelse, inden vi kom. Det saa pragtfuldt ud! Vi sluttede os til, og i halvanden Time gik det rundt i Byen, Gade op og Gyde ned. Forrest havde vi de blaa Djævles Musikkorps, der spillede brillant, derpaa fulgte et Kommando med Staalhelme og opplantede Bajonetter og saa hele Folkeskaren. Langs begge Sider gik Poiluer med Fakler, og Soldaterne blandede sig mellem Borgerne, tog Pigebørnene under Armen og filmede lykosaligt. Det var Indtoget i Strassbourg om igen, sagde de. Enkelte havde været med – de fortalte i hvert Fald om det.

Gaderne var myldrende fulde, og Hus efter Hus laa illumineret, skønt der ingen Parole var givet. Mange Facader var pyntede med Flag. Fra Altaner og aabne Vinduer brændtes Rød- og Blaaly af, og Raketter hvislede op mod den sorte Aftenhimmel. Toget gjorde først Holdt i Raadmand *Outsens* Gaard, hvor Musikken spillede, og Raadmanden styrte sig ud i halsbrækkende Forsøg paa at tale »de herlige franske Trop-per«s Modersmaal. Siden gik det i flyvende Fart videre. Børn faldt over hinanden, man stod paa Hovedet i usynlige Grøfter, blinde i Mørket og blændede af Fakkelskæret. Nu og da fik man næsten en Fornemmelse af at deltage i et veritabelt Stormangreb. I Gaderne voksede Skaren ustandseligt, og naar man kom ind i særligt smalle Stræder, førtes der en fuldkommen vild Kamp.

Bedst vil jeg huske Udsmykningen af Haderslev Bank, Illuminationen paa Søndertorv og det mægtige Dannebrog, som svingedes over Toget fra Missionshotellets Balkon. I Mørket saa det fantastisk og vidunderligt ud. Mest rørende var det at se Fattigfolk staa paa Hustrapperne i Baggyderne – hele Familien samlet og Børnene med Smaaflag. De hilstes overalt med Hurraraab. Tyske Huse laa tillukkede og utilgængelige; men nu og da sneg en sig til at kigge frem bag de nedrullede Gardiner. En enkelt Tysker saa jeg staa i en aaben Dør. Hans Ansigt fortalte alt.

Om Formiddagen havde jeg haft en særdeles interessant Samtale med *H. V. Clausen*, som jeg havde mødt paa Gaden. Han understregede, at Clausenlinien for ham altid havde været et *Minimumskrav*, og han fandt ikke, at jeg havde respekteret dette loyalt. Om det Spørgsmaal kunde man jo diskutere, sagde jeg, men jeg havde i hvert Fald stadig søgt at holde hans *Person* uden for den bitre Strid, dels fordi jeg satte saa stor Pris paa hans forudgaaende Arbejde, dels fordi jeg havde paa Følelsen, at hans Holdning over for Mellemslesvig havde været underkastet nogen Forandring. Selv da han i en Tale paa Roskilde Højskole var kommet med de famøse Ord om Danskerne i Flensborg som en »Koloni«, havde jeg sørget for, at »København« ikke gjorde mere ud af dem end højst nødvendigt. Nu blev han pludselig ivrig. Ordene havde været uoverlagte, indrømmede han; men, tilføjede han, de var dog *sande*, for Danskheden dernede *var* kun en Koloni.

Som altid, naar han blev ivrig, stammede han lidt i det. »De kan dog ikke nævne mig en eneste af de ledende Danskere i Flensborg, som ikke er født Nordslesviger,« sagde han. »Nej,« svarede jeg, »men De kan ikke paastaa, at de 7000 Vælgerforeningsmedlemmer ikke for største Delen er hjemmehørende dér.« »De indrømmer mig altsaa Rigtigheden af min Paastand?« sagde han. »Ja, og De Rigtigheden af min?« Han rystede paa Hovedet. »Vi bliver nok aldrig enige,« afbrød han Diskussionen.

I lange Tider gik vi nu fredeligt smaasnakkende om fælles Interesser – Bebyggelseshistorie, Lejreproblemer o. lg. – skønt vi ogsaa paa disse Felter havde meget forskellige Opfattelser. Vi mødte den nyudnævnte danske Landraad *Refsbauge*. Situationen gjorde mig lidt spændt – han var *H. P. Hanssens* haandgangne Mand. Men han strakte Haanden frem med et venligt: »Velkommen!« Maaske beroligede det ham at finde mig i *H. V. Clausens* Selskab.

Imidlertid skulde jeg videre og vilde derfor sige Farvel. »Hør,« sagde Clausen, »der er endnu en Ting, jeg gerne vil sige Dem.« Og saa – lidt dvælende, lidt famlende: »Jo mere jeg har tænkt over . . . jo mere jeg har gennemarbejdet Sagen . . . jeg er klar over . . . (pludselig med stor Bestemthed) *Vi maa ubetinget have Listerland med!* Vi maa det baade for Befolkningens egen Skyld, og fordi vi maa have begge Sider af Listerdyb!«

Det var mig umuligt ikke at smile. Listerland maatte med – men *Flensborg*, som baade »Kolonien« og vi derhjemme havde kæmpet paa

Livet løs for at faa bjerget, skulde ikke »ubetinget« have samme Ret? Saa kom det, halvvejs som et Suk: »Jeg skulde ikke have været trukket med ind i denne politiske Hurlumhej. Det burde jeg aldrig have været.« – »Det tror jeg heller ikke,« svarede jeg. »Men gælder det ikke ogsaa mig selv?« – Straks var han igen Fyr og Flamme. »Jo,« sagde han – og saa fulgte hans Dom over min Stil og Smag, fordærvet af den stadige politiske Polemik. Den Del af Samtalen *har* jeg allerede refereret.

H. V. Clausen var et elskeligt Menneske. Doktrinær var han, det er sandt. Men er ikke alle Idealister doktrinære?

Haderslev var en Oplevelse, men det var dog først og sidst *Flensborg*, der kaldte paa mig. Den 5. Februar gik Farten derved. Sammen med en temmelig blakket Sønderjyde og et Par Tyskere lykkedes det mig endelig at faa fat i en Privatbil, da alle andre Befordringsmidler svigtede.

Det var en bedaarende Tur i let opklarende Eftermiddagssol, men bidende koldt og blæsende. Vi fløj forbi Knivsbjærg, hvor det tyske Bismarckmonument stod uden Statue og Indskrifter. I Aabenraa havde man travlt med at bygge Æresporte til Modtagelsen af de stemmeberetigede. Og videre strøg vi – langs Fjorden, der brød med krappe Søer, op over Bakkerne mod Syd, stadig nærmere den By, som jeg i Maaneder havde længtes efter. Skumringen begyndte at falde. Lysene tændtes i Vinduerne. Vi naaede Kobbermøllen – Klusris – – Flensborg, og standsede udenfor »Flensborg Avis«.

Her traf jeg straks Fru *Marie Jessen*, *Tage Jessen*, *P. Simonsen* og Red. *Christiansen*. Den første bød mig velkommen, den anden inviterede mig paa staaende Fod til Møde i *Goldebæk*.

Saa skulde jeg altsaa opleve mit første Afstemningsmøde i det omstridte Mellemslesvig. Bilen blev startet, og med fuld Fart gik det vesterud. I *Goldebæk Kro* var de to smaa Stuer allerede fuldpakkede af Mennesker, da vi ankom. I det første Rum sad alle Kvinderne om et ovalt Sofa-bord, alle Mændene om et Langbord under Vinduerne – de ældste Bønder ved øverste Bordende, de yngste ved nederste. Petroleumslamperne brændte døsig i den kvalme Luft, mættet som den var med Tobaks- og Øldunster. Ude i Køkkenet fik vi Tøjet af, gik saa ind i Stuen og tog Plads.

Et Øjeblik efter gav Mødets Leder Ordet til *Andreas Grau*, der uden ringeste Afbrydelse talte paa Tysk og i alt væsentligt holdt sig til den almindelige politiske Situation. Efter ham fulgte *Tage Jessen*, som sær-

deles dygtigt og instruktivt behandlede de økonomiske Tilstande i Danmark. Ogsaa under hans Indlæg var der absolut Stilhed, ja da han sluttede, lød der Bifaldsklap fra begge Stuer.

Men saa rejste en Overlærer *Tedsen* fra Flensborg sig. Han var mødt i Uniform som preussisk Officer og gik hen til Døren mellem Stuerne for at bede om Ordet. Der veksledes nogle Replikker mellem ham og Grau, som gjorde ham opmærksom paa det Forbud mod Embedsmænds Agitation, der netop var udstedt. Tedsen hævdede, at Forbudet kun gjaldt Embedsmænds Optræden i *Funktion*, og Tage Jessen greb ind med den Oplysning, at den officielle Fortolkning forbød *enhver* Agitation fra Embedsmændenes Side, ligegyldigt under hvilken Form den fandt Sted. Den lille Strid blev fulgt med stigende Opmærksomhed fra Forsamlingens Side. En Bonde rejste sig og sagde, at ogsaa *han* fandt det rimeligt, hvis Spørgsmaalet blev belyst af begge Parter, og Grau stillede sig slet ikke uvillig til at lade Tedsen tale, hvis Forsamlingen ønskede det. Men Vagtmester *Termansen*, som blev tilkaldt, hævdede, at Forordningen maatte overholdes, og saa besluttede Tyskeren sig langt om længe til at vige Pladsen.

Det havde nu været Tanken at faa en Diskussion med Egnens Befolkning i Gang. Ingen vovede sig imidlertid frem. Derimod kradsede enkelte nogle skriftlige Spørgsmaal ned og bad Grau om at besvare dem, og han gjorde det under lydløs Stilhed. Imens dampede Piberne, Luften blev mere og mere kvælende, man begyndte at liste sig hen til Disken for at redde sig lidt Drikkevarer, Kaffe og Øl kom paa Bordene, Snakken bredte sig – den alvorlige Del af Festen betragtedes som overstaet, og man gav sig i Lag med det jævne, hyggelige Samvær.

Grau havde faaet sin Pibe tændt og var faldet i Snak med et Par Tyskere i det inderste Værelse. Deres Opposition var af den dagligdags Art; men det var interessant at høre disse Bønder erklære – dels at »Militarismus« (de nævnede den uden Artikel og næsten som en Duskammerat) vilde leve op paa ny, dels at den var en simpel Nødvendighed for ethvert kraftigt Samfund. »Derfor har Danmark ogsaa *sin* Militarismus,« sagde den ene. Forøvrigt rummede begge Stuer saa at sige ikke andet end ægte jyske Bønder, samlede i troskyldig Uvidenhed under Væggenes Agitationsplakater med Indskriften:

»Gott wolle uns behüten,
das wir nicht werden Jüten«.

De allerfleste forstod Dansk, og næsten alle Gamle kunde tale det. Men sig imellem talte de Plattysk.

Øllet var imidlertid drukket og Tiden ledet. De to Tyskere, som havde givet sig i Kast med Grau, begyndte at synge Oprørsvisen. Et Par andre fulgte efter. Saa tog Kvinderne omkring Bordet fat, og til sidst sang vel tre Fjerdedele af Forsamlingen. Vi gik ud i Køkkenet for at tage Tøjet paa. Her sad der tre Mænd, som drak Kaffepunche, skottede til os og nynnede i al Sagtmodighed med paa Visen. Som Demonstration betragtet maatte det siges at være *meget* fredsommeligt, og vi kørte bort uden Tilraab eller Ubehageligheder. Mine Fæller var rigtig godt tilfredse med Aftenen. Grau mente, at c. 25 % af Tilhørerne havde været paa vor Side, og at dette Tal saa nogenlunde svarede til Øjeblikkets Stemning paa Egnen. Jeg turde ingen Mening have om det. Endnu manglede jeg jo ethvert Sammenligningsgrundlag. Men jeg var unægtelig kommet med større Forventninger, og jeg kunde ikke frigøre mig for en vis Skuffelse.

Langt lettere blev det den følgende Dag – 6. Februar – i *Læk* at danne sig et Indtryk af Befolkningens Holdning paa disse Kanter. Vi kom til Mussfeldts Hotel, og hele den over al menneskelig Forstand rædselsfuldt smagløse Sal var stuvende fuld – en 500–600 Tilhørere i alt, antog jeg.

Kampsignalet blev øjeblikkeligt givet. Den første Taler havde endnu ikke faaet Ordet, da en Gartner *Hansen* fra Byen krævede, at det internationale Politi skulde forlade Salen. Stor Staahej! Det tyske Udvalgs fanatiske Hjælper, Hr. *Drescher* fra Flensborg, farer op og støtter Forlangendet. Forsamlingen raaber Bravo og klapper. Saa toner paa dansk Side *Peter Gad* fra Hejselt frem og maner til Ro. Han erklærer, at det slet ikke er efter *dansk* Ønske, Politiet er til Stede, for hans Skyld kan det særdeles godt gaa. Der snakkes lidt frem og tilbage, og Overvagtmesteren giver omsider sine Folk et Vink om at gaa ud i det tilstødende Værelse. Saa forlader de Salen under Tilraab og Latter. Overvagtmesteren selv bliver staaende, og enkelte Røster begynder at kræve ogsaa *ham* fjernet; men endelig tager Ordstyreren fat, erklærer Mødet for aabnet og giver Ordet til Møllebygger *Rasmussen*.

Rasmussen maatte finde sig i at tale under vedvarende Afbrydelser og spydige Bemærkninger. Han var ganske ude af Stand til at faa Forsamlingen i Tale, og da han sluttede med at bede hver enkelt paa Afstem-

ningsdagen betænke de »wirtschaftlichen Vorteile«, der var forbundet med at stemme dansk, lød der voldsomme Fyraab.

Men saa fik *Peter Gad* Ordet. Hans Tema var først og sidst den slesvigske Enhedsfølelse. Han var kommet herved, sagde han, for at fortælle, hvorfor Nordslesvigerne *maatte* gaa mod Nord, og han bad Mellem-slesvigerne, saa stærkt som han evnede det, om at slaa Følge. De var alle af eet Blod. De havde alle samme Rod. Tiden havde i mange Henseender gjort Nordslesvig og Sydslesvig fremmede for hinanden; men i Alvorens Øjeblik *maatte* man mindes Fællesskabet. Ogsaa han *maatte* finde sig i mange Afbrydelser og haanlige Tilraab; men han tog roligt imod dem, og hvor *skøn* virkede han ikke i sin Fremtræden: mandig, lys, rank, i dybeste indre Bevægelse.

Hans mest ufortrødne Afbryder var en »Herr *Petersen* aus Nord-schleswig«, som sad paa første Bænk, tætknappet i Halsen og med svære Ridestøvler. Denne Gentleman erklærede til Forsamlingens Beroligelse, at han af egen Erfaring kendte Forholdene i Nordslesvig, og deroppe havde det altid været Tyskerne, som *maatte* se paa, at de Danske sad inde med alle Forrettighederne. Jubel over dette troværdige Vidnesbyrd!

Saa gør Gad noget højst overraskende. Under Rasmussens Tale havde han triumferende vist os en Bog i rødt Bind, som han gik med i Haanden. Det var aabenbart hans Trumf-Es. Nu spillede han det ud: H. C. Andersens Eventyr! Da Forsamlingen haanede ham allerværst, løftede han Bogen over sit Hoved. »Her i Mellemslesvig,« sagde han, »har jeg ude paa Landet glædet Folk ved at læse et Eventyr af H. C. Andersen. Skal jeg gøre det i Aften?«

Bragende Lattersalver. »Afslutning! Afslutning!«

Men Peter Gad stod med sit frejdige, lyse Smil og lod dem le. Han begreb ikke, at det gode Tilbud blev afslaet.

Saa fik *Julius Momsen* fra Marienhof Ordet for et nogenlunde moderat Indlæg. Derefter talte *Drescher*, og hans Appel til den læske Tyskhed blev mere og mere lidenskabelig. Ildrød i Ansigtet og fægtende vildt med Armene vendte han hele sit Skyts mod den næste danske Taler, Holger Andersen. Han himlede op om »Unser Land«, det tyskskrevne, danske Blad, som Holger Andersen redigerede, og han udpegede omhyggeligt »der Schriftleiter« – som sidder *dér*! Saa gik han Vejen tilbage gennem alle de Beskyldninger og Fordrejelser, han allerede een Gang havde præsteret, for paa ny at havne ved »Unser Land« og der Schriftleiter – som sidder *dér*! Og dette Kunststykke gentog han, til ikke een i Salen havde

undladt at strække Hals og raabe Pfui mod der Schriftleiter – som sidder *dér!*

Momsen rejste sig og sekunderede ham. Han var nu ogsaa adskilligt krassere, og Stemningen var under alt dette blevet, saa jeg frygtede Tumulter, naar »der Schriftleiter« om lidt skulde tage Ordet.

Der skete imidlertid det ubegribelige, at *Holger Andersen* i Løbet af et Par Minutter havde skaffet sig den mest ubetingede Ro, da han roligt, klart og sagligt gik i Lag med de tyske Paastande. Da han omtalte den danske Hjemtransport af sønderjydske Krigsfanger, var der nogle Stykker, som mente Øjeblikket inde til ny Ophidselse. »Det var Svindel,« blev der raabt. »Det var Stemmekøb! Ingen Barmhjertighedsgerning – kun Agitation!«

Det kogte atter ganske smaat langs Bænkeraderne. *Holger Andersen* greb Tilraabene og erklærede, at han satte sin Ære i Pant paa, der aldrig var blevet agiteret blandt Krigsfangerne fra de sprogblandede Egne. Han havde selv været med til at modtage dem, og han vidste nøje, hvad der var foregaet.

»Løgn!« blev der raabt. »Afslutning!« Og saa hændte der paa ny noget helt uventet og mærkeligt.

En Mand paa første Bænk, en Advokat *Fedderson*, som i Aftenens Løb havde været blandt de ivrigste til at demonstrere sin Tyskhed, rejste sig og sagde god for *Holger Andersens* Fremstilling! Han var selv som Krigsfange kommet til Ribe, hvor »der Schriftleiter« havde talt til ham og hans Kammerater, og han maatte i eet og alt godkende hans Optræden. De var i politisk Henseende Modstandere; men han vilde ikke, at *Andersen* skulde komme til at staa i et urigtigt Lys for Forsamlingen. Dermed var Stormens sidste Udbrud besværgt, Resten af *Holger Andersens* Indlæg blev hørt med samme Opmærksomhed og Ro som *Begyndelsen*.

Da Mødet hermed var endt, sprang Aftenens tredje Bombe. Tæppet ruller op for Scenen, og man staaer overfor et magtfuldt slesvig-holstensk Tableau: To Knægte i Skjortebluser og med Skærf om Livet holder en Papskive, hvorpaa »Up ewig ungedeelt« staaer malet. Paa hver Side af dem en lidt større Dreng i samme Udhaling, bærende en Oprørsfane og i drabelig Udfaldsstilling. Og bag denne herlige Gruppe en lang Tøjsnor tværs over Scenen, bærende en Række Oprørsfaner, ophængt som til Tørring. Forsamlingen rejser sig og istemmer Oprørsvisen. Højt regnet 50 bliver siddende. Det er en ubetinget Succes.

Men under Sangen listede enkelte gamle Folk ganske stille ud ad en

Sidedør. En Bondekone bøjede sig helt hen mod mit Øre og hviskede med en underlig Blanding af Vrede og Forvirring: »De' æ tysk!« Og hun ramte Sømmet paa Hovedet. Det hele smagløse Arrangement var i Bund og Grund – tysk.

I Hjørnet af Salen kom en meget gammel Mand hen og trak mig i Frakkeærmet. Han turde ikke tale med mig derinde. Ude i Gangen vilde jeg standse; men heller ikke det var ham sikkert nok. Han førte mig ud af Bygningen, hen i en dyb Skygge bag den, og først *dér* tog han Mod til at lette sit Hjerte med det Spørgsmaal, der brændte ham: »Vil I ha' os?«

En saadan Oplevelse glemmes ikke.

Den 7. Februar skulde *H. P. Hanssen* tale i Flensborg, og Mand og Mand imellem var Spændingen stor. Hvordan vilde Flensborgerne tage imod ham? Man mødte dette Spørgsmaal alle Vegne – mange Steder blandet med Ængstelse for, at det skulde komme til Demonstrationer, som vilde være ganske meningsløse. Det blev sagt, at Tillidsmændene et Par Dage forud var blevet samlede af Ledelsen og havde faaet indstændigt Paalæg om hver inden for sin Kreds at virke for en værdig og høflig Modtagelse af Ministeren.

Til et lukket Møde for Flensborgs Handelsfolk og Købmænd havde kun særligt indbudte faaet Adgang. Derimod strømmede Folk ud i Logehuset om Aftenen, hvor det offentlige Foredrag skulde holdes. Salen var aldeles overfyldt, da jeg kom. Den store Forsamling var i en bølgende Uro af Forventning. Snakken gik livligt. Da det trak temmelig længe ud, før *H. P. Hanssen* viste sig, begyndte man at synge – til en Begyndelse »Der er et yndigt Land«, med de traditionelle flensborgske Trimulanter og Omkompositioner, som kan drive ens musikalske Taalmodighed til det yderste. Senere fulgte »Jeg elsker de grønne Lunde«.

Endelig kom Ministeren. I samme Nu steg Mødets Leder op paa Talerstolen og bad Forsamlingen synge »I alle de Riger og Lande«, medens *Hanssen* banede sig Vej imod Talerstolen, og havde man næret Frygt for Demonstrationer, var Frygten gjort til Skamme. *Hanssen* var kommet paa Plads, endnu inden Sangen sluttede, og umiddelbart efter tog han Ordet. Da han traadte frem, begyndte et Par Stykker at klappe, flere fulgte efter, det blev en baade smuk og værdig Velkomst, men heller ikke mere.

Hans Tale var særdeles vel anlagt og blev udmærket holdt, selv om man havde Indtryk af, at naturlig Træthed hæmmede ham. Hans Appel

til Flensborgs Fortid hilstes med livlige Hørraab. Det samme var Tilfældet, da han fortsatte med en Udmaling af Byens Fremtidsmuligheder under Danmark (Skibsværftet), ligesom da han omtalte Valutaordningen, den planlagte Skoleordning og det tænkte Bystyre. Og da han sluttede med at citere:

»I 1000 Aar var du Danmarks By.
Du Barn af Danmark, bliv dansk paa ny!«

lød der meget stærke Bifaldsraab og vedvarende Haandklap.

Der rettedes saa en Række Spørgsmaal til ham, væsentligt drejende sig om Valutaordningen. De besvaredes tilfredsstillende, og den Ro, som havde hersket under selve Talen, blev ikke brudt. Kun lød der nu og da et Par spydige Tilraab om den danske »Koloni« i Flensborg. Men netop disse Ord blev grebet af Grosserer *Zachariassen* og drejet i den rigtige Retning. »Vi har,« sagde han, »ved dette Møde i Aften aflagt Vidnesbyrd om, at vi *ikke* er nogen dansk »Koloni« i Flensborg. Vi har vist, at vi er en levende Del af det danske Folk. Og selv om Minister Hanssen ikke direkte har kunnet sige det, saa er vi dog alle sikre paa, at han lige saa stærkt som vi ønsker Flensborg hjem. Et Leve for et dansk Flensborg!«

Det var egentlig Aftenens eneste Eksplosion, og den lønnedes med et øredøvende Bifald. Straks efter udbragtes der et Leve for et godt Afstemningsresultat i Byen, og endelig raabte en ung Mand: »Minister H. P. Hanssen leve!« Det var vel det, adskillige havde ventet paa – i Spænding for Udfaldet. Opfordringen fandt Genlyd. Der raabtes Hurra, og man tog for anden Gang fat paa »Jeg elsker de grønne Lunde«, hvorefter Mødet hævedes.

Men medens Salen tømtes, fulgte den ene Sang efter den anden – stærke, lunerige, fulde af Haab og Forvisning. »Sønderjyden har underlige Vaner« – »I vor Barndom vi hørte Kartovernes Brag« – »Dengang jeg drog af Sted«. Det var en sand Vederkvægelse at mærke det Liv, den Takt og Styrke, som gav sig Udtryk i Tonerne. Man sang, som stod man forved en Sejrr. Helt ud paa Gaden fulgte Melodierne – de gamle, herlige Melodier, som mere end alt andet kan forløse Sindet og kalde Fællesskabsfølelsen frem.

Den 8. Februar forlagde jeg atter mit Hovedkvarter til 1. Zone. Tidligt om Morgenen kørte jeg sammen med Redaktørerne *Martin Nørgaard* og

Theodor Vellejus i Bil til *Aabenraa*. Det var kun svagt lyst, da vi passerede Nørreport. Ude ved Klusris laa Fjorden bag Stammerne, blank som et Spejl. Da vi naaede op over Bakkerne, stod Solen op, og det hele Land blev badet i det vidunderligste, klare Morgenlys, nyt og forventningsfuldt. Godt midtvejs saa vi det første Dannebrog hejst. Alt medens vi nærmede os Aabenraa, kom der flere og flere – i Byens Udkant ogsaa et Par tyske – og da Bilen holdt ved Æresporten paa Søndertorv, var vi midt i Flagkrigen.

Aabenraa flagede paa Livet løs, fordi begge Parter ventede deres stemmeberettigede. Næsten overalt var Dannebrog i Overtal; men unægtelig var der heller ikke faa tyske og slesvig-holstenske Flag, særlig i Nærheden af Nørretorv og omme ved Havnen.

Skibet med vore stemmeberettigede var kommet før beregnet, og da jeg naaede Havnen, var Processionen allerede ved at sætte sig i Bevægelse med Musikkorps i Spidsen, Spejdere med Flag langs Rækkerne og rejseklædte, kuffertbærende Landsmænd i myldrende Mængde helt nede fra Landgangsbroen. Syngende drog vi op gennem Gaderne, ind gennem Æresporten paa Søndertorv og videre til Æresporten paa Nørretorv, hvor der standsedes og de stemmeberettigede fordeltes pr. Sogn. Rundt om i Vinduerne viftedes der Velkomst med Lommetørklæder eller med Smaaflag, stadige Hurraraab hilste de Strækninger, hvor Dannebrog luede særlig kraftigt, alle var fyldte af den samme Glæde, alle følte den samme Befrielse, alle smilte.

Fra Nørretorv gik jeg til »Folkehjem«, hvor alle Vennerne fra den forudgaaende Kamp samledes. Jeg kunde hilse dem fra Flensborg, og selv havde de kun liden Ro paa sig: de maatte videre, sydpaa, ned til Byen, som vi kæmpede for og længtes efter i alle vore Tanker. Folketingsmand *Asgar Karstensen*, som jeg traf paa Folkehjem, førte mig hen til gamle Kaptajn *Fischer* med de Ord: »Dette er Magisteren, som skriver de berømte Stjerneartikler i »København«!« »Din store Torsk!« tænkte jeg i mit stille Sind; men jeg sagde smilende: »Ja, »Stjernen« staar vist ikke højt paa Himmelen *her!*« »Nej,« svarede gamle *Fischer* ærligt og redeligt, »den staar ikke højt i Aabenraa!«

Sammen med *Martin Nørgaard* vilde jeg ud til et Møde i *Rabsted*, som skulde holdes samme Dags Eftermiddag Kl. 3, og hvor *H. P. Hansen* skulde tage en Holmgang med Pastor *Jobs. Schmidt*, Vodder. Det

viste sig ugørligt at opdrive en Bil – alle var taget i Brug til Kørsel af de stemmeberettigede. Cykler kunde man heller ikke faa til Leje. Omsider havnede vi oppe paa »Hejmdal«s Redaktion for at søge Hjælp og afvente Begivenhedernes Gang.

Mens vi stod her, kom H. P. Hanssen ind gennem Værelset. Han fik Øje paa mig, kom straks hen, hilste, gav mig Haanden og begyndte at indlede en kort Samtale om Stillingen i Almindelighed og hans Flensborgrejse i Særdeleshed. Den havde i mange Henseender glædet ham. Interessen i Handels- og Industrikredsene havde gjort et ikke ringe Indtryk paa ham, og han understregede, hvorledes han her havde haft Lejlighed til at se Traditionens Magt gøre sig gældende i Familier, som man ellers troede var gledet helt ud af Fællesskabet med os. Det store Logemøde havde i ikke mindre Grad imponeret ham. »Men,« tilføjede han, »regn ikke for meget dermed! Bag det hele ligger baade Øjeblikstemning og Nysgerrighed. Døm ikke om Mulighederne ud fra en saadan Aften!«

Endelig langt om længe tonede Vognen frem, og Nørgaard og jeg rullede af Sted. Urimeligt forsinkede var vi, Krikken, som skulde slæbe os, havde næppe Kræfter til at gennemleve mange flere Prøvelser i denne Verden, Bilen med H. P. Hanssen og Asger Karstensen susede forbi os og forsvandt i en Støvsky – vi kunde allertidligst være i Rabsted en Time efter Mødets Begyndelse.

Men hvor var det et vidunderligt Vejr! Tindrende, straalende Sol! Udenfor næsten alle Gaarde og Huse var Dannebrog hejst, i alle Landsbyerne var der Æresporte til Velkomst. Først da vi nærmede os Rabsted, ændredes Billedet: Flagstængerne stod tomme, Æresportene manglede – vi var i en Egn med gammelt hjemmetysk Præg.

Efterhaanden blev det bidende koldt at sidde paa dette elendige Køretøj. De sidste to Kilometer løb jeg ved Siden af for at holde Varmen; men langt om længe naaede vi dog frem og kom til Kroen, hvor Mødet blev holdt. Inde i Salen var der aldeles stopfuldt af Mennesker. Folk stod som Sild i en Tønde i det tilstødende Rum, og udenfor de aabne Vinduer sloges man trods Kulden om Pladserne.

Her stillede vi os ogsaa. En Hest i et Spiltov sparkede i Brostenene, saa alle Lyd inde fra Salen druknede. H. P. Hanssen havde allerede talt, Schmidt var begyndt – det syntes nærmest at være haabløst. Lidt efter havnede jeg alligevel i en Vognport, hvorfra en aaben Dør førte ind til Salen. Jeg kunde skimte Pastor Schmidt, som netop var ved at slutte, og da han gik bort fra Talerstolen, var der ikke en Haand, der rørte sig til

Klap. Han havde selvfølgelig talt paa Tysk. Saa dukkede *H. P. Hanssen* frem for at svare. Flere af Tilhørerne havde nu faaet nok og begyndte at liste af, og inden jeg saa mig for, var jeg virkelig kommet ind i selve Salen og havde faaet Plads midt i en Klynge af hjemmetyske Bønder.

Hanssen var fortræffeligt oplagt og kritiserede Pastor Schmidts Indlæg skarpt, navnlig dette, at han ved Afstemningen havde krævet to Tredjedeles Majoritet for en Afstaaelse til Danmark. Efter ham fik Dr. *Petersen* fra Store Vi Ordet. Han præsenterede sig som Pastor Schmidts Meningsfælle, som Fredstysker, hvis eneste Tanke var Forsoning og »Völkerbrücke«. Men alligevel vendte han sig med den voldsomste Lidenskab mod vor danske Agitation i 2. Zone. Den oppiskede efter hans Mening Lidenskaberne i unødvendig Grad, og den ledsagedes af en Række brutale Overgreb fra det internationale Politis Side. Som Eksempel nævnede han Opløsningen af et Møde i Agtrup. En saadan Undertrykkelse af den frie Meningsytring havde aldrig tidligere fundet Sted.

Da begyndte der at komme Liv i Bønderne nede i Salen! Jo, *de* vidste Besked om den Ting! *H. P. Hanssen* rejste sig: »Et Ord, Dr. *Petersen*! Jeg ved ikke, om jeg har mødt et tilsvarende Tilfælde hundrede Gange under preussisk Styre, men langt derfra er det ikke.« Dr. *Petersen* standse og saa sig lidt om. Ja, saa havde Grunden dog sikkert været bedre, svarede han. »Maaske,« riposterede *Hanssen* med et Smil. »Een Gang var Grunden den, at der fandtes en Revne i Loftet.« Dr. *Petersen* saa ganske desorienteret ud. »Wie?« sagde han. »Wie?« »Jo, ser De,« fortsatte *Hansen* og pegede op mod Loftet, »der var saadan en lille Revne i Gibsdækket som den dør ved Lampen. Saa blev det forbudt os at holde Møde. Gendarmen var bange for, der skulde tilstøde os noget ondt.« »Ach so!« sagde Dr. *Petersen*. Han vidste intet at svare og trak paa Skuldrene. Bra-gende Bifald fra Forsamlingen. Selv mine Hjemmetyskere lo.

Men Dr. *Petersen* fornyede sine Kræfter og genoptog Klagerne over den danske Agitation. Han talte sig atter op til fuld Lidenskab. Han løftede begge Hænderne over sit Hoved og vendte sig mod *H. P. Hanssen*: »Jeg *beder* Dem, Hr. Minister, hvis det er Dem muligt saa *stands* denne Agitation i 2. Zone! Ellers vil de kommende Uger ikke bringe noget godt!« Ny Ordstrøm og ny Gestus: »Jeg *besværges* Dem, Hr. Minister!« Da han sluttede af, gik *H. P. Hanssen* atter frem.

Han hverken vilde eller kunde standse Agitationen i 2. Zone, sagde han. Den maatte gaa sin Gang, og Kampen dernede maatte kæmpes igennem, som Kampen heroppe *var* kæmpet igennem. Det gjaldt kun om fra

begge Sider at føre Striden roligt og værdigt, og han vilde gøre sit til, at dette skete paa dansk Hold. Hvad Valutaspørgsmaalet angik, maatte han hævde, at det var *Tyskerne*, som først havde kastet det ind i Kampen, og hvad deres Agitation vedrørte, vilde han fastslaa, at den benyttede sig af en Række Midler, som slet og ret var løgnagtige. »Se nu her,« sagde han og løftede et Flyveblad op. »Her er et af de sidste Flyveblade, som er inspirerede af det tyske Udvalg. Alene Overskriften er jo i aabenlys Modstrid med Sandheden. »Die Valutakatastrophe!« staar der. Og længere nede: »Danmark *kan* ikke betale – Danmark *vil* ikke betale.« Begge Dele er jo Løgn! En Propaganda som denne« – han vendte sig mod Pastor Schmidt, som stod noget i Baggrunden – »kan det tyske Udvalg ikke være bekendt. Den er uanstændig, og den kan ikke forliges med de høje Principper, som De, Hr. Pastor Schmidt, har gjort Dem til Talsmand for.«

Pastor Schmidt gjorde kun en opgivende Bevægelse med begge Hænder, trak paa Skuldrene og tav. Men blandt Tilhørerne gav den skarpe Fægtning Anledning til forskellige Tilraab, dels bifaldende, dels kritiserende (»De danske Plakater er ligesaa løgnagtige!«), og Stemningen var kommet ikke saa lidt op, da den næste Taler tog Ordet.

Det var Mødets Leder, *Peter Gad* fra Hejselt. »Nu har vi hørt en Minister, en Præst og en Doktor,« begyndte han i kraftig Dialekt; »nu synes jeg, vi kan høre lidt paa en Bonde.« Man lo paa begge Sider, faldt til Ro og nøjedes med en enkelt Afbrydelse. Som sædvanligt var det den slesvigske Fællesskabsfølelse, han tog til Tema.

Ro fik ogsaa Dr. Petersen til en Række afsluttende Bemærkninger og *Refslund Poulsen*, som appellerede til Befolkningens gammeldags Instinkt, der ikke kunde skjules under det tyske Sindelags Fernis. Blandt Hjemmetyskerne i min Nærhed mødtes disse Ord med halvsagte Spydigheder. Et Par Bønder foran mig – gennemjydske af Holdning, Ansigt, Præg og Sprog – kunde ikke undlade disse lavmælte Stiklerier. Kun da Refslund Poulsen talte om det fælles Modersmaal, blev de forlegne og holdt op.

Kort efter sluttede Peter Gad Mødet. Det var Meningen, at Parterne derefter skulde samles hver for sig, og han haabede, at Aftenen begge Steder kunde gaa til Ende i samme Ro som Mødet og bæres af det samme jydske Lune, saa ingen maatte have Skam af Dagen.

Det var blevet mørkt. I den lavloftede, tætpakkede og tobaksfyldte Krosal, hvor man taalmodigt havde hørt Talerne oppe paa Scenen, var Lamperne blevet tændt. Folk søgte mod Udgangen. Et Par unge Piger begyndte nervøst paa »Schleswig-Holstein meerumschlungen«, men de

naaede kun et Par Linier ind i første Vers. Man opgav alle indbyrdes Demonstrationer og skiltes i Fordragelighed.

Selv travede jeg til Bollerslev, fik slugt noget Mad og kom med Toget nordpaa. Det var fuldt af stemmeberettigede Tyskere, som skulde til Haderslev. Trætte og tavse sad de fleste af dem, mørkt og hundekoldt var der i Kupéen. Toget sneglede sig af Sted.

I Haderslev tog jeg Ægteparret Svensson paa Sengen, og i den aabne Dør til Soveværelset maatte jeg staa i Mulm og Mørke og aflægge Beretning om »Talerkampen i Rabsted«. Saa krøb jeg selv til Køjs, dødtræt af Dagens Indtryk.

Næste Dag – den 9. Februar – kom Skibene med vore egne stemmeberettigede til *Haderslev*. Ved Havnen var der hejst et Par Flag og rejst en Æresport – ellers var Byen mærkeligt nok i Modsætning til Aabenraa Dagen forud ikke i ringeste Grad flagsmykket. Spejderne var marcheret op med Bannere og Standarter. Ganske langsomt gled Skibene ind mod Bolværket, mens Musikken spillede »Der er et yndigt Land«, og vi sang alle med. Over begge Dæk stod de stemmeberettigede Hoved ved Hoved og vinkede. Inde fra Land blev de budt velkomne, og den Odense Borgmester svarede med en kort Tale, bygget over de to Ord: »Vi vil hjem! – Vi kommer for at hjælpe Jer!«

Allerede inden denne lille Ceremoni var endt, lagde endnu et Skib til. Musikken spillede atter, Redaktør *Anders Lebeck* traadte frem og bragte Sønderjydernes Hilsen; men han saa temmelig forbavset ud, da ingen om Bord svarede. »Det var dog underligt,« sagde han til mig. Og deri havde han sandelig Ret.

Om Eftermiddagen skulde dels tre andre Skibe komme, dels skulde vi modtage »de Gamle«, som gjorde Rejsen nordfra med Jernbanen. Oppe ved Stationen var der kørt Vogne frem, som de kunde benytte, Spejdere stod parate for at være dem behjælpelige, og Perronen var afspærret af franske Soldater. Men da Tiden kom, og Toget rullede frem, strømmede der lige saa mange tyske som danske ud af det. Og de danske var ikke engang »gamle«, som det var lovet. Modtagelsen blev da underlig stilløs. Ingen Velkomstord, ingen Sang, kun et enkelt svagt Hurra.

Kort i Forvejen var et andet Tog med lutter tyske stemmeberettigede kommet sydfra. Paa Vejen til Stationen havde jeg mødt dem: en stor Skare, som var modtaget af Rødhuer og nu gik i samlet Flok ind i Byen,

bannerbærende, men uden Sang. Det virkede dog *noget* mere forberedt og beslutsomt.

Det havde været bidende koldt og stærkt blæsende hele Dagen. Om Aftenen smaaregnede det. Jeg var gaaet uden Overtøj, var blevet gennemfrossen, og det trak op til et eller andet nederdrægtigt i Hovedet og Lemmerne. Jeg rystede over hele Kroppen, da jeg krøb i Seng, Hovedet brændte – og Morgendagen *skulde* være straalende! Hvem kunde udholde den Tanke at gaa Afstemningsdagen i Møde i Haderslev med Feber i Kroppen og Hovedet værkende som en Byld?

Men desværre blev dette min Skæbne. Aldrig har nogen Skuffelse været mig bitrere, end Tilværelsen formede sig for mig paa den stolte 10. Februar.

Jeg vaagnede Kl. 7 om Morgenen, ødelagt af Influenza. Udenfor stormede det. Vinden jog ned gennem Præstegade og drev Regnen mod Ruderne i stride Smeld. Sove kunde jeg ikke. Noget senere klang et Par Toner af »I vor Barndom vi hørte Kartovernes Brag« ind til mig – det var Reveillen, som gik gennem Gaderne for at purre Folk op til Dagens Pligt og Fest. Jeg laa og ventede, orkede ikke at røre mig. Lidt efter begyndte en lille Flok at raabe Hurra et eller andet Sted i Nærheden. Nu er Familien ude for at hejse Dannebrog, tænkte jeg. Saa lød der Hurraaab omme fra en tilstødende Gade.

Først ved 10-Tiden kravlede jeg op, fik lidt at spise, tog dygtigt med Tøj paa og luntede ud i Byen – i Regn og Storm. Overalt smeldede Flagene, de piskedes og sledes, blafrede i et enkelt Vindstille og fløj paa ny stramt spændte ud i den graa Vædeluft, saa snart Blæsten atter tog fat. Aldrig havde jeg set saa uendelige Mængder af Flag. Aldrig havde jeg set saa fornøjede Mennesker. *Hurra, i Dag stemmer vi os hjem!*

Ved Kasernen mødte jeg cand. mag. *A. J. West*, der straaled som en nyslaaet Toskilling. Han havde lige været henne og afgivet sin Stemme – den lykkelige! Vi kom til at tale om Tyskerne, som før 6 Morgen havde hejst deres Flag paa den ene af Kasernens Flagmaster. Nu vajede Trikoloren paa dem begge. Men ud af Vinduerne i Hovedfløjen var der stukket fire–fem Dannebrog, og omme i et Vindu paa en af Sidefløjene saa man en hvid Klud med Ørnen.

I Haderslev havde jeg ikke Ro til at blive. Jeg vilde hurtigst muligt se at komme til Flensborg. Heroppe var jo alt afgjort. Jeg *maatte* ned til Byen i Kamplinien! Lejebiler var det imidlertid fuldkommen umuligt at

opdrive. Paa dem alle var der lagt Beslag under Afstemningen, og jeg vilde egentlig have været ret hjælpeløs, hvis jeg ikke til alt Held havde truffet Forpagter *Valentiner*, som havde gjort Tjeneste med sin Bil i første Zone og ud paa Eftermiddagen skulde tilbage til Flensborg. *Hvis* han fik Plads, skulde jeg komme med.

Saa gik det i en Fart hjem i Præstegade, hvor mit Tøj skulde pakkes. Svenssons skulde netop spise til Middag. Der var festligt dækket, Dagens Højhed fejredes med stille Fryd baade af store og smaa, og deres Venlighed kendte ingen Grænser.

Efter Middagen skyndte jeg mig at sige Farvel, hankede op i Kufferten og drog ned paa Hotel Royal for at være parat, naar Bilen kom. Altsaa: Ro i Blodet! Hvad om du forsøgte et Glas Portvin? Du skal se, det hjælper! Tiden sneglede sig hen med næsten beregnet Langsomhed. Den havde ondt i Sinde, som jeg selv var fuld af Ondskab. Omsider gik jeg til det danske Valgkontor paa Søndertorv. Min Kuffert hentede jeg paa »Danskeren«s Redaktion og slæbte den op paa Valgkontoret, anbragte den i Forstuen og satte mig selv ovenpaa den.

Udenfor øsede det ned. Blæsten fo'r gennem Gyderne, fejede hen over Torvet og drev Byger af splintrede Draaber over Brostenene. De mange Flag paa Husene var mere eller mindre ødelagte. Paa nogle var Farven regnet ud i Korset, andre havde snoet sig om Flagstængerne, saa kun et Hjørne var frit og sendte Smeld paa Smeld ned imod os. Et enkelt vajede endnu drivende vaadt for fuld Dug. Hver Gang Foldernes Bølger naede ud til Kanten, gav det et haardt Knald som af et Skud, og en Støvsky af smaa Regndraaber slyngedes ud fra Flaget. Vinden tog dem som anden Røg.

Saadan gik der en halv Time, saadan gik der en hel Time.

Endelig kom Forpagter *Valentiner*. Han havde kørt rundt med Vælgere den udslagne Dag, nu havde han faaet nok, nu vilde han hjem. Han skulde have *Holger Andersen* og Red. *Julius Bogensee* med; men en gammel Kone, som ogsaa havde faaet hans Løfte, var det ganske umuligt at finde, og hendes Plads kunde jeg altsaa faa.

Lidt efter blev vi budt ind paa Kaffe hos *Egede Jensen*, Lederen af Valgkontoret. Den varmede livsaligt op. Det samme gjorde forøvrigt en Cognak. Og da Festen sluttede med en Cigar, begyndte jeg at gaa paa Akkord med Skæbnen.

Selvfølgelig lod *Holger Andersen* vente paa sig. I hans Sted dukkede Generalløjtnant *Lembcke* op. Han kom lige ude fra Jørgenslyst, hvor

han havde søgt efter gamle Tomter; men alt havde været ubarmhjertigt forandret siden den Dag, da Preusserne i 1864 drev hans Far bort fra Hjemmet, og han selv som lille Purk fra Vognen havde faaet det sidste Glimt af Barndomshjemmet at se. Kun Lysthuset omme i Haven havde været til at genkende.

Endelig – endelig arriverede *Holger Andersen!* Ny Kaffe, ny Cognak, ny Cigar og nye Beretninger. Holger Andersen havde – som altid – en hel Del, der skulde fortælles. Men langt om meget længe kom vi dog til Vogns, fik startet Motoren, paa en eller anden mystisk Maade fisket *Bogensee* op og satte Kursen mod Flensborg.

Hvad Speedometret viste, ved jeg ikke. Jeg kan omtrent tænke mig til det. I dette Herrens Vejr halsede vi ud ad Landevejen, med nedslaaet Forrude, fordi Chaufføren ikke kunde se gennem det regndrivende Glas. Blæsten stod os ret ind i Ansigtet, den gik gennem Marv og Ben, og jeg sad og krøb sammen i et Hjørne, rystende skiftevis af Hede og Kulde og tænkte: gaar *dette* godt, saa gaar *alting* godt. Om lidt har du Lungebetændelse, og saa – Farvel, mine Kyllinger!

I Brandmørke og Søle kom vi til »Bahnhof«. Intet Værelse var reserveret, alt var optaget. Først efter halve Trusler med ganske imaginære Straffemidler lykkedes det mig at faa redt op i et stort, iskoldt Spiseværelse, hvor der blev anbragt en Seng. Jeg gik ind i Kaféen for at tvinge noget varm Mad ned og belavede mig derefter paa at krybe til Køjs.

Men det gik helt anderledes. Atmosfæren i Flensborg virkede bedre end baade Kinin, Flag og Hurraraab. Man blev vel ikke rask af den; men man fik Kræfter, glemte – delvis – Feberen og strammede sig op. Der skulde om Aftenen holdes store Folkemøder i Sanssoussi, Borgerforeningen og Logehuset, og jeg *vilde* med til Festen. Da Tidspunktet kom, stillede jeg ved Indgangen til Borgerforeningen.

Her var fantastisk fuldt af Mennesker. At komme ind i Salen var udelukket. Den var stoppet, Forværelserne ligeledes, og oppe paa Scenen sad de Hoved ved Hoved – fra Rampen til Bagtæppet. Nu gjaldt det kun om ikke at være forknyt! I Scenens Baggrund fik *Poul Drachmann* og jeg Øje paa en bred Sofa – naturligvis fuldt besat – som stod med Ryggen op ad en Fløjdør, gennem hvilken Helt og Skurk antagelig plejede at gøre deres Entré. Vi greb øjeblikkelig Rollerne – deres indbyrdes Fordeling mellem os lader jeg ufortalt – banede os Vej bag Teatret, lukkede frækt

Døren op og aabenbarede os over Sofaryggen som Repræsentanter for »Folket«, der forudsattes at myldre bag Scenen. Ad denne Bagdør lykkedes det mig endelig at komme med, blive taget af Strømmen og lade Sindet synge trods Trommehvirvler i Tindingerne og Værk i Lemmerne.

Foran os i Sofaen sad en Række glade Flensborgkoner og en Haandværker, *Wagner*, tysktalende, men glødende dansk Patriot, en gammel Mand, som huskede den danske Tid og *maatte* fortælle om den. Til os sluttede sig snart et Par Kaptajner og nogle Arbejdere – vi var kort sagt i netop det Selskab, vi ønskede, og Stemningen i Salen var ypperlig. Meddelelserne om Afstemningsresultaterne indløb efterhaanden og hilstes med bragende Bifald. Der blev sunget – paa Flensborgernes »egen Tone« – og talt – paa Dansk og Tysk, raabt Hurra og udbragt Leveraab. Intet var hjemligere, intet gladere, intet mere feststemt end denne tætpakkede Sal af Landsmænd, som hilste deres Brødres Sejre, mens de haabede paa deres egen.

Ved 11-Tiden gik Drachmann og jeg til »Flensborg Avis«s Kontor for at passe vore Telefonpligter. Her var alt i det vildeste Oprør. Ude i Forværelset sad *J. N. Jensen* med Mikrofonen for Øret – ustandseligt kimende og nedskrivende. Inde i »2. Zone« holdt *L. P. Christensen* og *P. Simonsen* til med lange Lister spredt over Bordet, bearbejdende Stoffet, som løb ind. Bud styrtede til fra alle Kanter. De kom med Minutters Mellemrum ude fra Forsamlingerne for at hente de sidste Efterretninger og bringe dem tilbage igen til Udløsning af nye Hurraraab og Slagsange.

Efter Telefoneringen smed jeg mig paa en Sofa i »3. Zone«, Red. Christiansens Kontor, og bildte mig ind, at jeg kunde faa et Øjeblik Hvile. Jo Tak! En amerikansk Journalist fulgte Sporet, han skulde have Oplysninger, og jeg maatte i Gang med at gennemgaa Stillingen for ham. Det blev sikkert hverken i sproglig eller statistisk Henseende nogen lysende Præstation; men han skrev, takkede og forsvandt – og Trætheden var paa ny drevet over. Saa vilde Drachmann hjem; men nu var *jeg* vaagnet. Tønder var ved at indløbe, Sønderborg var netop kommet – vi maatte selvfølgelig have disse Tal med.

Og vi fik dem, begge Skuffelserne, før vi sent om Natten ved 2.30-Tiden kravlede ned ad Trapperne og vendte Næsen mod »Bahnhof«. Før noget andet vilde vi se at faa noget at leve af. Vi fik tillistet os lidt Brød og Kød og en Flaske Rhinskvin. Ved Siden af os sad Korrespondenten til »Tidens Tegn«, paa den anden Side af ham igen »bror *Berg*« fra »Dagens Nyheter«. Norden var samlet. Vi drak Skaaler for Sejren, Drachmann

blev spirituel, Vits og »Erting« fløj mellem Parterne – først henad 4 gik vi til Ro. Og oprigtig talt: hvem havde Raad til at lægge sig før? Saa længe man var oppe, var »Dagen« jo ikke gaet. Man holdt paa den som et Barn klamrer sig til sin Fødselsdag. Den herlige, uforglemmelige Dag, trods Storm og Regn og Kulde og andre Genvordigheder!

XXIX.

Letsindigheden hævnede sig, og i de følgende Dage maatte jeg holde Sengen. Men den 15. Februar var det et velsignet Solskin. Saa stod jeg op og blev enig med Povl Drachmann om at jage de sidste Slaphedsfor-nemmelser paa Flugt ved en rask Tur.

Vi gik ud ad Angelbogade og videre mod Mørvig. Fra Jørgensby saa vi ned mod Havnen og Flensborg, som laa i blaa Soldis med Røgslør mellem Husene og tindrende Himmel over sig. Det var storslaet. Ingen andre danske Byer maaler sig med Flensborg – dens muntre Kravlen op ad Bankerne, dens Spejl i Fjorden, Skovene ved Klusris og Kobbermøllen, et bedaarende, hjemligt Syn! »Dér ligger Danmark!« sagde Drachmann.

Vi var kommet til Højden ved Tvedskov. Her satte vi os paa Brinken. Langt ude til højre svømmede Okseøerne i den spejlblanke Fjord, bag dem stod Skoven omkring Sønderhav, brun og tæt. Nær os laa Sønderkov – Begyndelsen til de store Lyksborgskove, som strakte sig helt over mod Holdnæs. Holdnæs selv saa vi ikke; men vi saa over mod Sundved, over mod Alnor – et vidt, prægtigt, fulddansk Panorama. Flensborg Inderfjord, den er og bliver Perlen!

Paa Henvejen havde vi været inde omkring Marinestationen. Den engelske Skildvagt nægtede os ikke Adgang. Vi var gaaet til Plænerne mellem Hovedfløjen og Trapperne ned mod Havnen. Paa den lange Vej foran Bygningen stod et Par engelske Officerer, levende optagne af at sætte en Motorcykle i Gang. To Menige kom springende op ad Skrænten, krøb over Murhegnet ved Trappen, gjorde Honnør for deres foresatte og løb videre. Hvor mange Drømme havde vore Modstandere ikke drømt her! Hvor mange Forbandelser havde ikke lydt mod England her! Mon Danmark var blevet sparet, naar Hans tyske Majestæts Officerer zur See talte om »der Tag«? Næppe. Nu stod vi her. Paa Flagmasten over Hovedtaarnet vajede Union Jack. Det eneste synlige Minde om de svundne Dage

var den tyske Jernørn, som spredte Vingerne over hele Indgangsporten til Anlægget – stor, stiv og styg.

Vi var begge lige grebne af den Sol og det Land, vi gik i. Drachmann malede Billeder af det vordende danske Flensborg. Skibene kom og drog. Nye Fabrikker, nye Virksomheder skød frem. Nye Forhold, nye Mennesker prægede Livet. Saa standsede han pludselig og sagde: »Hvad Fanden skal vi gøre, la Cour, hvis vi ikke faar Flensborg!«

Solen skiftede – ogsaa i hans Sind. Det begyndte at sky en Smule over, Luften blev kold. Vi satte Farten op og naaede langt om længe hjem til Byen igen.

Om Aftenen var jeg i »Colosseum«, hvor jeg fik Bord sammen med en engelsk Underofficer og to unge Haderslevere, som drev Agenturforretning i Flensborg. De var – nationalt set – intet som helst. De var Købmænd, sagde de. Den ene bar Jernkorsets Baand i sit Knaphul. Men de hørte med stor Interesse paa, hvad man kunde fortælle, og spurgte ustandseligt. Mest var det naturligvis Flensborgs økonomiske Fremtid, der interesserede dem. Man havde løjet for dem paa tysk Side, sagde de, og man løj ogsaa nu. Disse Frihavnsløfter var jo kun Svindel. En Frihavn til – 11 Millioner Mark! »Famos!« Man kunde maaske anlægge en Stump af en Kaj for den Sum. Men hvad Garanti havde de for, at ikke ogsaa Danmark løj? »Hvorfor skulde vi stole paa Danmark?« sagde de.

Jeg svarede, at Danmark bl. a. ikke havde *Raad* til at lyve. *Tyskland* troede maaske at kunne gøre det; for om det brød sine Løfter, spillede Utilfredsheden i en By af Flensborgs Størrelse ingen Rolle. Landet var saa stort, at det ikke vilde mærkes. Hvis *Danmark* narrede Flensborgerne, vilde Forholdet være et ganske andet. Kunde der rejse sig Utilfredshed hernede, fordi vi løb fra vore Løfter, vilde Spillet være tabt for os. En By som Flensborg, der følte sig bedraget og fyldtes af voksende Kvalm, kunde vi simpelthen ikke have med at gøre. Den vilde true vor Eksistens. Ordholdenhed var ikke alene en Æressag for os – den var en Livsnødvendighed.

De forstod dette; men Tvivlen sad dybt i dem. De havde erfaret saa meget under tysk Styre. De stolede ikke længere paa Løfter. Gang paa Gang vendte de tilbage til deres Spørgsmaal for Gang paa Gang at faa det samme Svar. »Det er rigtigt,« sagde den ene; »deri maa vi søge Garantien.« Og saa brød Mistroen frem paa ny. Da vi gik ved Lukketid, takkede de begge meget høfligt for Samværet. Men –

Næste Formiddag – den 16. Februar – overværede jeg et Møde i Borgerforeningen, hvor de forskellige Arbejdsledere aflagde Beretninger, og man drøftede den mest praktiske Form for den kommende Agitation: større eller mindre lukkede Møder. Af Lederne fra Nibølkanten havde baade *Jens Hörluck*, *Hübschmann* og *Gram*, Gabøl, Ordet. De syntes alle at se ret optimistisk paa Stillingen; men nogen *overbevisende* Vægt kunde man næppe tillægge deres Bedømmelse. Der advaredes da ogsaa i Forsamlingen imod en altfor lys Tro paa, at vi fulgte en sikker Vej. Egnene var højst forskellige og maatte derfor behandles højst forskelligt. Advarende talte f. Eks. *Peter Gad* og *Andreas Grau*.

Der var samlet Tillidsmænd fra alle Distrikterne i 2. Zone, og hertil kom enkelte andre som f. Eks. Grev *Bent Holstein*, Fabrikant *Jørgen Petersen* og jeg. Blandt Tillidsmændene traf jeg den unge *Andreas Kaad* fra Vollerup, som nu var gift og hjemfaren efter at have gjort Krigen med, og som jeg ikke havde set siden 1913. Det var morsomt at lægge Mærke til, hvor Tiden havde gjort hans Ansigt »færdigt«. Han var ikke længere en opløben Knægt, men en ung Bonde. Hvad havde han ikke oplevet siden den Sommermorgen, da han kørte min Kone og mig til Damperen i Sønderborg og stod paa Dampskibsbroen og svingede Straahatten til Farvel – med rød-hvidt Baand om Pulden! Nu havde han meldt sig til Tjeneste hernede. Han havde faaet anvist Arbejdsmark i Munkbrarup og skulde om Eftermiddagen begive sig derud.

Den 17. Februar fik jeg Lejlighed til at overvære et højst interessant Møde i *Munkbrarup*. Jeg kørte dertil sammen med Red. *Christiansen* og Advokat *Jobs. Andersen* fra Haderslev, Holger Andersens Broder. I en anden Bil kørte *Andreas Grau*.

Advokat Andersen var meget optaget af en Meddelelse, som Grev Holstein netop havde givet ham. Holstein havde talt med *Paul Claudel*, som var Medlem af den internationale Afstemningskommission, og Claudel havde ytret sig aabent om Vilkaarene for 2. Zones Genforening med Danmark. Fik vi Flertal paa Før og Amrum og i enkelte Kommuner paa Højderyggen, samt en antagelig Minoritet i Flensborg, vilde vi – efter *hans* Opfattelse – kunne regne med at faa 2. Zone. Det forekom mig temmelig usandsynligt, at Claudel virkelig skulde have sagt dette. Dels havde han jo intet Mandat til at udtale sig, dels vilde det stride mod hans Stilling som Diplomat og Medlem af Kommissionen, og jeg ytrede min bestemte Tvivl overfor Advokat Andersen. Men han hævdede, at

det virkelig forholdt sig som refereret. Grev Holstein var kommet til ham direkte fra Claudel og havde været meget stærkt oplivet.

Vi kom til Munkbrarup paa samme Tid som den osende tyske Bil, der viste sig at rumme Pastor, Dr. *Muuss* og Hr. *Drescher*. Saa forstod vi, at Mødet vilde blive livligt.

Inde i Skænkestuen fik vore og de tyske Talere sig først en Hjertestyrkning, mens de i tilbørlig Afstand mønstrede hinanden. Der var yderligere kommet nogle Danske til fra Flensborg, og under selve Mødet kom der flere.

Kl. 8.30 blev der taget fat – i en iskold Sal. I dens ene Ende var der stillet et langt Bord med Stole bag; ved det tog vore tre Mænd Plads og desuden *Søgaard* fra Jaruplund, som havde indbudt til Mødet og var dets Ordstyrer. Forøvrigt var Bænkene i Salen tæt besat, Folk slog sig ned langs Væggene, og i Baggrunden havde en Del Grøndom taget Opstilling.

Søgaard begyndte paa Plattysk og gav Ordet til Redaktør *Christiansen*. Han talte om de folkelige Forhold, om Barndoms minder fra Egnen, om Ungdomsture gennem Angel, om den aandelige Kløft mellem Syd- og Nordslesvigere, som Tiden havde skabt, men som det var hans Haab, at disse Aars store Begivenheder kunde udviske. Den tilbagetrængte Liden-skab, som saa ofte farvede hans Ord, brød nu og da frem; men det var, som den hæmmedes af Sproget. Hans Tysk var klart og koncist, men uden egentlig Kraft. Han hørtes i fuldkommen Ro. Kun et Par Gange forsøgte nogle unge Mennesker paa en af Sideraderne en Vits; den faldt til Jorden uden Virkning.

Der var stille, da han sluttede og Ordet blev givet til Advokat *Ander-sen*, der holdt sig udelukkende til de økonomiske Forhold, til Skatte-politik i Tyskland og Danmark og til Valutaspørgsmaalet. Hans Tale var *meget* bred; men han beherskede det tyske Sprog til Fuldkommenhed, understregede stærkt, hvad han vilde have frem, og lettede derved i nogen Grad Byrden af den uendelige Eksempelrække, han opererede med. Han var til det yderste saglig, hørtes med samme opmærksomme Ro som *Christiansen* og satte sig under lydløs Stilhed.

Saa kom Modtalerne frem.

Først Gaardejer *Iversen* fra Munkbrarup, som straks slog Tonen an ved at henvende sig til »mine kære Landsmænd, tyske Mænd og Kvin-der!« Hans Grundtema var Samvittighedens Røst. Den bød hver enkelt at prøve sig selv nøje, før Afgørelsen blev truffet, og her kunde øko-nomiske Overvejelser først komme i anden Række. Den indre Stemme,

som hver Mand og Kvinde bærer i sit Bryst, og som gør dem til noget andet end de umælende Dyr, skulde vejlede under Valget. For ham personlig herskede der ingen Tvivl – Befolkningen var og blev rent tysk, og ved denne Kendsgerning kunde intet ændres. Danmark talte stadig om de store Pengemidler, det ofrede paa Genforeningen. Det nævnede ikke, hvad dets egentlige Løsesum var: Tabet af Friheden, af Landets suveræne Ret. Det var af Englands Naade, Genforeningen blev fuldbyrdet, og Englands Herredømme over ydre dansk Politik var den Pris, som Danmark maatte udrede.

Hans Tale var kraftig og klar, fast formet og vel holdt. Den var ikke uden Lune, og den var ganske sikkert baaret af ægte Overbevisning. Hans Slutningsappel til Befolkningens tyske Sindelag hilstes med voldsomt Bifald, og Forsamlingen rejste sig for at synges Oprørsvisen.

Efter ham kom Dr. Muuss frem paa Arenaen – mager, tilknappet, bebrillet. Hans Kæphest var Tiedjelinien og den »skrigende Uretfærdighed«, som Afstemningen en bloc i 1. Zone havde været. Heller ikke han savnede Lune; men han var adskilligt mere fanatisk i sin Form. For ham var forøvrigt Tiedjelinien i dens nu foreliggende Form *ikke* den højeste Retfærdighed. Han vilde foretrække, at de danske Sogne langs Flensborg Fjord kom til Danmark – uanset Tiedjes Opfattelse.

Dr. Muuss tog Bifald og fulgtes af Hr. *Drescher*, der saa at sige Ord til andet afleverede sin Tale fra Mødet i Læk. Det er forstaaeligt; thi Talens Hovedtræk forelaa trykt og uddeltes ved Mødets Slutning.

Her som i Læk piskede han Forsamlingen op – ved patriotiske Brava-der, ved giftige og til Dels ganske løgnagtige Udfald mod den danske Agitation. Det var den reneste, pøbelagtige Vælgermødejargon. Naar han nu og da bevæget besvor Forsamlingen ikke at glemme de Herrer Luther, Goethe og Fichte, fik hans Stemme en dæmpet Klang af ærbødig Beundring for de nationale Heroer. Naar han fortalte om de døde Soldater og om de hjemvendendes Glæde ved at gense Fædrelandet, skete det i stille Betagelse. Men øjeblikkelig flammede han op i nye Raserianfald. Han fægtede med de lange Arme i Luften, hans magre Ansigt blev kogrødt, hans elendige Holdning endnu slettere, og han vendte sig i den største Ophidselse mod den danske Taler og raabte, saa Ordene snublede over hverandre. Foran sig havde han en Bunke Papirer. Han bladede i dem, greb et, løftede det over sit Hoved og gestikulerede, som holdt han i sin Haand det uigendriveligste Vidnesbyrd om Danskernes Nederdrægtighed. Hans Sortie var den samme som før: Af Bunken paa Bordet frem-

haler han tre Flyveblade, som Det mellemslesvigske Udvalg har udgivet, nævner deres Navne – men intet af deres Indhold! – og Tilhørerne, som efterhaanden er gejlet tilstrækkeligt op, brøler deres Bifald.

Hr. Drescher blev ved, til Politi-Timen var inde og Politiet traadte frem for at afbryde Forhandlingen. Han fik dog tilstaaet endnu fem Minutter, men fandt det ikke des mindre urimeligt, at ogsaa Advokat Andersen fik nogle Minutter til et Gensvar. Forsamlingen var af Hr. Dreschers Mening, og Andersen kunde knebent faa Ørenlyd. Da det endelig lykkedes, hørtes han dog i Ro.

Saa begyndte Oprørsvisen for anden Gang. Folk rejste sig. Man samlede sig i Smaaklynger. Enkelte var overordentlig ophidsede. Hr. Drescher generede sig ikke for at raabe Fru *Charlotte Haslund* ind i Ansigtet, da hun gik forbi: »Lump! – Speckdäne!« Oppe ved Talerbordet var Dr. Muuss og Advokat Andersen midt i en lille privat Ordstrid. Et andet Sted kæmpede Drescher med Christiansen og Grau. Om disse to Grupper samledes efterhaanden de fleste. Der lød giftige Tilraab. En enkelt kom med Trusler. Andre holdt igen. »Vi vil ikke forgribe os paa Danskerne; vi vil optræde roligt og værdigt.« »Natürlich, natürlich,« lød det rundt om, og saa kogte det ganske stille som i en Kedel, naar Gassen er skruet ned.

Man sang en eller anden patriotisk Sang, mens Hr. Drescher strøede sine Flyveblade ud. Vi Danske gik roligt mod Udgangen, tog Tøjet paa og kørte bort.

Her paa Egnen var der sikkert intet at vente. Der taltes om 30 % danske Stemmer – jeg troede det ikke.

Forholdene ude i Frisland havde jeg ikke stort Kendskab til, men den 19. Februar kom jeg med *Andreas Grau* til *Nibøl*, hvor han skulde tilse det danske Valgkontor. Her traf vi bl. a. *Jørgen Gram* fra *Gabøl*. Vi fik Tøjet af, Kaffen skænket op og Piberne tændt.

Mens vi nu drøftede Stillingen, blev der ringet op fra *Risum*. Et Møde var i Gang, der var indbudt ca. 40 til det, men henved 200 havde skaffet sig Adgang til Salen, og Bølgerne gik meget højt. Et Øjeblik efter kom *Kloppenborg-Skrumsager* og *Peter Grau* ind til os. De skulde tale om Aftenen i *Lindholm*, men vilde først skaffe sig Informationer paa Valgkontoret i *Nibøl*.

Der blev holdt et ganske kort Krigsraad. Spørgsmaalet var, om man for Fremtiden skulde – eventuelt ved Politiets Hjælp – holde uvedkommende borte fra Møderne og derved risikere, at de indbudte ikke alle

turde komme. Eller man skulde lade enhver have Adgang og kun anmode Politiet om konsekvent at notere Urostifterne til senere Retsforfølgning. I første Tilfælde vilde Resultatet let blive, at Møderne svandt ind; i sidste Tilfælde kunde de holdes, men sikkert under stort Staahej.

Andreas Grau, som var den, der stillede Spørgsmaalet, kunde ikke tænke sig nogen tredje Udvej. Valget stod, sagde han, mellem Møder under skarpt Polititilsyn eller ingen Møder, og han var mest tilbøjelig til at tage Tørnen og saa lade den værste Pøbel betale Gildet. Mod dette talte *Kloppenburg Skrumssager*. En altfor stærk Indblanding af Politiet vilde efter hans Mening ophidse Sindene. Turde eller vilde de indbudte ikke komme, naar Møderne ikke var offentlige, maatte man hellere løbe den Risiko at finde Salen tom. Man skulde ikke af *den Grund* opgive Arbejdet paa Egnen, men virke Mand og Mand imellem og se, hvor langt man da naaede. Han hævdede dette Standpunkt med stor Styrke, og Fler-tallet sluttede sig til ham. Men Betingelsen var, at der arbejdedes med fuld Kraft selv i de Egne, hvor vi ikke kunde naa andet og mere end at tælle Stemmerne.

Ude var det blevet raakoldt og halvmørkt, da vi kørte hjem. Den smalle Marskstrækning, som vi kom over, stod og drev i Vand. Vest for Nibøl bredte dens aabne Flader sig som en vid, lavvandet Sø. —

Endnu samme Dags Aften holdtes i *Flensborg* det første danske *Op-lysningsmøde*. Det fandt Sted i Sanssouci, og Salen var aldeles fyldt.

Første Taler var Konsulent *Hansen* fra Graasten, som forøvrigt var kommet ud til os i Nibøl og var kørt med os hjem om Eftermiddagen. Han var fortræffelig i sin Form — rolig, overlegen, lun. Hans Emne var danske Landbrugsforhold, og han lokkede ofte Latteren frem. Da han sluttede, lønnes han med stærkt Bifald.

Efter ham traadte *Nis Nissen* (Vibøge) op. Han talte om økonomiske Problemer — ikke just paa særligt fremragende Tysk, men kraftigt, godt og stærkt *agitorisk*. Jeg maatte uvilkaarlig sammenligne denne Tale med H. P. Hanssens i Logen. Hanssens var bedre formet og fremført; men den havde ikke saa stærk en *Flensborgtendens* som Nissens. Og hvad Nissen ikke fik sagt i selve Talen, kom han frem med i den følgende Diskussion. Hans Indlæg i denne var polemisk svage; men han tonede ubetinget rent Flensborgflag. Det var en ikke lille Overraskelse, som gav Stof til mangehaande Tanker.

Fra Modpartens Side talte en Student *Brix*, en ganske ung Mand, som

beslutsomt gav sig i Kast med at »bevis« Tysklands hurtige økonomiske Genrejsning. Der var noget imponerende og kækt ved den Resoluthed, hvormed han henvendte sig til den store Forsamling, i hvilken kun meget faa kunde tænkes at være hans Meningsfæller. Det virkede umiddelbart tiltalende, og Forsamlingen hørte ham i nogenlunde Ro. Han gav Afkald paa, sagde han, at berøre de patriotiske Streng, for saa vilde han kun opnaa at blive lét ud. Nis Nissen bestred dette; men det var i Hovedsagen sandt. Tolerant er en saadan Menneskemængde sjældent, enten den er dansk eller tysk. Imidlertid var det kun undtagelsesvis, han blev mødt med Latter. Da han f. Eks. patriotisk erklærede, at Valget ikke alene angik den enkelte, men »unsere Kinder«, raabte en Stemme: »Und deine Kindes-kinder!« Saa jublede man.

Brix fik endnu en Gang Ordet, og han støttedes af to følgende Talere.

Den ene var en Hjemmetysker fra Broballe paa Als, *Lorens Christensen*, som erklærede, at Krigen ganske havde ændret hans Syn paa det nordslesvigske Spørgsmaal. Han respekterede nu Danskernes Ret, men denne gik ikke længere end til Tiedjelinien, og Danmarks Krav paa Flensborg var et Krav om at kunne øve Vold mod en tysk By. Den anden, en Bankassistent fra Byen, gjorde et adskilligt bedre Indtryk. Han var – som Brix – ung, alvorlig og idealistisk. Det var den Slags Forsvarere, vore Modstandere kunde være tjent med.

Forøvrigt foregik Drøftelsen i al Fredsommelighed. Det kom ganske vist til en ret hvas Ordveksling mellem Hjemmetyskeren og Typograf *Jul. Nielsen*, og under dette raabte en ung Lømmel i Baggrunden: »Speck-dänen!« Men saa tog et Par danske Tillidsmænd Fyren i Kraven og smed ham paa Hovedet ud af Salen, og det virkede over al Maade velgørende at møde denne Selvhævdelse, efter at vi Dag efter Dag havde maattet finde os i Afbrydelser og Forhaanelser rundt om ved Møderne. Andreas Grau var kisteglad over Hændelsen. Jeg tror, han fortalte den ti Gange paa Vejen hjem. »Hvor gjorde det godt,« sagde han.

Saa gik det den 20. Februar atter ind paa Højderyggen – til *Lille Vi*.

Her sad i Kroens Skænkestue en Del Bønder omkring Langbordet under Vinduerne. I Sofaen øjnede vi bag Tobaksdampene et Par ældre Kavalerer, som i al Gemytlighed drak Grog, og til vor store Overraskelse afslørede den ene som *Peter Kaad* fra Vollerup paa Als. Naturligvis blev der Gensynsglæde! Jo, Peter Kaad havde taget Station i Store Vi, hvor han boede paa Kroen. Nu var han vandret herover til Mødet, og han vilde

have haft Følgeskab med, men det havde vist sig umuligt. Folkene i Store Vi var hverken afvisende eller fjendske imod os, men de var uhyre ængstelige af sig. Naboerne maatte absolut ingen Mistanke faa. Kaad havde været i Gang med fem forskellige, som alle havde haft Undskyldninger paa rede Haand. Saa var han altsaa gaaet alene. Men han var forøvrigt ikke i daarligt Humør af *den Grund*. Han var den gamle fra før Krigen – fuld af Spøg og Lune og parat til en Dyst. »De er jo kommet paa en rent gal Side i Vælgerforeningen,« sagde jeg spøgende til ham. »Nej,« huggede han i. »Jo, det stod ikke skrevet i Stjernerne om *Dem*,« fortsatte jeg drillende. »Jamen, det var da de vilde vælte Hans Peter,« svarede han; »saa kunde jeg pinnede itt være med. Men Ministerudnævnelsen var en Bommert af Hans Peter.« Og saa med et Smil: »Men hvad, Bommerter har vi jo alle gjort!«

Folk kom imidlertid stilfærdigt ind i Stuen, parvis eller enkeltvis. De begyndte at fylde Bænkene; særlig tog en Del Kvinder Plads her. Fra et Bagværelse, hvis Dør førte ud til Salen, dukkede Stedets Smed frem, en ivrig Tysker, Medlem af det tyske Udvalgs »Ortsgruppe«. Saa vidste vi, hvad der gemte sig bag Døren.

Andreas Grau slog sig ned ved Langbordet og gav sig i Samtale med Bønderne. De hørte opmærksomt paa ham, han fik Piben tændt, fik røget, fik tændt Piben igen og endnu en Gang røget. Han lagde sig frem over Bordpladen for ugenert af Lyttere at kunne tale med Folkene, og Drøftelsen gik uden Standsning. Bønderne var ikke uvillige, men meget reserverede. Under stort Spektakel og mange Vitser entrede Peter Kaad over Bordet og hen til Inderbænken, hvor han slog sig ned ved Siden af en gammel Bonde, der talte Dansk. De var omtrent lige gamle og havde straks fælles Skrøbeligheder at enes om. Det blev til gensidige Morsomheder og smaa Klap paa Skulderen. Dyr læge *Pedersen* fra Rødding, som skulde tale ved Mødet, gik over til en Mand og spurgte: »Können Sie Dänisch sprechen?« »Ja, li'saa godt som De,« svarede Manden. Og saa var *den Samtale* i Gang.

Efterhaanden summede det langs hele Bordet. Og Minutterne gik. Det akademiske Kvarter var passeret, den halve Time svandt. Andreas var ikke til at rive løs. Med Armene hvilende paa Bordpladen og ridende paa Stolens Forben sad han og diskuterede. Først ca. 40 Minutter over Tiden brød han op, og man gik ind i Salen, hvor de fleste Bænke blev fyldt. Dernæst kaldtes det tyske Udvalgs Toredorer ind paa Arenaen. Tyrefægtningen begyndte.

Andreas Grau ledede Mødet og havde selv Ordet som første Taler. Han talte om Grænsebefolkningens skæbnesvangre Vilkaar – altid i Brændingen, altid tvunget af særlige Hensyn. Naar den som her var af dansk Rod, kunde ingen kræve tysk Troskab af den. Navnlig havde den ikke ringeste Pligt til at følge Preussen ud i Elendigheden, for Preussen var selve det landsfremmede, det paatvungne.

Derefter gav Dyrslæge *Petersen* en Skildring af danske Landbrugsforhold. Det var vist hans første Møde. Hans Evne til at udtrykke sig paa Tysk var ikke særlig stor, og det lykkedes ham ikke at faa Tag i Tilhørerne.

Endelig kom som tredje Mand Overretssagfører *Peter Paulsen* fra København. Hans Tema var de økonomiske Spørgsmaal – den tyske Lov om Rignødofferet og Løftet om den danske Valutaordning. Han gjorde øjensynligt et vist Indtryk.

Til Slut satte den tyske Offensiv ind. Førstemand var Hr. *Haberlandt*, en sortsmudsket Mecklenburger, som skal have opholdt sig ca. 19 Aar i Flensborg, en typisk Udgave af den socialdemokratiske Partisekretær. For fuldt Register gennemhglede han Dyrslægens Lovprisning af det danske Andelsvæsen. To Minutter efter at han havde faaet Ordet, *raabte* han i den lille Krostue, som stod han i en Industribys Forsamlingsaal med Tusinder af Arbejdere foran sig. Intet standsede Kværnen. Usandfærdigheder, naive Paastande, velturnerede Brandere fløj som Raketter fra ham, og Tilhørerne blev mere og mere suggererede. Overfor dette havde kun een Ting hjulpet: en Opposition, der fysisk og psykisk var lige saa voldsom som hans Indlæg, og som var lige saa hensynsløs, paagaende og uanfægtet som hans. Men denne ydedes ikke. De stiltfærdige Protester virkede snarest som Olie paa Baalet.

Da *Haberlandt* havde sluttet, tog Redaktør *Hansen* fra det tyske Blad »Unser Schleswig« fat. Han snakkede Tiedjelinie. Han stod og famlede med et lille Kort, som han holdt i den ene Haand, mens han omhyggeligt dækkede det med den anden, hver Gang han vilde pege paa det. Han var ikke Taler, men syntes at rumme en ikke saa ringe Lidenskab og ægte Følelse, hvad han dog var ude af Stand til at give et virkelig klart Udtryk.

Sidst kom en ganske ung Student, Hr. *Gottfriedsen*, der forvildede sig ind i lyserøde tyske Fremtidsperspektiver og i Kul- og Valutaspørgsmaal, hvorom han ikke anede det ringeste. Han gjorde det imidlertid med den umiddelbare Troskyldighed, Ungdom og Selvtillid, der forsoner.

Af alle de tyske Agitatorer var det disse *Studenter* og Landets *Bønder*, der gjorde det bedste Indtryk. De var fuldt ud ægte og fuldt ud sig selv. I Sammenligning med dem var Folk som Haberlandt eller Drescher kun støjende Skuespillere.

Gottfriedsen appellerede stærkt til den nationale Følelse og høstede villigt Bifald. Der fandt fra dansk Side nogen Imødegaaelse Sted, hvorpaa Lille Vi's Smed sprang op og foreslog en Vedtagelse af Tidjeresolutionen. Dette nægtede Grau som Mødets Leder Tilladelse til, og det nyttede intet, at Haberlandt ilede Smeden til Undsætning. Der sluttedes af med et Par Ord af Grau, og Folk rejste sig for at gaa. Naturligvis begyndte et Par Stykker at synge Oprørsvisen, og Flertallet fulgte efterhaanden med; men det gik trægt og usikkert, og ind i de uanede Hemmeligheder, som hedder andet Vers, vovede ingen at trænge.

Man stod smaasnakkende i Grupper, mens vi tog Tøjet paa. Den gamle Mand, som Peter Kaad havde givet sig i Kast med, og som ganske utvivlsomt ikke følte sig *hjemme* i noget som helst andet Sprog end Dansk, listede hen til en af de tyske Talere og sagde: »Vi har dog haft det godt under Tyskland«. Da jeg som en af de sidste kom ud til Bilen, stod der en ung Pige paa Vogntrinnet i ivrig Samtale med Fru Grau. At *hun* var os god, var der ingen Tvivl om. Hun vilde gerne have været med os til Flensborg, hvor hun hørte hjemme; men hun turde det ikke.

Saa kørte vi. Paulsens Bil fulgte bag vor. Dens Lygter var brandstærke og lyste langt forbi os. Jorden blev i deres Skær som dækket med Sne, Græs og Buske som overtrukket med Rim. Alle Skygger laa dybt-sort, og Himlen var mørk og stjernetom.

I *Flensborg* skulde der den 22. Februar finde noget meget »kolossalt« Sted: Tyskerne vilde afholde en stor *Friluftsdemonstration*.

Nede i Byen mærkede man egentlig ikke videre til Sagen. Paa Holm saa jeg kun eet Flag, i Frisergade enkelte, og jo nærmere man kom Exerцерpladsen, des talrigere blev de naturligvis; men selv herude, hvor det afsluttende Møde skulde holdes, kunde man ikke tale om nogen almindelig Flagning.

Oppe ved Indgangen til Exerцерpladsen fik vi hver en Seddel med trykt Opfordring til at gaa roligt og stille hjem, da den tyske Sag ikke vilde være tjent med Spektakler. Det var jo ganske rigtigt; men var det gennemførligt? Folk strømmede til i store Masser. Naar de nationale Lidenskaber nu om lidt piskedes op, vilde Formaningstaler saa hjælpe?

Pladsen var meget stor, og den var endnu kun sparsomt fyldt, da jeg kom. Der var kørt fire Vogne op, een i hvert Hjørne; fra dem skulde Talerne holdes, og jeg stillede mig op ved den nærmeste, hvor Redaktør *Hansen* førte Ordet. Bag os hørte vi *Haberlandt* raabe fra *sin* Vogn, og ude til venstre stod *P. Michelsen* paa den tredje og profeterede. Hvem den fjerde Taler var, opdagede jeg overhovedet ikke. Jeg saa ham kun langt borte fægte med Armene i Luften.

Hansens Tale var let at høre, men fremkaldte ingen større Virkning, skønt han nu – i Modsætning til i Lille Vi – lokket af det store, aabne Rum og de mange Tilhørere gav Stemmen fuld Styrke. Det var atter Tiedjelinien, han erklærede sin Kærlighed. Folk hørte opmærksomt paa ham, kom nu og da med et Bifaldsraab, men ikke meget højlydt, og hele Scenen gjorde trods Hansens Anstrengelser et temmelig mat Indtryk. Han sluttede – ligesom de tre andre Talere – med at foreslaa en Tiedjeresolution vedtaget, og alle Hænderne fløj op. Saa begyndte han at synge Oprørsvisen, Mængden sang med, lidt efter løftede den sig fra Skarerne omkring de andre Talerstole, og den officielle Del af Demonstrationen var endt. Jeg vil tro, der havde været samlet ca. 1500–2000 Mennesker i hvert af Pladsens Hjørner, altsaa ca. 7000 ialt.

Men saa skulde hele denne Sværm se at komme hjem, og det var egentlig først nu, man kunde frygte for Udskejelser. Fra alle Sider pressedes der paa. Udgangen var snæver, og det kneb at komme frem. Man stod stille, blev baaret nogle Skridt nærmere Porten og sad atter fast. Rundt om i Folkemængden sang man. Gang paa Gang satte man ind med første Strofe af Oprørsvisen, og den fulgte med ud paa Gaden, hvor Strømmen gled ned mod Byen.

I Virkeligheden gik alt i den fuldkomneste Ro og Orden. Da vi naaede til den danske Politimester *Vald. Sørensens* Bolig i Frisergade 72, gjorde en Del af Flokken Holdt og gav sig til at raabe op mod hans Vinduer. Et Par unge Fløse foran mig, der gik med hinanden under Armen, og som var i Perlehumør, begyndte af fuld Hals at synge: »Mein Sohn heisst Waldemar —«. Det var jo ganske uskyldigt, og andet skete der ikke. Nu og da hørte man Brudstykker af »Deutschland, Deutschland über alles«, og da vi kom ned paa Søndertorv inspirerede en engelsk Patrulje Forsangerne til at sætte ind med »Die Wacht am Rhein«. Den blev sunget med en Kraft og Appel, som var denne herlige Sang værdig, og den generede ikke i synlig Grad Repræsentanterne for den Nation, som i Øjeblikket var den *faktiske* Grænsevagt ved Rhinen. Videre gik det, smaasyngende

og smaasnakkende, til Nørretorv; men da vi naaede saa langt, var Toget opløst. Folk var drysset fra, kun de ivrigste havde holdt Trit.

Overvældende kan man ikke sige, at Demonstrationen havde været. Men den virkede – i hvert Fald paa mig – ved den ubetingede Ro, Orden og Præcision, hvormed den gennemførtes. Uden Kommando gik det som efter en Snor. Og man vilde være dum, hvis man ikke anerkendte det frivillige og faste Taktslags Styrke.

To Dage senere var jeg sammen med *Andreas Grau* og den norske Redaktør *Frøen* paa en Tur ude i Landdistrikterne. Vi besøgte bl. a. *Andreas Clausen* i Østerby, en prægtig gammel Mand, bondepræget, med store, rolige Ansigtstræk, hvidhaaret og med hvidt Kind- og Hageskæg. Han boede i et lille, velholdt Hus uden for Byen. En pynteligt revet og gruslagt Sti førte op til Stuedøren.

Hos ham fik vi Oplysninger om de Stemmeberettigede i Østerby. Der fandtes efter hans Sigende 152, af disse mente han, vi med Sikkerhed kunde regne med ca. 62. Han havde villet afskrive Listerne for i Ro og Mag at kunne gennemgaa dem hjemme – han sad selv i Valgudvalget – men det var blevet forbudt ham, og han havde ikke vovet at sætte haardt mod haardt – det har disse Bønder jo aldrig været vant til. Et Par Dage efter havde han opdaget, at en *Tysker* ganske uhindret sad og skrev Listerne af, og Vedkommende havde end ikke Sæde i Valgudvalget. Det havde forekommet Clausen mærkeligt, og han havde paa ny henvendt sig til Formanden. »Ei was,« havde denne svaret; »den Slags tager vi ikke saa højtideligt.« Men Tilladelsen havde Clausen *ikke* faaet.

Saa sendte han Klage ind til Kontrollkommissionen, og dør var den foreløbig begravet. Grau raadede ham til uden videre at begynde Afskriften; det var hans *Ret* at foretage den, og Formandens Forbud skulde han ikke tage sig nær. »Det tør jeg næsten ikke,« sagde den gamle Mand; »han kan blive saa gal, at han river Papiret fra mig, og saa faar jeg dog ikke noget ud af det.«

Andreas Clausen hørte ikke af Naturen til de optimistiske. Grau huskede ikke, at han nogen Sinde havde truffet ham i lyst Lune. Derfor var det mærkeligt, at han den Dag trods alt saa forholdsvis tillidsfuldt paa Situationen. Naar han regnede med som givet, at over Halvdelen af 1. og 3. Kategoris Stemmeberettigede vilde stemme dansk, tillagde Grau det stor Vægt. Han spurgte, om de ude i Østerby ønskede et dansk Møde. Det var Clausen ikke helt sikker paa. Det var navnlig paa Østerbymark,

Stillingen efter hans Skøn var god – Østerby selv var endnu »skidt«, og holdt man Møde dér, blev det kun til Spektakel med Tyskerne. Om Aftenen gik Ungdommen og sang Oprørsvisen udenfor hans Vinduer og trommede paa Ruderne for at skræmme ham. Han vilde nødtigt have Sindene gjort endnu mere urolige. Men den stille Paavirkning fra Mand til Mand maatte fortsættes. Den bar gode Frugter. Maaske man da umiddelbart før Afstemningen kunde tage et dansk Møde.

Den 28. Februar fik jeg for første Gang Lejlighed til at overvære *et Møde i den internationale Kommissions Domstol*.

Først behandlede Sagen mod en ung Knægt, Søn af en herværende Overlærer, som den 10. Februar havde overfaldet en dansk Spejderpige og revet hendes Dannebrogssløjfe fra hende. Det var selvfølgelig en taabelig Handling, der ikke i sig selv tydede paa Heltemod. Men den unge Herbert optraadte for Retsskranken paa en Maade, som uvilkaarligt aftvang Sympati: høfligt, beslutsomt, uden Vaklen vedgik han sit tyske Sindelag.

Sagen afvistes, da hans Forseelse faldt paa et Tidspunkt, hvor de paa-gældende Kommissionsforordninger endnu ikke var traadt i Kraft.

Inden den næste Synder fremførtes, gik jeg i Pausen op i den store Sal, hvor Landsrettens Møder har været holdt. Jeg saa for første Gang Skranken, bag hvilken Redaktør *Jessen* og de øvrige danske Førere saa utallige Gange havde udfægtet deres haabløse Kamp mod preussiske Domstoles Partiskhed. Jeg saa det Dommersæde, hvor Dr. *Hahn* havde præsideret, og *Peter Grau* og *Andreas Grau*, som viste mig omkring med alle Tegn paa Scenevanthed, fortalte mig om de Gange, de selv havde været stævnet for Skranken og havde følt sig ydmygede ved den Haan, Forhørsdommeren ganske ugenert lod præge Spørgsmaalene. Heroppe fra gik vi atter ned i Amtsretssalen for at overvære den næste Sag, og nu udspillede der en Scene, som jeg sent vil glemme:

Den tyske Advokat *Christians* tager sine Papirer og raaber den anklagedes Navn op:

»Hr. Pastor *Lund* aus Hjoldelund!«

Ingen svarer. Det gentages. Retsbetjenten ser sig forvirret om. Tredje Gang raabes der paa Præsten; men han er og bliver borte.

Langt om længe lykkes det dog at finde ham ude i en af Korridorerne, hvor han – »sittlich entrüstet« – har travet op og ned. Han er en Mand paa ca. halvtredsindstyve Aar, født i Siseby paa Svansø, graasprængt, skæg-

løs, med meget skarpt markerede Træk, en fast tillukket Mund, en næsten militær Holdning. Langsomt og værdigt *skrider* han frem for Skranken, bukker – for den *tyske* Forhørsdommer – og stiller sig i Positur.

Først maa han redegøre for sine Personalialia. Derpaa følger Anklagen imod ham: Han har i Strid med Kommissionens Forordning af 30. Januar agiteret for Det tyske Udvalg, bl. a. ved at uddele et Flyveblad »Deutsch oder dänisch« til sine Konfirmander.

Forhørets Enkeltheder er af mindre Betydning. Han indrømmer, at han har foretaget sig noget saadant i December Maaned i Fjor. Senere kommer han i Tanker om, at han »Mitte Januar« har modtaget en ny Forsyning af Flyvebladet, som han ca. 8 Dage efter ligeledes har uddelt. Endnu lidt senere dukker en tredje Pakke Flyveskrifter op i hans Bevidsthed; men ogsaa Uddelingen af *den* mener han at have besørget, inden Forbudet er kommet. Han har forøvrigt tilfældigt lært det at kende ved Besøg i Flensborg den 4. Februar. Han paastaar nemlig, at han ikke holder en eneste af de Aviser, som udkommer i Afstemningsomraadet. Den tyske Forhørsdommer er meget tilfreds. *Trods* imod Kommissionens Paabud kan altsaa *ikke dokumenteres*. Et indkaldt Vidne, Vagtmester *Termansen*, har ganske vist den 12. Februar i Goldelund fundet et Flyveblad, signeret af Pastoren og efter Sigende uddelt samme Dag. Men Vidnesbyrd staar mod Vidnesbyrd, og Sagen maa udsættes, til nye Vidner kan indkaldes.

Det var ikke disse Enkeltheder, der gjorde Indtryk paa mig. Det var Præstens egen Person og den Maade, hvorpaa Forhøret lededes.

Mangel paa Hensyntagen kunde han i Sandhed ikke klage over. Det danske Medlem af Retten, Advokat *Ravn*, generede overhovedet ikke med et eneste Spørgsmaal. *Hele* Eksaminationen overlodes til Advokat Christians, som var Elskværdigheden selv. Da Pastor Lund under de første Spørgsmaal syntes at komme lidt ud af Fatning og greb sig til Hovedet, medens han bad om Tid til Overvejelse, blev der øjeblikkelig sat en Stol frem til ham. Han behandledes med udsøgt Høflighed, næsten med Ærefrygt.

Men jeg kom til at huske paa en Køretur, som jeg den 7. Februar havde været med paa til Hjoldelund Sogn. Der skulde være dansk Møde i Lyngsted; Bilerne kunde imidlertid ikke køre længere end til Hjoldelund Kirkeby, og vi var da blevet hentet af de Lyngsted Bønder, som med Heste og Vogne vilde fragte os Resten af Vejen.

Man spørger jo gerne Egnens Folk ud, naar man kommer til et ukendt

Sted. Man spørger dem f. Eks. om deres *Præst*. Og jeg kan uden Overdrivelse sige, at hvad jeg ved denne Lejlighed hørte om Pastor Lund, havde ikke netop *Legendens* Præg. En Martyr fik man ikke Indtryk af, han kunde være. Dommen var skarp; men Beskyldningen var ogsaa fældende. Fra Prædikestolen havde denne Herrens Tjener i teutonsk Vrede udslyngt de Ord, som nu løb hele Sognet rundt:

»*Verflucht seien die Hunde, die für Dänemark stimmen!*«

Det var hans politiske Trosbekendelse. Amen!

Den norske Redaktør *Frøen*, som sammen med os andre hørte Bøndernes Beretning, udbrød med alle Tegn paa Oprigtighed: »Hvorfor fa' en hængte Dere ikke den presten op?«

Ja, hvorfor? Fordi Befolkningen hernede aldrig havde drømt om at tage sig selv til Rette. Fordi gammel Frygt for den preussiske »Beamter« endnu sad den i Blodet. Fordi den indtil disse mærkelige Dage end ikke havde haft en selvstændig Mening, men blindt og troskyldigt havde fulgt Autoriteterne. Nu havde Grænsestriden ført Uro og Gæring ind iblandt den. Mange havde gjort op med sig selv. Mange var blevet klare over, at de under Preussen havde levet i Udlændighed. Skulde deres Præst nu forbande dem og kalde dem Hunde, hvis de stemte for Danmark?

Mens jeg tænkte paa dette, fandt der foran Retsskranken et Ordskifte Sted mellem Pastoren og Vagtmester Termansen. Den sidste havde en Dag paa den høfligste Maade – indrømmede Præsten – villet give ham en tjenstlig Meddelelse; men da Vagtmesteren ved paagældende Lejlighed ikke havde Hue og Sidevaaben, havde Pastor Lund simpelthen vendt ham Ryggen! »Naar De vil bringe mig en tjenstlig Meddelelse, maa De være »dienstlich angezogen«,« havde den Guds Mand svaret, da han gik bort.

Advokat Christians følte sig lidt ubehagelig berørt af denne Reglements-Religiøsitet, som passede saa Pokkers daarligt til Tid og Omstændigheder.

»Jamen gode Hr. Pastor,« sagde han, »hvis nu en Dommer afsagde en Retskendelse uden at have Kappen over Skuldrene, vilde De saa underkende Dommen?«

Pastor Lund stod lidt og betænkte sig. »Nej,« svarede han omsider; »det vilde være en ganske anden Sag!«

»Det vilde dog være Konsekvensen af Deres Opfattelse,« indskød Advokaten. Men da fandt Præsten fast Grund under sine Fødder og riposterede med urokkelig Alvor:

»En Dommer er en *civil* Beamter, en Gendarm er en *militær* Beamter – det er Forskellen.«

»Hvem har dog sagt Dem det?« spurgte Hr. Christians. Og med virkelig Patos kom det klassiske Svar:

»*Mein militärisches Gefühl!*«

Pastorens Holdning blev endnu strammere, hans Ansigtsudtryk endnu fastere. Det var hans sidste og afgørende Ord. Skulde de ikke kunne forstaas af en tysk Forhørsdommer?

Retten rejste sig for at gaa ind og votere. Den offentlige Anklager bød elskværdigt Pastor Lund en Stol i Ventetiden. Han ikke saa meget som blinkede med Øjnene. Tavs og vred vendte han Elskværdigheden Ryggen, begrov sine Hænder i Frakkelommerne og vandrede op og ned ad Gulvet.

Jeg spurgte mig selv: er han *Undtagelsen* – eller har han været *Regelen*? Hvis det sidste er Tilfældet, vil meget her ude i Landsognene kunne forklares deraf!

Dagen efter skulde der holdes et stort *dansk Friluftsmøde i Flensborg* – et Stævne, som for Alvor kunde vise »Kolonien« Talstyrke og give et Indtryk af dens Sejrshaab. Man havde indrettet sig paa at holde det i Junker Hulvejs Kasernegaard; men ved Aftenstid den 28. Februar fik Den internationale Kommission Betænkeligheder, fordi der i Kasernen laa franske Tropper, og Anvendelsen af dens Gaard til dansk Mødeplads kunde opfattes som et Brud paa Besættelsesstyrkernes neutrale Holdning – kort sagt – Mødeledelsen fik i sidste Øjeblik Ordre til at henlægge den planlagte Demonstration til et andet Sted. Det er altid vanskeligt at faa saadanne hovedkuldts Ændringer gennemført. I Løbet af Formiddagen den 29. Februar bekendtgjordes det ved Løbesedler, at Stævnet vilde blive afholdt i Gymnasieskolens Gaard; men ikke alle naaede at faa Underretning derom, mange gik forgæves til Junker Hulvej og kom saa slet ikke til at deltage.

Dette er i hvert Fald delvis Forklaringen paa, at Mødet langt fra blev saa stort, som man havde ventet. En anden Aarsag var det stærkt truende Vejr, sagde man, med piskende Regnbyger mellem faa og smaa Solskinspauser. Det gav adskillige den Tro, at man i Stedet vilde samles i Byens store Mødelokaler, og mange søgte da dérhen, skuffedes og gik hjem igen. Mest sandsynligt er det, at vi simpelt hen ikke evnede at tromme saa mange Folk sammen som det tyske Udvalg havde formaat

ved dets store Mønstring paa Exerserpladsen den 22. Februar. Da jeg kom op i Gymnasieskolens Gaard, var der vel samlet ca. 2000 Mennesker omkring to Talerstole, og Stemningen var der intet i Vejen med. Alligevel – det blev *ikke* den magtfulde Tilkendegivelse, som man havde set hen til med saa store Forventninger.

Talerne blev holdt dels paa Tysk, dels paa Dansk. To uafhængige Social-Demokrater, *Mittelstädt* og *Hans Thomsen*, samt Advokat *Jobs. Andersen* benyttede det førstnævnte, *Kloppenborg-Skrumsager*, *Peter Grau* og Journalist *J. N. Jensen* det sidstnævnte Sprog. I begge Tilfælde var Mødedeltagerne levende med, og Hurraraab hilste de stærkeste af Udtalelserne. »Voldsmanden fra 64 har faaet sin Dom,« raabte Kloppenborg. »Nu dømmes han af hele Verden. Vore Modstandere hævder, at de ikke vil være Preussere og hejse den sort-hvide Fane. De er Slesvig-Holstenerer, siger de, og sværger i Stedet til et blaat-hvidt-rødt Flag. Men de narrer sig selv. Hvis de faar Flertallet af Stemmerne, bliver Preusseren Noske en ny Bismarck for Slesvig.« Enslydende Resolutioner blev vedtaget ved Talerstolene, den ene Fædrelandssang afløste den anden, og saa beredte man sig paa at gaa hjem.

Men det nytter ikke at nægte det: den Præcision og Disciplin, som havde præget Tyskerne ved Afmarchen fra *deres* Stævne, savnede vi ved *vort*. Folk dryssede af – klyngevis, gruppevis –, og det kunde for saa vidt være meget godt, men det gav store Huller i Rækkerne, som gjorde det let for tyske Spektakelmagere at blande sig i Toget og lave Forstyrrelser. Nede i Storegade blev det særlig galt. Her tørnede vor Strøm sammen med en Flok Tyskere, som væltede sig ind paa en Gruppe danske Spejderdreng, der bar rød-hvide Sløjfer – hvad forøvrigt mange af os gjorde. Medens vi voksne slap uantastede frem, begyndte Tyskerne at rive Sløjferne af Drengenes Uniformer, og vi ældre vilde netop til at blande os i Legen og komme Drengene til Undsætning, da Kaptajn *Hjelmfeldts* Automobil susede midt ind i Opløbet. Hjelmfeldt rekvirerede omgaaende Politiasistance, og i Løbet af forholdsvis kort Tid var de provokerende Tyskere splittede. Men det var tydeligt, at Sindene paa begge Sider var ved at komme i Kog. Ingen af Parterne havde Lyst til at give efter. Gaden var myldrende fuld af Folk, og paa Gadehjørnerne samledes Smaaklynger, som stod parate, hvis der atter blev Lejlighed til at lave Halløj. Sammen med Frk. *Ramsing* og en af de danske Forpagtere gik jeg gentagne Gange frem og tilbage i Storegade og Holmen. Vi havde alle tre Dannebrogssløjfer paa Brystet, blev mødt med Tilraab og Skældsord, men fortsatte

uforstyrret, som hørte vi intet. Hele Eftermiddagen gærede det, og ud paa Aftenen kom det hist og her til Slagsmaal i Gaderne. Det var dog næppe udelukkende politiske Motiver, som førte til dem. Naar Nervøsiteten har naaet en vis Højde, kan meget forskellige og ganske ligegyldige Smaaskænderier faa Folk til at se Rødt.

I det Hele mærkedes der en stærk Stigning i begge Parters Aktivitet. Det var selve Opløbet, som begyndte, og de tretten Martsdage inden Afstemningen blev en hektisk Periode, en slidsom og blussende Tid, hvori alle Kræfter blev sat ind, saa det sidste »bette Nøk« kunde blive det afgørende. Paa dansk Side gik man dog efterhaanden uden overdrevne Forventninger i Ringen. Om Aftenen den 29. Februar samledes vi kongerigske Korrespondenter til et Fællesmøde, hvor *Ernst Christiansen*, *Peter* og *Andreas Grau* og *Kloppenborg-Skrumsager* instruerede os om deres Syn paa Mulighederne. Ingen af dem var optimistisk stemte. Den Tid, hvori Oplysnings- og Agitationsarbejdet havde kunnet drives, havde været alt for kort. Befolkningen havde praktisk taget staaet paa bar Bund – havde intet kendt til danske Forhold eller havde kun haft forvrængede Forestillinger om dem, takket være den tyske Grænsepresse. Fuld Frihed havde vort Arbejde heller ikke haft. Ved utallige Lejligheder havde der fundet tyske Overgreb Sted, Trusler havde skræmt Folk fra at komme til Møderne, og Lokketoner havde faaet de vaklende til at forholde sig helt passive. Det tyske Udvalg havde ført Kampen paagaende og virkningsfuldt. Og nu stod man over for en kæmpemæssig Invasion af stemmeberettigede sydfra. Ogsaa *den* vilde blive udnyttet til det yderste. Baade *Christiansen* og *Andreas Grau* paalagde os at skrue Forventningerne betydeligt ned i de Rapporter, vi sendte hjem. Det var klart, at de havde opgivet ethvert Haab om at naa et dansk *Flertal* i Flensborg – mere end en betydelig *Minoritet* kunde der næppe blive Tale om. Men blev den bare tilstrækkelig stor, maatte den trods alt kunne motivere Flensborgs Genforening med Moderlandet.

Denne Pessimisme svarede nøje til, hvad jeg selv følte. »Forberedelsen, Planlægningen, den daglige Kamp – du Jammer, hvor der mangler meget!« skrev jeg til mit Hjem (5. Marts). »Optimist kan man ikke blive af at færdes her. Man kommer hjemmefra med store Forventninger og skuffes paa saa mange Maader. Naa, skal jeg være ganske ærlig, skyldes maaske en Del af min Pessimisme, at jeg vedblivende gaar og er halvsloj. Jeg er træt, og det er stadig galt med Halsen. Derfor kan jeg ikke deltage i

mange af de Møder, jeg gerne vilde overvære.« Det sled ogsaa paa Sindet, at mine Telefonrapporter til »København« fremkom i en ofte ret ukendelig Form. »Den Journalist, som modtager dem, gider ikke grifle, hvad jeg siger, men nøjes med enkelte Stikord og konstruerer derefter paa egen Haand Telegrammet fra »vor udsendte Korrespondent«.« Hvad nytter det saa med Paalæg om at skrue Forventningerne ned?«

Forøvrigt kunde selve Møderne ikke i det lange Løb fastholde Interessen. Argumenter og Modargumenter var for længst brugt op. Naar man vidste, hvem der skulde tale, vidste man saa omtrent, hvad der vilde blive sagt. Det kunde ikke være anderledes. Derfor er der ikke Grund til at omtale mere end endnu et Par Møder: et, fordi jeg her fik et personligt Indtryk af en Hjemmetysker, jeg ikke før havde mødt, og et andet, der bragte mig ud til den frisiske Vesterhavsø Før og til et Milieu, jeg ikke tidligere havde truffet.

Det var den 3. Marts, jeg om Aftenen gik til et tysk Møde i Sanssouci, hvor *Johannes Tiedje* skulde tale.

Fra Tiedjes Optræden i Aarene forud for Verdenskrigen gemte jeg paa Mindet om en uforfærdet og retsindig Hjemmetysker, hvis Ord havde sat Sindene i stærk Bevægelse baade paa tysk og paa dansk Side. Denne unge nordslesvigske Præstesøn havde i »Die christliche Welt« resolut afsløret det tyske Tvangsstyres Fejlgreb, i særlig Grad Den tyske Forenings samvittighedsløse Politik. Hans Artikler var – i udvidet Form – blevet samlet i Piëcen »Die Zustände in Nord-Schleswig« (1909), og hans, Prof. *Martin Rades* og Prof. *Valdemar Ammundsens* Indlæg i samme Sag fremkom paa Dansk i en anden Brochure: »Nordslesvig« (ligeledes 1909). Baade den kongerigske Presse og Grænselandspressen strømmede over af Indlæg og Kommentarer, og »Tiedjebevægelsen« kom derunder til at løbe parallelt med andre, ledede af Folk som de hjemmetyske Præster *Hans S. Prabl*, *Haderslev*, *Hans Tonnesen*, *Hoptrup*, og *Jobs. Schmidt*, *Vodder*. Paa deres Initiativ skabtes i 1909 en nordslesvigsk Præsteforening og paa *Schmidts* egen »Foreningen for tysk Fredsarbejde i Nordmarken«. Der var i alt dette megen Idealisme og virkelig Forstaaelse for Nødvendigheden af et aandeligt og kulturelt Livs ubetingede Frihed, men ved Siden deraf en total Mangel paa Begreb om, at disse aandelige og kulturelle Kræfter i en undertrykt Befolkning ogsaa maatte give sig *national-politiske* Udslag. Noget Grænsespørgsmaal eksisterede ikke for disse Folk, heller ikke for

Johs. Tiedje. Nordslesvigernes Haab paa Grundlag af Pragfredens § 5 var uden realpolitisk Basis. Paragraffen var jo ophævet paa lovlig Vis i 1878, og Tyskerne kunde »med ren og glad Samvittighed«, som Tiedje udtrykte sig, afvise enhver Diskussion om en kommende Grænseflytning. Hertugdømmets Indlemmelse i Preussen var Slutstenen paa en historisk Udvikling, og den Slags Slutstene maa man affinde sig med, naar man kun ikke underkastes aandelig Tvang.

Trods denne haardkogte Opfattelse af Sagen havde man alligevel hos os med stor Sympati omfattet en Mand som netop Tiedje. Det var hans Frygtløshed og hans utvivlsomme Forsøg paa Retsindighed, som var Skyld deri. Og det vakte Overraskelse, at han straks ved Verdenskrigens Udbrud lod sig suggerere af hele den Krigspsykose, som paa det Tidspunkt husede i det tyske Folk. Man havde tænkt sig, at han vilde have været i Stand til at se igennem det Væv af løgnagtig Propaganda, der hang de politiske Partier ud af Munden, saa de velsignede ethvert Brud paa svorne Løfter og menneskelige Hensyn. Men nej, han lod sig som Tusinder andre, ellers fornuftige Tyskere indfange af Propagandaen og toldede troligt til den. Paa dette Tidspunkt var han Præst for en frireligiøs Menighed i Königsberg.

Jeg glemmer aldrig en Dag nede paa Det kongelige Bibliotek. I Forhallen kom *H. V. Clausen* mig i Møde. »Her skal De se et Brev, jeg netop har modtaget fra Johs. Tiedje,« sagde han. »Han maa være gaaet helt fra Koncepterne.« Det var ikke for stærkt sagt! Brevet var et glødende Forsvar for Tyskland – i eet som i alt. Uskyldsrent var det blevet overfaldet af en Verden, der aandede i Had og Misundelse, og det maatte nu føre Kampen i Retfærdighedens, Menneskelighedens og den høje Ethos' Navn. Derfor bad ogsaa alle *hæderlige* Mennesker Jorden over for Tysklands Sejr. De Kristne bad til *deres* Gud, »ja, selvst der Atheist betet zu seinem Nicht-Gott!« – Det var total Solformørkelse!

Og nu, da Kristus ikke havde villet og Muhammed og Budha af gode Grunde ikke havde kunnet hjælpe Tyskerne trods de mange formodede Bønner – »der Nicht-Gott« havde aabenbart slet ikke været hjemme –, nu, da Tyskland laa paa sine egne blodige Gerninger og maatte slippe en Del af sit Rov, kastede Tiedje sig i Brechen for at gøre Afstaaelsen i Sønderjylland saa lille som mulig. Han havde deltaget i Krigen siden 1915, var ud paa Efteraaret 1918 blevet den tyske Regerings sagkyndige Raadgiver i nordslesvigske Anliggender og traadte i nært Samarbejde med den preussiske Statskommisær for Provinsen Slesvig-Holsten, Dr. *Adolf*

Köster. En saakaldt »Tiedjelinie« blev konstrueret som et tysk Alternativ til »Clausenlinien«, og navnlig efter Afstemningen i 1. Zone blev der slaet paa Stortromme for dens Fortræffelighed og »Gerechtigkeit«. Den gik Nord om baade Højer, Tønder og Tinglev, nærmede sig Løgumkloster og naaede Flensborg Fjord ganske tæt uden for Graasten. I »Tiedjebæltet« – Omraadet mellem de to Linier – var der den 10. Februar opnaet tysk Flertal i fire Kommuner, medens de øvrige tretten Sogne havde haft dansk Flertal. Denne Kendsgerning syntes imidlertid ingen Rolle at spille. Agitationen for Tiedjelinien blev netop i Ugerne efter Afstemningen gennemført med en Konsekvens, saa ikke den mest afsides Krog i Bæltet undgik at høre om dens vidunderlige økonomiske og enestaaende moralske Fortrin. Det var en Gren af denne Agitation, som den 3. Marts skulde løbe af Stabelen i Flensborg med Tiedje himself som Hovedaktør, og det var naturligt, at jeg kunde ønske at overvære Begivenheden.

Salen i Sanssouci var fyldt til sidste Plads. Ogsaa adskillige Danske var kommet derhen for »at se Giraffen«. De nøjedes gennemgaaende med Staapladsen i Baggrunden, men det gav jo netop et godt Overblik over Begivenhedernes Gang. Noget Rabaldermøde blev det forøvrigt slet ikke. Mødet var rent tysk, danske Modindlæg fremkom ikke; til Gengæld kan man ikke paastaa, at Stemningen var særlig høj, selv om Bravoraab og Haandklap nu og da brød Ensformigheden.

Tiedje virkede heller ikke personligt ophidsende. Han var behersket og akademisk i sin Form, hvor skarpt han end formulerede mange af sine Paastande. Som den grundige Teoretiker, han var, kastede han sig først ud i en lang historisk Redegørelse for den Skæbne, der var overgaaet Pragfredens § 5. Det var udelukkende Danmark, der bar Skylden for, at den ikke for længst var blevet virkeliggjort, saa en ny Grænsedragning havde kunnet finde Sted. Det havde været muligt i Slutningen af 60'erne og i Midten af 70'erne, men vi havde ikke villet. Vi havde nemlig nægtet at sikre de tyske Minoriteter, som maatte være blevet boende paa det nyerhvervede danske Statsomraade, kulturel Frihed, og uden en saadan Sikring kunde Preussen ikke give Slip paa selv det mindste Territorium. Et ganske tilsvarende Standpunkt indtog vi nu. Det tyske Mindretal i Nordslesvig vilde komme til at leve uden nogen retslig Minoritetsbeskyttelse, og det vilde derfor være af fundamental Betydning, at det blev gjort saa lille som muligt – mindre, end hvis hele 1. Zone skulde gaa tabt. Denne Danmarks konsekvent afvisende Holdning bar Eneansvaret

for al den Uro, som gennem Aartier havde præget Nordslesvig – en Bemærkning, der lønnedes med bragende Bifald.

Men Danmark havde et endnu større Ansvar. Det var *vor* Skyld, at Tyskland havde staaet »andeligt blokeret« paa Fredskonferencen! Vi havde nemlig nægtet at lade vort og Tysklands Mellemværende afgøre ved direkte Forhandlinger forud for Konferencen. Havde vi ikke paa dette Punkt stillet os saa stejlt, vilde Afgørelsen i Paris have faaet et helt andet Forløb, hvad Slesvig angik. Nu befandt man sig i en utaalelig aktuel Situation, fordi Clausenlinien var »et Monstrum«, der vilde strangulere Flensborg, og som derfor vilde vise sig aldeles uholdbar – en Kilde til retfærdige Revisionskrav. Hans egen Linie tog derimod alle moralske og praktiske Hensyn i Betragtning og vilde hindre enhver Form for Irredentisme i Slesvig. Det var et Synspunkt, som Danmark ikke uden videre kunde fornægte. Danmark maatte tværtimod i den tolvte Time tage Spørgsmaalet op til fornyet Overvejelse, sætte sig ved Forhandlingsbordet sammen med Tyskland, og i Fællesskab skulde Danske og Tyske bøje sig over Kortet for at erkende, hvad Ret og Billighed krævede.

Men Forudsætningen for at naa til Forstaaelse var, at Udfaldet af Afstemningen den 14. Marts blev saa klart i Tysklands Favør, at selv Danmark ikke kunde overse Konsekvenserne. Heldigvis tydede alt paa, at Resultatet vilde blive efter tysk Ønske. Man saa Dagen i Møde i fuld Fortrøstning. En mægtig Inspiration vilde de stemmeberettigede sydfra tilføre 2. Zone, og da Grundlaget for denne store, tyske Opmuntring skyldtes en dansk Mand, Magister Vilh. la Cour, burde Forsamlingen næsten sende ham et Takketelegram!

Forøvrigt havde Hr. la Cour ogsaa paa anden Vis støttet den tyske Agitation. Han havde nemlig udmøntet det Slagord, at »Flensborg ejer Fjorden«. Eftersom Flensborg blev ved Tyskland, maatte altsaa ogsaa Fjorden blive dør – uanset Afstemningen den 10. Februar i Sognene langs dens Nordbred, hvor den danske Stemmeprocent havde ligget mellem 57 og 67. Tyskland havde Krav paa hele Fjorden indtil Graasten – netop hvad Tiedjelinien forudsatte. Og tyske Flensborgere maatte den 14. Marts huske vel paa, hvad en Svigten fra deres Side kunde komme til at betyde. Flensborg til Danmark vilde medføre, at Byens store Handelsflaade vilde gaa tabt, og Erfaringen havde vist Flensborg, at dens Handel altid havde lidt Nød, naar den fandt Sted under Dannebrog. Desuden vilde Rigsdanske indvandre i en saadan Mængde, at de gamle Flensborgere ikke vilde faa de nødvendige Eksistensmuligheder. Der vilde blive Tale om

en »Überfremdung« af Befolkningen – altsaa principielt noget helt andet end den relativt sparsomme Indvandring sydfra efter 1864. Hvad endelig den danske Løsning af Valutaspørgsmaalet angik, havde den jo først og fremmest til Hensigt at undergrave og udviske den slesvigske Særfølelse.

Det var af betydelig Interesse at høre denne lange, mere end ensidige Fremstilling af Forholdene. Selv hvor der i Tiedjes Udtalelser fandtes et lillebitte Fnug af Sandhed, var det helt kvalt af Fordrejelsers og Fortielsers frodige Flora. Og alligevel – han *troede* sikkert paa sin Redegørelses Sandhed. Han var ikke en Mand, som bevidst greb til uhæderlige Midler, men han manglede stadig den Sindets Balance, som Krigen havde berøvet ham, og som han først skulde genvinde mange Aar efter, da en ny tysk Krig havde aabnet hans Øjne for de uhørte Forbrydelser mod Naboer og Genboer, som den ikke afbalancerede tyske Nationalisme havde forvoldt, da man gav Riget i Hænderne paa en Flok Gangsters, der daarligt nok var et Hampereb værd.

Det andet af de afsluttende Møder, der er Grund til at standse ved, er Mødet i *Oldsum* paa Før den 9. Marts.

Indtil da havde jeg aldrig sat min Fod paa denne frisiske Ø, som jeg siden flere Gange er søgt over til – saa helt tog dens ejendommelige Skønhed og Charme mig om Hjertet. *Holger Andersen* og jeg kørte i blankt Solskinsvej, men bidende Kulde fra Flensborg midt paa Dagen, jeg temmelig angrebet af den ufordragelige Forkølelse, som igen havde tvunget mig til at holde Sengen et Par Dage. Nu havde man imidlertid forsikret mig, at frisiske Grogge havde en enestaaende Evne til at slaa Baciller ihjel, og med Kraven op om Ørene tog jeg Plads i Bilen. Da vi kørte fra Flensborg, var de forudgaaende Ugers *Plakatkrig* ved at glide over i en intensiv *Flagkrig*. Den 6. Marts havde Den internationale Kommission udstedt Forbud mod enhver Brug af de nationale Flag i Tiden fra 12.–16. Marts, begge Dage inclusive, og Folk havde skyndt sig med, inden Forbudet traadte i Kraft, at markere deres Sindelag ved Flaghejsning, Flagudsmykning af Vinduer og Husfacader, Udspænding af Sejlduge med Valgopraab o. s. v. Naturligvis havde Byens tyske Familier den Fordel, at de som Regel ejede større eller mindre Flagduge, medens de danske Flensborgere, som i hele Fremmedherredømmets Tid ikke havde maattet flage med Dannebrog, paa langt nær raadede over tilstrækkeligt mange Flag. Store Sendinger var dog begyndt at strømme ind nordfra, var blevet uddelt i Borgerforeningen og taget i Brug. Da vi kørte op ad den

stejle Toosbygade, saa vi, at en stor, tværs over Gaden udspændt Sejldug med et Jyllandskort og et dansk Valgopraab var halvt tildækket af tyske Flag. Det var karakteristisk for Øjeblikket.

Som sædvanligt havde Holger Andersen og jeg meget at tale om paa Turen. Han var altid fuldstoppet med Indtryk, Oplevelser og Nyheder og rundhaandet med Kommentarer og grundige Udredninger, og selv var jeg jo kommet lidt »bagefter«, fordi Svedekur paa et Hotelværelse ikke giver synderlig Anledning til at følge Slagets Gang i alle Enkelt-heder. Jeg fik altsaa fyldt generende Huller i min Viden, og Tiden fløj hurtigt – inden jeg vidste af det, var vi ved Dagebøl Havn og dampede noget før Solfald med Færgen ind til Vyk, kom paa Hotellet og fik anvist Værelser. Jeg husker den betagende Skønhed, der mødte mig, da jeg gik hen til Vinduet og saa ud. Vadehavet laa silkeblankt, og ude i Horisonten svømmede Smaaøerne Oland, Grøde og Langenæs som lave, mørkviolette Silhuetter, alt aandende en uendelig Fjernhed, Uberørthed og Stilhed. Kun i min Tanke hamrede endnu Takten af syngende tyske Skarer, af Raab og Bilhorn og Sporvognsklemten under de næsten daglige Demonstrationer inde i Flensborg. Var det virkelig den samme lille, mel-lemlesvigske Zone – her og dér? Og var det den samme skelsættende Afgørelse, som begge Steder skulde træffes – om kun fem Dage?

Vi fik os et godt Maaltid, inden vi startede til *Oldsum*, hvor Mødet skulde holdes i Kroen. Da vi naaede den, havde vi endnu god Tid og satte os ind til Værtsfolket for at faa en Hjertestyrkning efter den kolde Køretur. Det var en mindre Stue, vi kom ind i. Ved Bordet sad en fire-fem ældre Kvinder og smaasnakkede. Alle havde de pragtfulde Føringdragter paa: Liv, sammenholdt over Brystet med Snore, der krydsede hinanden fra Sølvhægte til Sølvhægte, alle havde de tunge, skønne Pynteknapper af Sølvfiligran paa Ærmerne og Livet. Det var fuldkommen eventyrligt. Deres Ansigter var rolige, kraftige – lukkede over for disse to Fremmede, som brød Kredsen, men langt fra uvenlige, da de først havde set os en Smule an og forstaaet, at vi kom sammen med *Niels Skrumsager*, Visby Hedegaard, som havde været stationeret paa Øen siden Udgangen af 1919, og som havde forstaaet at komme i det bedst tænkelige Forhold til dens Befolkning. Han kom ind i Stuen, kort efter at vi havde sat os, og fulgtes af den prægtige gamle *Joachim Hinrichsen* fra Toftum og en Mand fra Nabolaget, *Nikels Arfsten*. Det var to Frisertyper, man nok skulde huske! Arfsten, en bred, kraftig, rødmosset Bonde med et glad Sind og en rungende Røst, forbitret over det preussiske Styre, som under Krigen endog

havde forbudt ham at bruge Frisisk i Telefonsamtaler – noget, han gentagne Gange fremhævede. Nu gik han med Liv og Sjæl ind for et »Los von Preussen«, og næste Vinter skulde hans Søn paa dansk Landbrugs-skole! Arfsten virkede som en stor, munter Dreng, godmodig og fuld af Lune. Joachim maatte derimod slæbe paa Aarenes Vægt, men bar den stilsfærdigt og værdigt. Han var nu midt i Halvfjerdserne (født den 6. Novbr. 1846) og havde i 1864 som Frivillig gjort Tjeneste i Kaptajn-løjtnant Hammers Vesterhavsflotille, som forsvarede Øerne. Hans Hu-kommelse var eminent, og han fortalte gerne om sin Ungdoms store Op-levelser. Derfor forsømte jeg aldrig senere at besøge ham, naar jeg kom til Før, og det var mig en stadig Glæde at træffe denne beskedne, nøj-somme og gammeldags tænkende Mand, hvis stedlige Indflydelse udeluk-kende skyldtes hans Trofasthed og hans uselviske Sind. »De ole Jochum« respekteredes af *alle* Føringer, uanset om de gik med eller mod os, og personlig lagde han aldrig Skjul paa, at han stod, hvor han havde staaet fra sin tidlige Ungdom: som hjemstavnsbunden Friser i ubrydelig Pagt med det danske Styre, der havde givet ham Friheden og den fulde An-ledning til at prøve sine Kræfter. I 1925 paatog Pastor *Iver Nordentoft* sig den fortjenstfulde Opgave under gentagne Besøg hos Joachim at ned-skrive hans Erindringer, og det lykkedes mig at faa dem offentliggjort i 1935–36 som et selvstændigt Tillæg til »Grænsevagten«. Paa det Tids-punkt var den gamle Mand død (7. Juni 1930); men Mindet om ham gemmer jeg som et af de dyrebareste fra Afstemningstidens oprørte Uger.

Omsider var Øjeblikket til at tage fat kommet. Vi gik ind i den tæt-pakkede Sal, og Gladiatorene tog Plads paa første Bænkerad – paa dansk Side foruden *Holger Andersen* Dyrslæge *C. O. Pedersen*, Rødding, som Aftenen før havde talt ved et Møde paa Amrum, paa tysk Side Gaardejer *Julius Momsen*, Marienhof, og Redaktør *Lorenz Christensen*, Broballe paa Als. De forskellige Indlæg, som fremkom, er der ingen Grund til at standse ved. Begge Parters Argumentation var, som allerede bemærket, velkendt fra tidligere Møder. Men *Stemningen* her paa Vesterland Før var en anden end den, jeg havde mødt inde paa Fastlandet og i Flens-borg. Alle Talerne hørtes i Ro. Afbrydelser og Bifald forekom naturligvis, men sparsomt og afdæmpet, og der er ikke Tvivl om, at man lyttede med virkelig Opmærksomhed til, hvad der blev sagt. Momsen bevarede derfor sin moderate Form og lod sig ikke hidse op som i Læk, hvor Drescher havde faaet ham til at ligne en stærk Mand. Under Diskussionen hændte

det endog, at Holger Andersen høstede spontan Tilslutning fra Flertallet i Salen, skønt vel kun henved Halvdelen af Deltagerne hørte vor Side til. Størst Indtryk paa mig gjorde det, da Lorenz Christensen søgte at stemme Tonen op ved at slaa paa patriotiske Streng og minde om de glørrige Dage i 1914, da den tyske Ungdom kaldtes under Fanerne og begejstret drog i Felten til Fædrelandets Forsvar – da blev han brat standset af et mangestemmigt Raab: »Vi blev *tvunget* til det!« Og ingen protesterede mod denne Afbrydelse. Den lille iltre Hjemmetysker maatte stikke Piben ind og finde et andet Emne for sin Ordflom. Medens Salen tømtes og den allerede laa i Halvmørke, prøvede en lille Flok Piger at faa Gang i Oprørsvisen. Næsten ingen sang med, og de opgav – fnisende – Ævred midt i første Vers.

Men saa fulgte en Scene, jeg ikke havde oplevet Magen til ved andre af Møderne dernede. Chaufføren, der skulde køre os tilbage til Vyk, havde faaet Ordre til først at komme, naar der blev ringet efter ham. Vi vidste jo ikke, naar Mødet vilde slutte. Nu blev vi enige om, at vi vilde have en god, varm Grog, inden vi sendte Bud, og Holger Andersen, Dyrnlæge Pedersen, Niels Skrumsager, Nikels Arfsten og jeg slog os derfor ned i en af Kroens Stuer. Vi havde netop faaet Groggen paa Bordet, da Døren blev aabnet paa Klem, og Lorenz Christensen stak Hovedet ind. Han trak det omgaaende tilbage, som var han blevet truet med en Flammekaster, og vi morede os over hans Forskrækkelse, da Døren atter gik op, og Julius Momsens Ansigt kom til Syne. Ogsaa han retirerede med det samme. Men det var der jo ingen Grund til. De to Herrer ventede aabenbart ligeledes paa deres Bil og vilde som vi styrke sig til Hjemturen, og Arfsten løb ud for at hente dem. De kom – noget forbeholdne, men tædedog op, da de gæstfrit blev budt Plads, Momsen ved Siden af Holger Andersen midt for Langbordets ene Side og Lorenz Christensen som Niels Skrumsagers »Borddame« ved den ene Bordende. Ved den anden Bordende sad Arfsten og overfor Momsen og Andersen Dyrnlæge Pedersen og jeg.

Og saa gik der ikke mange Minutter, inden Tungerne kom paa Gled – med Smaadrillerier ind imellem, men i al Godmodighed. Arfsten var i Perlehumør. Han rejste sig, greb Glasset og sang, saa det rungede:

»Wir halten treu und fest zusammen
– hep, hep Hurra! –
steht auch die ganze Welt in Flammen!
– hep, hep Hurra!«

Vi skaalede. Hvorpaa Julius Momsen erklærede, at han vilde udbringe en *særlig* Skaal – en Skaal for den »anständige Gæst«, han nu havde krydset Klinge med ved flere Lejligheder, og som altid havde kæmpet med blanke Vaaben. »En Skaal,« sluttede han, »for *Holger Danske!*« »Bravo!« blev der raabt. Vi drak ud og fik en ny Grog skænket op, og saa maatte altsaa »Holger Danske« kvittere, hvilket han klarede fint. Atter raabte vi Bravo og Hurra, og Arfsten intonerede, hvad vi nu alle kunde synge med paa:

»Wir halten treu und fest zusammen
– hep, hep Hurra!«

Men i dette fredsommelige Paradis viste det sig, at to Vilddyr ikke kunde passes rigtig ind: Lorenz Christensen og Niels Skrumsager røg i en hidsig Disput! Deres Stemmer blev højere, efterhaanden forstyrrende, og vi kunde ikke følge, hvad der saa levende syntes at forbitre den lille Hjemmetyskers Aftengrog. Momsen udbrød omsider utaalmodig: »Was ist los? Halt's Maul!« Men da det ikke havde nogen øjeblikkelig Virkning, fulgte Arfstens tordnende: »Hold e Snut! Nur Gemütlichkeit, meine Herrschaften! Nur Gemütlichkeit!« Og for tredje Gang klang det med fulde Brysttoner:

»Wir halten treu und fest zusammen
– hep, hep Hurra!«

De to »Hanekyllinger« saa temmelig slukørede ud og tav. Egentlig »gemytlige« blev de ikke! Men det var ogsaa ligegyldigt, for der *var* allerede ringet efter vore Biler, og Signalthornene blandede sig med Arfstens Stentorstemme. Vi brød op og kørte. Ikke længe efter stod jeg atter i mit Hotelværelse og saa ud over Vadehavet, hvor Smaaøerne laa og drømte i Maanedisen. Ro, Ro – Fred og Fjernhed. En velsignet Fornemmelse for et Døgn eller to. Men heller ikke længere, naar Kampen stadig ikke var kæmpet til Ende i Flensborg. Det var *dertil*, man længtes.

Efter et betydeligt livligere Møde den følgende Aften i *Vyk*, hvor en Del af Byens Ungdom forsøgte at lave Ballade, og hvor en tysk Major, som Revolutionen havde skyllet herop, i en laset Uniform og uden Distinktioner døddrukken ravede om i Rendestenen, fulgte en uendelig lang, men spirituel og højst fængslende Diskussion mellem Holger Andersen

og en Datter af Julius Momsen. Vi tre havde slaaet os ned i Hotellets Restaurant, hvor vi smagte paa Stedets virkelig fortræffelige Vin. Jeg skal dog ikke gøre noget Forsøg paa at referere Samtalen, der kun tog sit Udgangspunkt i Øjeblikkets Politik, men forøvrigt gav Holger Andersen Lejlighed til alenlange Citater af de Herrer Goethe og Schiller – foruden et Par græske og romerske Koryfæer –, afleveret saa prompte, som var det hans daglige Aftenlæsning, hvad det vel ogsaa periodevis havde været. Hans fænomenale Hukommelse, hans Oplagthed og hans Charme var enestaaende, og jeg begreb ikke, at han kunde holde baade sin Kontrapart og mig i Aande langt ud paa de smaa Timer – han havde dog al god Grund til at være dødtæt. Men enhver Appel til hans Fortælleevne og Humor honoreredes ubesværet, og det blev en af de livligste og fornøjeligste Samtaler, jeg fik Lov at lytte til i disse hektiske Uger. Ogsaa den var – set paa Baggrund af Situationen – en Flugt ud i Freden og Fjernheden, og det kunde man som sagt nok trænge til i Afstemningstidens Hurlumhej.

Fred og Fjernhed mødte os saa sandt ikke, da vi den følgende Dag – den 11. Marts – atter rullede ind i Flensborg. Nu stod Byen nærmest paa gloende Pæle. Flagkrigen rasede for fuld Kraft. Den internationale Kommission havde maattet bøje sig for dens tyske Tilforordnedes Trusler om at ville strejke, hvis Flagforbudet ikke ophævedes, og dette var til Dels sket. Følgen var ikke alene triumferende Jubel blandt Tyskerne, men et endnu hidsigere Jag efter at faa hængt flest mulige Flag ud. Adskillige Danske, som fulgte Parolen, blev ringet op i Telefonen og truet med at faa deres Vinduesruder knust, hvis de ikke tog Flagene ind; men det brød de sig Pokker om nu, da det sidste Livtag skulde tages. Og nede i Borgerforeningen fortsattes Uddelingen af Dannebrogflag. Et Syn vil jeg alle Dage huske. Jeg kom om Eftermiddagen gaaende ned ad Holm i Retning af Foreningen for at se, hvordan det hele spændte af. Fortovene var myldrende fulde af Folk, en stor Del af Kørebanen ogsaa. Da kom der midt ude paa denne gaaende en ung, blond, barhovedet Kvinde, som havde svøbt sig i det Dannebrog, hun netop havde hentet. Hun gik smilende stolt som en Dronning gennem Mængden, lykkelig over sin Skat, ubekymret af alt omkring hende. Det var et vidunderligt Syn. En levende Flamme.

Samme Dag – den 11. Marts – ankom det første Skib med danske stemmeberettigede. Det var en kærkommen, men ogsaa en tiltrængt Opmuntring. Næste Dag begyndte de tyske stemmeberettigede at indfinde sig med Togene sydfra, skønt Hovedmængden af dem ikke kom før den

13. Marts. Smaagrupper havde vist allerede indfundet sig nogle Dage før. i Vyk modtoges i hvert Fald en Flok om Formiddagen den 11. Marts. De kom med den Færge, som vi vendte tilbage til Fastlandet med, og en Præst bød dem Velkommen i højstemte, patetiske Vendinger, hvori »vor slesvig-holstenske Luther« toges til Vidne paa den Glæde, hvormed de kære »Buten-Slesvig-Holstenere« hilstes. Med dramatisk Patos og hævet Stemme citerede Præsten den store Kirkereformators Ord: »Das Recht muss uns doch bleiben!« Jo, Freden paa Før afgik den Dag ved en ikke helt stille Død.

Men det var naturligvis intet imod, hvad man nu overværede i Flensborg. Her var Skarerne saa meget større og saa meget mere højrøstede. Ikke mindst spillede *Sangen* en fremtrædende Rolle under de jævnlige Demonstrationer gennem Gaderne. Og ingen kunde nægte, at Tyskerne *forstod* at synge! Jeg stod om Formiddagen den 12. Marts i en Butik nede paa Holm, da en Skare kom forbi. Det var et halvhundrede ganske Unge – hvad vi i København vilde kalde »Kasketdreng« . Men disse Knægte sang – flerstemmigt! Der var altid tilstrækkeligt mange, som havde musikalsk Sans nok til at sætte anden Stemme til! Hvor vilde man paa Vesterbrogade eller et andet Sted i København kunne finde ca. 50 unge Mennesker, som tilfældigt slog sig sammen paa Gaden og saa – naturligt, rent og smukt – faldt ind med flerstemmig Sang?

Denne Sangglæde kunde dog gaa over Gevind – begynde disciplineret og ende nærmest som Brøl. Jeg husker den 13. Marts om Aftenen, da Byen var ved at drukne i Tyskere fra sydligere og østligere Egne og Ophidselsen nærmede sig Kogepunktet. Jeg sad inde i »Bahnhof« s Restaurant, hvor der nu var fuldt af Danske, som dels havde boet paa Hotellet i længere Tid, dels var kommet med de stemmeberettigedes Skibe. Saa hørte vi et syngende Demonstrationstog nærme sig gennem Raadhusgade. Det naaede ned til Hotellet – og gjorde Holdt. Og saa blev henved 200 Mennesker staaende her og sang – ustandseligt – i det meste af en Klokketime. Flere af os inde i Restauranten, bl. a. en Del danske Forpagtere, som var kommet til Flensborg med deres Biler for at stille sig til Disposition under Afstemningen, tog Stade uden for Indgangsdøren. Til at begynde med prøvede vi saa smaat at hamle op med Tyskerne i en veritabel Sangerkrig, men det viste sig komplet haabløst. Ikke alene var Tyskerne mange Gange flere end vi, men de var »i Træning«, og de hidsede sig selv op i ligefrem musikalsk Ekstase – satte stærkere og stærkere i, valgte

voldsommere og voldsommere sanglige Udtryk for deres Kampiver og endte som sagt nærmest i et Brøl. »Deutschland, Deutschland über alles« afløstes af »Die Wacht am Rhein« – begge gentaget og gentaget i en Uendelighed. Til sidst intonerede de af deres Lungers fulde Kraft »Sieg-reich wollen wir Frankreich schlagen«. Men *saa* blev det Kommissionen henne i det nærliggende Flensburgerhof for morsomt, Poiluer kom løbende, Maskingeværer blev bragt i Stilling, og Gaden forlangtes ryddet. Det skete – hurtigt og totalt. Ogsaa vi nysgerrige trak os tilbage til Restauranten. Der kunde vi fortsætte Diskussionen om dette besynderlige Udslag af tysk Sangerhysteri. Og samtidig føle ligesom et lille Stik, fordi vi ikke *selv* havde denne fremtrædende og – naar den ikke blev overdrevet – værdifulde Evne til at give Sindet Forløsning i umiddelbar musisk Hengivelse.

Næste Morgen oprandt altsaa selve Afstemningsdagen. Havde Uvejret raset den 10. Februar, som vilde det hindre os i at vinde Sejren i 1. Zone, saa smilede til Gengæld Solen overdaadigt opmuntrende, da Folk gik til Stemmeurnerne i 2. Zone. Kampen var endt. Der herskede stort set Vaabenhvile. De fleste havde opbrugt Kræfterne – i hvert Fald Fler-tallet blandt de hjemmehørende, som havde slidt i det Dag og Nat. De stemmeberettigede fra Nord og Syd havde relativt friske Reserver at ty til, men de blev ikke taget synderligt i Brug. Gaderne var fulde af Menesker, men de drev fredsommeligt frem og tilbage, frem og tilbage, utaalmodigt ventende paa, at Aftenen skulde komme og Resultatet blive forkyndt. Hvad der satte Sindene mest i Bevægelse var Efterretningen om Kapp-Kuppet i Berlin. Det gjorde Tyskerne nervøse og vakte spirende Forventninger blandt os. Kunde det ikke faa en gunstig Indflydelse paa Stemmeafgivningen? Hvis denne trods alt faldt ud til Tyskernes Fordel, vilde de kaotiske Forhold i Rigshovedstaden saa alligevel ikke bevirke, at Kommissionen i sin Indstilling tog mere lempeligt paa Talmaterialet? Det laa jo i dens Haand at *veje* Stemmerne, saa de hjemmehørendes fik tillagt en større Vægt end de tilrejsendes. At den Slags Tanker drøftedes Mand og Mand imellem karakteriserede i ikke ringe Grad Gennemsnitsvurderingen af vore Udsigter. Sejrsvished var der næppe nogen, som nærede. De sidste Dage havde kølnet selv de mest optimistiske blandt os. En nedadgaaende Forventningernes Linie havde været meget let at iagttage.

Da jeg den første Aften i Flensborg – den 5. Februar – var vendt tilbage fra Mødet i Goldelund og nede i Hotel Bahnhofs Restaurant vilde

have noget at spise, havde jeg truffet Oberst *H. U. Ramsing* og Frue, som sad sammen med *Agnes* og *Harald Slott-Møller* og Fru *Charlotte Haslund* (»Berlingske Tidende«). Jeg kom, hvad jeg allerede har fortalt, ret skeptisk hjem fra Mødet, men tro mig: jeg dumpede her op i en Kreds af fuldblods Optimister! »Sydslesvig er som en Skovbund, hvor Foraaret spirer,« forsikrede Ramsing poetisk. »Overalt pipper der nye Blomster frem; og visner atter mange af de sydligste, skyldes det kun dem derhjemme, som nægtede at staa 3. Zone bi.« Det var en Fortolkning, ingen af de tilstedeværende modsagde.

Nu – den 14. Marts – gik jeg en Formiddagstur gennem Byen sammen med *Agnes* og *Harald Slott-Møller*. Jeg vidste, at de dybt havde beklaget min Holdning under Grænsestriden. Jeg hørte til dem, som havde »svigtet Danevirke«, og Forbindelsen imellem os havde været helt afbrudt. Først da Afgørelsen stod for Døren, mødtes vi atter – paa Slagmarken. Men Skyggen havde ligget over vort Samvær. De skønne Dage i *Aranjuez* var passé, og de kunde ikke genopvækkes. Ikke engang nu, da Kunstnerparrets Optimisme var saa godt som forsvundet, og de – ligesom jeg – kun klamrede sig til Haabet om et *stort* dansk Mindretal i 2. Zone.

Vi gik og talte om dette. Vi talte om, hvad vi personlig havde oplevet i disse Uger, som laa bag os. Vi greb begge til en letkøbt Kritik af det Arbejde, der var gjort – Manglen paa Planlæggelse, paa Præcision, paa hurtig og effektiv Handling, paa en bedre Udnyttelse af Tiden og de faa og smaa Kræfter. Det var i Hovedsagen uretfærdigt, men saadan er jo vi Mennesker, naar vi er fordømte til at være Tilskuere: saa bilder vi os ind, at alt vilde være gaaet bedre og glattere, hvis vi selv havde været med i Legen.

Samtidig nød vi Synet af de mange Dannebrog, som smykkede Byen. Vi nævnede for hinanden de Gader, hvor det rød-hvide Flag dominerede, de Husfacader, som allerede paa lang Afstand forkyndte, at *her* havde vi en Højborg. Alt dette kunde dog ikke være Drøm og Digt? Der maatte dog findes en fast Grund for de Haab, vi havde næret, og det Arbejde, der var gjort? Lad saa Tyskerne i Tusindvis være strømmede til sydfra – man *kunde* dog ikke i Kommissionen regne deres Stemmer for jævngode med Byens egne Borgeres? Og gjorde Kommissionen ikke dette, vilde de allierede og associerede Magter heller ikke gøre det, naar Grænselinien skulde trækkes. Saa kunde alt endda blive godt.

Hvor forskellig var Stemningen ikke fra den, som havde hersket oppe

i 1. Zone den 10. Februar! *Dér* havde man smilet og jublet trods Storm og Skylregn. *Her* gik man i blændende Foraarssol med alvorlige og ængstelige Miner – vejede og forkastede og vejede igen i Haab om, at Tungen paa Vægtskaalen vilde vise sig at pege i den rigtige Retning, naar man kun saa *meget* nøje efter. Bare et *lille* Udslag! Bare et lillebitte – men *afgørende* Udslag!

Der kunde ikke være Tale om at forsinke Arbejdet for de faa, som endnu havde noget at gøre. En Vending op paa »Flensborg Avis«s Kontor gav hverken Oplysninger eller Opmuntring af Betydning. Hver enkelt havde sit at kæmpe med – udadtil og i Sindet. Jeg var ogsaa henne ved Krigergraven paa den gamle Kirkegaard, da Pastor *Kallenbach-Pedersen* holdt en Andagt og talte om Herren, som ikke glemmer Taarer og aldrig overhører en ærlig Bøn. Det var smukt og stemningsfuldt. Det forløste Tankerne – for en Stund. Saa skyllede Frygten atter ind over Sjælen, og man rystedes i Tvivl om, at Troskaben vilde høste, hvad den havde saaet.

Rundt om fra Valgstederne lød foruroligende Rygter – om tyske *Kø'er* (»Slanger«, som man siger i Flensborg), der stjal hele Billedet. Om tyske Plakater, der var ophængt i selve Lokalerne, skønt det var strengt forbudt. Om Overgreb mod danske Tillidsmænd. – Hvad var sandt, og hvad var Digt? Hvorfor gik disse Timer ikke hurtigere, saa man kunde faa en Ende paa Dagen og se Afgørelsen i Øjnene? Efterretningerne fra Landdistrikterne var ikke bedre end dem fra Byen. Over alt syntes Tyskerne at ligge i Têten. De havde med et pludseligt og overvældende Greb sikret sig et Forspring, som vore Folk ikke havde drømt om, skønt Forventningerne havde været skruede ned. »Hjemstavnsfester« havde samlet store Dele af Befolkningen i Landsbyerne, Æresporte og Oprørsflag havde hilst de stemmeberettigede sydfra, Skræmmemidler og Lokketoner, Brutalitæt og Sentimentalitet havde været taget i Brug i en uopløselig Blanding. Forpagtere, som havde gjort Tjeneste derude, og som nu vendte hjem efter afsluttet Arbejde, rystede paa Hovedet. Det var ingen fri Afstemning, sagde de. Der stemtes under en Hypnose, som kun de stærkeste Sind kunde unddrage sig.

Og saa begyndte endelig ud paa Aftenen Tallene at indløbe – en Række af Nederlag, Skuffelser og bristede Haab. Ogsaa i Flensborg svigtede Forventningerne. Ingen kunde nægte Kendsgerningen. Havde man Tilbøjelighed til det, kunde man bare lytte til Gaden – *den* raabte Sandheden ud med raa, uarticuleret Røst.

Thi medens Mørket faldt paa, rejste Gaden sig i skingrende, raa-

bende, syngende, triumferende Jubel. Tyske Flokke drog frem og tilbage mellem Nørretorv og Søndertorv, brølede, sang Nidviser om »Hannemann« og »Mein Sohn Waldemar«, hujede op imod »Flensborg Avis«s Vinduer og lavede Kæmpeopløb omkring Neptunbrønden, paa hvis Karm en Præst – var det Pastor Muuss? – klatrede op og holdt en Brandtale, som satte Ophidselsen endnu en Tak i Vejret. Politiet havde praktisk talt givet op. Militæret havde Ordre til ikke at forlade Kaserne. Gaden var Øjeblikkets Herre. Og Kirkeklokkerne satte ind med en Sejrskimen, der tog Vorherre til Vidne paa, at han havde opført sig som en god Tysker. Eller at Helvedes Aander var sluppet løs.

Jeg var en stor Del af Aftenen oppe paa »Flensborg Avis« for at følge det indløbende Talmateriale. Det var en Haabløshedens Stemning, som raadede i Kontorerne. Trætte Mænd med udslidte Nerver. De havde kæmpet heroisk imod en Skæbne, som nu tvang dem i Knæ. Man raadede mig fra at gaa op til Pressebureauet i Raadhusgade – i saa Fald maatte jeg jo midt gennem Sværmen af larmende Tyskere og vilde let blive udsat for korporlig Overlast i de halvmørke Gader. Men det kunde ikke nytte noget. Jeg havde min Telefonpligt at passe i Bureauet og gik sammen med en Kollega ganske roligt derop. Her fandt vi de fleste af Korrespondenterne samlede – ladet ikke alene med det triste Nyhedsstof, som skulde telefoneres hjem til Redaktionerne, men med personlige Oplevelser, med Smaatræk fra Valgsteder, Gader og Stræder, Landsbyer og Landeveje. Jeg selv havde aabenbart været en rigtig ussel Reporter, helt voldgivet mit eget Indre og uden tilstrækkelig Sans for Dagens ydre Sceneri. Naa ja, jeg var jo heller ikke andet end en Slags Reservejournalist, og det var med god Grund, Witzansky et Par Dage forud havde sendt en Mand af Faget derned, som kunde aflaste mig lidt.

Samtalerne drejede sig naturligvis kun om Dagens triste Resultat, der kommenteredes i det uendelige, medens man ventede paa Telefonforbindelserne. Nedslaaede var vi alle. Harmen kogte i mange af os – og den sviende Smerte. Bar vi ikke selv Skylden for dette Nederlag? Var det ikke *Danmarks* Skyld? Kunde alt ikke have været helt anderledes, hvis Regeringen ikke havde svigtet? Det var naturligt, at Argumenterne fra Grænsestriden rejste sig endnu en sidste Gang som en Braadsø i Sindene. Ligeledes at Løsenet »Flensborg hjem!« stadig havde sin Magt over de fleste af os. Trods Tallene *maatte* der dog kunne findes en Udvej til i det mindste at fri Byen fra Fællesskæbne med Preussen. Hjælp dertil fra Regeringens Side kunde man ikke regne med. Saa maatte altsaa en aller-

sidste Kraftanstrengelse gøres for at faa Regeringen væltet. Men hvordan? Og med hvilket konkret Program?

Det var disse Tanker, som i den følgende Tid optog saa mange Danske baade dernede og heroppe. Og blandt dem var ogsaa jeg.

XXX.

Jeg kan bebrejde mig selv, at jeg lige til det sidste havde malet Situationen med for lyse Farver i mine Korrespondancer til »København«. De fleste andre Korrespondenter havde gjort det samme til deres Blade – hvilket ikke er nogen Undskyldning for mig. Trods Opfordringer til at dæmpe Tonen havde vi stort set udtrykt en Optimisme, hvis Berettigelse vi inderst inde ikke var overbeviste om – et almindeligt Fænomen, hvor Journalister skal give Stemningsbilleder under en Kamp, de føler som deres egen. Da jeg om Aftenen den 16. Marts atter var hjemme i Birkerød og skulde gøre Status op til Brug for »Grænsevagten«s kommende Hefte, fik min Redegørelse en adskilligt mere nøgtern Karakter:

»Vi vidste, at der var betydelig Forskel i de forskellige Egne. Om ikke andet, saa fortalte Møderne det. Vi mærkede en Bølge af gammeltro Loyalitet ude paa Fær. Vi mødte Kulden og Uviljen blandt Fastlandsfriserne. Vi havde gode Sammenkomster i mere end een af Højderyggens Kommuner. Vi bevægedes af Længslen i de dansktalende Sogne nærmest 1. Zone. Vi følte det storme i Sindet under Flensborgernes taktfaste Fremmarch. Vi stod over for Nordangels beslutsomme og urokkelige Modstand som over for en Skæbne, der ikke kan ændres. Vi kunde vugges i Haabet den ene Dag, for at rammes af Tvivlen den næste. Hvorfor opgav vi ikke en Kamp, som i den Grad savnede klippefast Grund for vor Tillid?

Fordi vi netop i denne Bølgen, denne Skiften af Farver og Lys fandt Livets Præg over vor Gerning. Saadan og ikke anderledes er det, hvor noget nyt vil frem. Saadan er Vaarens Lov. Den Mand vil aldrig faa Sommerens Kraft at mærke, som ræddes for den skarpe Marts vinter. Men han, som trods Nattefrost og Paaskeøsten fastholder Troen paa Solens jævnt stigende Magt, *han* vil faa Underet at se. En skønne Dag er Knopperne bristefærdige. En skønne Dag er Vaaren brudt igennem, og Sommer og Høst følger efter.

Til dette kræves kun *Tid*. Og det var *Tiden*, vi manglede. Vi havde nogle Uger. Vi skulde have haft Aar. Ja, det er den nøgne Sandhed: Vi havde et retfærdigt, et dybt begrundet Krav paa *Aars* Arbejdsro her, hvor fremmede havde huseret i henvend to Menneskealdrer, og vi selv i Slægtled forud havde ladet Ukrudtet gro.

Kun den langsomme, jævne Vækst kunde have sparet By og Land for den Ophidselse, som nu mærkedes overalt. Er noget i det hele urimeligere end dette: en Befolkning, som kender lidet til Forholdene i Syd og intet til Forholdene i Nord,

skal *hurtigt* – inden den og den Dato – klare for sig selv og Verden, hvor den hører hen – politisk, nationalt, økonomisk? Spørgsmaal, som den aldrig har skænket en Tanke, kastes ind i dens Tilværelse. Strejflys bryder sig frem til dens Lønkammer. Gamle Minder, skjulte Kilder, nymodens Opfattelse, godtkøbs Værdier – egoistiske Hensyn, Ærbødighed og Tradition, Tanker paa Fremtiden – alt blandes. Om Tirsdagen appelleres der til dens Sprog, om Onsdagen til dens Penge, Torsdag minder man den om Hjemstavns Historie, Fredag lyder der Basunstød fra Rensborg, Lørdag truer nye Varsler om Rigets, Ærens og Magtens Bankerot.

Og om Søndagen stemmer den!

Ikke alene paa egne Vegne, men paa alle kommende Slægters. I Sandhed – »den absolute Fornuft afgik ved Døden i Aftes Kl. 11« . . .

Vi ønsker ikke en aarelang Periode med gensidig Ophidselse. Vi ønsker ikke Flensborgerne og de mellemslesvigske Bønder gennempiskede af dansk-tysk Agitation en halv Menneskealder i Træk. Men *vi ønsker en Tid, i hvilken Forestillingerne uden voldssomme Indgreb fra nogen af Siderne kan klares*. Vi ønsker, at der maa kunne findes en Form, under hvilken Befolkningen dernede roligt og jævnt kan leve sig ind i, *hvad* Danmark er, før dens Skæbne definitivt afgøres. Vi ønsker det, fordi Afstemningen den 14. Marts ikke i mindste Maade hviler paa en saadan Grund. Fordi vi ubetinget *maatte* trække det korteste Straa her, hvor vor Sag skulde støtte sig til Forsikringer og ikke til modnet Erfaring. Fordi vi ikke kan tænke os vore Landsmænd udleverede til et fortsat preussisk Slaveliv – kun fordi Hovedparten af Zonens stemmeberettigede Indbyggere stemte om nationale og statslige Forhold, som kun de færreste af dem evnede at gennemskue.

Og kunde alle Danske i sidste Øjeblik enes om dette Ønske, tvivler vi ikke om, at det vilde blive opfyldt. Thi det var Ententens Vilje: *at ophæve gammel Uret uden at skabe ny*«.

Det stod mig da klart, at Kampen paa ingen Maade var endt. Den vilde kun ændre Karakter. Det *maatte* blive en Kamp »paa langt Sigt«, og under disse Forhold vilde det gælde om at faa den Arbejdsro, som en *virkelig* Afgørelse af Grænsespørgsmaalet forudsatte.

I Dagene efter den 14. Marts dukkede Talen om en *Internationalisering* af Mellemslesvig op som den Løsning, der vel laa nærmest. Paa et Møde i Gram den 16. Marts, hvor baade Aabenraa- og Flensborgretningen var repræsenteret, blev det foreslaaet, at man skulde søge 2. Zone henlagt i 10–15 Aar under en international Kommissions Styre, hvorpaa en endelig og bindende Afstemning kunde finde Sted, og en Delegation rejste til København for at forhandle med Minister *H. P. Hanssen* om Sagen. Nogle Dage senere – 22. Marts – vedtog Vælgerforeningens Flensborggruppe en Udtalelse, hvori man betegnede det som uretfærdigt, hvis vore Landsmænd atter skulde blive udleverede til

Preussen-Tyskland. Udtalelsen blev overbragt til Den internationale Kommission i Flensborg sammen med en Følgeskrivelse, der bad Kommissionen om subsidiært at overveje Etableringen af 2. Zone som et Folkeforbunds-Område.

Med disse Signaler indlededes den sidste Fase af Grænsestriden. Regeringen – H. P. Hanssen indbefattet – vendte sig bestemt imod Internationaliseringstanken og erklærede, at Afstemningernes Resultat ikke levned andre Muligheder, end at Nordslesvig gik til Danmark, Mellemslesvig til Tyskland. Tre Kæmpemøder, som afholdtes i København den 18. Marts var tænkt som Indledningen til en ny Flensborg-Kampagne; men Regeringspartierne truede med at sætte en lige saa omfattende Modaktion i Gang, hvis Planen blev gennemført, og Ledelsen bøjede da af. Personlig havde jeg intet med dette at gøre. Mit lange Ophold i Sønderjylland havde isoleret mig fra de Kredse herhjemme, som under hele Afstemningen var gaaet i Brechen for Flensborg, og de førende Mænd – Rektor *H. P. Hansen*, Dr. *Valdemar Harsløf*, Professor *Thorkild Røvsing*, Overretssagfører *Chr. Manthey-Wagner* o. a. – havde tilhørt den oprindelige Danevirkebevægelse og betragtede mig som »en frafalden«, der nu burde holdes i Karantæne. Derfor deltog jeg kun to Gange i Raadslagning, den ene Gang ved et Aftenmøde hos Prof. Røvsing, den anden Gang i et Eftermiddagsmøde i Studenterforeningsbygningen, hvor Red. *A. Svensson* redegjorde for Øjeblikkets Situation.

Det var tillige en Selvfølge, at jeg maatte koncentrere mig om mit Skolearbejde, som havde været afbrudt i saa lang Tid. Foraaret stod for Døren, inden længe vilde man være inde i Eksamensperioden, og Afgangsklasserne skulde puds af, saa de ikke kom til at lide under Følgerne af mit Fravær. Det blev derfor kun smaat, hvad jeg kunde skrive i »København«, og jeg var egentlig ikke i Tvivl om, at Red. Witzansky opfattede det som en Lettelse. Han havde gerne villet følge en anden Linie end min, men havde ikke kunnet komme bort fra den Aftale, vi havde sluttet. Det personlige Forhold mellem ham og mig havde aldrig været særlig godt. Jeg havde ikke mødt ham med ubetinget Tillid, og han havde ved adskillige Lejligheder kunnet opfatte mig som baade arrogant og hensynsløs selvsikker.

For mig var Hovedsagen nu, at man hurtigst muligt fik gennemført det Regeringsskifte, jeg i mange Maaneder havde set hen til som den nødvendige Forudsætning for en tilfredsstillende Løsning af Grænseproblemet. Regeringsskiftet var derfor ogsaa Hovedtemaet i de Ledere,

jeg vedblivende – men med Dages Mellemlum – skrev i »København«. Det forekom mig skamløst at udlevere Landsmændene i Flensborg og Mellemslesvig til Tyskland, før enhver Mulighed for at undgaa det havde været forsøgt uden Resultat. Medens Den internationale Kommission arbejdede paa Indstillingen til Ambassadørernes Raad, kunde det ikke være vor Sag at hviske den i Øret, at vi gav Afkald paa alle Chancer for at bjerge Flensborgerne ud af det totale Forlis. »Kan de ikke med samme Ret og Adkomst som deres Brødre mod Nord lukkes ind i Danmarks Rige, saa forlanger de dog, at vort Folk ikke spærrer dem *andre* Veje, der maatte føre til frie og menneskelige Kaar for deres Fremtid, til folkelig Modning og national Lutring for deres haardt kæmpende Skare . . . Hvis den danske Rigsdag vil, saa skal endnu ikke Skammen komme over os. Saa findes den Udvej, der godkendes af de bestemmende Magter og bevarer Haabet for vore Landsmænd« (27. Marts).

I Dagenes voldsomme politiske Gæring, hvor ogsaa andre Elementer end det sønderjydske gjorde sig gældende, betød mine Presseindlæg naturligvis lidt eller intet. Det var helt andre Kræfter, som nu førte an, først og sidst *Peter Grau*. Ham var det, som mere end nogen anden bidrog til at fælde Ministeriet, takket være de Forhandlinger, han førte med Oppositionens Ledere i Dagene den 26.–27. Marts, og som resulterede i, at Venstre, de Konservative og Erhvervspartiet krævede Rigsdagen opløst og Nyvalg udkrevet, et Forlangende, til hvilket ogsaa Social-Demokraten *Emil Marott* og den radikale *C. Moesgaard Kjeldsen* sluttede sig. Derved gik Regeringspartiernes knebne Flertal i Folketinget tabt og Kong *Christian* afskedigede den 29. Marts Ministeriet *Zable*, da Statsministeren nægtede at gaa med til et Nyvalg paa det daværende Tidspunkt. Spillet var altsaa vundet, og ude i Valdemarsgade kunde H. P. Hanssen modtage den egentlige Sejrherre, Peter Grau, med det bevingede Rim:

»En Leve blev Niels Ebbesens Lov,
saa lyder Historiens Tale.
Tre Leve vi raaber for Peter Grau,
for han vog den kulrede Zahle!«

Det var slet ikke let at føle sig holdt saa godt som helt uden for disse Begivenheders Gang. Paa den anden Side vilde jeg næppe have været i Stand til at udrette noget. Nu var det de professionelle Politikere af den hidtilværende Opposition, som maatte bestemme baade Farten og Retningen, og efter at Ministeriet *Liebe*, som blev udnævnt den 30. Marts,

var kærtret under Paaskestormen og afløst den 4. April af Forretningsministeriet *Friis*, stod kun Nyvalget tilbage, inden en vis Afklaring vilde indtræde. Forsøg paa at redde H. P. Hanssen over i det nye Ministerium, eventuelt som »Generalkommissær« for sønderjydske Anliggender (»Social-Demokraten«, 5. April), mødtes med stor Bestemthed – og af mig med ubehersket Voldsomhed. Han stod for mig som den faldne Regerings haandgangne Mand i eet og alt. »Han gik selve den nationale Jammerlighed og Selvopgivelse til Haande, da han – som det øvrige Kobbelt – raabte paa Udlevering af de Landsmænd, hvis Skæbne endnu uafgjort hvilede i den internationale Kommissions Hænder« (»København«, 7. April). Man rødmer ved et saadant Citat. Men det var jo et virkelighedstro Udtryk for disse Dages Lidenskab, og det nytter ikke at ville kaste et Slør over sine egne Pletter.

Striden mellem Politikere og Partier – og enhver, som husker »Generalstrejkedagene« og Optøjerne paa Københavns Gader, vil mindes dem med alt andet end ublandet Glæde! – maatte alligevel træde i Baggrunden for selve Spørgsmaalet om, *hvad* det endnu vilde være muligt at gøre for at hindre de danske Mellemslesvigeres Udlevering. Det var *Internationaliseringen*, der stod paa Tapetet. I »Grænsevagten«s Aprilhefte forsvarer jeg Tanken. Blandt de mangfoldige Modindlæg i den tidligere Regeringspresse fandtes en Artikel i »Hejmdal« (10. April), vistnok skrevet af H. P. Hanssen selv, hvori det blev paapeget, at en Internationalisering maaske nok var mulig, men at den ganske afgjort forudsatte en Revision af Fredstraktaten, og at Tyskland *kun* kunde tænkes at indvilge i en saadan, hvis Forholdene paa tysk Statsomraade videreudvikledes »i anarkistisk og bolshevistisk Retning og Versaillesfreden som Følge deraf brydes. Vi kan hverken fremkalde eller hindre en Udvikling i denne Retning, men set fra et videre Synspunkt er den lidet ønskelig«, ikke mindst da der »ikke er ringeste Udsigt til, at en ny Afstemning om 15 Aar vil give et bedre Resultat . . . Vi vilde faa 15 Aars heftige og hidsige, oprivende og opslidende Kampe, som vilde slaa deres Bølgeslag højt op i første Zone, og i bedste Fald samme Resultat, men muligvis under ændrede Magtforhold en ny Oprulning af hele Spørgsmaalet i Tilgift«. Det var en særdeles nøgtern Bedømmelse af Sagen – ikke saa lidt mere nøgtern end mit Svar: at Spørgsmaalet om 1. Zone jo allerede *var* rullet op ved Tyskernes fortsatte og heftige Agitation for Tiedjelinien, og at »Flensborg i tysk Haand, det er den evige Trusel om Tiedje-Linien eller det, der er værre endnu«.

En Vanskelighed bestod desuden deri, at der ikke herskede fuld Klarhed over, *hvorledes* man tænkte sig Internationaliseringen gennemført. At den maatte virkeliggøres under Folkenes Forbund, var en Selvfølge, men vilde nogen Stormagt paatage sig det besværlige Job at administrere Zonen gennem en længere Aarrække? Næppe! Sandsynligvis vilde Forbundet overdrage Mandatet til Danmark og henvise Zonen til økonomisk Forbindelse med os. »Det vilde ikke være nogen let Opgave at løse – en tilfredsstillende Administration af dette blandede Omraade. Men det er heller ikke Hvile, det først og fremmest kommer an paa, naar vi tænker paa dem dernede. Det vilde være et *ærefuldt* Hverv. Og det vilde være *vor uafviselige folkelige Pligt* at overtage det. Vi var ikke vort Navn, vor Fortid og vore Haab værdige, hvis vi undskyldte os« (»Grænsevagten«, April).

Nu er det let nok at se, at Følelserne havde taget Magten fra Forstanden. En Internationalisering *var* en Utopi. Det eneste Sted, hvor der sporedes nogen Interesse for Tanken, var i visse Dele af den britiske Presse. Frankrig indsaa, at en saadan Ordning vilde skabe et farligt Præcedens andre Steder, hvor man stod over for Grænsedragninger paa Grundlag af Folkeafstemninger. Tallene fra 2. Zone maatte tale. Det var det, Den internationale Kommission lod dem gøre i sin Indstilling til Ambassadørkonferencen i Paris – den norske og franske Kommissærs Særvotum ufortalt –, og den Aktion, som Ministeriet *Neergaard* satte i Gang, da Valget den 5. Maj havde bragt »Generalstrejkepartierne« et vældigt Nederlag, og som tilsigtede 2. Zones Internationalisering, løb da ogsaa ud i Sandet. Den 8. Maj godkendte Ambassadørkonferencen Kommissionsindstillingen med ganske uvæsentlige Ændringer, den 26. Maj var Traktaten vedrørende Overdragelsen af 1. Zone til Danmark færdigredigeret, og den 15. Juni stadfæstedes denne Overdragelse ved en Note til den danske Regering. Dommen var faldet, og

»der er noget usigeligt bittert i Erkendelsen af denne ramme Virkelighed. Fra hvilken Side vi end betragter Sagen, frembyder den kun mørke Billeder. Tænker vi paa de mange Tusinder, hvis aandelige og nationale Liv er prisgivet til hvileløs Kamp eller fuldkommen Udsettelse, kan ingen maale Harmen over, at dette maatte ske. Thi det skete kun, fordi vi selv svigtede. Og tænker vi paa vort Folks Fremtid, paa de Varsler om dets Modstandsdygtighed og Sejghed, som Maanederne har givet os, fyldes Sindet med bange Anelser. Det er vel sandt, at Kampen har vakt mange til Ansvarsbevidsthed og gennemglødet talrige, som ikke tidligere kendte Fædrelandskærlighedens hellige Ild. Men vor Handlekraft har været ringe. Vor Kamp-evne har ikke strakt til. Vi har ladet os overliste i Søvne. Vi har af godtroende Dum-

hed ladet Spørgsmaalet bringe ind i et Spor, hvor Vognen sank i og Hjulene gik i Staa og vi aldrig naade Vejs Ende. Vi har Maaned efter Maaned fundet os i et Herredømme, som krænkede vort inderste Instinkt, og som vi alligevel ikke kunde tage os sammen til at befri os for. Først, da Klokken *var* faldet i Slag, vaagnede vi. Først *da* gjorde vi rent Bord. Men ingen forbier sig uhævnnet, og under Kampen kan spildt Tid være Grunden til det endelige Nederlag... Man nages af Selvbebrejdelsernes fredløse Skare. Man pines af Samvittighedskvalens skræmmende Skygger. Og de, som er sveget, gaar under Aaget i Følelsen af at være forraadt af dem, som var æresforpligtede til at dele deres Lod og Strid« («Grænsevagten», Juni).

En grænseløs Bitterhed. Ja vel. Men een Ting kunde alligevel virke som en Forløsning: Bevidstheden om, at Kampen vilde blive fortsat – paa langt Sigt! Dens *dramatiske* Element var udspillet, dens *episke* skulde begynde. Hvordan var det, Chr. Richardt skrev, da Budskabet om Danevirkes Rømning naade ham den Smertens Dag i Februar 1864:

»Ikke klage, ikke klynke,
ikke lade Haanden synke,
maale Tabet uden Blinken,
fylde Gabet uden Sinken!
Thi først nu er Faklen tændt!
Lyster Eder Fredens Hynder?
Nej – den Krig er ikke endt!
Nu, fra nu af den begynder«

I de Aar, som fulgte efter, har jeg mange Gange spurgt mig selv, om jeg stadig kan fastholde den Opfattelse, jeg i Grænsestridens mange, nervespændte Maaneder gjorde gældende med saa stor Heftighed – for ingen hvisker jo under et Stormangreb. Og jeg har allerede sagt, at jeg hvad *Tonen* og *Formen* i mange af mine Artikler angaar langt fra har kunnet genopfriske dem med Glæde. H. V. Clausen havde Ret: min Stil og min Smag havde lidt under den løbende Polemik.

Der er særlig eet Kapitel, jeg gerne vilde kunne radere ud. Det er Kapitlet *H. P. Hanssen*. Her staar jeg som Skyldneren. Vi fik aldrig – som Friis og jeg – »talt ud«. At han begik et alvorligt Fejlgreb ved at indtræde i Ministeriet Zahle staar vedblivende for mig som en absolut Kendsgerning, men det berettigede ikke Voldsomheden i mine Angreb. Alt for skarpt gør skaaret, siges der. Saadan her. H. P. Hanssen var imidlertid en mærkelig storsindet Mand. Da Kampen var endt, mødte jeg hos ham aldrig et Ord eller en Antydning af, at han havde følt sig uretfærdigt behandlet. Han viste mig den største Venlighed og Imøde-

kommenhed, hver Gang Lejlighed dertil bød sig, ja, han kunde komme dødtræt hjem til Aabenraa efter en hel Dags Rejse og alligevel gaa til et Aftenmøde, hvor han vidste, at jeg skulde tale. Og æskede jeg hans Mening om de aktuelle nordslesvigske Problemer, som Tiden rejste, gav han mig altid aabent, velunderbygget og fængslende Besked. Han var en Mand af virkeligt Format, vel nok paa sin Vis den betydeligste af samtlige sønderjydske Førere helt siden Folkevækkelsens Dage.

Hvad Striden om Grænsen angaar, er det vedblivende min Opfattelse, at den var uundgaaelig. Det havde været et skæbnesvangert Sløvhedstegn, hvis den ikke var blevet udkæmpet. Her taler jeg ikke om, hvorvidt de Argumenter, som de to stridende Parter førte i Marken, var holdbare eller ej. Bag nogle laa Realiteter, bag andre Ønskedrømme. Saa kan man forøvrigt fordele Virkelighed og Drøm, som man vil. Men jeg taler ene og alene om den Kendsgerning, at hvis en væsentlig Del af Folket havde undladt at kæmpe til det yderste for at komme vore Landsmænd i Flensborg og Mellemslesvig til Hjælp, vilde vort folkelige Instinkt have været sygt.

Saa var det vel en bundløs Ulykke, at det ikke i 1920 lykkedes at bjerge Flensborg hjem? Nej, *deri* er mit Syn paa Sagen afgørende ændret. Flensborg *var* ikke moden til en Genforening – hvad Byen den Dag i Dag ikke er blevet. Jeg husker en Aften i Midten af Tyverne, da jeg gik i Samtale med Grosserer *Cornelius Hansen*, en af Afstemningstidens fremtrædende, roligt dømmende Ledere. Skønt han havde kæmpet af al sin Magt for Flensborgs Hjemvenden, indrømmede han, at det var godt – han brugte netop Ordet godt –, at Sagens Løsning var blevet udskudt. Der vilde endnu være meget Arbejde at udføre, inden Byen med Tryghed kunde knyttes til Moderlandet. Og uden gensidig Tryghed vilde dens Genindlemmelse være et Fejlgreb. Men, tilføjede han, *godt* var det ogsaa, at der kæmpedes om den! Uden den forudgaaende Kamp vilde ethvert Arbejde for vor Sag have været haabløst inden for dens Mure. Kampen havde givet os det nødvendige Grundlag for vort Arbejde. Hverken han eller jeg drømte den Gang om, at store, danske Skoler med mange Hundrede Børn skulde blomstre frem i Byen bare en Snes Aar senere. Men saadan gik det. Nuvel – uden den bitre Kamp i 1918–20 intet nytændt Haab i 1945. Intet Mod til i Nederlagetets Skygge at kaste

»vor sidste Rug i Mulmet ud
og glemme Storm og Vinterslud
og Skaar og Skam«.

Det var dette *Mod*, vi vandt ved Kampen. *Deri* laa dens Berettigelse. *Deri* laa ogsaa Trangen til herhjemme paa ny at faa udlagt afbrudte Broer, faa Saar helet og Slag glemte. Og *deri* laa Betingelsen for, at Sorgen over det, der blev ladet tilbage, ikke skulde øde Glæden over det, der blev vundet. Jubelen, da Genforeningen fuldbyrdedes, var fuld og hel og ægte. Men den var ogsaa dyb – netop fordi der laa Smerte bag den.

Den 5. Juli underskrev Kammerherre Bernhoft Overdragelsestraktaten paa Danmarks Vegne, og den 9. Juli fik den Hs. Maj. Kongens Underskrift. To Dage senere skulde Genforeningen fejres ved et mægtigt Folkestævne paa Dybbøl.

Den nordslesvigske Vælgerforening havde sendt mig Indbydelse til sammen med mange andre at deltage i Festen, og Statsbanerne havde stillet et Ekstratog til vor Disposition. Lørdag den 10. Juli Kl. 10 mødtes da vi indbudte paa Hovedbanegaarden i København. Her samledes vi, 112 Herrer og Damer i alt, hilste paa hinanden og tog med store Forventninger Plads i Kupeerne. Det *var* en Smule ejendommeligt. Helt kølnede var Sindene jo langt fra endnu, og selv om Ulv og Lam græssede fredeligt, undgik de dog – til at begynde med – at gøre det alt for nær hinanden. *H. V. Clausen* kom hen og hilste paa mig – men søgte saa en anden Kupé end jeg, som slog mig sammen med gamle Professor *Steenstrup*, Højskoleforstander *Rosendal* og Rektor *H. P. Hansen* (der i Dagens Anledning provisorisk hævede min Karantæne). Det forbindende Led mellem Parterne viste sig hurtigt at blive Københavns Skoleborgmester, Dr. *Ernst Kaper*. Han var straalende oplagt og forstod som den fortræffelige Pædagog, han var, at faa rystet Flokken sammen. Hvor mange Gange havde han ikke i sin Tid som Rektor for Ordrup Gymnasium demonstreret sin sjældne Evne til at faa uregerlige Skoledrenge til at holde Fred – bare ved Brug af myndig Humor. Den Evne udfoldede han ogsaa nu. Da Stridens Bølger slog sammen over Hovedet paa os, havde han ubetinget staaet paa *H. V. Clausens* Side, og vi paa vor havde lidt vanskeligt ved at glemme hans Optræden i »Generalstrejkedagene«; men hans varme Interesse for de Landsmænd, der ikke kom med, kunde ingen tvivle om. Den var jo ogsaa naturlig for ham, som paa baade fædrene og mødrene Side stammede fra 2. Zone. Med sin vante Frimodighed talte han rent ud af Posen – smilende, afvæbnende, forsonende. Jeg selv gik saa sandt ikke Ram forbi! Det var helt umuligt at trække sig ind

i et Sneglehus, naar man saa, hvor Glæden ligefrem lyste af ham. Saa foretrak man selv at blive ude i Solskinnet.

Og Solen straaede i mere end overført Betydning. Det var tindrende, bagende varmt Højsommervej. Alt var som lagt til Rette for os paa denne Færd ud imod »den største Stund, vort Slægtled har oplevet« (Kaper).

Da vi nærmede os den gamle Grænse, tog Kaper for Alvor fat. Han fik i en Fart stablet en »Sangforening« paa Benene, og paa den hidtidige danske Grænsestation – Vamdrup – gav vi ude paa Perronen og under hans Direktion en gratis Folkekonzert med »Kong Christian«, »Vift stolt« og »Der er et yndigt Land«. Den sidste slap vi ikke for. Og saa gled Toget med sagtnet Fart videre – ned mod selve det jævne Grænseskul.

Hvor vi passerede det, laa et væltet Pigtraadshegn langs en Grøft gennem en Mose. I samme Sekund vi naaede Hegnet, gav Kaper Signal, og »Sangforeningen«, nej, hele Toget satte ind med »Den Gang jeg drog af Sted«. Et Hundrede og elleve lykkelige Dreng og Piger med en første-klasses Lærer i Spidsen var paa den mærkeligste Udflugt, som endnu nogen Dansk havde oplevet!

Et Par Minutter senere gled vi forbi Farris, den gamle tyske Grænsestation. Her mødte vi de første jublende Repræsentanter for den befrieede Befolkning. En stor Gruppe Mennesker havde taget Opstilling ved Stationen, Mændene svingede deres Hatter, Kvinderne deres Tørklæder, Børnene smaa Dannebrogflag. Og vi viftede og raabte »Hurra!« og »Danmark leve!«, og Toget fortsatte sin Fart, medens jeg sad og talte med gamle Skoleinspektør *P. Lauridsen* – ogsaa en *H. V. Clausen-Mand* –, som var meget misfornøjet med, at hans Barndomsby »Jægerup« nu skulde have Navnet stavet »Jegerup«. Magen til det Triumftog, vor Rejse blev, skal man lede om! Hvor som helst vi kørte forbi en Station, et Blokhuis, en Vejoverskæring havde der samlet sig Folk, som viftede og raabte og svingede med Flag. Paa Vojens Station gjorde Toget et Par Minutters Ophold, vi sprang ud af Kupeerne, blandede os i Mængden, trykkede Hænder, smilede, nikkede og sang. Paa Midterperronen gik en ensom Mand, der saa inderlig harmfuld ud. Det var en tidligere preussisk Domæneforpagter.

Skyggerne blev lange, Sommeraftenen nær. Høj, lys og sval. Hvorhen vi saa, mødte Øjet Dannebrog. Hele Landet var klædt i Flag. Først da vi nærmede os de hjemmetysk-prægede Egne i Tinglev Sogn, blev Flagene sjældnere.

Da vi kørte gennem Sundved, var det Skumring. Flagene var halet, men Børnene stod paa Havegærder og Markveje og hilste os med deres Viften. Ved Graasten var der atter en stor Sammenstimlen af jublende Folk. Bag Bakkerne laa de tætte, mørke Skove, Søen tittede frem, og Slotsspiret tegnede sin sorte Silhouet mod den grønlig-klare Aftenhimmel.

I Mørke passerede vi Ullerup. Og alligevel fik vi netop her et af de smukkeste Indtryk paa hele Rejsen. Fire hvidklædte Piger holdt et mægtigt Dannebrog udspændt over Vejen, og to stærke Billygter kastede deres Lyskegler mod Dugen. I Mørket saa det fantastisk ud. Saa blinkede Norene frem til højre, lidt senere Alssund til venstre. Sønderborg laa for os med Hundreder af Smaastjerner i alle Husenes Vinduer. Vi var fremme.

De fleste af os skulde tilbringe Natten i Sovevogne, som Statsbanerne havde ladet køre op paa Sundvedsiden. Andre indkvarteredes i den tidligere preussiske Marinestation. Men i Fællesskab drog vi først op til »Sønderborghus«, hvor der ventede os et festligt Aftensbord i den Sal, hvor sønderjydske Civilfanger en Overgang havde været internerede, da Krigen brød ud i 1914.

Sønderborg stod paa et Bundt af gloende Pæle! Dagen efter skulde jo blive Dagen over alle Dage! Alle Vegne bandt man Guirlander og hængte dem op, udsmykkede Vinduerne med Blomster og Billeder, prøvede en sidste Gang Flaglinerne, gav Æresportene et sidste Eftersyn og arrangerede deres Vaabenskjolde og Inskriptioner. Dette var mere end Juletravlhed! Det var mere end Juleforventning! Naar denne varme Julinat var gaaet – kom Kongen!

Og saa gik vi til Køjs i Sovevognene. Der var saa daarlig Plads, hvor jeg laa, at jeg maatte stikke Benene ud gennem Vinduet. Men gjorde det noget? Jeg fik kun en vidunderlig Følelse af Natten lang at sidde med Fødderne i Alssund, og Kl. 6 Morgen den 11. Juli stillede man morgenfrisk til den store Dags Oplevelser.

Foran os laa Pontonbroen over til Sønderborg, i hele dens Længde hyllet i Rødt og Hvidt. Baade paa Sønderborg Slot og den tyske Marinebygning vajede det danske Splitflag. Og Perlegade i Sønderborg! End ikke den 17. Maj havde jeg set en saadan Flagpragt i Christiania! Bøgeløv og Gran bandt Hus til Hus, Tusinder af Smaaflag var fæstet i det Grønne, rundt om i Gaderne flammede alt, druknede alt i vore Farver.

»Du kommer, klædt i Hvidt og Rødt, og smiler os i Møde.
Hil dig, vor Moders Øjsten, i Nytids-Morgenrøde!«

Fra et muntert Morgenbord paa »Sønderborghus« fulgtes jeg med dets Bygmester, Raadhusarkitekten *Martin Nyrop*. Han havde umiddelbart før Krigen maattet bygge det uden at vise sig paa Grunden, da man i saa Fald regnede med en Udvisningsordre. Vi gik ned til Havnen, hvor vi entrede Kommandobroen paa en Skude for herfra at afvente Kongeskibet »Dannebrog«s Ankomst. Og nu saa vi, hvordan Menneskemængden tættedes. Havnepladsen, Pontonbroen, alle tilstødende Gader var et Hav af Hoveder. Paa Sundvedsiden tegnede de gamle Brohoveders Skraaning sig kun som et Mylder af Folk, stuede sammen, opmarcherede her og langs Kolonnevejen. Og øverst oppe et hvidt, lysende Glimt: Dybbøl Mølle – med Flag i Hatten!

Tre Kvarter senere drønedes Kongesalutten fra Panserskibet »Gejser«, som laa midtsunds. Og saa dampede Eskadren majestætisk frem: forrest tre Torpedobaade, saa »Dannebrog«s elegante, hvide Skrog med Kongebanneret i Stortoppen, sidst tre Krydsere. Der jubledes endeløst paa begge Sundets Sider. Solen skinnede. Flagene smeldede i den kølige Morgenbrise. Det var over al Forstand herligt.

Æreskompagniet af Livgarden og Infanteriet var marcheret op ved Landgangen. Paa Række med dem stod alle de gamle Veteraner med deres Faner, derefter Spejderdreng og Spejderpiger. De militære Orkestre intonerede »Kong Christian«, Hurraraabene skyllede i Bølger fra Havn til Torv, krydsede Sundet og vendte tilbage som et Ekko. Men vi kunde ikke blive længere paa Skuden. Vi maatte om paa Slotspladsen for at finde vore Pladser i Processionen.

Her var alt tilrettelagt, som sig hør og bør. Den danske Regering, den nordslesvigske Vælgerforening, Rigsdagens Medlemmer, de sønderjydske og de kongerigske indbudte – hver Gruppe stillede op for sig. Medens vi ventede, rykkede et Detachment af danske Orlogsgaster med fuld Musik og Splitflaget vajende ind paa Slotspladsen. Efter det fulgte 50 Studenterskytter i fuld feltmæssig Udrustning. Jeg tænkte paa, da jeg sidste Gang havde været her. Da havde der staaet preussiske Keruber foran Slotsporten, og jeg havde maattet gemme min Studentershue i Lommen for ikke at faa dens danske Kokarde skaaret af!

Paa Slaget 11 satte Processionen sig i Bevægelse. Musikkorps smeldede Marcher ind mellem Grupperne, saa Fodslaget kunde holdes. Forbi Hav-

nen, over Pontonbroen gik det, op ad den stejle Kolonnevej til Skanserne, den selv samme Vej vore Soldater var draget Nat efter Nat – med udtyndede Rækker, tavse, med Kajeremmen fastspændt under Hagen og Geværet – den aldersstegne Forlader – i Armen. Hvor anderledes nu! Deres Arv var hævet. De, som faldt, kunde sove roligt i deres Grave. Vi marcherende og de Tusinder, som kantede Vejbanen, mødtes i Sang om den genvundne Frihed.

»Nu kalder Danmark paa sine Børn.
Farvel for evigt, du tyske Ørn!«

Vi svingede fra Kolonnevejen ind mellem Brohovederne, hilst med tornende Hurraer. Og vi svarede. Videre gik det – op ad Banken mod Dybbøl Mølle. Blæsten var frisk. I den lange Allé bar den Flagdugene stramt ud under Løvet. Naar vi passerede vore Soldatergrave, blottede alle Hovedet. Jeg saa mig tilbage – hele den lange Bakke ned mod Sundet: intet andet end Mennesker og Flag, Mennesker og Flag! I Processionen var jeg kommet til at gaa ved Siden af Rektor *H. P. Hansen*. Vi saa ogsaa sydover. Fjernt ude i Horisonten laa Angels Kyst i blaa Soldis. Vi behøvede intet at sige. Vore Tanker var de samme – hos dem dernede, som ikke havde faaet Lov at følge os.

Lidt efter naaede vi Bakkekammen og Dybbøl Mølle – Danmarks Symbol paa den Guds Kværn, som maler langsomt, men sikkert. De danske Soldaterforeninger havde i Dagen forud rejst en kæmpemæssig Flagmast nær Møllen. Fra dens Top gav Dannebrog Dagens Signal til alle de Tusinder, som drog forbi. Og hvor havde ikke Møllerfolkene selv anstrengt sig for at pynte op! Over Stuehuset og Møllehatten vajede Flag, langs hele Omgangen slyngede sig en Granguirlande med Smaaflag for hver halve Meter. Men det skønneste var et gammelt Dannebrog med Kong Frederik VII's Navnetræk. Det hang ned over Møllensiden – ud imod Vejen. En kongelig Gave fra Tiden efter Trearskrigen, trofast vogtet i de mange, mange Aar, indtil Flaget nu endelig atter kunde vise al Verden vort Sinds baade stærke og blide Farve.

Saa svingede vi ind ad en Markvej mod Skanse V og VI, hvor Festen skulde holdes. Disse to Skanser havde Tyskerne i 1867 slaaet sammen til eet mægtigt Anlæg øverst paa Toppen af Dybbøl Bjerg – den selvskrevne Plads til dette Stævne, hvor Fortid, Nutid og Fremtid skulde forenes. Langs Markvejen stod der afvekslende Spejderdrengene og hvidklædte Smaapiger, som bar Blomster i Hænderne. De fleste af dem havde ogsaa

flettet Kranse af Kornblomster og Valmuer og pyntet Haaret med dem. De rakte Hænderne frem imod os, og vi klappede de smaa, røde Kinder og hilste »Goddaw!«, som var vi gamle Venner, der langt om længe havde faaet Stunder til et bette Besøg.

Og saa drog vi ind i Skansens vældige Indre, omgivet af Brystværnet med dets Traverser og midt paa Fladen den firsidede Høj, hvor Kongen og hans Følge skulde tage Sæde. Allerede nu var Skansen ved at fyldes, og stadig strømmede nye Skarer til. Man beregnede, at der ved Festens Begyndelse var samlet 100.000 Mennesker her, og det var sikkert ikke overdrevet. Hvorhen man end saa, var Skansen som modelleret i Mennesker. Fra min Plads lige ved Foden af Kongehøjen kunde jeg til Slut ikke saa meget som ane en grøn Plet – kun Hoveder og Hoveder og Hoveder, op over Traverser og Brystværn, ud over hele Skansens Indre.

Da skingrede der muntre Hornsignaler, og et blodrødt Orlogsflag kom til Syne i Skansens Strube. Det var Marinedetachmentet, som marcherede ind, taktfast, medens Musikken spillede den gamle Slagsang:

»Holmens faste Stok
lysteligt hinanden prajer,
de har længe nok
lugtet Tyskens Rævestreger«.

Folk sang med, klappede, lo og raabte Bravo. Lidt efter lyder nye Toner. Nu er det Infanteriet, som rykker frem, fulgt af Studenterskytterne. Saa gaar der en Stund i Forventning. Da hører man langt ude fra Marken Raab, blandet med Hornmusik, Trommehvirvler og Bækkenslag. Og Garden svinger ind gennem Skansestruben under »Den Gang jeg drog af Sted!« Jubelen er slet og ret endeløs! Disse høje, flotte Karle med Bjørneskindshuernes sorte Manke, og med Tambourmajor i Spidsen, som veed, at en Tambourmajor *skal* have stort, pragtfuldt Skæg! Det bliver fortalt, at mange af Gardisterne er mødt frivilligt op til denne Dags Tjeneste. Af de tre sidste Aargange havde det været Meningen kun at lade 120 Mand komme med, men der meldte sig over 2000! Saa maatte Programmet udvides og hele Reservelageret af Bjørneskindshuer tages i Brug! Det er meget muligt, at Rygtet ikke passer; men saa viser det i hvert Fald, at Garden kan sætte Folks Fantasi i Bevægelse. Og nu modtages den med øredøvende Bifald. Tæt ved mig staar *Kloppenburg-Skrumsager*, selv garderhøj og garderbred. Han ligefrem *tømrer* i sine store Næver af lutter Begejstring og ler over hele sit rødmossede Ansigt.

Derpaa atter Ventetid. Lang Ventetid. Men endelig forstaar vi, at *nu* er Øjeblikket inde! Fjernt, fjernt, helt oppe fra Møllen begynder Bølger af Raab at strømme ned over Marken, ind over Skansen, ind, hvor vi staar og venter. Det er som Kastevinde, nej, som Stormkast af Hyldestraab. *Kongen kommer!* Han kommer til dette Sted, hvor ingen dansk Konge har kunnet sætte sin Fod siden den Martsnat i 64, da Kong Christians Farfar frygtløs gik ud til sine Soldater i Skanserne, midt under Preussernes Bombardement.

Kongen er naaet herind med sit Følge. Folkemængden trænges om ham, lukker sig, aabner sig, alle vil trykke hans Haand. En gammel Kone hører jeg raabe: »Se æ Kong! Se æ Kong! Han æ lissom aa æ Tændstik-ask!« En anden opnaar endelig at gribe hans Haand og udbryder henrykt: »Goddaw, Hr. Kong! Æ haad aaller trow't, te Do ku' kom' saa snaar'!« Og Kongen er dybt bevæget. Han tager mod Folks Hænder, klapper Børnens Haar. Han bider sig i Underlæben for ikke at give for stærkt efter for sine Følelser. Langsomt gaar han og Dronningen og hele Følget op ad Trappen paa Kongehøjens Skraaning og tager Plads deroppe. Kongen »siddet paa Høj« – som Konger her i Landet har gjort det i den graa Old, naar de og Folket mødtes til store Afgørelser.

Vi synger Edv. Lembckes skønne Sang om de to Bejlere, og Amtmand, Lensgreve *O. D. Schack-Schackenberg* gaar paa Talerstolen. Hvad vil han sige? Under Grænsestriden havde han holdt sig neutral mellem de to Lejre, men netop derved vundet begges Tillid. Nu taler han, og han slutter paa alle Nordslesvigeres Vegne:

»Vi skal være dig gode og trofaste Sønner og Døtre, Danmark, det lover vi dig i Dag – det giver vi dig Haandslag paa, Kong Christian!«

Øjeblikkets Stemning er forløst. Intet kunde være sagt jævner og værdigere.

Vi synger »Kong Christian« – for hvilken Gang i Dagens Løb? Og Deputationerne begynder Vandringen op ad Kongehøjens Trin. Først overrækker fem Sønderjyder med gamle Kaptajn *Fischer* fra Aabenraa som Ordfører Kongen en Afstøbning af de to Guldhorn fra Gallehus. Det er Fortiden, som faar Mæle. Saa følger den gamle Veteran *Hans Thomsen* fra Sundsmark. Han kommer sammen med fire unge, hvidklædte Piger, som imellem sig bærer et Dannebrog med Kong Frederik VII's Navnetræk. Og med sin sprøde Gammelmandsrøst reciterer Hans Thomsen:

»Danmarks Konge er vor Konge, og i Dag
flyver mod dig fra vor Mast *dit* Riges Flag.

Men vi har et andet Flag, vi gemte paa –
i halvhundred Aar det ikke Dagen saa.

Nu, da det igen kan vaje stolt og frit,
beder vi vor Konge: tag det, det er dit!

Vi har elsket det, mens vore Hjerter led.
Hjerter brast, men ikke deres Kærlighed.

Den fik vore Børn i Arv, og med vort Sprog
har vi givet dem at elske Dannebrog.

Ved dets Dug svor nye Slægter Faneed –
tag vort gamle Flag, og tag vor Kærlighed!«

Kongen kan ikke længere beherske sine Følelser. Taarerne triller ned over hans Kinder. Paa hvem gør de ikke det? Saa stiltfærdigt, saa menneskeligt og varmt virker det hele Sceneri. Kongen tager imod Flaget og kysser dets Dug. Der rejser sig en ren Orkan af Jubel. Han prøver paa at sige noget, men Stemmen svigter, og i Stedet trykker han den Gamles og de unge Pigers Hænder. Impulsivt vender han sig paa ny mod Hans Thomsen. Han slaar begge sine Arme om den gamle Veterans Hals og kysser ham paa Kinden, ja, han lægger sit Hoved ved hans Skulder, og man kan se, hvorledes hans Legeme skælver af Bevægelse, inden han atter faar Herredømmet over sig selv og siger med høj Røst:

»Jeg modtager Eders og vort Flag, og idet jeg kysser dets gamle Dug, kysser jeg Eders Trofasthed . . . Den Jord, vi staar paa, er hellig for os alle; thi her gav Fædrene Livet som Indsats, og det, Slægten før os kæmpede for og haabede paa, sker Fyldest for os i Dag . . . Sønderjyder, tag ved mig vort Haandslag som Tak for den Trofasthed, hvormed I gennem de mange, trange Aar bevarede Kærligheden til Danmark, til vort Sprog og til vore fælles Minder. Indtag Eders Sæde blandt os, hvor Eders Plads saa længe stod tom, og byg i Fællesskab med os Danmarks Fremtid. Gud signe Danmark! Gud signe Eder!«

Saa bringer sønderjydske Kvinder Blomster op til Dronningen, og *H. P. Hansen* faar Ordet fra Talerstolen. Han giver et Tilbageblik over Udlændighedstiden, og Talen er velbygget, men meget lang. Desuden forstyrres den af et Fly, som drøner hen over Pladsen og nedkaster et Dannebrog – et lidt for teatralisk virkende Paafund midt i den stærke,

ægte Stemning. En lille Pige paa fem Aar finder, at Manden deroppe paa Talerstolen nu godt kunde holde op. For at fordrive Tiden vandrer hun ene og ubekymret op paa Kongehøjen, hvor hun eftertænksomt spadserer rundt for at se det hele efter i Sømmene. De kongelige smiler til hende, Kronsprins Frederik giver hende en Rose, og omsider tager Prins Georg af Grækenland hende op paa Skødet. Dér sidder hun trygt og godt, til den lange Tale er endt, og vi synger paa ny.

Men saa er det *Peter Graus* Tur at tage Ordet. Han er den eneste fødte Taler – beaandet, klar, med et skønt mejslet Sprog og en sjælden Evne til at forme Tanken, saa den lyser. Han er ogsaa den eneste, der hilses med Leveraab, da hans lille, tætte Skikkelse har taget Plads paa Talerstolen. Bag denne Hyldest ligger selvfølgelig tillige en Tak til ham som Flensborggruppens kaarne Leder. Nu slaar han til Lyd. Hans Tema er først og sidst dem, som ikke kom med. Gang paa Gang afbrydes han af tusindstemmigt Bifald, og det gentages, da Statsminister *Neergaard* paa det danske Folks Vegne lover, at de dernede – »vore nationale Smaakaarsfolk, som vi saa gerne havde set ved vort Gildesbord i Dag – ikke skal blive glemte«. Sidst taler Folketingets Formand, *Pedersen Nyskov*, som byder Sønderjyderne Velkommen, og saa følger en Fællessang med Strofen:

»Saa brast da Sorgens Lænker, og Haabet blev til Tro.

Vi stod med Lykken i vor Haand og baade græd og lo«.

Allersidst lyder »Kongernes Konge«, de militære Detachementer marcherer bort under klingende Spil, Folkeskaren spredes langsomt, og Græsset begynder igen at komme til Syne mellem Klyngerne. Mange slaar sig ned med Madkurve eller Madpakker. Det har alligevel været strengt at staa saa længe under den bagende Julisol. Tørstige er man ogsaa blevet. Folkelivet kommer til sin fulde Ret. Men længe kan man dog ikke blive i Skansen. Der er mere end nok at opleve inde i Sønderborg, og den halve Dag er jo allerede gaet.

Snart efter var jeg derfor atter i Gang. Det var blevet næsten uudholdeligt varmt. Oppe paa Landevejen traf jeg min Fætter, daværende Orlogskaptajn *Halvdan Barfod*, som var Chef om Bord i en af de Torpedobaade, der ledsagede Kongeskibet. Vi faldt i Snak om de gribende Øjeblikke for mindre end en Time siden. Hvad vilde vore Forældre have sagt, hvis de

havde været saa lykkelige at opleve denne Dag, som havde været deres lønlige Haab? Ja, hvad vilde Far have sagt? Han, som i sin Ungdom havde kæmpet med Vaaben i Haand for det, han vidste var Ret, han, som havde vundet sit Ridderkors netop *her*, hvor vi gik! Havde han levet, vilde han nu have været 82 Aar – det var jo dog en Alder, som mange opnaaede, og hvori de kunde gribes dobbelt dybt af store Hændelser, fordi de i Mindet om den selvoplevede fjerne Fortid besad det vide Perspektiv, som vi langt yngre ikke ejede. Jeg syntes, at jeg kunde se ham – ikke affældig, men rask og spændstig, som han endnu var, da den alt for tidlige Død indhentede ham. Og havde Mor været herovre, vilde ogsaa hendes Tanker være gaaet til ham. Men tro mig: hun vilde have set ham som den unge Løjtnant, staaende derinde paa Marken, umiddelbart bag Kompagniets Skyttekæde, støttende sig til sin Stok, ubeskyttet, kommanderende »saa roligt, som holdt han en Forelæsning paa Landbohøjskolen«.

Far! Han havde fra mine allertidligste Aar været Indbegrebet af alt, hvad jeg fandt mandigt, smukt og frygtløst. Det var, som fulgtes han nu med mig ned over Dybbøl Bjerg. Samtalen med Halfdan gik i Staa. Vi søgte hver for sig i vore Tanker tilbage til de to Slægter, vi stammede fra, og hvis Traditioner var den Oppakning, vi havde ført med os ud i Livet.

Men vi henfaldt ikke til sentimentale Drømmerier. Det gør man ikke, naar Maven skriger af Sult, og sandelig var vi blevet skrupsultne! Det førte til, at jeg blev inviteret paa Middag i Torpedobaadens Officersmesse og til bagefter at drikke Kaffe under Solsejlet paa Dækket. Deroppe fik Halfdan Øje paa en ung Mand, der stod bag Kongeskibets Ræling. »Vil Deres kongelige Højhed have en Kop Kaffe med?« raabte han. »Gaar det an?« svarede Kronprins *Frederik*. »Far er her ikke. Jeg kan ikke spørge. Aa hvad – jeg kommer!«

Og saa blev Kaffen drukket, medens han fortalte om de Indtryk, *han* havde modtaget, siden hans Far Dagen før var redet over Grænsen paa den hvide Hest. Var det noget særligt? Ja – det var nemlig, hvad enhver anden ung, dansk Mand vilde have øjnet og nemmet i den samme Situation. Og det var *mere* værdifuldt, end om det havde været Oplevelser i Særklasse. Det sagde kort og godt, at der i hvert Fald var een Ting, som gjorde os alle lige: *Danmark!*

Men Dagen skred. Og ingen af dens Timer blev spildt. De slog kun ikke til. Natten maatte tages til Hjælp. Jeg tilbragte det meste af den sammen med Prof. *Vilh. Andersen*, som laa i Sommerlejr ved Sundet med

en Flok Studenter. En frodigere Afslutning kunde denne eventyrlige Rejse ikke have faaet for mig. Jeg var sprængfyldt med Indtryk, da jeg næste Morgen satte Kursen mod København og Birkerød.

Nu var min *sønderjydske* Hest »kørt til«. Nu skulde den *arkæologiske* for Alvor at lære at trække sin Part af Læsset. Mon det kunde lykkes for mig at faa de to til at gaa villigt i Spand sammen?

BILLEDER

Udførligere Tekst til Gruppebilledet:

12. Yderst til venstre ses øverst Redaktør *Andreas Grau* og under ham Overretssagf. *Peter Poulsen*. I Midten, staaende, Magister *Vilh. la Cour*. Yderst til højre, øverst, *A. Svensson*, nederst Journalist *J. N. Jensen*.

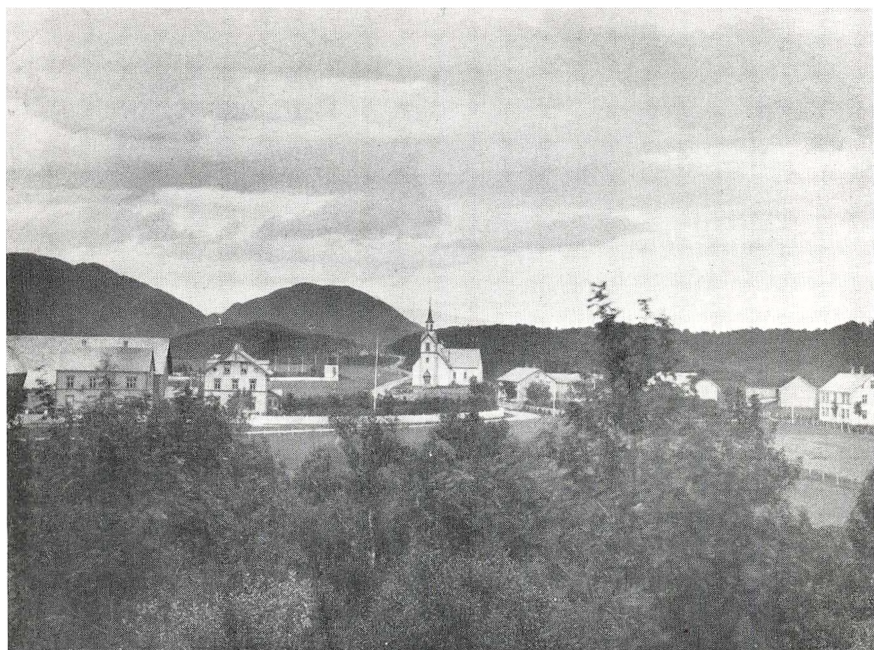
1. Mor (ca. 1892).

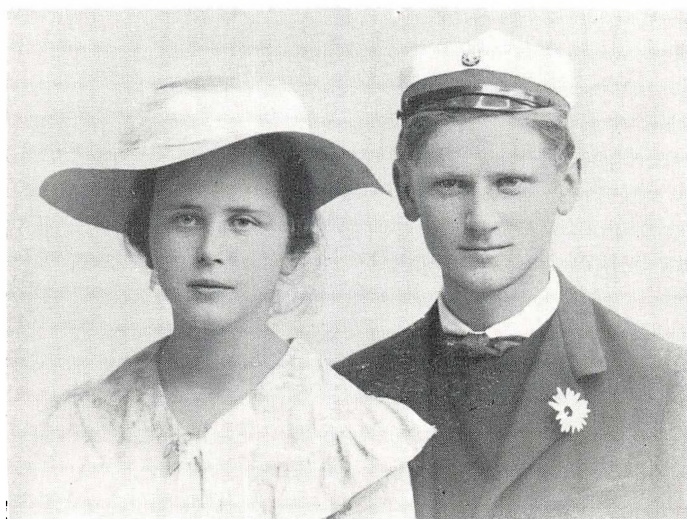
2. Brede Ladegaard. Hovedbygningen ses til venstre, Mors Bolig til højre i Billedet

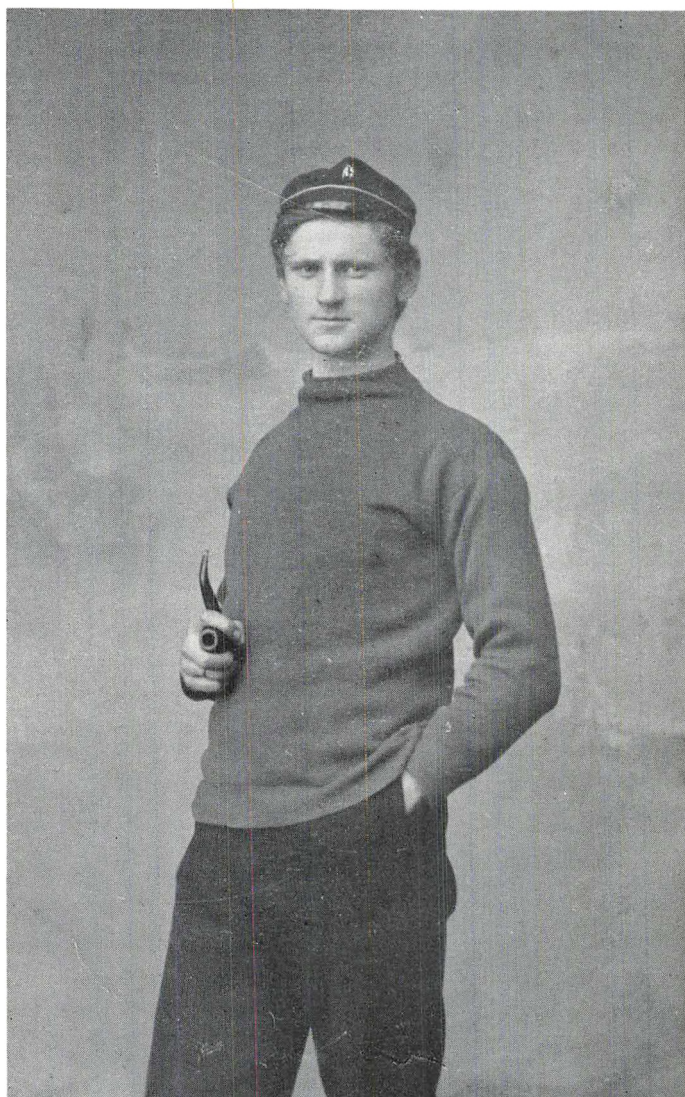
3. Studenten paa Opmaaling af Voldstedet Øland i Thy, den 22. Juli 1905

4. Bodø Landbrugsskole og Bodin Kirke (1911)

5. To nyforlovede

6. Studenten på Nordlandsfærd (1904)

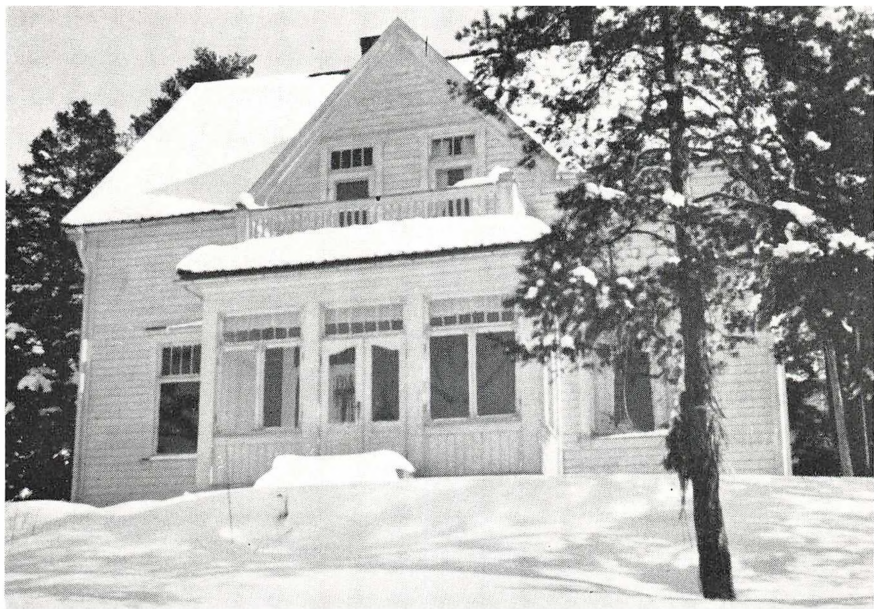
7. Bjørne

8. Haven ved Mølledammen

9. To Fædrelandsforsvarere ved Volden af Sandsække nederst i Bjørnes Have
Marts 1915. Garder Nr. 134 (Bo) og Skytte Nr. 554 (la Cour)

10. Granaasen

11. Udsigt fra Altanen paa Granaasen

12. Da Flensborgkampagnen aabnedes ved Mødet i Koncertpalæet den 22. Januar 1919.
Tegning af Gerda Ploug Sarp i »Berlingske Tidende« (se Side 175).

TO LIVSLINIER

Vilh. la Cour fortsætter sine Erindringer og fortæller om Tiden, fra han i 1902 bliver Student, til 1920, da han deltager i den store Genforeningsfest paa Dybbøl. Vi hører om hans Rejser Landet rundt i Nationalmuseets Tjeneste, hans Universitetsstudier og følgende Skolevirksomhed i Lyngby. Fra Opholdet i Norge 1916-18 fortælles om en Række fremtrædende Nordmænd med Fridtjof Nansen i Spidsen og om danske Venner, der kommer paa Besøg, bl. a. Vilh. Andersen, Vald. Rørdam og Harald Nielsen. Han udsender sine første Bøger, og de to Livslinier, den videnskabelige og den nationale, brydes i hans Sind. Hjemkommen til Danmark bliver han Lærer ved Birkerød Kostskole, og samtidig kaster han sig ind i den Grænsestrid, der netop blusser frem. Han organiserer Flensborgbevægelsen og overværer som Bladkorrespondent hele Afstemningskampen i Sønderjylland for til Slut at deltage i det vældige Folkemøde paa Dybbøl.

